БГУ жарчысы
Вестник БГУ

№ 1(43)
2018

К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГУМАНИТАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА

ISBN 9967-410-59-0

Башкы редактор
А.И. МУСАЕВ
филология илимдеринин доктору, профессор

Башкы редактордун орун басары
Г.М. МУРЗАХМЕДОВА
филология илимдеринин доктору, профессор

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

АКМАТАЛИЕВ А.А. - филология илимдеринин доктору, академик
БАЙГАЗИЕВ С.Б. - филология илимдеринин доктору, профессор
ИСАЕВ К.И. - философия илимдеринин доктору, профессор
КАНИМЕТОВ Ж.К. - педагогика илимдеринин доктору, профессор
ТЫНАЛИЕВА Б. - медицина илимдеринин доктору, профессор
САДЫКОВ А.С. - филология илимдеринин доктору, профессор

ИЛИМИЙ-РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯНЫН МҮЧӨЛӨРҮ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - тарых илимдеринин кандидаты
АКМАТОВ Б.М. - педагогика илимдеринин доктору
АСАНОВА А.А. - филология илимдеринин кандидаты
ЕЛЕБЕСОВА С.А. - педагогика илимдеринин кандидаты
ИСКЕНДЕРОВА С.И. - филология илимдеринин доктору, профессор
ИСМАИЛОВА Э.И. - философия илимдеринин доктору, профессор
ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор
КОЗУЕВ Д.И. - филология илимдеринин кандидаты
МАШРАПОВ Т.Т. - тарых илимдеринин кандидаты
ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - философия илимдеринин доктору, профессор
САВИН В.Е. - экономика илимдеринин доктору, профессор
СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - саясий илимдеринин кандидаты
ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - география илимдеринин кандидаты

Илимий журнал
2003-жылы негизделген
Жылына 4 жолу жарык көрөт

Журнал КРнын Адилет министрлигинен 2001-жылы 2-мартта каттоодон өткөн.
Каттоо күбөлүгү № 504

Журнал
2017-жылдан
РИНЦтин
түзүмүнө кирди

© К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети

Вестник БГУ
БГУ жарчысы

№ 1(43)
2018

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ БИШКЕКСКОГО ГУМАНИТАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА им. К.КАРАСАЕВА
К.КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

ISBN 9967-410-59-0

Главный редактор
А.И. МУСАЕВ
доктор филологических наук, профессор

Заместитель главного редактора
Г.М. МУРЗАХМЕДОВА
доктор филологических наук, профессор

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

АКМАТАЛИЕВ А.А. - доктор филологических наук, академик
БАЙГАЗИЕВ С.Б. - доктор филологических наук, профессор
ИСАЕВ К.И. - доктор философских наук, профессор
КАНИМЕТОВ Ж.К. - доктор педагогических наук, профессор
ТЫНАЛИЕВА Б. - доктор медицинских наук, профессор
САДЫКОВ А.С. - доктор филологических наук, профессор

ЧЛЕНЫ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

АБДУЖАБАРОВ Х.А. - кандидат исторических наук
АКМАТОВ Б. - доктор педагогических наук
АСАНОВА А.А. - кандидат филологических наук
ЕЛЕБЕСОВА С.А. - кандидат педагогических наук
ИСКЕНДЕРОВА С.И. - доктор филологических наук, профессор
ИСМАИЛОВА Э.И. - доктор философских наук, профессор
ИШЕМКУЛОВ Т.И. - профессор
КОЗУЕВ Д.И. - кандидат филологических наук
МАШРАПОВ Т.Т. - кандидат исторических наук
ОРОЗАЛИЕВ Э.С. - доктор философских наук, профессор
САВИН В.Е. - доктор экономических наук, профессор
СЕЙИТБАЕВ Б.Т. - кандидат политических наук
ЧОГУЛДУРОВ М.Д. - кандидат географических наук

Научный журнал основан в 2003 г.
Выходит четыре раза в год

Журнал зарегистрирован в Министерстве Юстиции КР 2 марта 2001 г.
Свидетельство о регистрации № 504

Журнал входит систему РИНЦ с 2017 г.

© Бишкекский гуманитарный университет им. К.Карасаева

Уважаемые читатели!

6 апреля 2018 года факультет Славяноведения Бишкекского гуманитарного университета провел международную научно – практическую конференцию «Этнопедагогические и этнопсихологические общности Алтайских народов», собравшую более 70 исследователей педагогов, историков, философов, искусствоведов из Казахстана, России и Кыргызстана.

Бишкекский Гуманитарный университет стал той площадкой, на которой выступающие в своих научных докладах отметили, что Алтай, являясь одной из колыбелей человеческой цивилизации, тысячелетиями связывает наши народы общей историей и культурой. По мнению участников конференции, усилия алтайских народов должны быть направлены на придание нового импульса научным исследованиям и развитию идеи общности народов алтайской языковой семьи в современных условиях глобализации, изучению и популяризации алтайской цивилизации.

Также, выступающие акцентировали внимание и на том, что этнопедагогика и этнопсихология алтайских народов принадлежит общечеловеческим духовным сокровищам, а исчезновение уникальной алтайской цивилизации явилось бы невосполнимой утратой для всего человечества. Алтай, через который проходит «культурный меридиан», по определению участников конференции, есть центр евразийской культурной эволюции.

Поэтому основной целью конференции было обобщение и анализ научных результатов исследований и практического опыта работы ученых и специалистов по актуальным проблемам этнопедагогической и этнопсихологической общности алтайских народов. Для успешного достижения поставленной цели, конференция работала по следующим направлениям:

- *общее и особенное в этнопедагогике народов Алтая;*
- *современные этнические процессы у народов Алтая и их трансформация в период глобализации;*
- *современные этнолингвистические проблемы алтайской цивилизации;*
- *этнопсихологические общности алтайских народов и вектор их развития в XXI веке.*

Настоящий сборник материалов конференции рекомендуется педагогам общеобразовательных учебных заведений, алтаистам, тюркологам, историкам, политологам, археологам, этнографам, и другим исследователям и читателям, желающим глубже исследовать алтайскую цивилизацию, историю народов, имеющих общие алтайские историко- культурные и этногенетические корни.

Участники конференции отметили значимость и положительный эффект в обсуждении вопросов на пленарном и секционном заседании. Рекомендовали продолжить обсуждение проблематики конференции на форумах, посвященных высшему образованию, фундаментальным вопросам методики преподавания.

Выражаем искреннюю благодарность всем участникам научно - практической конференции и надеемся, что опубликованные материалы будут содействовать развитию науки и научного потенциала современного Кыргызстана.

Желаем всем участникам конференции новаторских и научных идей!

Орг комитет

УДК: 371.213

Качиева А. Е.
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
Ага окутуучу E-mail: kachieva63@mail.ru

“ЭТНОПСИХОЛОГИЯ” ПРЕДМЕТИН КОНТЕКСТТИК ПРИНЦИПТЕРДИН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ

ОБУЧЕНИЕ ПРЕДМЕТА “ЭТНОПСИХОЛОГИЯ” НА ПРИНЦИПАХ КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ

TRAINING OF THE SUBJECT “ETHNOPSYCHOLOGY” ON PRINCIPLES OF CONTEXT TRAINING

Аннотация*: Макалада этнопсихология предметин контексттик окутуу натыйжалуу экендиги аңдалат жана анын негизинде студенттердин этнопсихологиялык компетенциялары калыптанат.*

Түйүндүү сөздөр: *студенттер, этнопсихология, предмет, контексттик окутуу, принциптер, компетенциялар.*

Аннотация: *В статье применение контекстного обучения в преподавании предмета этнопсихология приводит к эффективным результатам, что способствует формированию у студентов этнопсихологических компетенций.*

Ключевые слова: *студенты, этнопсихология, предмет, контекстное обучение, принципы, компетенции.*

Annotation: *in the article the application of contextual teaching in the teaching of the subject ethnopsychology leads to effective results, which contributes to the formation of ethnopsychological competencies in students.*

Keywords: *students, ethnopsychology, subject, contextual training, principles, competences.*

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй иштелип чыккан программанын же дисциплинанын майнаптуулугун айкындаган шарттардын бири - аны окутуу методдору. Дүйнөдө таанымал билим берүү мекемелери да бири биринен эң обол окутуу ишин уюштуруу методдорунун прогрессивдүүлүгү менен айрымаланышат. Бул жагынан алып караганда жогорку окуу жайларынын студенттерин окутуу процесси адекваттуу мамилени талап этет.

Этнопсихология предмети элдик психологиянын теориялык негиздери, методдору, психологиялык изилдөөлөрү, этномаданий кубулуштары менен тааныштыруу менен байланыштуу.

Аталган дисциплинаны окутуунун негизинде студенттердин төмөнкүдөй компетенциялары калыптанат: студенттер этнопсихология предметинин теориялык жана практикалык көйгөйлөрүн билишет; улуттук этномаданий окшоштуктар жана психологиялык механизмдери калыптандыруу боюнча илимий түшүнүктөрдү чечүүнү үйрөнүшөт; ар кандай улуттун гендердик, этникалык, кесиптик жана социалдык топторунун негиздерин билишет; этностор аралык өз ара аракеттенүү психологиялык көйгөйлөрдү жана этностук сабырдуулуктун жана психологиялык механизмдерин түзүлүшүн аңдашат.

Ошондуктан татаал жана кызыктуу этнопсихология предметин окутууда контексттик окутуунун принциптерин колдондук.

Контексттик окутуунун (лат. contextus - тыгыз байланыш) концепциясына ылайык [4], болочок

адистерди окутуу - алардын ишмердүүлүгүн моделдештиргендей таризде уюштурууну талап этет. Бул жагдай семинардык сабактарда окутууну биринчиси экинчисинин контекстинде аткарылуучу окутуу жана кесиптик максаттардын эки тибин бир максаттын системасы катары моделдештирүүнү шарттайт.

Контексттик окутуунун концепциясы көрүнүктүү психолог А.А. Вербицкий тарабынан иштелип чыккан [3]. Аны ишке ашыруунун айрым аспекттери А. Алимбеков [1], Н. В. Борисова[2], М. В. Картежникова [1] жана башкалардын илимий эмгектеринде чагылдырылган.

А. А. Вербицкий окутуу ишиндеги ишмердүүлүк парадигмасына таянуу менен аны талдоо менен студенттин ишмердүүлүгүнүн биринен бирине өтүүчү төмөнкүдөй үч негизги формасын айкындаган: *1) академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгүгү* – бул кесиптик ишмердүүлүктүн негизин түзгөн маалыматтарды жеткирүү жана активдүү өзөштүрүүгө багытталган проблема таламдуу лекция же семинар дискуссия процесстери. Бирок, ушул процесстердин өзүндө да кесиптик ишмердүүлүктүн социалдык жана предметтик контексттери көңүл борборунда болушу абзел; *2) квазикесиптик ишмердүүлүк* – предметтик, социалдык жана психологиялык мазмундагы иммитациялык жана иштиктүү оюндар аркылуу үйрөнүүчүнү кесиптик ишмердүүлүктү аткаруу процессине аралаштыруу. Мында үйрөнүүчү кесиптик ишмердүүлүктүн толук контекстинин ичинде болот. 3) *окуу прцессиндеги кесиптик ишмердүүлүк* - бул үйрөнүүчүнүн мурдагы үйрөнгөндөрүнө негизденип өндүрүштүк практика, дипломдук проект аткаруу процессиндеги нукура иш жүзүндөгү кесиптик ишмердүүлүгү.

Контексттик окутуу - ишмердүүлүккө негизделген парадигма катары төмөнкүдөй интерактивдүү методдорду ийкемдүү колдонууну талап этет (1 –сүрөт).

Контексттик жагдайда этнопсихология предметин окутуу процесси төмөнкү принциптерди эске алуу менен түзүлдү:

1) студенттин өзүнүн ишмердүүлүк позициясында турушу, анткени окутуу иши жеке ишмердүүлүк формасында уюштурулат;

2) чечимдер биргеликте кабыл алынгандыктан болочок мугалимдер өздөрүнүн активдүүлүк потенциалын толугу менен колдонушу талап этилет;

3) окутуу иши класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн негизги компоненттерин моделдештирүү таризинде өнүгүп олтурушу шарт;

4) билимдер атайын моделдештирилген кесиптик педагогикалык кырдаалдарды чечүү контекстинде өздөштүрүлүшү шарт;

5) окутуу процессинин мазмунунда билим берүүнүн теориясындагы жана практикасындагы прогрессивдүү баалуулуктар бир түйүнгө бириктирилип, бир эле мезгилде студенттин илимий жана кесиптик компетенттүүлүгүнүн барабар өнүгүшүнө өбөлгө түзүлүшү шарт;

6) контексттик окутууда бир жактуу методдорго артыкчылык берүүгө жол бербейт, башкача айтканда мында коюлган маселенин ыңгайына карай салттуу жана инновациялык ыкмалар өз ара айкалышта колдонула берет.

Болочок мугалимдер арасында чыгармачыл абалды жаратып, өз оюн эркин айта билүүгө, башка бирөөнүн пикирин сын көз менен кабыл алуу жана сыйлоо сыяктуу жөндөм-сезимдерин өркүндөтүүгө багытталган инсан таламдуу методдордун бири талкуу.

Ошондуктан, семинардык сабактардын алкагында “Этнопсихологиялык ойлордун тарыхы”, “Кыргыз улутунун психологиялык негиздери”, “Этнопсихологиялык кубулуштардын маңызы, түзүлүшү жана өзгөчөлүгү”, “Этникалык аң-сезим, анын калыптануу этаптары жана анын спецификалык өзгөчөлүгү”, “Этникалык стереотиптер” “Улуттук каада салттарды, үрп-адаттарды сактоонун, кийинки муунга өткөрүүнүн механизмдери” жана башка темаларда талкуулар, тренингдер, тегерек стол жана ар түрдүү тапшырмаларды талдоолор өткөрүлдү.

Натыйжада контексттик принциптердин негизине таянуу менен окутуу - ар кандай шарттарга шайкеш келген методдорду колдонуу менен этнопсихология предметин окутуу процессинин натыйжалуулугун камсыз кыла алды деген тыянакка келдик.

Адабияттар

1. Алимбеков, А.А. Теория и практика этнопедагогической подготовки в системе высшего педагогического образования [Текст]: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01 / А.А. Алимбеков. – Бишкек, 2010.

2. Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора /Н.В.Борисова. -М.: Исслед. центр, 2000.- 86с.

3. Вербицкий А.А. Теория контекстного обучения: сущность и практическое: значение / А.А.Вербицкий // Школьные технологии;- 2006.- №5.- с.41-45.

4. Жапанов, А. Чет тилдер сөздүгү. 2 том. [Текст] /А. Жапанов. –Б.: Турар 2013. - 480 б;

5. Картежникова А.Н. Контекстный подход к обучению студентов в современных условиях: содержание и основные принципы Текст. / А.Н. Картежникова // Сборник статей научно-методической конференции. — Чита: ЗИП Си-6 УПК, 2005.- С.8-15.

УДК: 37.047

Абдыракунова Ж. С.
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин доцентинин м.а.

ҮЙ-БҮЛӨ ТАРБИЯСЫНЫН БАЛАГА КЕСИПКЕ БАГЫТ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ ОРДУ

МЕСТО СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРОФОРИЕНТАЦИИ РЕБЕНКА

THE PLACE OF FAMILY EDUCATION IN THE PROCESS OF THE CHILD'S PROFESSIONAL DIRECTION

Аннотация: *Макалада кесипке багыт берүү ишин алып барууда элдик педагогиканын таасири аныкталган. Ошондой эле балага кесипке багыт берүү процессинде үй-бүлөнүн орду белгиленген.*

Түйүндүү сөздөр: *үй-бүлө, кесипке багыт берүү, кесип, тарбия, элдик тарбия, аңгеме, жомоктор, адеп-ахлак.*

Аннотация: *В статье раскрывается влияние народной педагогики в профориентационной работе. Также рассказывается о место семьи в профориентации ребенка.*

Ключевые слова: *семья, профориентация, профессия, воспитание, народное воспитание, рассказ, сказки, нравственность*

Abstract: *The article considers the importance of national pedagogical views of professional work. It also tells the role of the family in professional orientation.*

Key words: *a family, career guidance, profession, upbringing, public education, story, fairy tales, moral.*

Бүгүнкү күндө үй-бүлө проблемаларын илимдин бир катар тармактары, атап айтканда, экономика, укук, социология, демография, психология, педагогика жана башка илимдер изилдеп келишет. Бул илимдердин ар бири өзүнүн изилдөө объектиси менен предметине ылайык "үй-бүлө" институтунун өнүгүүсүнүн тигил же бул аспектисин изилдешет. Ал эми педагогика илими үй-бүлөнүн заманбап коомдогу тарбиялык функциясын, анын максаттары жана каражаттарын, ата-энелердин укуктарын, милдеттерин, балдарды тарбиялоодо ата-энелердин мектеп жана башка мекеме-уюмдар менен өз ара иш алып баруулары сыяктуу аспектилерин карайт, үй-бүлөлүк тарбиянын мүмкүнчүлүктөрүн жана келечегин аныктайт. Белгилей кетүүчү нерсе, бүгүнкү күндө мектеп менен үй-бүлөнүн өз ара биргелешип иш алып баруусу актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Анткени, жогорку класстын окуучуларына кесиптик багыт берүү процессинде мектептин жана үй-бүлөөнүн таасирлери – эки негизги фактор катары каралат.

"Кыргыз үй-бүлөсү" категориясы башка элдердин үй-бүлөлөрү сыяктуу эле аныкталгандан бери бул мезгилге чейин ар түрдүү баскычтарды басып өтүп, түрү жана түзүлүшү боюнча бир катар өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Белгилүү болгондой, баардык социалдык институттар коомдук мамилелердин негизинде калыптанат жана ал мамилелердин өзгөрүүлөрүнүн таасиринин натыйжасында жаңы деңгээлге өтүшөт. Кыргыз үй-бүлөсүнүн башаты эң байыркы доорго, алгачкы жамааттык түзүлүштүн стадиясындагы этникалык жалпылыктарга негизделген. Себеби, бир канчалаган кыргыз уруулардын калыптанышынын негизинде, жалпы көз караш пайда болгондон кийин кыргыз эли түзүлгөн. Бүгүнкү күндө эң байыркы социалдык институттардын бири болуп саналган үй-бүлө XXI кылымда чыгыш элдеринде, мунун ичинде кыргыз коомунда өзүн жигердүү түрдө сактоо менен бирге, милдеттерин, функцияларын аткарууга аракет кылууда. Үй-бүлө үй-бүлөлүк бакыттын үйү болуп, жаңы муундун пайда болушунда жана алардын улуттук баалуулуктарды сакташына жана аны байытууга негизги ролду ойнойт. "Үй-бүлө" институту андагы мүчөлөрү ортосундагы мамилелерде сүйүү, сый-урмат түшүнүктөрүндө айрым бир айырмачылыктар пайда

болушуна карабастан, жалпы адамдык баалуулуктар сактоого негиз болууда. Белгилүү болгондой, инсандык касиеттердин өнүгүшү, улуттук адеп, руханий менталитет, баалуулуктардын калыптанышы "үй-бүлө" институтунда орун алат. Үй-бүлө уясы - насыятчы, сүйүү, сый-урмат, мээрим очогу . болуп саналат. Ал жаш муунду турмушка даярдаган, алгачкы таалим-тарбия берген институт болуп саналат. Улууларга, аялдарга сый-урмат көрсөтүү менен, муундардын тарыхый жолун уулоо аркалуу, маданиятты жана жалпы адамзаттын баалуулуктарын сактап келүү менен кыргыз улутунун эң негизги идентификациялык белгилери өсүп келе жаткан жаш муунга калыптанууда.

Кыргыз коомунда таалим-тарбиянын негизин балдардын жана жаштардын адептүү, маданияттуу болушу, билим алышы, туура багытта өсүп-өнүгүшү түзөт. Ошондуктан, таалим-тарбия берүү айтылган принциптердин бүтүндүгү катары кабыл алынат. Таалим-тарбия балдардын жана жаштардын коомдук турмушта өз ордун табуу үчүн керек болгон билим, жөндөм, түшүнүктөргө ээ болууну, мүнөздү өнүктүрүүнү жана коомдук баалуулуктарды кабыл алууну билдирет.

Үй-бүлөлүк тарбиянын алкагында элдик таалим-тарбия дагы орун алат. Тарыхый жолду басып өткөн элдик тарбия, элдик оозеки чыгармачылыкта, каада-салттарда, оюндарда сакталып, педагогикалык идеялар жана тарбиялык тажрыйбалар түрүндө болуп, элдин тарыхынан, коомдук тажрыйбаларынан чыгып, практикалык мааниде муундан муунга, ооздон оозго өткөрүлүп улуттук үрп- адат катары түшүндүрүлөт. Элдин тарбиясы уламыштардан, аңгемелерден, жомоктордон, макалдардан, табышмактардан, ырлардан, санжырадан, жазмалардан, айтыштардан, төкмө акындардын чыгармаларынан келип чыгат. Элдик тарбия акылдуулукту, адептүүлүктү, ден соолукту сактоону, кооздукту үйрөтүп, жаратылыш, эне тил, эмгек, каада-салт, өнөр, ишеним, турмуш жөнүндөгү билимдерди берген. Улуттук тарбия үлгү көрсөтүү, түшүндүрүү, ишендирүү, өтүнүч, сүйлөшүү, белги көрсөтүү, мактоо, алкоо, тыюу жана дем берүү жана башка ыкмалар менен ишке ашат. Ата-эне баласы сөз түшүнгөн чагынан тартып, анын акыл-эсинде туура ассоциацияларды ойготууга аракет кылат. Кыргыз элинде балага тарбия канчалык эрте берилип баштаса, ошончолук пайдалуу боло тургандыгы тууралуу ой-пикирлер өкүм сүрөт: "Сүт менен бүткөн мүнөз сөөк менен кетет", "Жашында кылжың болсо, карыганда мылжың болот" жана башка макалдар менен даана чагылдырат.

Үй-бүлөлүк тарбия дайыма орун алуучу жана үзгүлтүккө учурабаган процесс болуп саналат. Натыйжада, ал дайыма кыймыл-аракетте болуп турат. Ата-эненин үлгүлүү жүрүм-туруму балдардын таза аңсезиминде жана кыймыл-аракеттеринде чагылып, өз "тамгасы" анын кийинки турмушунда пайдубал болуп калат.

Үй- бүлө тарбиясы элдик жокмоктор жана насыяттар аркалуу жүрөт. Баланын үй-бүлөдө тарбияланышында кыргыз элинин салты жана ата-бабалардан калган мурасы чоң мааниге ээ болот. Алардын жардамы менен өсүп келе жаткан муундун билим казынасы, ички дүйнөсү байып, турмушта жолуктурган терс окуялар оңдолот, достук, туугандык, жакындык, орток пикир жана баалуулук сыяктуу сапаттар пайда болуп, алар калыптанат. Жерге, сууга, нанга чоң сый көрсөтүлүп, жаратылыш, анын байлыктары терең урматталганы жана башка касиеттер калыптанат. "*Нандын күкүмү жерге түшсө убал болот, алып кой", " ичер сууңду булгаба", "жерди таза карма", "чөптү өрттөбө"* сыяктуу акыл-насыяттар колдонулат.

Үй-бүлөлүк тарбия баланын турмушунда мүнөзүнүн калыптанышына жана социалдык баалуулуктарды кабыл алышында эң маанилүү процесс болуп саналат. Балдардын үй-бүлөдө тарбия алышы көпчүлүк учурда субъективдүү мүнөзгө ээ. Ата-эненин маданиятына, адеп-ахлагына, турмуштук тажрыйбасына, план жана идеалдарына, мүнөзүнө жана темпераментине, социалдык мамилелерине, каада-салтына, үрп-адатына жана башка факторлорго тыгыз байланыштуу болот. Кыргыз коомунда баланын тарбиясы коом жана аныкталган катмарлар тарабынан, үй-бүлөнүн салты, ырым-жырымга айланган адаттары, ата-бабалардын санат-насыяттарына негизделип уланган. Үй-бүлөлүк таалим-тарбиядагы принциптердин бир тобу атадан уулга өтүп, кийинки муундун кабыл алышы менен уланып келген. Бул принциптер боюнча коомдун объективдүү ой-пикирлери пайда болотдагы, алар табигый нормалар катары кабыл алынат. Кыргыз үй-бүлөлүк салт боюнча бул абал чоң атадан же бабадан керээз же осуят түрүндө түшүндүрүлөт. Керээз жана осуяттар кыргыз үй-бүлөсүндө маанилүү орунга ээ болуп, жаш муундун таалим-тарбиясында кыйыр түрдө катышып турган. Окутуу функциясынын аткарылышында өзүнүн таасирин жоготпойт. Кыргыз үй-бүлөсүндө тарбия жөнөкөй көрүнгөнү менен анын таасири жана натыйжасы өтө терең болот. Ал таалим- тарбия коомдук жүрүм-турумду жөнгө салат, байкоодон чыгарбайт жана дайыма көзөмөл астында болот.

Үй-бүлөдө балдарды тарбиялоо жана өстүрүү биринчи ирээт аялдардын милдети болгондуктан, энелердин жана чоң энелердин үлгүлүүлүгү орчундуу мааниге ээ болот. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө кээ бир аялдар эненин да атанын да ролун аткарып, турмуш-тиричилик түйшүгүн тартып жатышат. Аялдардын турмуштагы орду жана салттуу үй-бүлөдөгү таасири өтө күчтүү. Аялдардын жергиликтүү деңгээлде экономикалык, саясий жана маданий тармакта ордун тактоо зарыл. Аялдардын көп жылдан бери чектелип келген укуктары жана коомдук маселелерден алыс кармалышы, өлкөнүн социалдык-экономикалык турмушуна терс таасирин тийгизүүдө.

Кыргызстанда үй-бүлө түшүнүгүнүн маңызы аныкталган деңгээлде алмашууда. Жаштардын жоопкерчилиги кайсы бир деңгээлде төмөндөгөн. Адистердин пикири боюнча, "үй-бүлө" институтунун коомго болгон жалпы таасири жана функционалдык өзгөчөлүктөрү эске алынбай калууда. Ошондуктан, "үй-бүлө" институту боюнча жаңы коомдук пикирди жаратуу зарыл. Үй-бүлөлөргө камкордук көрсөтүп, алар менен түздөн-түз иштеген мамлекеттик борборлор дээрлик жокко эссе. Мамлекеттеги экономикалык абалдан улам, Кыргыз Республикасы эгемендүү болгондон тартып, абдан көптөгөн кыргыз жарандары татыктуу жашоо үчүн акчанын айынан агылып башка өлкөлөрдүн мигранты болуп, абдан оор шартта эмгектенишүүдө.

Кыргыз үй-бүлөсүндө башка улуттук үй-бүлөлөрдөй эле, кесипке багыт берүү иши кандайдыр бир деңгээлде жүргүзүлүп келген. Бирок, көпчүлүк учурда балдары ата-энелеринин кесиптерин аркалаган учурлар көп кездешет. Себеби бул үй-бүлөлөрдө илгертен калган салт-санааларга таянуу, кыргыз улутунун өздөрүнө тиешелүү менталитине да көз карандылыктар да байкалбай койбойт.

Элдик салттардын таасири коомго, өзгөчө өсүп келе жаткан муунга абдан күчтүү. Орустун улуу классик педагогу А.С.Макаренко мындай деп жазган: "Салттардай коомчулукту эч нерсе бекемдей албайт. Тарбиялоо ишинин эң эле маанилүү милдети – салттарды өрчүтүү, аларды сактап калуу" [4, 79-бет]. Чындыгында, азыркы мезгилде ата-бабалардан калган салттарды, үрп-адаттарды туура, орундуу колдонуу менен биз жаштарды эмгекке тарбиялоого жана ошондой эле келечектеги өз кесиптерине багыт берүү процессин үзүрлүү жүргүзүүгө болот. Себеби, бала бул жарык дүйнөгө келгенден баштап үй-бүлөдө тарбияланып, ата-энесинен таасирленип чоңоёт. Ар бир ата-эне сөзсүз түрдө баласынын, кызынын өзүнө ылайыктуу кесипти тандоосуна кызыктар. Бирок, ар бир үй-бүлөдөгү үй-бүлөлүк салттарга, көз караштарга жараша ата-энелердин кесипти тандоого таасирлери ар түрдүү болот. Ата-энелер жана мугалимдер ар дайым биргеликте кесипке багыт берүү боюнча иш алып барышса, анда окуучулардын келечектеги кесибин туура тандашына шек болбос эле.

Ошентип, кесип тандоодо туруктуулук калыптанышы үчүн өсүп келе жаткан муун үй-бүлөлүк салтты терең түшүнүү менен кабыл алып, аны андан ары улашы абдан маанилүү болуп саналат. Баса көрсөтүүчү нерсе, эгерде тандоо жөн гана ата-эненин эркин аткаруу болбостон, абдан терең ойлонулган процесс болсо, ата-энелер балдарына келечектеги кесибине болгон сүйүүсүн үйрөтө билсе, анда таасир этүү оң беделин тийгизет. Бирок, ата-энелер дайыма эле балдарынын ишмердүүлүктүн кандайдыр бир түрүнө болгон кызыгууларына жана шыктарына дем беришип колдошпойт, дайыма эле алардын жөндөмдүүлүктөрүн туура баалай билишпейт, дайыма эле балдарынын аракеттери ата-энелеринин каалоолору, ниеттери менен дал келишпейт. Демек, азыркы мезгилде ата-энелер кесипти тандоо үчүн атайын даярдалган курсу өтүүсү зарыл болуп саналат. "Кесип тандоо" атайын курсу бүтүрүүчү класстардын ата-энелери үчүн эмес, эң жок дегенде 10 класстын окуу жылынын башында жүргүзүлүшү туура болот. Анткени, ата-энелер мектептин мугалимдеринин жамааты менен бирдикте, ар бир окуучуга анын ички мүдөөсүнө, анын жөндөмүнө жана көз карашына туура келген кесипти тандоо өз убагында жүрсө гана аныкталган жыйынтыктарды алып келет. Кесип тандоонун алдын ала жүрүшү, окуучулардын кесип боюнча маалыматтарды гана албастан, түздөн-түз кесиптик процесстерди "көрүү", "байкоо" жана "анализдөө" менен терең түшүнүшө алышат. Мисалы, "каражат" адистигин тандайм десе, анда ал окуучуну банктардын, каражаттарды берүү уюмдардын "ички түзүлүшүн" көрсөтүү менен каражат адистеринин түйшүктөрүн көрсөтүүгө болот. Ал эми, машина оңдоо боюнча адистикти тандаса анда, түздөн-түз машина оңдоочу жайлардагы процесстерге катыштыруу жана башка ушул сыяктуу.

Демек, кесипти тандоо процессине бир жагынан "үй-бүлө" институтун активдүү катышуусунун жана экинчи жагынан кесиптердин өзгөчөлүктөрүн түздөн-түз жүрүшү менен тааныштыруу ар бир мектеп бүтүрүүчүсүнүн болочоктогу адистигин туура тандоого шарт түзөт.

Адабияттар

1. Акматалиев А. Каада-слт, үрп-адат, адамдык оңтерс сапат. – Б., 2002.

2. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы / А.Алимбеков I Бөлүк.- Б.: Алтын-Тамга, 1996.

3. Касымов Т. Үй-бүлөдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы. –Б., 2010.

4. Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения. –М., 1946.

УДК 378.2(575.2)(04)

Али Актюрк
Аспирант БГУ им. К. Карасаева
Турция, Хаккари
E-mail: aliakturk-@hotmail.com

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД ПО ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

КЕЛЕЧЕКТЕГИ ПЕДАГОГДОРДУН АДИСТИК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА СОЦИАЛДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МАМИЛЕ

SOCIAL AND PEDAGOGICAL APPROACH ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS IN THE FUTURE

Аннотация: *В статье рассматриваются основные направления по формированию профессиональной компетентности у специалистов, которые посвятили себя делу воспитания подрастающего поколения. В этой связи, в настоящее время социально-педагогический подход как методологический ориентир воспитания и образования обоснован нами в результате анализа существующих научных подходов. Классифицируя их, можно увидеть группы, связанные с целевой направленностью на развитие личности (аксиологический, личностно-ориентированный, деятельностный) и связанные со структурно-содержательным построением педагогических процессов и явлений (системный, синергетический, информационный, технологический) подходы.*

Ключевые слова: *Социально-педагогический подход, компетенция, социальная компетентность.*

Аннотация: *Макалада өздөрүн келечек муунду тарбиялоо ишине арнаган адистердин адистик компетенттүүлүгүн калыптандыруу багытындагы негизги маселелер каралат. Ушуга байланыштуу бул эмгекте учурдагы илимий методдорду анализ кылуунун натыйжасындагы социалдык-педагогикалык мамилелер таалим-тарбия жана билим берүүнүн методологиялык багыты катары берилди. Аларды түрлөргө бөлүштүрүүдө эң аз дегенде эки топту көрүүгө болот. Личносту максаттуу өнүктүрүү багыты менен (аксиологиялык, личностко багытталган, ишмердүүлүккө багытталган) жана педагогикалык процесстердин жана кубулуштардын мазмундук түзүлүшү менен байланыштуу (системалуу, синергетикалык, маалыматтык, техникалык) мамилелер.*

Түйүндүү сөздөр: *социалдык-педагогикалык мамиле, компетенция, социалдык компетенция.*

Abstract: *In this article specialists devoted themselves to the upbringing of the future generation will be considered the main issues of formation of professional competence.*

That's why in this research we gave the result of modern scientific methods of analysis of the social and pedagogical approaches as a methodological orientation of training and education. At a minimum, the distribution of the species, divided into two categories: targeted development of the personality (axiological, to the origin, about activities) and the relationships of the structure of pedagogical processes and phenomena (systematically, synergistic, informational, technical).

Keywords: *social and pedagogical relationship, competence, social competence*

Социально-педагогический подход содержит немалые резервы для реализации нового взгляда на процессы воспитания и образования:

- понятийный ряд отражает истоки заложенных в истории общества смыслов, отражающих: а) потребность человека в деятельности по совершенствованию и улучшению окружающей его среды; б) возможность становления личности в ходе усвоения внешних обстоятельств через внутренние условия развития мира человека, общения и самопреобразования;

- содержательно задано поле воззрения на педагогическую действительность как неразрывно связанную общность целостных, интегрированных базовых элементов жизнедеятельности (природных, социальных и личностных), максимально воздействующих на реальную образовательную практику;

- технологическое оснащение осуществляется в логике объединения усилий всех субъектов образования во имя расширения диапазона способов преобразования условий для социализации и самореализации личности, позволяющих прогнозировать успешность жизни в новом режиме или нестандартных социальных ситуациях, а также обеспечивает эффективность функционирования сконструированных инновационных образовательных объектов.

В современной педагогической науке принято употреблять понятие "подход" в значении "взгляд", "позиция", "точка зрения", "ориентация", задающих стратегию педагогических процессов и обуславливающих тактику действий в конкретной ситуации. Благодаря применению приоритетного доминирующего подхода формируется качественное своеобразие стиля организации педагогических процессов, оказывается существенное влияние на отбор педагогической деятельности и педагогические взаимодействия.

Социально-педагогический подход в воспитании и образовании актуален, так как ориентирован не столько на объектный, предметный мир, сколько на развитие условий самореализации личности в мире обновляющихся коммуникаций, связей и взаимоотношений в образовательных системах; на предметное и социально-педагогическое обеспечение развивающей и организующей социальной среды.

Понятие "социально-педагогический подход" наиболее часто встречается в современных диссертационных исследованиях и монографиях по социологии, социальной работе, социальной психологии, деонтологии, девиантологии, социальной и общей педагогике. Несмотря на признание, которое получил социально-педагогический подход в различных областях знаний, он пока не имеет сформулированных общих принципов и собственного образа. Это обнаруживается, прежде всего, в многозначности определений понятия, разнообразии авторских позиций. Социально-педагогический подход как педагогическая категория до настоящего времени не описан в целостном виде его составляющих.

Это потребовало осмысления и теоретического обоснования, и объяснения общего представления о нем в совокупности трех его составляющих.

В отечественной науке понятийное поле социально-педагогического подхода отражено в исследованиях, которые содержат современные трактовки процессов образования, воспитания как социально-педагогических явлений (А.Я. Журкина, В.Г. Бочарова, Е.В. Бондаревская, Ю.В. Василькова, О.С. Газман, М.А. Галагузова, Ю.Н. Галагузова, В.И. Загвязинский, Р.А. Литвак, Л.В.Мардахаев, А.В. Мудрик, В.А. Никитин, С.В. Сальцева, М.Н. Руткевич, Е.И. Холостова и др.).

Социально-педагогический подход как методологический ориентир воспитания и образования обоснован нами в результате анализа существующих научных подходов. Классифицируя их, можно увидеть, как минимум две группы: связанные с целевой направленностью на развитие личности (аксиологический, личностно-ориентированный, деятельностный) и связанные со структурно-содержательным построением педагогических процессов и явлений (системный, синергетический, информационный, технологический) подходы.

Ограниченность подходов первой группы состоит в значительном сужении возможности описания социальных аспектов, как составляющих теории педагогики. В воспитании и образовании, между тем, объективно присутствуют и влиятельно участвуют социализационные процессы, игнорировать которые исследователи не имеют права. Они порождают целеполагание, особенности управления и специфику социально-ориентированной педагогической действительности, как объекта и субъекта социальной политики, обеспечивая в этом случае ее реализацию с возможной коррекцией в сугубо педагогических целях.

Вторая группа представленных подходов (системный, синергетический, информационный, технологический), несмотря на то, что по смыслу они достаточно функциональны, практикоориентированны, сложны в применении на практике в силу излишней теоретизированности, привнесенной из фундаментальных наук, что зачастую затрудняет результативность их использования в условиях педагогической практики. В рамках конкретных ситуаций воспитания и образования они не могут одновременно в полной мере учесть и социально-ориентированные и субъектно-личностные их детерминанты.

Существующие подходы, таким образом, имеют определенные ограничения, которые не позволяют заявить их в качестве общеметодологического основания, обеспечивающего целостность и всесторонность, гармоничность и органичность педагогических процессов, касающихся конструирования воспитания и образования, целью и результатом которого выступает становление человека, являющего собой сочетание проявленности различных качеств и состояний, связанных с объединением таких биосоциальных начал, как: разум, тело и душа человека.

Современному взгляду на обновление воспитания, на наш взгляд, в наибольшей степени соответствует социально-педагогический подход. Именно он выступает в качестве необходимого методологического основания, обеспечивающего реализацию интегративно-координационной функции общей и социальной педагогики.

Социально-педагогический подход определяет ориентиры образовательной политики, как целенаправленной системы деятельности субъектов по пре-

творению в жизнь согласованных общенациональных, государственных и личностных потребностей в сфере образования, обеспечивает, в первую очередь, глубокое осмысление и ответственный выбор перспективных социальных целей и культуросберегающих моделей социального развития и, во вторую - определение технологий (механизмов) их реализации.

Основными функциями социально-педагогического подхода выступают: методологическая (обеспечение целостного единства знания учащимися общей картины мира, человека, отечества, культуры; знаний о законах и закономерностях; об общенаучных понятиях; методах познания и языках; о функциональных теориях и идеях); проектировочная (конструирование и реконструирование содержания, методов и форм организации учебно-воспитательного процесса с позиций социальных изменений); диагностическая (изучение социальной и жизненной ситуации учащихся, их личностного развития, условий среды); преобразующая (активизация субъектной социально ориентированной позиции; развитие индивидуальности, гармонизация отношений, формирование значимых интересов, мотивов, потребностей в познании и труде; обогащение опыта творчества); технологическая (определение содержания, средств и технологий организации воспитания как социального института); координационно-регулирующая (создание единого образовательного пространства; согласование усилий его субъектов, обеспечение социально-психологического комфорта жизнедеятельности учащихся; педагогическая поддержка самоопределения, самореализации и рефлексивности); аналитико-рефлексивная (осуществление контроля, анализа и оценки эффективности педагогической поддержки развития личности).

Идеи социально-педагогического подхода концентрируют в себе помощь и поддержку меры человечности в человеке и отражаются в соответствующих способах и средствах жизнедеятельности человека, ориентированной на индивидуализацию и дифференциацию взаимодействия, на создание комфортных условий для развития личности каждого. Индивидуализация означает деятельность педагогов по поддержке того единичного, своеобразного, что заложено в данном индивиде от природы и что онприобрел в индивидуальном опыте социализации. При этом гуманистический взгляд на личностьне отрицает, а предполагает наличие у него социальной, этическойи индивидуальной ответственности за принимаемые им решения.

Происходит развитие субъекто-объектно-субъектных отношений, сотрудничества, сотворчества педагога и ребенка, в которых доминирует равный, взаимовыгодный обмен личностными смыслами и социальным опытом, что позволяет достичь свободы выбора действий и решает задачу помощи будущему члену общества, как субъекту свободного сознания (самосознания), свободной деятельности (самодеятельности), свободного поведения (жизнедеятельности). Данное обстоятельство позволяет в образовательном и воспитательном процессе сместить приоритеты от влияния нормативного, жестко регламентированного процесса к личностно и социально значимой деятельности детей в условиях социально-педагогической поддержки.

Понятийно-категориальный аппарат социально-педагогического подхода и его сущностные характеристики выражены в совокупности следующих составляющих: понятийной (характеристика терминов "социальное", "педагогическое, "социализация"), содержательной (характеристика основных идей и адекватных им принципов) и технологической (характеристика методов и приемов, процедур и этапов действия).

Сущностной смысл категории "социальное" отражает необходимость в рамках образовательного процесса искоренить постулаты общей педагогики, провозглашающие приоритет педагогического руководства всей жизнедеятельностью учащегося без учета желаний, интересов и состояния социальной ситуации развития личности. "Педагогическое" как компонент "социально-педагогического" подчеркивает необходимость изучения закономерностей воспитания и образования человека, развития его личности в процессе передачи социокультурного опыта посредством целенаправленно организованной специалистами, профессионалами педагогической деятельности в различного вида и типа, образовательных учреждениях (дошкольных, общеобразовательных, учреждениях профессионального и дополнительного образования). При этом со стороны педагогов, организаторов, координаторов деятельности школы, семьи, общественности, задаются общие цели, формы и методы образования и воспитания в единстве для всех участников социально педагогического процесса, включая родителей и учащихся.

На наш взгляд, социально-педагогический подход отражает глубину и широкомасштабность в процессе социализации личности, так как "социализация" - целеобразующее звено личностного подхода, характеризует процесс становления человека компетентным членом общества, развитие социальной природы и характера индивида; подготовку человека к социальной жизни, содержащей определенные образцы поведения, из которых человек выбирает наиболее для себя подходящие, обретая свою индивидуальность.

Время показало, что задача современного высшего образования состоит не столько в передаче студенту определенной суммы знаний по специальности, сколько в необходимости формирования у него способности распорядиться этими знаниями в нужный момент. Нужно оказать ему помощь в развитии способностей добывать информацию, обрабатывать её и анализировать, умело использовать и принимать на ее основе эффективные решения. Цель образования сегодня – развитие социально, культурно и профессионально компетентной личности.

Асипова Н.А. пишет – «выпускники высших учебных заведений должны получать не только интеллектуальный багаж, квалифицированную подготовку по специальности, но и определенную социальную подготовку, как статус, связи, имидж и др., которые позволяют успешно социализироваться в сфере будущей профессиональной деятельности и компетентно решать профессиональные задачи». Там же, она указывает, что «необходима модернизация не только содержание образования и внедрение кредитных технологий, но и совершенствование образовательных

технологий, которые гармонично сочетали бы в себе образовательно-направляющую деятельность преподавателя и непрерывную самообразовательную деятельность студента».

Потребности современного рынка труда продиктовали запросные характеристики, которыми должен обладать выпускник социально-педагогического профиля. При переводе этих характеристик на язык образовательных реалий и возникло понятие «компонентность», под которым понимается «успешное поведение в нестандартных ситуациях, предполагающих неформализованное взаимодействие с партнерами, решение сложных или запутанных задач, оперирование противоречивой информацией, динамичными и сложноинтегрированными процессами, управление которыми требует теоретических знаний.

В этой связи нами была проанализирована литература, связанная с понятием «профессиональная компетентность». В педагогической науке понятие «профессиональная компетентность» рассматривается как: совокупность знаний и умений, определяющий результативность труда; объем навыков выполнения задачи; комбинация личностных качеств и свойств; комплекс знаний и профессионально значимых личностных качеств; вектор профессионализации; единство теоретической и практической готовности к труду; способность осуществлять сложные культуросообразные виды действий и др.

Разнообразие и разноплановость трактовок понятия «профессиональная компетентность» обусловлены различием научных подходов: личностно-деятельностного, системно-структурного, знаниевого, культурологического и др. к решаемым исследователями научными задачам. Можно утверждать, что сущность понятия «компетентность» должна рассматриваться в контексте вопросов целеполагания. Цели высшего и дополнительного педагогического образования различны. Педагогические вузы несут ответственность за освоение уже исторически сложившихся, устоявшихся профессиональных знаний и умений, а институты повышения квалификации – за освоение актуальных и инновационных профессиональных компетенций.

Если рассматривать формирование компетентности будущего педагога в рамках системы вузовского образования, то можно говорить о знаниях, умениях и навыках, способностях, т.е. о готовности специалиста. Обучения педагога в системе повышения квалификации включает два циклически повторяющихся этапа – курсовой и межкурсовой, каждый из которых имеет свою направленность. Процесс обучения предполагает взаимосвязь деятельности методических служб различного уровня (муниципальные, институционные) и самого педагога.

Система повышения квалификации призвана создавать условия для самоактуализации педагогических работников, совершенствовать приемы самообразования на основе имеющегося профессионального опыта. Если характеризовать понятие «компетентность» в этом контексте, необходимо говорить об индивидуальных способностях педагога: легко и быстро овладевать новыми востребованными способами деятельности, успешно выполнять профессиональные обязанности.

В психолого-педагогической науке существует три основных подхода к исследованию содержания и структуры профессиональной компетентности: профессиографический, уровневыйи задачный. Каждый из них имеет свои особенности. Так, профессиограмма, как набор требований к специалисту, удобна в применении, но целесообразна при описании только операциональных компетентностей. Система ключевых компетентностей, как многопараметрическая характеристика специалиста, не может определяться простой суммой имеющихся личностных качеств и способностей. Для этого необходимо применение комплекса взаимосвязанных параметров.

Своеобразная противоречивость целевых установок системы педагогического образования заключается в том, что, с одной стороны, она направлена на раскрытие внутренних личностных возможностей педагога, а с другой-на адаптацию к нуждам и требованиям, предъявляемым к нему школой и государством (профессионально ориентированный подход). Соотнести и общественные нужды и потребности призван проблемно-ориентированный подход. При этом на первый план выдвигается необходимость совершенствования интеллектуальных способностей социального педагога в процессе непрерывного решения многообразных проблем школьной жизни. Акцент делается не на интернализацию внешних по отношению к педагогу целей и ценностей и не на раскрытие спонтанных пульсов и эмоций, а на активное участие педагога в разрешении реальной социальной ситуации.

С необходимостью постановки и решения задач педагог сталкивается во всех сферах профессиональной деятельности, на всех ее этапах. Как отмечает В.Н. Дружинин, интеллект (как общая способность) лежит в основе других способностей и определяет успешность любой деятельности. В этой связи целесообразно ввести понятие «интеллектуально-педагогическая компетентность» как базовое.

Литература

1. Аксенова Л.И. Социальная педагогика: программы пед. учебных заведений // Дефектология, 1997.

2. Андреев А.Л. Компетентностная парадигма в образовании // Педагогика, 2005.

3. Антипова В.М. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете // Педагогика, 2006.

4. Басов А.В. К вопросу о предмете социальной педагогики / В кн. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. Кн. 1. -М.-Тула, 1993.

5. Курилина О.Я. Социально-политическая направленность высшего педагогического образования в развитых капиталистических странах. На примере Англии, США, Франции: Автореф. Д. ... канд. пед. наук: М., 1985.

6. Наторп П. Социальная педагогика. – М., 1986.

УДК 373. 1 (575.2) (043. 3)

Сулайманкулова Ж.К.
п.и.к., доц.
К.Карасаев ат.БГУ.
Бактыкалый к. Гулжайнар
Бишкек ш.№ 6 АУВКнын англис тили мугалими

ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДЫН ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАГА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА НА ЭТНОПЕДАГОГИКУ

THE INFLUENCE IF ORAL NATIONAL CREATION ON ETHNOPEDAGOGICS

Аннотация: *Бул макалада элдик педагогиканы үйрөнүүдө ар бир улутка тиешелүү болгон оозеки чыгармалардын маани зор экендиги тууралуу айтылган. Башка элдер сыяктуу эле, кыргыз элинде оозеки чыгармалар бир муундан экинчи муунга өтүп турушу шартка ылайык болгондугу кеңири баяндалган.*

Түйүндүү сөздөр: *элдик педагогика, улут, оозеки чыгарма, элдер, муундан-муунга, шарт, эпос,тарбия, идея, эмгекчилдик.*

Аннотация: *В статье написано о том, какое значение имеет устное народное творчество каждого народа в изучении народной педагогики. Как и в других народах, устное народное творчество кыргызского народа переходил из поколения в поколение.*

Ключевые слова: *народная педагогика, нация, устные произведения, народ, из поколения в поколение,условие, эпос, воспитание, идея, трудолюбие.*

Annotation: *In this article has written about the importance of oral folk art of each people in studying the people´s pedagogy. As another nation, oral folk art of Kyrgyz people passed from generation to generation.*

Key words: *national pedagogics, nation, oral work, nation, from generation to generation, condition, epic, upbringing, idea, diligence.*

Элдик педагогиканы үйрөнүүдө ар бир улутка тиешелүү болгон оозеки чыгармаларды талдап көрүүнүн маани зор. Башка элдер сыяктуу эле, кыргыз элинде оозеки чыгармалар бир муундан экинчи муунга өтүп турушу шартка ылайык болгон.

Кыргыз элинде балдар үй-бүлөдө тарбияланган-дыгы белгилүү. Ата-энелер тарбия куралы катарында оозеки чыгармаларды кеңири колдонушкан. Биздин элде "Манас" эпосунан тартып элге кеңири таралып ар кайсы учурда өз шартына ылайык колдонулуучу макал-ылакаптар көп. Ошолордун ичинен үй-бүлөдө тарбиялоодо колдонууга ыңгайлуулары жомоктор жана макал-ылакаптар.

Кыргыз фольклорунун арасында жомоктор белгилүү орунду ээлейт. Ал жомокторду айтуучу атайын жомокчулар болушкан. Жомокту көбүнчө мал четинде чогулуп алышып айтуу менен уктабай малга көз салып, жомокко алаксып таңды аттырышчу. Мал багуучулардын арасында тестиер эркек балдар да көп болгон. Жомок айтылган жерге аны угуу үчүн үйдөгү балдар, аялдар келишчү. Жомок угуу көңүл ачуучу негизги иштердин бири болуп эсептелген. Балдар жомокту айрыкча жакшы көрөөрү белгилүү. Жомок айтуучулар улгайган адамдар болушкан. Ишендирүүдө жомоктордун маани чоң жана чындыктын үлүшү бар. Анда адамдардын ой тилеги, каалоосу да кеңири көрсөтүлөт.

Ата-энелер балдарына жомок айтып бергенде аны чындык менен байланыштырып, балдардын жүрүш-турушуна оң таасир бергидей кылып баяндашкан.

Профессор Г.Н.Волков жомок айтуудагы чоң энелердин чебердигин баалаган. Балдар табиятында бейпил, мээрман карыларды жакшы көрүшөт. Алардын айткан акылы, даана берген акыл-насааттары турмуштан алган өрнөгүн билгичтик менен балдарга үйрөтүүсү жаштар үчүн баалуу. Карыларды урматтоо бардык эле элдерде кездешет. А.С.Пушкин өзүн баккан Арина Радионовнаны өтө жакшы көргөн. Ал адам А.С.Пушкиндин белгилүү акын болушуна көмөк берген. Эртели кеч жомокторду айтып, ырдап, акындык талантын ойготкон.

Ал эми Л.Н.Толстой болсо өзүн тарбиялаган адам жөнүндө төмөнкүдөй пикирин айткан: “Татьяна Филипповна жүрөктү элжиреткен адам эле, ал баккан балдарынын ата-энелери менен ушунчалык жакын болуп кете алган. Ал менин эсимден эч качан чыкпайт”.

Үлгүлүү жүрүм-турумду тарбиялоодо жаш өзгөчөлүгүнө карата жана ар бир баланын мүнөзүнө жараша жомоктордун туура тандалышы маанилүү.

Орус элинин улуу педагогу А.С.Макаренко: “Жакшы айтылган жомок маданияттуу жүрүш-турушту тарбиялоонун башталышы”, – деп жомоктун тарбиялоочулук күчүн таамай белгилеген.

Кыргыз жомоктору жаш муундардын талантын ачууга да чоң жардам берген. Кыргыздын белгилүү акыны Токтогулдун энеси Бурма элдик оозеки чыгармаларды мыкты билген. Бурма кошокту да кыйын айткан адам болгон. Токтогулга жаш кезинен баштап ар кандай жомокторду айтып берип, болочок акындын талантын өрчүтүүгө жардамдашкан. Эл жазуучусу Т.Сыдыкбековдун энеси кошокту жана жомокту жакшы билип, өз баласынын талантынын ачылышына таасирин тийгизген.

Ата-энелер балдарга жомок айтууда алардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуулары талапка ылайык. Эси кире элек бала жакшы көргөн каарманынын кор болуп азап чегишин, өлүп калышын каалабайт. Жомоктогу каарман менен бирге өзү да убара тартып кыйналышы, терең кайгырып, маанайы түшүп кетиши мүмкүн. Өтө кайгылуу жомоктор бойго жеткен балдардын арасында айтылса анча коркунучтуу эмес. Ал эми кичине балдарга коркунучтуу жомокторду айтуу зыяндуу.

Кыргыз элинде аялдардын акылдуулугун даңазалаган жомоктор да аз эмес.

Балдарды ынандыруу жол менен тарбиялоодо кыргыз эл жомоктору бир топ таасирдүү десек ашык болбос.

Эми оозеки эл чыгармаларынын ичинен кеңири таркаган, үй-бүлөдө көп колдонулуучу макал-ылакаптардын балдардын жүрүш-турушун тарбиялоодогу таасири жөнүндө бир аз токтолуп көрөлү. Эл оозундагы макал-ылактаптар адамдын жүрүш-турушун баалап, анын жакшы жана жаман жактарын көрсөтүп, адамга талап коюу, бир максатты аткарууга үндөп, кайраттуу, чыдамкай, көтөрүмдүү кылып тарбиялоого багыттап турат. Кыргыздар сөздүн, макал-ылакаптын тарбиялык маанисин жогору баалашат. Макал-ылакаптар адамдын моралдык, этикалык сапатын көрсөтүп, терс жактарын сындап, эмгекчилдикти, адилеттүүлүктү, жөнөкөйлүктү, чынчылдыкты ушул сыяктанган адамдык асыл сапаттарын даңазалайт. Макал-ылакап жөнүндө М.Горькийдин айтканын эске түшүрүүгө болот. Аныгын айтканда макал-ылакаптар эл арасында үлгү болорлук акыл-насаатты таркатуучу ой-пикирлерди ачык көргөзө алат.

Макал-ылакаптардын адамды тарбиялоодогу таасирдүүлүгү жөнүндө фольклорист Н.Снегиревдун “Кайсы элде болбосун көп колдонуучу сөздөрдүн ичинен макал-ылакап сыяктуу элдин ой-пикирин таамай түшүндүрүүчү, кулк-мүнөзүн ачык көрсөтүүчү сөз болбойт” деген пикирине кошулууга болот.

Ар бир улутка тиешелүү өзгөчөлүк жөнүндө К.Д. Ушинский төмөнкүнү белгилеген: “Биз тарбиялоо жолдорун ойлоп табуу үчүн жөн эле убараланабыз. Тарбия иши ар бир эл үчүн, ошол эл качан жаралса, ошону менен кошо пайда болгон. Элдин бүтүндөй тарыхын чагылдырат, жакшы, жаман салттардын таасири аркылуу улам кийинки муундар өсүп чыгат. Россияда да далай кылымдар өтүп, нечен дооорлор алмашылды. Жаңы муундар мурункулардан калган адаттарды өздөрүнө ылайыктап өзгөртүп, пайдалана алышат”.

Кыргыз эли ата-эненин, үй-бүлөнүн үлгүсүн балдарга карата таасирдүүлүгүн белгилешкен. “Энесин көрүп кызын ал, эшигин көрүп төрүнө өт”, “Эжени көрүп синди өсөт”, “Көргөн көргөнүн жасайт, көсөө түрткөнүн жасайт”, “Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат”, сыяктанган макал-ылакаптар балдардын жүрүш-турушундагы жакшы же жаман сапаттарга ата-эненин үлгүсүнүн таасири экендигин көрсөтөт.

Башка эл сыяктуу биздин эл жөнөкөйлүктү адамдын асыл сапаты деп эсептейт. Жөнөкөй адам эмгекчил, ачык-айрым, чоңдун да, кичиненин да оюндагысын таап кекирейип бой көтөрүүдөн алыс болот. “Улук болсоң – кичик бол, жакшы болсоң – жатык бол” деп үйрөтөт элдик акылман кеңеш. Эгер улук болуп көп элдин тагдыры колунда турса да, бой көтөрүп кекирейбе, кичи пейил жөнөкөй бол, бой көтөрүп кекирейүү адамды адамга жакындатпайт, четтетет деп эскертет. Эгер канчалык жогорку кызматта болсоң да жөнөкөй, адамкерчиликтүү болсоң чыныгы сый-урматка ээ болосуң. Эл сенин кызматыңды сыйлабастан өзүңдөгү асыл сапаттарды баалашат. Жогорудагы макал мансапка мас болуп бой көтөрүп калуу коркунучун эскертет. Көпчүлүк учурда энеси баласын маңдайына отургузуп алып, “Айланайын балам, калк айтса, калп айтпайт. Элдин арасында пайда болгон акылман кеңештерди дайыма эсиңе ала жүрсөң кор болбойсуң, эл-журттан чыкпай жүр, адам ар дайым адам менен адам болот”, – деп баласына иштин жайын түшүндүрүп, эл берген кеңешин эсине алып дайым бир калыпта жүрүүсүн, көтөрүмдүү болуусун өтүнгөн. “Адам болор кишинин адам менен иши бар, адам болбос кишинин адам менен эмне иши бар”. Бул макал да адамды сүйүүгө, гумандуулукка чакырат.

Эгерде балдар өздөрүнөн улууларга нааразы болсо, көпчүлүгү нааразычылыгын айта албай ошол адамды жаман көрүп калышы ыктымал. Сөздү байкап сүйлөөнүн мааниси чоң. Адамдын ким экендигин анын сүйлөгөн сөзүнөн билүүгө болот. “Адамды сөзүнөн, ууруну көзүнөн тааны” дейт кыргыздар. Көп сүйлөгөн адамды “бабыр” деп, сөздү орду менен сүйлөө адептүүлүк экендигин түшүндүрүшөт. “Ийне көзүнөн, адам сөзүнөн сынат” деп айтылат элде.

Адабияттар

1. Абдыракунов Т. Бабалардан калган сөз: Кыргыз фольклору жөнүндө макалалар.- Ф.: Адабият, 1990. – 170 б.

2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер.- Б.: «Кыргызстан-Сорос» фонду, 1999.-895 б.

3. Айтматов Ч. Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт./Түз. Тургунбаев С.-Ф.: Кыргызстан, 1978.

4. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт.-Б.: Баласагын, 1993.-220 б.

5. Акматалиев А. Балдарга арналган салт жана ырым жырымдар.-Б., 2000.-124 б.

6. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. 1-бөлүк. –Б., 1997.-67 б.

7. Муратов А., Этнопедагогика -Б., 2006.

УДК 37.032

Байтокова А. С., *преподаватель*
КНУ им. Ж.Баласагына
E-mail: ainura.baytokova@gmail

АЙТМАТОВДУН МУГАЛИМДЕРИ БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ҮЛГҮСҮ КАТАРЫ

УЧИТЕЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч. АЙТМАТОВА КАК ПРИМЕР ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

TEACHERS IN THE WORKS OF CH. AITMATOV AS AN EXAMPLE OF THE FORMATION OF UNIVERSAL VALUES AMONG FUTURE PEDAGOGUES

Аннотация*: Макала учурдагы актуалдуу проблемалардын бири болгон жаш муундарды мугалимдик кесипке татыктуу тарбиялоо. Макалада Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдердин орду жана алардагы жалпы адамзаттык баалуулуктар жөнүндө маселени козгойт.*

Түйүндүү сөздөр: *жалпы адамзаттык баалуулуктар, гумандуулук, адеп-ахлак, руханий баалуулуктар, этикалык принциптер, мугалим темасы, ойчул, даанышман, компетенттүүлүк, илимий-техникалык прогресс ж.б...*

Аннотация: *В статье затронута одна из актуальных проблем современности – достойное воспитание молодого поколения учителей. Статья рассматривает проблематику роли учителей и общечеловеческих ценностей в произведениях Чингиза Айтматова.*

Ключевые слова: *общечеловеческие ценности, гуманность, мыслитель, мудрый, нравственно-этические принципы, духовные ценности, научно-технический прогресс, компетентность, учитель.*

Annotation: *The article touches upon one of the urgent problems of our time - the dignified upbringing of the younger generation of teachers. The article considers the problems of the role of teachers and universal human values in the works of Chingiz Aitmatov.*

Keywords: *universal values, humanity, thinker, wise, moral and ethical principles, spiritual values, scientific and technical progress, competence, teacher.*

Учурдагы илимий-техникалык прогресстин өсүп-өнүгүшү болочок мугалимдерден кесиптик билим жана билгичтиктерди гана талап кылбастан жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер болууну жана келечектеги окуткан балдарга дагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандырууга жөндөмдүү болууну талап кылат. XXI кылымда адамдын ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөсү, анын катарында билим берүү чөйрөсү дагы чоң өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Азыркы учурдагы билим берүү чөйрөсү, жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер жана компетенттүү мугалимдерге өзгөчө муктаждыгын билдирет. Билим берүүдөгү компетенттүүлүк профессионалдык билимди гана камтыбастан, өз кезегинде социалдык – инсандык сапаттарды дагы камтыйт. Ал эми жалпы адамзаттык баалуулуктар социалдык-инсандык компетенттүүлүктүн ажырагыс бөлүгү болгондуктан жалпы адамзаттык баалуулуктарга өзгөчө маани берүү зарыл. Практика жүзүндө азыркы учурга чейин педагогикалык кадрларды даярдоодо кесиптик билимге ээ болгону менен болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууга көңүл бурулбай

келет. Ушул жагдайдан чыгып болочок мугалимдерде жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандыруу проблемасы бүгүнкү күндө актуалдуу маселелерди жаратат.

Жаш муундардын келечектеги алган ордун, мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктары жана мугалимдик чеберчилик менен терең байланышта кароого болот. Өзгөчө азыркы учурдагы балдардын өсүп - өнүгүшү, кулк-мүнөзү илим билимге ээ болуусу, интеллекти, жүрүш-турушу ата-эне жана тарбиячы-педагогдор тарабынан талыкпаган эмгекти, изденүүнү талап кылат. Улутубуздун мындан ары карай туура өсүп - өнүгүүсү өз кесибинин мыкты адистеринен жана алардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарынан көз каранды деп баа берүүгө болот. Андыктан жаш муундарыбызды өстүрүүдө илимий педагогиканын негиздери менен биргеликте жалпы адамзаттык баалуулуктарга дагы кадам жасообуз зарыл. Келечек ээлерине кам көрүүдө өлкөбүздөгү жаш муундардын социалдык, экономикалык, көйгөйлөрүн чечүү менен гана чектелип калбастан келечектеги жаш муундарыбыздын жүрөгүндө ыймандуулукту, рухий тазалыкты уялатышыбыз эң маанилүү жана учур көйгөйлөрүн чечүүгө коюлган талаптардын бири. Жогорудагы көйгөйлөрдүү чечүү аракетинде улуу жазуучуларыбыз жараткан чыгармаларга кайрылуунун ордун туура көрдүк. Жазуучулар жараткан көркөм чыгармалардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер мугалимдердин образынын чагылдырылышын жаш муундарыбызды келечекке карай туура жолго багыттоодогу тарбиялоонун бир булагы катары кароого болот. Андыктан мугалимдердин образы таасын чагылдырылган көркөм дөөлөттөрүбүзгө саресеп салсак, заманыбыздын залкар жазуучусу, даанышман, улуу ойчул Ч. Айтматовдун "мугалим" темасына кайрылуунун орду педагогика илиминде өзгөчө мааниге ээ деп белгилөөгө болот.

Улуу жазуучунун калеминен жаралган көркөм чыгармалардагы мугалимдердин ордуна, улуу педагогдор жана окумуштуулар, Н. Асипова, А. Алимбеков, А. Акматалиев, Т. К. Арзыбаев ж.б. кайрылышкан.

Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдер жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер инсандар экендигине чоң маани берүү менен аларга болочоктогу мугалимдер үчүн тарбиянын уюткусу катары кароого болот. "Биринчи мугалим" повестиндеги адамгерчиликтин бийик чокусуна чыга алган, дегеле адамдар ортосундагы теңдик, адилеттүүлүктү даңазалаган, адамдын керт башынын эркиндиги үчүн күрөшүүгө даяр турган, аткарган кызматынын бийик жоопкерчилигин сезген, балдарды жана өз кесибин жан дили менен сүйгөн мугалим Дүйшөндүн образы чагылдырылган. Жогорку педагогикалык билими жок болсо дагы, өз кесибине болгон мамилеси, балдардын билимдүү болуп калышына кылган далаалаты азыркы жаш жана болочок мугалимдерге берилген тарбияны туюнтат. Дүйшөндүн күндүн суугуна карабай балдарды жонуна көтөрүп суу кечип мектепке ташыган күндөрүн эскерип Алтынай: "Биз анын билиминен да мурун, менимче ушундай адамгерчилигин, биз үчүн болгон илгери үмүт жакшы тилегин, бала болсок да баалап урматтай турганбыз. Антпесе бизди тизеден кар кечип, кычыраган аязда, борошодо жетелешип айылдан алыс турган мектепке барасыңар деп, көк муштумдай көгөрүп отуруп сабак окуйсуң деп зордогон эч ким жок" дейт. [1;1] Баланын таза жан дүйнөсү баарына баамчыл, баарына сезимтал келгендиктен жалпы адамзаттык баалуулуктардын алдыңкы сабында турган адамгерчиликти балдардын билиминен да жогору баалашкандыгы Алтынайдын сөзүнөн ачыктан ачык көрүнүп турат.

"Биринчи мугалим" повестинин башкы каармандарынын бири Алтынайдын сөзүнөн биз Дүйшөндүн балдарга билим берүү аракети менен кошо адамдык асыл сапаттарын баамдай алабыз. Демек, мугалим Дүйшөн балдардын жан дүйнөсүнө тынымсыз сүңгүп кирүү менен жалпы адамзаттык баалуулуктардын жаратманы катары, ошол кездеги билим деп көздөрү жайнаган балдардагы жаңы нерселерди ачууга жетишкен.

"Таалим – тарбия маселелери улуу жазуучу тарабынан мугалимдин болгондо да биринчи мугалимдин – Дүйшөндүн образы аркылуу эл арасына терең урмат-сыйга ээ болгон десек жаңылышпайбыз. Аталган повесттеги "Биринчи мугалим" келечектеги жаштар үчүн билимдин мааниси өтө зарыл экендигин жана ошондой билим бериш үчүн мугалим бардык иштерге даяр экендигин далилдейт". [2; 2]

Жазуучу мугалимдик кесипке өзгөчө мамиле кыла тургандыгын жана мугалим бардык жакшылыктын үрөнүн себе турган адам экенин даңазалоо менен чыгармаларынын дээрлик көпчүлүгүндө мугалимдин образын, алардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды, мугалимдик кесиптин ардактуулугун жана ошол эле убакта жоопкерчилигин таасын чагылдырат.

"Мугалимдин эмгегине жазуучу өтө урмат менен мамиле кыла тургандыгын ал жараткан Майсалбектин ("Саманчынын жолу"), Инкамал апанын ("Эрте келген турналар"), Айша апанын ("Фудзиямадагы кадыр түн"), Абуталиптин ("Кылым карытар бир күн") жаркын образдарынан, "Мугалим жакшылыктын – энеси" сыяктуу жана мугалимдин кадыр баркын көтөрүүгө, окуу-тарбия мектеп реформасына байланыштуу жазылган макалаларынан көрөбүз". [3;3]

"Кылым карытар бир күн" романында Абуталип Куттубаев адамдардын балдарына калтырган байлыктары жөнүндө ой толготуп, ал байлыктардын көбү башкалардын маңдай теринен куралаарын жана алардын ичи толтура адилетсиздик, арамдык экенин баса белгилеп, ал өз балдарына мурас катары адалдык менен арамдык, чындык менен калп тууралуу жана өзүнүн акыл жыйынтыктары жөнүндөгү күндөлүгүн мураска калтыраарын айтат.

"Илгерки кишилер балдарына мурас мүлк калтырышчу. Жакшылыккабы, жамандыккабы, ар кандай мурас калуучу. Ал тууралуу канча китептер жазылды, канча жомок куралды, ошол мурас мүлк-байлык көбүнесе арам байлык, башкалардын маңдай теринен куралган, ошол үчүн ал мурастын ичи толтура арамдык, күнөө, адилетсиздик. Менин калтыраар мурасымдын эч кимге зыяны жок". [4;4]

"Фудзиямадагы кадыр түн" драмасында Айша апанын бардык нерседен адамгерчиликти, чындыкты жогору коюп, адамдардагы наадандыкка, кара өзгөйлүккө, бийлик, мансап үчүн баарына даяр турган эки жүздүүлүккө сын көз менен карап, өзүнүн бир кездеги

окуучулары эмне себептен жакшы сапаттарга, башкача айтканда жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер боло алышпаганын көрүп капа болот. Ал эми чыгармадагы дагы бир мугалимдик орун, бүт күчүн, бүт өмүрүн окуткан балдарга жумшаарын, тарых сабагын жөн гана согуштардын хронологиясы катары эмес, эзелтен берки турмуш мектеби экендигин үйрөтүүгө аракет кылган Мамбетке берилет. Адам баласынын өткөн өмүрү, баскан жолу таразага түшөрү, келечек муундар үчүн мурас кылар үлгү барбы, азыркы жашообуз адалбы, акпы деген ойлор, өз ишин дайыма чын ыклас менен орундатууга аракет кылган Мамбетти коштойт.

Учурда жогорку билими бар болуп туруп мугалимдик ишке жан дүйнөсү менен сүңгүп кире албаган мугалимдер дагы жок эмес, бирок ошондой болсо дагы улуу ойчул, даанышман Ч. Айтматовдун мугалимдеринен терең сабак ала алышат деген үмүт-тилек алдыга жетелейт. "Азыркы мугалимдер арасында тиешелүү жетишээрлик билимге мен эчак эле ээ болгонмун – деп өз билимин өркүндөтүүгө умтулбай, мугалимдик кесиптин улуу эрежесин унутта калтыргандар ондоп саналат. Айтматовдук мугалимдердин образы азыркы мугалимдер үчүн аталган кесиптин табиятын көп кырдуу чен-өлчөмдөрдүн чегинде андоо, таануу жана аларга карап түздөнүү үчүн татыктуу билим жана таасирлүү ориентир боло алат". [5;5]

Улуу ойчулдун жараткан мугалимдердин образынан, балдарга асылдыктын нурун чачыраткан, жаш муундардагы жалпы адамзаттык баалуулуктарды калыптандырууга салымын кошо ала турган – бул мугалим экендигин көрө алабыз. Жаш муундарга тарбия берүүдө мугалимдин билими менен бирге алдыңкы катарда анын адамгерчилиги жогорку бийиктикте турат. Демек, мугалим өзү биринчи кезекте жалпы адамзаттык баалуулуктарга эгедер болуусу керек. Тагыраак айтканда болочок мугалимдерди калыптандырууда, Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдердин адамгерчилиги, гумандуулугу, боорукердиги, чынчылдыгы, мээнетчилдиги болочок мугалимдер үчүн чоң үлгү боло алат десек жаңылышпайбыз.

"Айтматов мугалим затынын эч убакта ыйманына каршы ишке барышын ыраа көргөн эмес. Окутуу тарбиялоонун милдеттерин терең ыклас, ыйман менен жүзөгө ашырышкан. Ар кандай татаал шарт жагдайларга карабастан, балдар алдында берген убадаларына бек туруп кишилик, педагогдук абийирдүүлүктүн бийик өрнөгүн көрсөтө алышкан". [6;6]

Ырасында эле, Айтматовдун мугалимдери татаал шарттарга, мезгилдин ар түрдүү кыйынчылыктарына карабай, өз кызыкчылыктарынан ыйманынын тазалыгын, адамгерчилигин жогору коюп өздөрүнөн кийинки муундарга алтын тамга менен адабият бетине жазылып калышты жана жалпы адамзатка тең баалуулуктарды педагогиканын кең ааламына алып чыга алышты. Ч. Айтматовдун мугалимдери адамгерчилик, гумандуулук сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктарга терең маани берип, адамдын жан дүйнөсү канчалык жарды болсо, ич күйдүлүк менен кара ниеттиктин доорону сүрүп, нааадандык жана маданиятсыздык кулачын жайып турган учурда дагы жаш муундарды андай терс көрүнүштөрдүн чеңгээлинен сууруп чыгууда жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын түз жолуна багыттоодо чыныгы дем-күч, курч таасир бере турган инсандар экенине чыгармаларды окуган сайын ынанабыз деп ишенимдүү айта алабыз. Жазуучунун чыгармаларындагы мугалимдердин образадарынан мугалимдик кесип өтө мээнетчил жана ардактуу кесип экенине күбө болдук жана мезгилдин кандай күнү, кандай сааты болсо дагы "Эрте жаздагы турналар" повестиндеги Инкамал апай сыяктуу оромолун оронуп алып окуучуларды келечектеги орошон ойлорго жетелейт деп үмүт артмакчыбыз. Келечекте бүтүндөй мамлекеттин, элдин жүгүн көтөргөн инсандарды тарбиялап, эрезеге жеткирүүдө жана алардын адеп - ахлак жактан өркүндөөсү үчүн дарамети бийик, алысты көрө билген келечектеги мугалимдердин орду жөнүндө түмөндүү ойлорго барып такаларың бышык. Бул ойлордун бир учугун улуу ойчул, даанышман, кеменгер жазуучу Ч. Айтматов жараткан мугалимдердин образынан таба алдык десек болот. Залкар жазуучунун чыгармаларындагы мугалимдердин образынан болочок мугалимдерде, дегеле адам баласында жалпы адамзаттык баалуулуктардын болушу жаш муундардын алды менен адам болуп калыптануусундагы башкы багыттардын бири экендигинен кабар берет.

Улуу муундагы жазуучуларыбыз адабиятка жазуучу Айтматов гана келбестен аны менен бирге Айтматов мектеби келди деген пикирлерин айтып келишет. Андыктан ошол мектептин ичинде жалпы адамзаттык баалуулуктарды аздектеп, аларды жаш муундарга сиңире ала турган, алардын жан дүйнөсүн адамгерчиликке, гумандуулукка, жакшылыкка, боорукердикке үндөй турган мугалимдер мектеби дагы орун алган десек жаңылышпайбыз.

Чыңгыз Айтматов жараткан мугалимдердин образы ар бир жаш муун жана болочок мугалим үчүн үлгү боло бермекчи. Себеби жазуучунун чыгармаларынан ар бир болочоктогу мугалим, өзү үчүн баа жеткис көрөңгө топтой алат жана чыгармалардагы мугалимдерден гумандуулукту, боорукердикти, чынчылдыкты, адилеттүүлүктү, мээнеткечтикти, мекенин жана балдарды сүйүүнү, ыймандуулукту, чыдамкайлыкты, атуулдук ариетти сабырдуулукту үйрөнө алышат деген ойдобуз.

Адабияттар

1. Айтматов Ч. II том. // Ф.: Кыргызстан, 1982, 422-б.

2. Асипова. Н. А. Окуучу жаштарды тарбиялоо жана билим берүүнүн актуалдуу маселелери. -Б.: КТУ "Манас", 2016.

3. Акматалиев. А. А. Айтматовко таасирленүү. –Фр.: "Мектеп", 1988.

4. Айтматов Ч. II том. –Ф.: Кыргызстан, 1982, 446-б.

5. Арзыбаев Т. К. "Айтматов окуулары - 2015» //Ч. Айтматовдун чыгармалары менен жаш муундарды тарбиялоо келечектин ачкычы: Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдары.- 2015

6. Алимбеков. А. Айтматовдун мугалимдери - асылдыктын өрнөктөрү. //Заман. Кыргызстан № 13. 2009.

УДК: 373.51

Токсонбаев Р. Н. *д.п.н., профессор*
г. Бишкек, Кыргызская Республика
Нұрғазиев Ермек Ұйқасұлы
аспирант БГУ им. К.Карасаева
E-mail: ermek_nurgaziev@mail.ru

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ

ОКУУЧУЛАРДЫН МААЛЫМАТТЫК КЫЗЫГУУСУН КАЛЫПТАНДЫРГАН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ ГЕОГРАФИЯ САБАКТАРЫНДА ӨЗ АРА ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ ЫКМАЛАРЫ

METHODOLOGY OF USING INTERACTIVE TECHNOLOGY OF LEARNING AT LESSONS OF GEOGRAPHY AS A MEANS FOR FORMING THE COURSE OF THE STUDENT'S INTERESTING

Аннотация: *В данной статье рассматривается как правильно пользоватся интерактивными технологиями на уроках географии. И с помощью этого как можно добиться формирования познавательного интереса учащихся. Во время использования приемов были конкретизированы цели и задачи.*

Ключевые слова: *интерактивный метод обучения, коммуникативно-развивающая, инновация.*

Аннотация: *Бул макалада география сабагында өз ара технологияларды маалыматтуу кантип талкууланат. Окуучулардын маалыматтык кызыкчылыгынын пайда болушуна жетишүү үчүн учурунда ыкмаларын, максаттарын жана милдеттери көрсөтүлдү.*

Түйүндүү сөздөр*: окуутунун интерактивдик методу, коммуникативдик-онүккөн, инновация.*

Annotation: *This article examines how to correctly use interactive technologies in geography lessons. And with the help of this, it is possible to achieve the formation of the cognitive interest of students. During the use of techniques, goals and tasks were specified.*

Key words: *interactive method of teaching, communicative and developing, innovation.*

Целью данной статьи является показ правильного применения интерактивных методов обучения, а задача освещение возможности использования разнообразных интерактивных способов на уроках географии с последующим выяснением наиболее эффективного при формировании познавательного интереса учащихся. Сухомлинский писал: «Страшная это опасность – безделье за партой, безделье месяцы, годы. Это развращает морально, калечит человека, и…ничто не может возместить того, что упущено в самой главной сфере, где человек должен быть тружеником, – в сфере мысли». [1]

Педагог готовясь к урокам должен подбирать такие методы, приемы и формы работы, которые могут помочь заинтересовать каждого отдельного ребенка, независимо от его способностей в процессе обучения. Поэтому основной работой в своей педагогической

практике считаю проблему имплементации интерактивных технологий для развития познавательного интереса учащихся к процессу обучения.

Невозможно развивать познавательный интерес учащихся без инновационных методик, так как познавательный интерес у учащихся проявляется только тогда, когда предоставленный материал понятен и доступен. На уроках рекомендуется использование таких инноваций как ***интерактивное обучение***.

Интерактивные методы предполагают постоянное взаимодействие учащихся между собой или с информационными технологиями обучения во время образовательного процесса.

Задачами интерактивного обучения являются:

- Формирование креативно мыслящего человека, а не «эрудита»;

- Учитель не источник знаний и информации, а модератор.

Рекомендовано использование разнообразных методов и приемов интерактивных технологий.

Интерактивные методы обучения нацелены на возможность реализации самостоятельности при размышлении, а также развитии компетенции в самостоятельности в деле, выборе и учебе.

Интерактивное обучение способно параллельно решить три задачи:

Конкретно-когнитивной задачей, связанную с непосредственно с учебной ситуацией;

Коммуникативно-развивающую, вырабатывающую основные навыки коммуникации внутри и за пределами данной группы;

Социально-ориентационную, которая воспитывает гражданские качества, столь важные для нормальной социализации личности в обществе.

По Гину необходимо учитывать психические и возрастные различия учеников при использовании методики интерактива на разных этапах урока.

Встает вопрос – Как вызвать интерес учащихся к предмету? Как заинтересовать ученика к конкретной теме? Ответ – использовать интерактивный метод обучения, чтобы пробудить у ученика когнитивный процесс, что является надежным способом развития познавательного интереса.

В качестве примера можно привести несколько методов использования интерактива при выполнении заданий.

Например:

Этап: актуализация ученого материала. *Класс*: 7. *Тема*: Океаны. *Игра*: Географическое лото.

Класс делится на два, каждая команда получает свой набор корточек. Карточки делятся на основную и дополнительную. Нужно по заданию найти правильный ответ и максимально быстро закрыть ячейку основной карточки.

Этап: проверка знаний учащихся. *Класс*: 7. *Тема*: Условные знаки. *Игра*: Не разорви цепь. Логика игры предполагает быстро и правильно отгадывать и подписывать поочередно условные знаки.

Этап: проверка знаний учащихся. *Класс*: 6. *Тема*: Внутренние процессы Земли. *Игра*: Удивляй.

Этап: изучение нового материала. *Класс*: 7. *Тема*: Рельеф Земли. *Игра*: Собери пазл. Если остановится на этой игре, то принцип игры такой, ученикам дается задание собрать пазл, на которых впоследствии можно будет прочитать понятия, которые должны будут сформироваться и усвоится на данном занятии.

Этап: изучение нового материала. *Класс*: 7. *Тема*: Изменение угла падения солнечных лучей. *Игра*: Составь пару. Целевой установкой данного приема является формирование у учеников понятия годового изменения угла падения солнечных лучей. На протяжении года мы наблюдаем за изменением угла падения солнечных лучей. В этом задании ученикам предлагается определить зенитальное положение Солнца в определенные дни года. Для этого ученикам нужно будет найти в тексте учебника, когда и где угол падения солнечных лучей наибольший. Выбрав вариант ответа, вы должны также сказать, как называется этот день и объяснить свой ответ.

Этап: закрепление и обобщение учебных знаний. *Класс*: 7. *Тема*: Рельеф Австралии. *Игра*: Где находится? Вы получаете названия форм рельефа и должны их прикрепить в места (на контурной карте), где они размещаются. Возможно применение следующей логики построения урока – начало урока приводится малоизвестная информация, а потом во время урока раскрытие этой информации. [2]

Беседа тоже является мощным мотиватором учебной деятельности. Вначале освещается круг вопросов, над которыми предстоит поработать в ходе урока. Можно использовать интересные факты, свидетельства и т.д. Можно применять разнообразные дидактические игры, в зависимости от класса, изучаемого предмета и темы урока.

Таким образом, разнообразие видов деятельности дает возможность использовать различные интерактивные приемы на всех этапах урока и на уроках разных типов, что благоприятствует лучшему усвоению знаний и развитию личностных качеств учащихся и их познавательных интересов.

«На дверях способностей написано – толкни » (Джон Мейсон). Этот толчок требует от учителя прежде всего творчества. Чтобы увлечь ребенка предметом и выявить его способности, нужно создавать условия для постоянного, активного взаимодействия всех учащихся для равноправных, равнозначных взаимодействий ученика и учителя. Педагогическая профессия – особенная. Сколько бы не работал, колодезь педагогической мудрости не исчерпать. Личность каждого ученика – неповторимая. И если учитель не хочет стать ремесленником, он обязательно включится в поиск, каждый раз по – новому будет применять свои знания и умения.

Литература

1. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М.: Школьная пресса, 2003.

2. Коринская В.А., Душина И.В., Щенев В.А. География материков и океанов. 7 класс. – М.: Дрофа, 2010.

3. Гин А.А. Приемы педагогической техники. – М.: Вита-Пресс, 2004.

УДК:82.0.03(575.2)(04)

Кайбылдаева Н.А.
Международный университет Кыргызстана (МУК)
E-mail: nargizabazbekovna@mail.ru

ТЕКТЕШ ЭМЕС ТИЛДЕРДЕГИ АНТИТЕЗДИН СЕМАНТИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШҮНҮН КОТОРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ
(Кыргыз жана англис тилдеринин материалдарынын негизинде)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЕМАНТИЧЕСКИХ СТРУКТУР АНТИТЕЗ В РАЗНО-СИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ
(На материале кыргызского и английского языков)

THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF THE SEMANTIC STRUCTURES OF ANTITHESIS IN NON-RELATED LANGUAGES
(On the materials of kyrgyz and english languages)

Аннотациясы: *Макаламдын максаты антитез сөз көркөм каражаттарын жана анын семантикалык түзүлүшүнүн өзгөчөлүгүн англис тилинен кыргыз тилине которулушун карап чыгуу. Жан жал, тескерилик жана карама каршылык – антитездер, көп чыгармаларда, адабиятта курулуш принциптери болуп саналат, албетте семантикалык түзүлүшү маанилүү бөлүгүнүн бири. Бул макалада бир нечен улуу авторлордун чыгармаларынан антитездерин карап жана аныктоого аракет жазадык.*

Түйүндүү сөздөр: *антитез, тескерилик, которуу, карама каршылык.*

Аннотация: *Целью статьи является рассмотрение и использование таких художественно-выразительных средств, как антитеза, и особенности ее семантических структур перевода с английского на кыргызский язык. Противоречие, контраст и противоположность – антитезы, которые служат принципом построения многих произведении и поэм в литературе и конечно семантическая структура, которая является более важной частью. В этой статье сделана попытка определить и проанализировать антитезу в нескольких произведениях великих авторов.*

Ключевые слова; *антитеза, семантика, перевод, противоположность.*

Abstract: *The aim of this article deals with using of such feature expressive means, as antithesis and its peculiarities of semantic structure by translation from English into Kyrgyz. Contradiction, contrast and opposition are antithesis that serves the principle of construction of many works and poems, in literature and surely its semantic structure one of the more important part. So we have tried to identify and to analyze antithesis in several works of great authors.*

Key words: *antithesis, semantic, translation, opposite.*

Интерес к сопоставительному исследованию именно семантической структуры антитез неродственных языков исходит из интереса к его семантической структуре, т.е. значению и к смыслу антитез. Картина мира по В.Г.Вейсгербергу представляет собой языковое выражение своеобразного восприятия действительности, всех представлений и коллективно осознанных переживаний, присущих народу, создав-

шему язык. Поэтому, всякий язык является носителем определенного видения мира, отражающей специфическое мироощущение народа, сотворившего язык – восприятие мира внешнего и внутреннего, представленной отдельными формами и микроструктурами, единство которых создает содержательное строение языка, его целостную семантическую структуру.

Актуальность статьи обусловлено углубленной разработкой проблем, касающихся лексики противоположного характера, а также возросшим интересом к изучению частных проблем сопоставительной лексикологии и стилистики. Другой не менее важной причиной проведения исследований антитез на материале кыргызского и английского языков является исследование антитез, которые до этого времени мало исследовалась.

Семантическая структура слова представляется как система, связанная отношениями противоречия и противоположности. Такое средство художественной выразительности как антитеза – противоречие возникло еще в глубокой древности. Рассмотрим некоторые определения антитезы.

Как отмечает Гальперин И.Р. [2, 241] в целях создания контрастной характеристики описываемого явления, данное явление часто сопоставляется с другим, логически ему противоположным. Такое сопоставление выявляет не общие черты предметов и явлений, а противоположные черты, т. е факты объективной действительности не сближаются по общим признакам, а отталкивается друг от друга. Например: *They speak like saints and act like devils. Алар ыйыктардай сүйлөшөт жана жиндердей иш кылышат* (перевод наш).

Согласно И.В.Арнольду [1] «антитеза-это стилистическая фигура, усиливающая выразительность за счет столкновения в одном контексте прямо противоположных понятий, одна из ее стилистических функции - контраст. В качестве примера рассмотрены антитезы как: *жакшы-жаман (good-bad), тарбиялуу-тарбиясыз (well-bred-ill-bred), чоң-кичине (big-small), акылдуу-акылсыз (clever-stupid), узун-кыска (long-short), эрте-кэч (early-late), күн-түн (day-night), кыш-жай (winter-summer), мыйзамдуу-мыйзамсыз (legal-illegal), алыс-жакын (far-near), жарык-караңгы (light-dark), жер-асман (the Earth-the sky), жаңы-эски (new-old), арзан-кымбат (cheap-expensive),* которые широко используются в разных сферах языка, как в художественной, так и в разговорной. Исследуя все способы перевода антитез на кыргызском языке нами выявлены следующие семантические группы применительно к адресату:

1. Семантическая группа антитез по отношению к человеку*: *активдүү-пассивдүү, акылдуу-акылсыз, сабаттуу-сабатсыз, аял-киши, жакшы-жаман, узун-кыска, арык-толук, сары чач-кара чач, ыймандуу-ыймансыз, тарбиялуу-тарбиясыз, белгилүү-белгисиз, күнөөлү-күнөөсүз, эрктүү-эрксиз, таланттуу-талантсыз, бай-кедей, жаш-кары, улуу-жаш, билимдүү-билимсиз, барктуу-барксыз, адептүү-адепсиз, берешен-зыкым, кыргыз-орус, боорукер-мерес, коркок-баатыр и т.п.;

Народный поэт Кыргызской ССР Абдрасул Токтомушев писал много стихов построенный на антитезе по отношению к человеку:

Кара чач жана *сары* чач,
Онкогой, келте мурундар.
Кара көз жана *көгүш* көз,
Кыздар да бар, *уул* бар.
Мыртыгый кол, *болтогой*
Өсөт азыр кичине
Академик, акын болуп
Чыкчуулар бар ичинде.
(Балдар бакчасында, -С.191)

Отличие поэтических форм слов, выражающих антитезу, т.е. противоположность, состоит в том, что они могут быть многозначимыми. В данном случае сам контекст показывает, что антитеза выражаются такими антонимами как: *«кара-сары», «онкогой-келте», «кара-когуш», «кыздар-уул», «мыртыгый- болтогой»,* которые могут быть функциональной заменой. В этой семантической группе антитез при образовании активно участвуют морфологические формы выражения противоположностей. Такими морфемами являются; *«сыз», «сиз»,«түү», «дүү»,* которые активно участвуют при выражении антитез по отношению к человеческому качеству и в общем человеку: билимдуу-билимсиз, акылдуу-акылсыз, мээримдуу-мээримсиз и т.д.;

2. Семантическая группа антитез по отношению к природе. Природа это все нерукотворное, что окружает нас. Ее красота и удивительное разнообразие открывается перед всеми. Но, несмотря на красоту и разнообразие тоже присутствует, мягко говоря, противоположные явления, которые мы относим к антитезам. Например: *жер-асман, жыттуу-сасык, пайдалуу-пайдасыз, ачык-бүркөк, көк-ак, быдыракай-жылмакай, куураган-гүлдөгөн, бузулган-бузулбаган, жашыл-сары, кыш-жай, ысык-салкын, ысык-суук, жарык-караңгы, түндүк-түштүк, алыс-жакын, жарык-караңгы, жаңы-эски, эрте-кеч, күн-түн* и т.д.

Например: *Батыш* менен *чыгышка,*
Айдап журчу чубатып.
(Жусуп Мамайдын варианты.)

Гүлүстөн доор келгенде, Гүлүстөн доор кеткенде
Көгөргөн чалкар гүлдөйсүн. Көмүлгөн кара көрдөйсүн.
Кийизи көп төрдөйсүн, (Женижок, -с. 83)

2. Существует немало пословиц и поговорок построенные на антитезе: по отношению к природе. Например: *Жаз жарыш-Күз күрөш. Башка жерден көк асманды көргөнчө, өз жериңден кара булутту көр.* (элдик макал). Здесь встречается антитезы, как *жаз- күз, жарыш-күрөш, кара-көк, асман-булут;*

3. Антитезы, относящейся к быту. Данная группа состоит из особых антитез, которые выражаются в реальной жизни или касающейся человеческой жизни и быта. Например: *мыйзамдуу-мыйзамсыз, куралдуу-куралсыз, айыл-шаар, бар-жок, коп-аз, тиги-бул, сүйлөө-унчукпоо, чоочун-оз, менчик-чоочун, чын-жалган, ай-жыл, өйдө-төмөн, өйдө-ылдый, терең-тайыз, нымкургак, калыстуу-калыссыз, жаны-жыртык, жаңы-эски* и т.п.

-Атаганат дүйнө! -деп, Тан кылгансың замана,
Чарчы бозго жеткирбей, Зар кылгансың замана
Бирөөгө жок, бирөөгө, Бар кылгансын замана

Байларга кең, кедейге, Тар кылгансың замана
Кедейге кымбыт байга,арзан, Мал болгонсун замана
Кара жарма кедейге, Бал болгонсун замана,
Кедейге туюк, байларга, Шар болгонсун замана
Кедейди-түлкү, байларды, Бүркүт кылган замана
Байды чынар, кедейди, Чырпык кылган замана,
Байды – жаны, кедейди, Жыртык кылган замана.
(Т.Сатылганов. Замана. -с. 58)

Эти строки тоже построены на антитезе: *Башың жетсе булутка, Алды-артынды унутпа. Жаман менен жакшылык, Келет, кетет турмушта.* (Кыргыз эл ырлары. -с. 168)

При исследовании антитез на английском языке нами проявлены следующие группы.

В первую группу антитез, применительных к человеку, включены такие противоположные слова, как: good-evil, wife-husband, good-bad, faithful-faithless, young old, angel-devil, prince-pauper, rich-poor, active-passive, clever-stupid,well-bred-ill-bred, well known-unknown, beautiful-ugly, stupid-clever, polite-impolite, father-mother, elder-younger, single-married, fat-slim, hardworking-lazy, jolly-sad, love-hate: Young men want to be faithful are not, old men want to be faithless and cannot.

У Шекспира есть целые поэтические блоки построенные на антитезе, которые занимает главенствующее положение в его работах:

Two loves I have of *comfort* and *despair*, which like two spirits do suggest me still:

The *better* angel is a man right fair, the *worser* spirit a woman colour'd ill.

To win me soon to hell, my female *evil*, Tempteth my better *angel* from my side,

And would corrupt my saint to be a ***devil,*** Wooing his purity wither foul pride.

And whether that my angel be turn'd fiend, Suspect I may but not directly tell;

But being both from me, both to each friend, I guess one *angel* in another's hell:

Yet this shall I ne'er know, but lives in doubt, Till my *bad angel* fire my *good one* out. (Соннет 144**).**

2.Семантическая группа антитез по отношению к природе на английском языке: easy-heavy, the Sky-the Earth, useful-useless, hot-cool, hot-cold, green-yellow, summer-winter, open-close, light-dark, day-night, aroma-smell, bright-dark, white-black, bright-gloomy, grey-blue, th Moon-the Sun, the South- the North, rain-snow:

It was the *best* of times; it was the *worst* of times, it was the age of *wisdom*; it was the age of *foolishness*, it was the epoch of *belief*; it was the epoch of *incredulity*, it was the season of *light*; it was the season of *darkness*, It was the spring of *hope*; it was the winter of *despair*. (Charles Dickens."A tale of two cities")

2.а) Семантическая группа антитез по отношению к быту т.е антитезы использовавшие в жизни; legal-illegal, far-near, new-old, this-that, wide-narrow, long-short, modern-ancient, positive-negative, sharp-sweet, equal-unequal, known-unknown, developed-undeveloped, alive-lifeless, usual-unusual, fast-slowly, material-immaterial, proper-improper и т.п. Как выше указано из примеров мы обнаруживаем, что одна из пар противоположностей антитез образуются морфемами; «ill», «un», «less», «im» которые выражает негативную или отрицательную сторону антитез; His whole *material* and *immaterial* life is wonderfully strange. (Ch.Dickens).

Выводы

1.Все вышеупомянутые антитезы указанные в примерах – очень частое языковое явление в этих разносистемных языках, где они выполняют роль самых ярких образов, и как нам уже известно они всегда присутствуют парно, т.е один дополняет другого.

2.Разнообразие представленных определений антитезы их объединяет использование понятия художественного контраста. Из этого следует, что контраст является одним из ведущих характерных признаков антитезы.

3.При класиффикации антитез нами были проявдены универсальные явления где в обоих языках присутствуют одинаковые семантические группы такие как : а) антитезы выражающие природные явления ; в) антитезы выражающие бытовые явлений; с) антитезы выражающие цветозначениия .

4.В отличии от кыргызского языка в английском языке имеются больше антономазий выражающих человеческих феномен и их качеств.

Литература

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка.-Л.: Просвещение,1981.-295с.

2. Гальперин И.Р.Очерки по стилистике английского языка. -М., 1958-459 стр.

3. Караева З.К. Грамматические и прагматические трудности перевода. -Б., 1975.

4. Караева З.К. Перевод и семиотика. -Б., 2006.

5. Кыргыз балдар поэзиясынын антологиясы: Мектеп жашындагы кенже балдар үчүн / Түз. Абзий Кыдыров, Дуйшөн Сулайманов; Редкол: С. Егиналиев/башкы ред./ ж. б; Сүрөтчүсү Половникова Г. В.- Ф.: Мектеп, 1987.-520 б.

6. Семантические и стилистические особенности английских слов и словосочетаний:- М.: Моск. гос. пед. ин-т им. Ленина, 1988.-169 с.

7. Akhmanova O. Semantic features. In "Cognition", Ed. By Paul Garvin, New York

8. Shakespeare William. The works of Shakespeare-Moscow, Co-operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR. 1937

9. Кыргыз адабияты: энциклопедиялык окуу куралы/ мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. -Б., 2004.

УДК: 37.011.33

Токсонбаев Р. Н. *д.п.н., профессор*
г. Бишкек, Кыргызская Республика
Нұрғазиев Ермек Ұйқасұлы
аспирант БГУ им. К.Карасаева
E-mail: ermek_nurgaziev@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

ОРТО МЕКТЕПТЕРДИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУТУУ ЖАРАЯНЫНА НОВАТОРДУК ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН АКТУАЛДУГУУЛУ

ACTUALITY OF APPLICATION OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF STUDENT TRAINING IN MEDIUM SCHOOLS

Аннотация: *В данной статье описывается актуальность применения инновационных педагогических технологий в процессе обучения учащихся в средних школах. А также эффективности, плодородности инновационных педагогических технологий в применении учебного процесса.*

Ключевые слова: *мультимедия, инновация, технология, профессионализм, компетентность.*

Аннотация: *Бул макалада орто мектептердин окуучуларынын окутуу жараяныа новатордук педагогикалык технологияларды колдонуунун ылайыктуулугун сүрөттөйт. Ошондой эле, натыйжалуулугун, Төрөт педагогикалык технологиялар окутуу жараянын колдонуу.*

Түйүндүү сөздөр: *мультимедия, инновация, технология, профессионализм, компетентүүлүк.*

Annotation: *this article describes the relevance of the use of innovative pedagogical technologies in the process of teaching students in secondary schools. And also efficiency, fertility of innovative pedagogical technologies in application of educational process.*

Key words: *multimedia, innovation, technology, professionalism, competence.*

Актуальность применения новых информационных технологии обучения (НИТО) в обучении инициирована интеграционными и информационными процессами – точнее глобализацией. Появление множества НИТО определило тенденцию к программированному обучению. Выводы по результатам исследований выявили такую закономерность, что проблемное обучение появляется после критического мышления. Нынешний расклад в преподавании основывается в создании его на технологической основе.

Скорое и действенное изучение требует близкие к реальности НИТО. В настоящее время при помощи инноваторских интерактивных технологий можно результативно и наглядно и с наименьшими затратами производить всевозможные опыты, лабораторные, а еще отрабатывать те или же другие специальные навыки. В виртуальной среде возможна не затратная имитация всевозможных законов мира. И в проведении экспериментов вовсе не нужна действительная практическая работа с ученикам. Довольно воссоздать их электрические модели и изготовлять те или же другие воздействия над ними в интерактивной среде.

Методы - образец применения НИТО в целях приобретения компетенций. Во многих областях использу-

ются педагогические методы инновационного характера, которые дают возможность в значимой степени сберечь время и ресурсы на отработку навыков. Больше не надо организовывать условия, приближенные к реальности и тратить ресурсы для развития компетенций обучающихся. С поддержкой НИТО в электронной среде воспроизводятся ситуации, которые дают возможность обучаемому работать над компетенциями. Инновационные методы применяются с целью применения НИТО, позволяющих обучать персонал на основе программно-технических комплексов, без необходимости присутствия педагога. Обучаемый имеет возможность индивидуально вести взаимодействие с этими программами с поддержкой всевозможных интерфейсов. НИТО превышает эффективность обучения, чем при обычном методе обучения. Так как обучаемый имеет возможность без ограничений и рисков выполнять всевозможные манипуляции, неоднократно поворять их, что было бы проблематично в реальных условиях. НИТО довольно тесно связаны с системами интерактивного обучения. [1]

Помочь автономно добывать и пополнять знания в течение собственной жизни выпускнику учреждения возможно с помощью НИТО.

Применение в педагогической работе всевозможных образовательных технологий помогут педагогам мотивировать обучающихся, тем самым сделать результативным и качественным педагогическую деятельность.

Использование в силлабусах инновационных педагогических технологий разрешать расширить учебный процесс и не отрываясь от основных задач подготовить фундамент для развития обучающихся. В настоящий момент особый смысл приобретает умение ориентироваться, найти нужные данные и принять верное решение, то в этом случае распространение инновационного обучения в образовании, обусловленное потребностью подготовки обучающихся к жизни в быстро изменяющемся мире. [2]

Прогресс в образовании должен реализовываться как инновационный процесс: методом применения технологий, свежих идей, заменой педагогических средств новыми для данных условий. Проблема развития у обучающихся мотивации решается преподавателями в рамках темы «Формирование профессионально значимых личностных качеств обучающихся путем внедрения в процесс обучения инновационных технологий, в том числе педагогических».

Используя НИТО педагоги действенно имплементируют образовательные технологии: учебные, технологические, сюжетные и ролевые. Это дает возможность гарантировать связь предметного содержания с реальным технологическим процессом, прививают у обучающегося ощущение ответственности, профессиональной грамотности и этики, вовлекают в процесс производственных отношений и изготовления. Став составителем этих дидактических игр, обучающие отбирают содержание и его структуру, методы и формы, разработку дидактических материалов, правила учебно-игровой деятельности и критерии оценки. Так, созданные и благополучно имплементированные в учебный процесс электронные учебники, разно уровневые тесты-on-lıne обеспечивают дифференцированно-индивидуальный подход в обучении, который становится главным для преподавателей. Ими деятельно организуются занятия, применяются технологии индивидуального обучения, формирующий профессиональную речь обучающихся, развивается их предметная компетентность, приобщаются к применению возможностей инновационных мультимедиа систем. Разработка электронной версии всех практических работ приводит к развитию умений использовать алгоритмические действия при выполнении каких-либо операций. Объясняя происходящее на электронной доске, обучающийся отрабатывает проф терминологию, разбирает корректность производимых технологических действий, тем самым вырабатывая практику уверенного поведения.

Нужно сказать, что НИТО направлены на качественность в обучении и на реализацию развития учреждения.

В настоящий момент образцом НИТО считаются модульно-компетентностные технологии, лежащие в основе разработки ведущих профессиональных образовательных программ. Форма модулей применима к любой профессиональной подготовке будущих специалистов. Параллельно при модульной структуре основных профессиональных образовательных программ обучающийся имеет возможность выстроить дальнейшую траекторию в зависимости от потребностей рынка и своих профессиональных планов. Имплементация учебной программы требует кропотливой подготовительной работы, который впоследствии с помощью НИТО помогают расширить мироощущение обучающихся до глобального уровня. Нужно подчеркнуть, что НИТО разнообразны и задача преподавателя состоит в том, чтобы освоить и реализовывать потенциал всех их форм.

Бесспорно, что использование НИТО делает занятия инновационными, инициирует творческую и познавательную активность обучающихся, содействует формированию профессиональных и общих компетенций. Позитивным моментом использования НИТО в образовательном процессе считается использование электронных учебников, которые делают изучаемый материал более наглядным, позволяют не только воспроизводить на экране сложные, многомерные объекты и процессы, но и активно участвовать в этом самому обучающемуся.

На уроках преподаватели могут применить следующие варинты интерактивных средств:

- поиск текстового и графического материала по теме урока;
- создание презентации;
- подготовка раздаточного материала.

Использование НИТО во время профессионального обучения дает возможность:

- мотивировать обучающихся к предмету;
- выполнять отпределенные действия: обратиться к справке, провести эксперимент/лабораторную работу;
- распознавать и развивать способности обучающихся;
- овладевать конкретными знаниями, необходимыми для применения в практической деятельности;
- расширить виды совместной работы обучаю-

щихся, обеспечивающей получение ими коммуникативного опыта;

• повысить многообразие видов и форм организации деятельности обучающихся. [3]

Таким образом, имплементация и применение инновационных педагогических технологии дает преподавателям достичь большей эффективности на занятиях в развитий знаний учащихся, а учащиеся развивают свои навыки и умения.

Литература

1. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе. - Волгоград, 2009.

2. Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения. - М.: Академия, 2009.

3. Современные педагогические технологии как средство повышения эффективности процесса обучения // Методический лекторий. – М., 2009.

УДК:791.43(575.2)(04)

Токоева Ж.Т., *научный сотрудник отдела культурологии ИФиППИ НАН КР*

ИДЕЙНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СРЕДСТВАМИ КИНОИСКУССТВА *(На материале кыргызского игрового кино)*

КИНО ИСКУССТВАНЫН КАРАЖАТТАРЫ АРКЫЛУУ ЖАШТАРДЫ ИДЕЯЛЫК-НРАВАЛЫК ТАРБИЯЛОО *(Кыргыз көркөм тасмалар аркылуу)*

IDEOLOGICAL AND MORAL EDUCATION MEANS OF MOTION PICTURES *(The basis of kyrgyz feature films)*

Аннотация*: В статье проанализирован вопрос идейно-нравственного воспитания личности через нравственный идеал в современном кинообразе.*

Ключевые слова*: кинематографический образ, нравственный идеал, идейно-нравственное воспитание, образная форма, нравственный выбор,нравственный долг.*

Аннотация: *Макалада кинообраздар аркылуу инсандардын идеялык-нравалык тарбиялоо маселелери анализделген.*

Түйүндүү сөздөр*: кинематографиялык образ, нравалык идеал, идеялык-нравалык тарбия, образдык форма, нравалык тандоо, нравалык милдет.*

Abstract*: The article analyzes the issue of ideological and moral education of a person through the moral ideal in the contemporary film image.*

Key words*: cinematographic image, moral ideal, ideological and moral education, figurative form, moral choice, moral duty.*

Первичной формой отображения, а стало быть и восприятия зрителем художественной информации искусства кино, является кинообраз. Художественный кинематографический образ – это сложный диалектический процесс отражения идеи в сознании художника и воплощение их в реально образной форме.

Процесс создания кинообраза оформляется в сознании художника-творца еще до его взаимодействия с выразительными средствами. Начальной ступенью появления кинообраза является замысел. И как начальная ступень он не имеет пока еще четких очертаний. В процессе же вызревания внутренней структуры образа эти очертания конкретизируются.

В воображении законченный, кинематографический образ представляет собой неразрывное единство чувственного и логического, индивидуального и общего. На основе диалектического единства этих противоположных сторон художник при помощи специфических изобразительных и выразительных средств стремится воплотить художественный образ в жизнь. Однако, тем не менее, между художником и изобразительными и выразительными средствами, как инструментами воплощения образа, возможны противоречия. Так, конкретно вырисованный в воображении художника кинообраз иногда приводит к дополнительным и трудным поискам актера, способного адекватно реализовать идею художника. Поэтому художник должен подчинить своему замыслу, своей идее весь арсенал выразительных и изобразительных средств. Конфликт либо соглашательство между художником и, допустим, актером приводит к неполной реализации идеи, а следовательно, подлинно художественного произведения не получится. Правда жизни заключается в постоянных поисках идеала. Художник усиливает воспитательное воздействие, включая в образ-идеал собственные намерения, стремления и мечты, сообразовывая свои цели с общественно-историческими условиями, природой, культурой, т.е с жизнью общества в целом. Принципиальным завоеванием художников кино стали положительные герои, тесно связанные со своим народом, со своим классом, интересами государства. Положительные герои нашего времени – активная личность, твердо знающая ради какой цели он живет, борется, трудиться. Воплощая в себе достижения со-

временности, положительный герой современного киноискусства обладает большой силой эмоционального воздействия на мысли и чувства зрителей, будит творческое воображение, помогает преобразовать жизнь.

Нравственный идеал, выраженный посредством кинообраза, способствует зрителю осуществлению нравственного выбора в различных ситуациях. Такой идеал, выраженный в материализованной продукции духовной культуры, становится общественным и находит свое выражение в отношении к людям, коллективам, группам, ко всему обществу.

Как уже отмечалось, в формировании нового человека велика роль киноискусства по пропаганде и практическому осуществлению патриотизма и интернационализма. В кыргызском кино были созданы немало кинокартин на патриотическую и военную тему. Это такие фильмы, как «Материнское поле» Г. Базарова, «Поклонись огню» Т. Океева, «Ранние журавли», «Солдатенок» Б. Шамшиева.

Проблема нравственной стойкости советских людей не только на войне, но и в глубоком тылу показана режиссером Г. Базаровым в фильме «Материнское поле» по одноименной повести Ч. Айтматова(1967).

Роль Толгонай – главной героини фильма сыграла известная актриса театра Б. Кыдыкеева. Она создала сложный многоплановый образ, раскрыв сильный народный характер кыргызской женщины, пережившей жизненную драму в годы Великой Отечественной войны, но не сломленной духом женщины с большой буквы. Удары судьбы, обрушившие на героиню «Материнского поля» ужасны: смерть мужа, трех сыновей на войне, смерть любимой невестки Алиман. Но кроме этого была еще повседневность: голод и холод, стычки с односельчанами, когда она работала бригадиром в колхозе, порой их непонимание, боль одиночества. Судьба сокрушала – Толгонай выстояла – в этом суть ее характера, внутренняя сила, мужество, достоинство и несгибаемость.

Играя лаконично, скупо, актриса не ищет смягчающих нюансов в нечеловеческих страданиях своей героини: женщина, которая могла пережить все это, выстоять в любой ситуации.

Глубокое сочувствие вызывает Толгонай в последних кадрах фильма, ведущая маленького внука, оставшегося после смерти Алиман. Толгонай приняла этого маленького человечка как собственного внука, сосредоточив на нем всю ласку, любовь и нежность, что не успела отдать своим сыновьям. И этот скупой, прозаический кадр вдруг наполняется глубоким жизнеутверждающим смыслом: жизнь не кончается, она продолжается… И начинаешь понимать, что ради этого Толгонай выжила и отстояла себя перед бедствиями. И только одно не должно повториться, что пережила она сама. И как мудрое материнское напутствие возникает финальный титр: «Будьте счастливы!» В устах Толгонай это и предостережение: сумейте сохранить, отстоять свое счастье.

Нравственный идеал патриотизма лег в основу кинокартины Б. Шамшиева «Ранние журавли»(1975) по одноименной повести Ч, Айтматова. О людях тыла, об их самоотверженном и героическом труде, о высокой мере чувств и мироощущения подростков в годы Великой Отечественной войны – этот фильм.

Война требует бесчисленных жертв не только на войне, но и в тылу, подростки прерывают занятия в школе и готовятся к «Аксайскому десанту» и это воспринимается ими как долг перед Родиной в дни войны. Взрослые заботы легли на хрупкие плечи подростков, идет стремительное взросление вчерашних мальчиков.

Вот мальчики в Ак-Сае, в нетронутой степи, подростки на четверках выхоженными ими лошадей пашут землю под будущий урожай – и как они верят – под урожай победы.

Там в Ак-Сае, они первыми с большой радостью встретили ранних журавлей, вспомнив, что ранний прилет журавлей – хорошая примета, значит, будет хороший урожай, их урожай, их вклад в победу войны. Как радовались они ранним журавлям, не замечая бандитов, которые вознамерились украсть их упитанных лошадей.

Ночью бандиты связали подростков и увели лошадей. Сумевшись высвободиться, Султанмурат бросается в погоню, настигнув грабителей. Он ни за что не отдаст лошадей! Как же они будут пахать землю без лошадей? Он не отдаст коней! И , видимо, поняв, что этот мальчик живым не отстанет от них, бандиты в упор расстреливают Султанмурата. Подвиг мальчика из горного села – это подвиг тысячи тружеников тыла, равный подвигам героев Великой Отечественной войны.

Своей психологически точной обрисовкой естественного стремления подростков к героическому особенно трогает этот фильм молодых зрителей. Молодые герои военного времени передают патриотическую атмосферу советской молодежи.

Мы должны помнить о том, что свое воздействие идеал, материализирующийся в образе, оказывает на тысячи зрителей, заставляя пережить чувство радости и сострадания, гнева и презрения.

Утверждение высокого нравственного идеала, соотношения его с реальным поведением современников раскрывается в кинокартине Б. Шамшиева «Белый пароход»(1975) по одноименной повести Ч. Айтматова «Белый пароход».

Обращение к поэтической и глубоко философской повести «Белый пароход» налагало на режиссера высокую творческую ответственность.

Режиссер, словно не слыша трагических нот, уже звучащих во вступлении повести, начал фильм только мажорным аккордом, с первой сказки малыша – со сказки о белом пароходе. Конечно, это сразу вывело фильм «на тему».

В фильме основную нравственную нагрузку несет Мальчик (ни автор повести, ни режиссер не дали ему имя). Он, как маленький добрый дух, все время занят тем, что бессознательно пытается восстановить связи, утраченные взрослыми, объединить всех вокруг любого события, кажущего ему важным, будь то покупка нового портфеля, с которым он скоро пойдет в школу, или появление марала в заповедном лесу. Он все время снует по кардону, как челнок, - от деда к бабке, от бабки к Гулжамал: «Смотрите все, какой у меня портфель!» Он разговаривает с валунами, перегородившим горный ручей, потому что его связь с природой так крепка, так органична, как и связь с людьми. Камни для него живые, у каждого свое имя и свой характер, один – «Танк», другой – «Верблюд», третий – «Волк». Мальчик знает: камни обидятся, если с ними долго не разговаривать.

Как есть люди, наделенные абсолютным слухом, так Мальчик наделен от рождения чувством абсолютной гармонии. Это гармония не только с природой, с близкими, но и с прошлым. Так постепенно выстраивается сложный философский образ. Шаг за шагом авторы восстанавливают все связи, делающие человека духовной личностью. Потому то так волнует Мальчика легенда о Рогатой Матери-Оленихе, что там, в этой красивой легенде, рассказанная дедом, берет начало его род, а следовательно, жизнь деда, матери и его собственная жизнь.

Фильм заканчивается последним кадром – Мальчик , плача и вздрагивая, , идет к речке, к своему подвигу, так как смерть за вечные идеалы добра и красоты – всегда подвиг. Мальчик уплывает в сказку, плывет к Белому пароходу – символ чистоты и надежды.

Проблему нравственного долга по-иному решала режиссер Л. Шепитько в фильме «Зной» по мотивам рассказа Ч. Айтматова «Верблюжий глаз»(1963).

Чем привлекал фильм внимание зрителей? Прежде всего глубокой подлинностью, правдой характеров и изображенных событий, необычным динамизмом. Конфликт между властным, циничным трактористом, бригадиром Абакиром и семнадцатилетним Кемелом, приехавшим в Кенес-Анархай по комсомольской путевке, раскрывался в ситуациях предельно острых и напряженных. Основной драматизм фильма лежит не во внешних действиях героев, а глубже – в столкновении характеров и мировоззрений. Абакир – темная сила, которому доставляет удовольствие подмять, унизить, поработить слабость; все члены бригады чувствуют за Абакиром силу, властность, уверенную независимость, ибо Абакир – стахановец. Став стахановцем, Абакир пользовался авторитетом и славой. Главное в этом человеке – не ведающая сомнения сила и прямолинейность, властность. Ему противостоит семнадцатилетний парнишка Кемел. Он, напротив, олицетворение юношеского благодушия и ребячьего доброжелательства. Он просто живет по законам своей совести, своего нравственного долга. Он считает делом чести защищать Калипу от грубости и хамства Абакира и ежедневно противостоять властному напору, направляемому не только против него, но и против всех членов бригады. В конфликте с Кемелом Абакир терпит крах, ибо он понял, что этого юношу-максималиста ему не осилит и не запугать, поэтому он уходит из бригады. Кемел оказался сильнее Зла. Добро и в самом деле одолевало Зло.

Обаятельный Кемел в точном исполнении будущего режиссера Б.Шамшиева оказался в центре дискуссии о «мальчиках 60-годов: смогут ли они бороться за добро, не сломаются ли в трудную минуту, хрупкие интеллигенты альтруисты, ревнители справедливости? Не сломаются!, - верили авторы фильма. Не отступят!, - утверждал фильм.

Фильм «Зной» привлекал зрителей свежестью, новизной художественных решений, тонким психологизмом образов, а также он явился одним из кинопроизведений, в котором воплотились смелые художественные искания 60-годов.

Отражая изменения в общественном сознании людей, кыргызское киноискусство способствует развитию лучших моральных качеств человека. Наблюдения над процессом формирования национального самосознания кыргызов на базе коренных изменений человеческого существования представляли и представляют для кыргызских кинорежиссеров большой интерес. Выявить в нравственном и социальном фокусе высокую степень самосознания народа, особенно – в экстремальных условиях, имевших место в трудные годы установления Советской власти в кыргызской деревне – задача важная и ответственная. Интересно решается эта тема в фильме Андрея Канчаловского «Первый учитель»(1965), в фильме Б. Шамшиева «Поклонись огню»(1972). Главная героиня фильма «Поклонись огню» - Уркуя. Настоящую цену жизни она познала в созидательном труде на благо своей деревни, будучи председателем колхоза, во имя выхода из нищеты и бедности ее неспокойная и трудная работа стала для нее основной нравственной ценностью.

Как нам известно, коллективизация в Средней Азии проходила в условиях ожесточенной классовой борьбы, кровавых столкновений. Фильм «Поклонись огню» снят без полутонов, без компромиссов, в предельно скупой и жесткой манере.

Судьба героини фильма удивительна, неповторима и трагична. Предложили избрать простую женщину Уркую в председатели колхоза смеха ради богатеи аила в расчете на то, что женщина эту работу скоро развалит. Но случилось неожиданное. Уркуя завоевала уважение среди своих аильчан, пробуждается и растет ее классовое самосознание. Она искренне, горячо убеждена в правоте своего дела, в необходимости преобразования жизни на коллективных началах. В ее убежденности нет ничего от фанатизма. Она может быть суровой, непримиримой, но она не способна ожесточиться, огрубеть от своей тяжелой, неженской работы. Как хорошего руководителя Уркую начали признавать и представители райкома, обкома партии. Ее избирают членом ЦИКа республики.

Колхозники постепенно изживали нищету и голод. Появилась уверенность в будущее. Это озлобляло представителей имущего класса – кровных врагов колхозного движения и Советской власти. Когда враги убедились в том, что они проиграли, они жестоко расправились с Уркуей.

Несколько раз повторяется в фильме один и тот же кадр: держа под уздцы белую лошадь, идет Уркуя по весеннему цветущему саду. Такой еще раз мы увидим ее уже после страшной сцены убийства. Она улыбается, ее лицо светится счастьем. И в этом и прощание ее с живыми и светлое осознание всего пережитого. Таким она, по мнению авторов, должна остаться в памяти потомков. «Огненной коммунистке», сказано в титрах, посвящен этот фильм. Вот какому огню призывают поклониться авторы фильма.

Углубление во внутренний мир, в психологию героев, стремление объяснить поступки героев с точки зрения социальных преобразований, обращение к новым реалиям жизни и к новым характерам – таков диапазон тематики современного кыргызского кинематографа., который стремится передать через экран дела и духовный облик современников. Об этом свидетельствуют творчества кинорежиссеров-девяностников XX столетия, таких как творчество А. Абдыкалыкова, М. Саруулу, Э. Абдыжапарова, Т. Бир-

назарова и многих других. Особо хочется сказать о нравственном влиянии на зрителя кинематографического триптиха А. Абдыкалыкова «Селкинчек», «Беш кемпир» и « Маймыл».

В картине «Селкинчек»(1993) А. Абдыкалыков повествует о том сложном пути, который проходит одиннадцатилетний мальчик в своем внутреннем развитии – от неподдельного(чувственно-созерцательного) существования к «подлинному существованию»(духовному).

Одиннадцатилетний мальчик влюблен в девушку, намного старше его. Он, она и их друг Умалишенный живут в селе естественной жизнью, беззаботно качаясь на качелях и радуясь жизни, их привычный образ жизни нарушает Моряк, привезший с собой большую Раковину, издающую изнутри звук морской волны.

Моряком увлекается Девушка, а для Мальчика начинается новая жизнь. Мальчик невероятным усилием воли отказывается от прежнего опыта, теперь же он всем своим существом принимает страдание как принцип жизненного утверждения, которое, в свою очередь, открывает ему новый путь жизни: мальчик начинает ощущать потребность выразить переполняющие его чувства в примитивном творчестве.

Фильм «Беш-Кемпир» решает те же проблемы, что и в фильме «Селкинчек». Только в «Беш-Кемпире» эта проблема рассматривается в другом ракурсе. В аиле подростки играют, озорничают, дерутся и однажды Мальчик-отрок (М.Абдыкалыков)узнает о том, что он не родной сын своих родителей, а приемный. Эта весть вначале как «гром среди бела дня». Мальчик сильно переживает, но потом он принял историю своего рождения как данное и издревле сложившуюся традицию кыргызского народа, когда многодетные родители по собственному желанию могли предложить своего ребенка, желательно мальчика, бездетной родне, что и случилось с мальчиком.

Фильмом «Маймыл» А. Абдыкалыков завершил свой любовный цикл, создав не имеющий прецедента в отечественном кино проникновенный триптих о детской, отроческой и юношеской любви.

В фильме «Маймыл» режиссер рассказывает о переживаниях непривлекательного молодого человека, которого все звали Маймыл (обезьяна). Несмотря на внешнюю непривлекательность Маймыл(М.Абдыкалыков) всем дорог своей внутренней красотой души. Все его поступки, дела и добрые помыслы вызывают у зрителей уважение к герою.

Отражая социальные и духовные изменения, кыргызское киноискусство стремится к достоверности их отображения. Нравственная суть киноискусства в том, что оно выводит свои моральные принципы, ориентируясь на благо личности, на полноту ее духовной жизни.

Киноискусство, отображая социальную действительность во всех ее противоречиях, всегда служило гуманизму и прогрессу.

Литература

1. Аманалиева Д.А. Воспитание идейно убежденных.- Ф.: Мектеп, 1973.

2. Архангельский Я. М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. -М., 1998.

3. Баскаков В. Кино экран и идеологическая борьба.|| Советская культура. 1989, 12 ноября.

4. Караганов А.В. Киноискусство в борьбе идей.- М., 1992.

5. Михайлов В. Вехи кыргызского кино. -Б., 2007.

УДК: 37.376.1

Син Елисей Елисеевич
доктор педагогических наук, профессор
Кыргызская академия образования
E-mail:kao_12@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТАХ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ У АЛТАЙСКИХ НАРОДНОСТЕЙ

БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ АЛТАЙ УЛУТУНУН АЙРЫМ БИР ПЕДАГОГИКАЛЫК АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ

ONSOMEPEDAGOGICAL PRIORITIESINTHEEDUCATIONOFCHILDRENFROMTHE ALTAIPEOPLES

Аннотация: *В статье освещаются отдельные наиболее характерныеи присущие Алтайским народам приёмы воспитания детей. В ходе исследования использованы архивные сведения, материалы наблюдений и сегодняшние тенденции в развитии педагогической науки народов, проживающих в зоне Алтайских гор. Использование этнопедагогических наследий Алтайских народов может значительно обогатить педагогическую науку и современную систему воспитательной работы в обществе. Материалы статьи могут заинтересовать молодых исследователей, учителей и воспитателей. В тоже время исследование показало огромные не исследованные и не изученные «пласты» богатейшего наследия Алтайских народов в воспитании подрастающего поколения.*

Ключевые слова: *Алтайская народность, педагогическое наследие, воспитание.*

Аннотация*. Макалада балдарды тарбиялоодогу Алтай элине таандык болгон ыкмалар жөнүндө сөз болот. Изилдөөнүн жүрүшүндө Алтай тоолорунун түбүндө жашаган элдердеги педагогикалык илимдин өнүгүүсү боюнча архивдик материалдары колдонулду, педагогика илиминин бүгүнкү күндөгү тенденциялары жөнүндө сөз болот. Алтай элинин этнопедагогикалык мурастары педагогика илимине жана азыркы коомдогу таалим–тарбия иштерин жүргүзүүдө чоң салым кошо алат. Макала жаш окумуштууларды, мугалимдерди жана тарбиячыларды кызыктырышы мүмкүн. Бул изилдөө Алтай элинин өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоодогу көптөгөн изилденбеген жана окулбаган педагогикалык мурастары бар экендигин көрсөттү.*

Түйүндүү сөздөр: *Алтай улуту, педагогикалык мурас, тарбия.*

Annotation: *The article highlights some of the most characteristic methods of "raising the children of the Altai people."In the course of the research archival materials, remnants of observations and current trends in the development of pedagogical science of peoples living far away from the Altai Mountains were used.The use of ethnopedological legacies of the "Altai peoples" can greatly enrich the pedagogical science and the modern system of educational work in society.The material of the article may be of interest to young researchers, teachers and educators. At the same time, the study showed huge unexplored "layers" of the richest heritage of the "Altai peoples" in the upbringing of the younger generation.*

Keywords: *Altai people, pedagogical heritage, education.*

К Алтайском народам в основном относится население, проживающие вдоль горного хребта Алтай (или Алтайских гор). Расселение «Алтайских народностей» начинается с северо-запада России (Алтайский край и Республика Алтай) и тянется далеко на юго-восток (Восточно-Казахстанская область в Республике Казах-

стан, Баян-Ульгийский и Ховдский аймаки в Монголии, Уйгурский автономный район в Китае) и простирается более чем на 2000 км.

Бесспорно, что сегодня населения входящие в Алтайскую народность достигли больших успехов во многих сферах человеческой деятельности, в том числе и в образовании, здравоохранении, туризме, в строительстве новых городов и т.д. Эти народы объединяют богатое событиями прошлое, общие судьбы, невзгоды и успехи.

Целью нашего исследования было соприкоснутся к богатому этнопедагогическому наследию Алтайских народов, где имеются немало точек для инновационного роста и современного развития человека.

Для исследования этнопедагогического наследия Алтайских народов вначале следует определить её народонаселение. Ученые в данном вопросе подходят с трех основных позиций: исторический, лингвистический и географический.

С позиции истории Алтайское население состоит из более чем 85 национальностей и народностей, коренных и пришлых. Предки алтайцев тюркоязычные племена теле и тюкю, к ним в XIII, XV-XVIII присоединились монголоязычные племена: найманы, дербеты, моголы, чоросы и др. Возможно, что название «Алтай» произошло от тюркских слов: «ал» - высокий и «тай» - гора [2].

Северные алтайцы или как говорили в старину устаревшие и «черные татары» принадлежат к уральской контактной расе. Южные алтайцы – это устаревшие «ойроты», «белые калмыки» принадлежат к наиболее монголоидной центрально-азиатскому типу людей. По мнению других исследователей, слово «алтай» произошло с монгольской разговорной речи и означает «горная страна с альпийскими лугами и пастбищами; кочевья в высоких горах».

Лингвистический подход позволяет алтайский язык отнести к тюркскому языку, а точнее к кычакско-кыргызской подгруппе. И сегодня алтайский язык является определяющим для многих тюрко-монгольских тунгусо-маньчжурских, японо-корейских языков, которые входят в алтайскую языковую семью народов мира. Из тюркских народов наиболее близкими к алтайцам по языку относятся: тувинцы, хакасы, кыргызы, уйгуры, карачаевцы, балкарцы и др.По народной этимологии название «Алтай» происходит от слияния двух тюркских слов: «алты»- шесть и «ай» - луна. По другой версии слово»Алтай» происходит от монгольского слова «алт» - золото и местоимения «тай», то есть от первоначального слова «Алттай» - золотоносный или «место, где имеется золото», что подтверждается древнекитайскими источниками.

Географический подход – Алтайские горы – это горная система в Азии, на юге Сибири и в Центральной Азии [1]. С точки зрения географического расселения алтайцы сегодня делятся на малочисленные народности: алтайцы, телеуты, шорцы, тубалары, теленгиты, урянхайцы и др. проживающие в Республике Алтай, Алтайском крае, Кемеровской области Российской Федерации, далее в Западной Монголии и Синьцзен-Уйгурском автономной районе Китая. Природно-географическое разнообразие побудило появлению гипотезы о происхождение слова «Алтай» от тюркского «алатау», что означает пестрые горы (черные каменистые скалы и белые снежные вершины, ярко цветущие альпийские луга и зеленая растительность).

Из историко-географического и лингвистического подходов народностей Алтая можно определить педагогическое наследие Алтайских народов.

В силу характерных особенностей (исторических, лингвистических, географических, экономических и др.) воспитательное наследие Алтайских народов является уникальным и в тоже время почти не исследованной областью педагогической науки. Её уникальность заключается в направленности всех воспитательных мер на формирование личности с высоким духовно-нравственным уровнем.

Непростые условия жизни в течение многих веков сформировали у Алтайских народностей необычайное трудолюбие выносливость, терпеливость. А придание этим качествам общественной значимости в определенной мере и обусловило содержательную основу традиционного народного воспитания[4].

Проведенный нами анализ богатого и разнообразного народно-педагогического наследия Алтайских народов даёт основание утверждать, что в течение всей своей истории приоритетное место отводилось нравственному воспитанию детей. Из всех нравственных качеств человека алтайская народная педагогика ценила, прежде всего, следующее:

- уважительное отношение к другим людям;
- терпеливость;
- гостеприимство;
- склонность к состраданию, сопереживанию;
- умеренность во всем;
- честность;
- скромность и сдержанность и др.

Одновременно народная мудрость обращала большое внимание и негативным порокам как лживость, хвастовство, зависть, скупость, безделье и т.д. Эти пороки высмеивались в многочисленных народных пословицах и поговорках.

Важной составляющей в педагогике Алтайских народов было воспитание детей в рамках развития общинной и коллективной среды, ориентация и объединение каждого в определенные сообщества. Так среди Алтайских народов была выработана неповторимая традиционно-бытовая, тесно связанная с семейной жизнью культура воспитания детей. Этот опыт бережно сохранялся и передавался из поколения в поколение, создавая прочный фундамент семейно-общинного сосуществования. Это позволило защитить детей от непродуманных и вредных нововведений в воспитании детей.

У Алтайских народов с языческих времен, в человеке ценилось не его конкретные личностные качества как индивида, а какую ценность и роль представлял он как часть сообщества. Личные качества ценились, но они рассматривались с позиции их потребности всего общества (или сообщества).

Другой отличительной особенностью, которую следует отметить – это высокое экологическое сознание Алтайских народов. В нём проявляется не только потребительское отношение к природе (пастбища, охота, рыболовство и т.п.) как к объекту воздействия

с целью получения выгоды, но и видение в природе равноправного и достойного «субъекта» взаимодействия, обеспечивающего на физическом и духовном уровне гармоничное с ней сосуществование. По философии Алтайских народов человек как бы является частью самой природы, и его созидательная деятельность направлена на самосовершенствование, самоустройство, самовоспитание и т.д. Чаще всего он строит свою жизнь и жизнь близких ему людей (семьи) сообразно с природой – причем с природой «собственной» как он её воспринимает и понимает. Об этой ценности заявляют многочисленные фольклорные произведение, рассказы о красоте природы, гор, степей, одухотворение природных объектов и их почитание как божеству [3].

Важное место, если не главное, отводилось Алтайскими народами воспитанию у подрастающего поколения таких качеств, как глубокое уважение старших, почитание родителей. Этому способствовали многочисленные поговорки и пословицы. Не случайно и сегодня у «Алтайских народов» даже взрослые дети (у которых имеются свои дети), во всем безоговорочно слушают родителей [5, с.32].

Богатейшая история «Алтайских народов» говорит о том, что они всегда заботились о физическом развитии своих детей. В различных национальных играх, в труде на равных с взрослыми дети закаливались и развивались. Они с младенчества учились пасти скот, ловить рыбу, охотится. Постоянные физические нагрузки способствовали развитию врожденных физических качеств, развитие ловкости, смелости, стойкости, самоуверенности, которые очень нужны были во время многочисленных войн. Так в устном народном творчестве Алтайских народов можно встретить множество произведений, в которых воспеваются сильные и мужественные люди, богатыри-защитники отечества.

Включение детей в трудовую деятельность происходило с самого раннего детства. Пятилетние дети уже имели определенные семейные и бытовые поручения как присмотр за младшими (а это в условиях природы было не легкое дело), уход за домашними животными, пасли скот и др. По мере взросления детей их участие в введений домашнего хозяйства расширялось. Уже в подростковом возрасте дети наравне с взрослыми включались практически во все виды трудовой деятельности и осваивали отдельные профессиональные умения и навыки.

Тесная связь людей с окружающей средой позволяла строить воспитательный процесс в естественной с природой устройством. Особенно большая роль отводилась наследственности. Воспитание опиралось на природу самого человека. А многие наблюдаемые принципы развития живой природы по аналогии переносились на воспитание детей.

Следует также добавить влияние на подрастающее поколение многочисленных народных традиций с их всеобщностью, устойчивостью и эмоциональной привлекательностью, которые как подтвердила жизнь являлись эффективным воспитательным средством.

Важное место в воспитание Алтайских народностей занимает метод примера. В народе давно было замечено, что дети часто подражают взрослых: в игре, в речи, в отношениях друг к другу. Поэтому в воспитание детей старались, чтобы рядом с детьми присутствовали образцы для подражания и здесь центральное место отводилось родителям, героям из сказок, легенд и других устных народных фольклорных произведений.

Таким образом, анализ даже отдельных сторон педагогики Алтайских народов подтверждает самобытность воспитательной системы и наличие в них богатства подходов, которых не хватает сегодня нам. Алтайский народ оставил нам богатейшее наследие, которое не заслужено оказалась в забвении.

Думается, что более глубокое последующее исследование данной проблемы и использование богатейшего наследия Алтайских народов и народностей позволит лучше понять роль современной социальной педагогики и послужит основой для построения гуманной алтайской ветви этнопедагогики.

Литература

1. Алтай. Большая Российская энциклопедия. Электронная версия.

2. Алтай туристический.г. Белуха (Высшая точка Сибири) Туристический портал.

3. Волков Г.Н. Этнопедагогика.-Чебоксары, 1974.-283 с.

4. Десять отрывков разнообразного исторического содержания Михаила Литвина «О нравахъ татаръ, литовцевъ и москвитянъ //Архив историко-юридических сведений [в 3х кн.].-М., 1850-1861.

5. Син Е.Е. Современные образовательные ценности школьников в Республике Корея // Устойчивое развитие науки и образования. 2017. - №1. –С.30 – 33.

УДК: 811.111

Усманова Н. М.
Ст.пр.каф.англ.языка, ФЕЦ, БГУ им. К.Карасаева
e-mail: nusmanova@bhu.kg

FOSTERING UNIVERSITY STUDENTS' EMOTIONAL WELL-BEING THROUGH PRACTICING COLLOCATIONS

СӨЗ АЙКАШТАРЫН ПРАКТИКАЛОО МЕНЕН УНИВЕРСИТТЕТТИН ОКУУЧУЛАРЫН ЖАГЫМДУУ, ЭМОЦИОНАЛДУУ СЕЗИМДЕРГЕ ЭЭ КЫЛУУ

СОЗДАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОГО ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ У УЧАЩИХСЯ УНИВЕРСИТЕТА ПОСРЕДСТВОМ ПРАКТИКИ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ

Аннотация: *Бул макала класстагы жагымдуу чөйрөнүн сөз айкаштарын ийгиликтүү практикалаганга оң таасирин тийгизерин изилдейт. Эмоционалдык жана когнитивдик өзгөчөлүктөрдүн ортосундагы өзгөчө байланыштын таасирин түшүнүү үчүн эксперименттик изилдөөлөр англис тил сабагына колдонуу үчүн кылдаттык менен тандалган стратегияларын жүзөгө ашыруу үчүн өзгөчө маани берет. Автопортреттик Галерея бул изилдөөнүн маанилүү элементи болуп эсептелип негизги көнүгүү болуп саналат. Макала сөз айкаштарын изилдөө аркылуу окуучулардын дараметин күчөтүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө, маанилүүлүгүн түшүнүүгө жакшыртуу максатында иштелип чыккан сапаттуу маалыматтарды сунуш кылат.*

Түйүндүү сөздөр: *сөз айкаштары, эмоционалдык жана когнитивдик элементтер, класстагы уникалдуу тажрыйба, бир абзац жазуу, жеке буюмдар.*

Аннотация: *Данная статья исследует положительное влияние благоприятной атмосферы в классе для успешной практики словосочетаний. Для того чтобы понять влияние исключительной связи между эмоциональными и когнитивными особенностями, экспериментальное исследование придает особое значение внедрению тщательно отобранных стратегий, которые можно использовать на уроках английского языка. Автопортретная Галерея – это основное упражнение, которое является значимым элементом исследования. Статья предлагает качественные данные, которые были разработаны для того, чтобы улучшить наше понимание важности создания возможностей для укрепления потенциала учащихся посредством изучения словосочетаний.*

Ключевые слова: *словосочетания, эмоциональные и когнитивные элементы, уникальный опыт в классе, написать абзац, личные вещи.*

Abstract: *The article is an exploration of the beneficial effects of creating a supportive classroom environment for a successful production of collocations. To understand the effects of a remarkable relationship between affective and cognitive characteristics, the action research underlines the significance of introducing well-selected strategies that could be implemented at English classes. A Self-Portrait Gallery, a primary activity, is considered to be the crucial element of the study. The article provides qualitative data, which were designed to enhance our understanding of creating opportunities for maximizing learners' potential through learning collocations.*

Keywords*: collocations, affective and cognitive elements, a unique classroom experience, writing a paragraph, personal items.*

Introduction

Feelings and emotions are invisible links between people of different eras. An excellent grade for an exam in 2018 or a successful discovery in the Middle Ages could evoke similar feelings of delight and excitement; however, each epoch can be distinguished by its unique lifestyle. In this regard, Stein (1938/1984) asserts that " the buildings change, the comforts in the houses change, but the people from one generation to another do not change" (p. 10). A language classroom is an exceptional environment for learners to share their personal values and to reinforce their ambition to manipulate collocations. Therefore, the following action research question was designed: What activity can create a balance between the affective and cognitive domains so that university students could effectively produce collocations?

Literature Review

It is a generally acknowledged fact that if the activity is attractive, the learners are ready to invest a lot of efforts and energy in it. For an activity to be both meaningful and appealing, it is imperative that the learners focus on displaying their enthusiasm towards it. Dörnyei (2001) states that " A simple but effective way to raise task interest is to connect the topic with things that students already find interesting or hold in esteem" (p. 76). This entails the concept of making the learning material pertinent to learners' aspirations and experiences. Consequently, learners' attitude to the activity will have an encouraging nature that will enable them to maintain a strong sense of a personal involvement and a sophisticated degree of self-expression.

A successful language environment directs learners' attention to maintain harmonious relationships between groupmates; most importantly, it offers excellent opportunities for enhancing their self-understanding and self-acceptance. When we bring an affective focus to teaching collocations, we should consider the importance of engaging learners into the activities that appeal to them. In this context, learners operate with multiple opportunities to discover themselves and to become precious resources for each other. Brown (2007) illustrates that "People derive their sense of self-esteem from the accumulation of experiences with themselves and with others and from assessments of the external world around them" (p.155).

When taking into account learners' assumptions about one another, it is vital to promote conscious attempts of directing students' attention to little details that emphasize linguistic and affective characteristics. Cook (2008) points out that "The whole context provides language; this includes the patterns of interaction between teacher and class, and between students in the class, down to the actual gestures used" (p. 163). Therefore, the dynamic classroom atmosphere entails practical strategies that empower learners to accept and interpret each other's attitudes, intentions and achievements.

Methodology

Twenty students of Bishkek Humanities University were the focus of the action research. The participants were in their third year of learning English as a foreign language. Photos and video recordings of the activity, classroom observations, and a questionnaire that contained twenty two open-ended questions served to be the instruments of the investigation. Data collection covered the period between February 2017 and April 2017. The action research operated mainly with the qualitative data. The students had four classes of English every week. The duration of one academic class was one hour and twenty minutes.

Findings

A Self-Portrait Gallery offers learners wonderful opportunities to experience the feelings of pride. A powerful factor that can facilitate this strong emotion can be noticed when learners read their paragraphs to the rest of the class. Classroom observations reveal that learners experience a sense of personal value when they read their paragraphs to the attentive audience. Learners together with the speaker derive many remarkable benefits from this process, namely a feeling that their viewpoints are important and that they will be treated with great respect. Ur (1996) asserts that " if it [the writing procedure] is worked through to a final product, most people feel pride in their work and want to be read (p. 169).

An illustration of the watchful audience can be seen in the following items based on the students' questionnaire:

– There were the moments when the others noticed even the smallest details in the presentations. After listening to their comments, you also start to be even more attentive.

– It helped me to think in an extraordinary way.

– When I listen to different ideas about the same thing, I think why I did not think about it. So, when I write, I start to think harder to get a brilliant idea.

Classroom observations demonstrate that only sometimes one or two out of twenty students could accidently forget to use the Original Collocation. This happened mainly due to the fact that the learners were so excited to express their feelings that they placed more emphasis on the content. Even though the Original Collocation was not used, the students activated previously learnt collocations in their paragraphs.

Research data illustrate that the students realized the significance of the Original Collocation. They noticed that one and the same collocation could evoke different feelings and produce a wide range of appealing situations. Consequently, twenty different contexts empower the students to comprehend and remember the Original Collocation in a natural way.

The students took the initiative to have only one speaker during a class and they call themselves "Heroes of the day". Being the main characters of the unique classroom experience enhances their self-esteem. The following students' comments from the questionnaire illustrate the above mentioned argument:

– I feel I am important and interesting.

– When my groupmates asked me some questions, I felt they were interested in my life.

– When the goupmates make comments and ask questions, we start to recognize our talents.

With regard to a supportive classroom environment, it could create multiple opportunities for every student to contribute to its encouraging process. The idea that a regular day at university can become a rewarding experience is reinforced by the following students' items:

– It gave me the impression of my birthday.

– I have never heard so many wonderful compliments.

– I realized that even the people with whom you communicate not that often, notice every positive thing about you.

Discussion

To understand the significance of the action research, it is essential to provide a description of the major activity of the investigation: a Self-Portrait Gallery. First of all, a student brings from seven to fifteen personal items, which could describe his/her lifestyle and personality. After that, the speaker

delivers a speech about the objects from three to ten minutes using from five to seven collocations. After the presentation, the rest of the class could ask questions based on the speech or leave positive comments using new or previously learnt collocations. Following that, every learner selects only one item from the set and writes a short paragraph on a card that is the same in size and shape. During these ten minutes the students describe the reason(s) why they associate this particular object with the speaker. Most importantly, everyone should use and underline the Original Collocation, namely the collocation that the teacher puts on the whiteboard. With regard to the cards, everyone should write his/her name on the card. In relation to the writing process, it is absolutely important that every student works independently.

The participants are allowed to use dictionaries and notebooks with collocations at every stage of the activity. The speaker should also write a short paragraph; however, he/she aims to write only about one most favourite object. Then, every student one by one should read their paragraphs to the class. It is advisable that the speaker reads the paragraph after his/her groupmates. When the reading stage is over, students together with the speaker could express their positive thoughts and emotions with regard to any part of the class. Finally, everyone gives the cards to the speaker as a memory of the class.

The significance of using the Original Collocation can be illustrated through the following students' comments:

– Sometimes it gives me an interesting idea and I can create a perfect paragraph.

– Sometimes I cannot express myself and it helps me out, it gives me a new idea.

– Collocations help me to connect my ideas.

These examples clearly demonstrate that a key to a compelling paragraph is in finding proper ways of producing sentences with or around collocations. Therefore, even one collocation can provide enough incentives to create a meaningful and inspirational paragraph.

Learners' original manner of telling their life stories illustrates the necessity of facilitating trust and acceptance at English classes. Moskowitz (1999) acknowledges that " sharing meaningful things about ourselves so others know us is healthier and more satisfying for our growth than being superficial or keeping to ourselves" (p.179). In this connection, it is reasonable to provide some examples of students' treasured possessions, which demonstrate their genuine passion to illuminate some of their individual characteristics. A desk lamp, a speaker's portrait in a frame, a tiara from the beauty contest, a soft pillow, a pet hamster in a yellow and white cage, delicious pancakes and even newborn boy hats appear to be excellent examples of learners' enthusiasm to demonstrate their unique personalities.

Conclusion

The importance of the activity Self-Portrait Gallery is characterized by engaging learners into the academic process that contributes to better levels of performance and communication. Furthermore, this unique learning experience serves to be an exceptional source of sharing life stories and discovering new opportunities for building stronger relationships with one another. Even though the participants have known each other for around three years, they continue to learn new life experiences from each other. The action research suggests that affective factors aid learners to practice collocations in highly appealing and effective ways. This meaningful connection of cognitive and affective elements generates learners' enthusiasm to value their peers as individuals and to maintain a supportive learning atmosphere.

References

Brown, H.D. (2007). Principles of language learning and teaching. (5th ed.). White Plains, NY : Pearson Longman.

Cook, V. (2008). Second Language Learning and language teaching. (4th ed.). London: Hodder Education.

Dörnyei,Z. (2001). Motivational strategies in the language classroom. Cambridge: Cambridge University Press.

Moskowitz, G. (1999). Enhancing personal development: Humanistic activities at work. In J.Arnold (Ed.), Affect in language teaching, (p. 179). Cambridge: Cambridge University Press.

Stein, G. (1984). Picasso. NY: Dover Publications. (Original work published 1938)

Ur, P. (1996). A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge: Cambridge University Press.

УДК: 37.013:39.

А. Алимбеков, *д.п.н., проф.*
Кыргыз-Түрк «Манас» университети
E-mail: akmatali_alimbekov@mail.ru

БАЙЫРКЫ ТҮРК ЭЛДЕРИНДЕ БАЛДАРДЫ ЖООКЕРДИК ӨНӨРГӨ ДАЯРДООДОГУ АТА-ЭНЕЛЕРДИН ОРДУ

МЕСТО РОДИТЕЛЕЙ В ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ВОЕННОМУ ИСКУССТВУ У ДРЕВНИХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

THE PLACE OF PARENTS IN TRAINING OF CHILDREN TO THE MILITARY ART OF THE ANCIENT TURKIC PEOPLES

Аннотация: *Макалада байыркы көчмөн түрк элдеринде балдарды жоокердик өнөргө тарбиялоодогу ата-энелердин ролу туралуу сөз болот. Булак катары «Коркут баба китеби» жана «Манас» дастандарынын материалдары колдонулган.*

Түйүндүү сөздөр: *түрк элдери, көчмөн, тарбия, ата-эне, жоокердик өнөр.*

Аннотация: *В статье речь идет о роли родителей в подготовке детей к военному искусству у древних тюркских народов. В качестве источника использованы материалы эпосов ««Книга моего деда Коркута» и «Манас»*

Ключевые слова*: тюркские народы, кочевник, воспитание, родители, военное искусство.*

Annotation: *In this article we are talking about the role of parents in preparing children for the military among the ancient Turkic peoples. Materials of epics "the Book of my grandfather Korkut" and "Manas" were used as a source»*

Key words: *Turkic peoples, nomad, upbringing, parents, military art.*

Түрк элдеринин педагогикалык маданиятынын тарыхы өзүнчө бир сырдуу феномен деп айтсак болот. Себеби алардын байыркы замандагы руханий -педагогикалык турмушу жөнүндөгү маалыматтары өтө эле ченелүү. Жалпы жонунан караганда алардын жаш муундарды тарбиялоо чөйрөсүндөгү акыл ой, тажрыйбаларынын ортосундагы айрымачылыктарга караганда жалпылыктар көп. Бул кубулуштун тамыры терең. Анын маани-маңызын түшүнүү үчүн Арнольд Тойнбинин цивилизациялык маданияттар биримдигинин мааниси жөнүндөгү төмөнкү пикири өтө маанилүү: «Ар бир учурда биз жалпы бөлүктүн эмес, бүткүл бүтүндүн терминдери менен ой жүгүртүп, повесттин главаларын жамааттын айрым мүчөсүнүн эмес, жалпы коомдун окуялары катары аңдоого, анын өкүлдөрүнүн тагдырына – ар бирине өз өзүнчө эмес, жалпы агымда көз салып, - аларды гармониянын жалпы угумунда гана маани-маңызга ээ боло алган, а качан өз өзүнчө жаңырган ноталардын жыйындысына айланаар замат, ал касиеттеринен айрылып кала турган бирдиктүү бир бүтүн хордун аваздары катары кабылдоого тийишпиз. Тарыхка мына ушул ыңгайдан көз салганда гана биз окуялардын күңүрт хаосунда ирээттүү тартип барын баамдап, башта түшүнүксүз өндөнгөн нерселерди ачык түшүнө баштайбыз». [9, 17-б.]

"Түрк дүйнөсү" түздөн-түз ушул типтеги маданияттардын ичине кирет. Бул калк көп сандаган этникалык бөлүктөрдөн турган жана алардын ар биринин маданиятта жеке өзүнө таандык чыйыры болгон. Чыйырлар бир тамырдан өсүп чыккандыктан, булардан полифониялык хор биримдигинин жаралышы табигый көрүнүш.

Бүгүн түрк элдеринин орток тарыхын "Огуз наме", Коркут баба китеби", "Манас", "Эргонокон" дастандарысыз, "Орхон-Енисей жазуулары" Жусуп Баласагындын "Кут билим", Махмуд Кашгаринин «Түркий тилдер сөз жыйнагы» сыяктуу мурастарсыз элестетүүгө болбойт. Алсак, кыргыз санжыраларында «бир атанын балдарыбыз», «түбүбүз бир Түрк балдарыбыз», «топурагыбыз бир» деген түшүнүктөр көп кайталанат. Ырасында эле кайсы уруктун санжырасын албайлы, түбү кыргызга, андан ары «түрк атага» барып такалат. Ал эми Манас эпосунун мазмунунда төмөнкүдөй түшүнүктөр жыш учурайт: "Алтайда казак ал да түрк», «Козголбогон бу да түрк», «Ойлоп турган куда түрк», «Урумда жаткан түрктүр», «Түркистан турат же-

рибиз», «Кылым түрктөн мен деди», «Түрктүн баары түркүрөп», «Берки атаңар Түрк – деп», «Ар жагы түрк артык дүрт», «О, түгөнбөй жаткан түрктөн», «Түрктүн баары барганы», «Уругун кыргыз түрк деп», «Түбү түрктүн улугу» ж.б. [5, 237] Ошентип мындай тарыхый фактылар кыргыздардын улуттук педагогикалык маданиятынын идентүүлүгүн териштирүүдө *"түрк дүйнөсү"* түшүнүгү өзгөчө мааниге ээ болуп келет. Анткени, педагогикалык маданият Г.Н.Волков адилет белгилегендей бабалардын бардык муундарынын жан-аракеттери менен адамзат цивилизациясынын көп кылымдык өнүгүүсү аркылуу топтолуп чыңалган жана чогултулган энергияны пайдалануучу инсандын акыл-эсин кыймылга келтирүүчү өзүнчө бир кыймылдаткыч күч". [7, 31]

Педагогикалык маданияттын бул касиеттерин өзгөчө байыркы көчмөн түрк элдеринин жоокердикке тарбиялоо салттарынан ачык айкын баамдоого болот.

Түбү бир түрк элдеринин баарында уул балдарды тарбиялоонун идеалы — байыркы дооорлордон азыркы күнгө чейин «Эр жигит» «эр», «алп» деген түшүнүк менен -туюнтулуп келет. Булар түрк калктаррынын уул балдарды тарбиялоого байланышкан акыл туюмунун, тарыхый тажрыйбаларынын туундусу болгон. Салыштыра алганда «Эр жигит» идеалынын мазмуну орус элиндеги «азамат уул» (добрый молодец), жапон элиндеги «самурай», англичандардагы «жентельмен» деген түшүнүктөргө жакын. Алардын баарына тең эле албеттүүлүк, эр жүрөктүүлүк, тайманбастык, кичи пейилдик, калыстык, шайыр-шайдооттук сыяктуу жалпы касиеттер мүнөздүү. Демек, жигит идеалынын мазмуну жалпы адамзаттык нарк дөөлөттөргө шайкеш.

Баланы мындай эрдикке, тайманбастыкка тарбиялоодо жана алптыкка даярдоодо ата-эне жана эл (коом) бала үчүн үлгү боло алган. Азыркынын тили менен айтканда эл ичинен эр алптардын өсүп чыгышына өбөлгө болуучу шарт жагдайлар, реалдуу таалим-тарбия мейкиндиги болгон. Элдин келечек турмушунун кооптуулугу баатырдык салттардын муундан муунга уланышына көз каранды болгондуктан, ар бир ата өз урпагын баатыр катары тарбиялоону эң башкы парыз катары эсептеген. Ошондуктан «Коркут баба» дастанда

"Уул атадан көрмөйүнчө үгүт албас.

"Кыз энеден көрмөйүнчө супра жайбас" – деп тикеден-тике жана кескин тыянак чыгарылат.

«Коркут баба китебинде» аталык тарбиячылык парызын татыктуу аткаруунун өрнөктөрү жана коом тарабынан сынчыл сыпатталган айрым жагдайлар Байындыр хан, Салур Казан, Дирсе хан, Аруз Кожо, Бай Пүре, Бай Бижан, Канлы Кожо, Беил, Ушун Кожо, Кара Гүне, Эйлик Кожо сыяктуу каармандардын образдары аркылуу баяндалат. «Коркут баба китеби» боюнча аталардын милдеттери азыркыга салыштырмалуу өтө эле көп кырдуу жана татаал болгон. Алар туш тарабы кооптуу көчмөндүк турмушта эл-жерин, үй-бүлөсүн коркунучтан сактоо үчүн эрдик көрсөтүү, үй-бүлөсүн эмгек кылып азык оокат менен камсыздоо, өзүнүн ордун ээлей турган балдарды тарбиялоо, балдарын үйлөнтүү үчүн татыктуу жар табуу сыяктуу кош кабат милдеттерди аркалашкан. Огуздар аталар үйүндө да, сыртта да да коомчул адеп-салттарды алып жүргөн нарктуу болушун талап этишкен. Алар байыркы бабалардан мурасталган жашоо турмуштун ырасым салттарын сактоочу, келечек муунга кемитпей өткөрүп берүүгө милдеткер. Ушундай милдеттерди жерине жеткире аткарууга жетише алгандар гана ата деген наамга ээ болуп, эл-журт жана урпактары тарабынан кастарланган. Жалпылап айтканда аталык парызды толук жана татыктуу аткаруунун даражасы балдарынын ким болуп чыккандыгы менен аныкталган. Мындай акыйкатты өткөн дооорлордо орун алып, азыркыга чейин уланып келе жаткан турмуш салттары да ырастап турат. «Коркут баба китеби»нде тастыкталгандай түрк элдеринде баланын өз ысмынан мурда «Үйсүн Кожо уулу Сегрек» – деген сыяктуу атасынын аты айтылган. Тигил же бул баланын нарктуу же наадандык жоругуна күбө болгондор: «Бул кимдин баласы болду экен?» – деп ата тегин сурашкан. «Атаңа ыракмат!» же «Атаңа наалат» –деп балага болгон ыраазычылык менен нараазычылыкты да атасына багышташкан.

«Коркут баба китебинде» аталардын жогоркудай турмуштун туш тарабы менен ажыргыс байланыштагы милдеттеринин ичинен өз перзентин эрдик жасоого тарбиялоо парызы өзөктүү түшүнүк катары экендиги алдыңкы орунга чыккан.

Мындай парызды таназар албагандар коомчулук гана эмес, өз балдарынын да катуу сынына кабылышкан. Казанбек уулу Орозду он алты жашка чыкканча эрдик көрсөтүп, өз ысмына ээ боло электигине ардаңып, атасына минтип кайрылат:

"Ата, дөөдөй чоңойдуң, тайлагыңдай акылың жокпу? Тоодой чоңойдун, таруудай акылың жокпу? Өнөрдү атадан бала үйрөнөбү, же баладан ата үйрөнөбү? Качан сиз мага капырлардын чек арасын көрсөттүңүз? Качан кылыч карматып, баш кестирдиңиз, мен сизден үйрөнө турган эч нерсе көргөн жокмун. Казанбек алаканын чаап, ках-ках күлдү". "Мырзалар, бектер, Орозду туура айтып жатат. Силер ичип, жеп, сүйлөшүп, эс алып, отура бергиле. Мен Ороздуну алып аңчылыкка чыгайын, жети күндүк күл азык алып, ок атып, кылыч-ташып, баш кесип, кан төккөн жерлеримди көрсөтөйүн. Капырлардын чек арасын, тоолорду көрсөтөйүн, кийин керек болот го бул балага" – дейт. [1, 60-61 б.]

Мында Орозду атасынан баатырдыктын эрежелерин, жолдорун көрсөтүп, үлгү болуп, үйрөтүшүн талап этет. Огуз элинде аскер башчы жана алп катары мааанилүү адамдардын бири болгон Казан да баласынын каалоосун орундатып, Орозду менен бирге аң уулоого чыгат жана ага үлгү болуу үчүн бар аракетин жумшайт. Аңгеменин жүрүшүндө Казанбек менен уулу Орозду аң уулап жүрүшүп, душмандарга жолугат. Орозду атасына душмандарга каршы жалгыз өзү согуша ала тургандыгын жана душмандарды жеңе ала тургандыгын айтат.

Бирок атасы Ороздуга:

"Уулум, уулум, жан уулум,
Үнүмдү угуп, сөзүмө кулак сал,
Күчүмдү топтоп,
Карагер атыма мен минейин,
Келген капыр мага теңдүү, мен барайын,
Кара болот кылычымды алайын,
Арам диндүү капыр башын мен кесейин,
Согушайын, кармашайын,
Кылыч кармап баш кескенимди карап, үйрөн,
Кара башыңа күч келгенде керек болот сага" – дейт. [1, 63-64]

Мында өз баласын ээрчитип жүрүп, эр, баатыркылып тарбиялоо багытындагы бир атанын усул ыкмасы, каалоо-тилеги таасирдүү баяндалат. Алгач, өзүнүн жоону кандайча чаап, кыргандыгын, кайсылжерде ким менен чабышканын айтып, баланын канын кызытып, жоого каршы туру сезимин өстүрөт. Ата балага жоо менен кармашууда идеал – үлгү болот, бала атасын кандайча кармашып жатканын алысыраактан көрүп турат. Бул эпизоддо ата баланын эң алгачкы мугалими катары «мен жасагандай жаса» принцибинин негизинде эзелтен калыптанган жоокердик өнөрдүн купуя сырларын таанытып, үйрөтөт. Ошентип түрк огуздар салтында ата болу өтө чоң коомдук педагогикалык жоопкерчилик болгон. Алар урууда кадыр-барк күтүшү үчүн өзү үй-бүлөсүн, эллин коркунучтан сактоо, өзүнүн ордун басууга татыктуу балдарды тарбиялоо, балдарын үйлөнтүп, тукум улоосун камсызкылуу милдеттерин жогорку даражада аткарууга милдеттүү болгон.

«Коркут баба китеби» аңгемелеринде белгилегендей түрк элдеринде уул балдардын эрдик көрсөтүп, өзүнө таандык ысмына ээ болуп, эл ичинде ээлеген ордунун өзгөрүшү энелердин да эң башкы тилеги болгон. Мунун түптүү маданият экендигин Күлтегин эстелигиндеги "Умай энедей каныша энемдин багына иним Күл-Тегин эр атын (наамын) алды" – деген жазуулар да тастыктайт. Энелер үчүн уул балдардын эр алп болуп жетилишин түп жактан шыктандырып, ар кандай таасир көрсөтүшкөн. Алардын бири аңгемелерде баяндалгандай энелердин баласы аңчылыкка алгач аттанганда ырым кылып элдин батасын, ыраазычылыгын алуу ишин уюштуруу аракеттери болгон. Алсак, "Дерсекан уулу Букашы" аттуу аңгемеде "Дерсекандын байбичеси баламдын биринчи аң уулашы деп, жылкыдан айгыр, төөдөн буудан, койдон кочкор сойдуруп, Огуз бектерине сый көрсөтөйүн" – дейт. [1, 16] Мындай салт "Казанбектин уулу Ороздун ун туткунга түшүшү" деген аңгемеде да дал ошондой эле калыбында кайталанат: "Казанбектин үйүнө келгенин угуп, жылкыдан айгыр, төөдөн буудан, койдон кочкор сойдурат. Уулунун биринчи жолу аң уулаганга чыгышы, улуу Огуз бектерин чакырып тамак берейин" – дейт Бөрте. [1, 65] Бул салттарга байланыштуу бардык салтанаттарда бирдей жандыктардын союлушу булл ишчараны өткөрүүнүн бекем эрежелери болгондугунан кабар берет. Балдардын эр алптыкка баш коюу акты энелер тарабынан өзгөчө кубаныч менен коштолгон салтык шаан-шөкөттөрдүн уюштурулушу перзентин "эр алп" катары жетилишинде энелердин бул процесске активдүү катышышынан кабар берет.

Жалпы түрк элдерине таандык мындай параллелдер "Манас" дастанында да өзөктүү түшүнүк катары берилет. Алсак, Чыйырды Манасты атасы Жакыптын жалтанчаак, арабөк адамдык сапаттарынын таасиринен коргоп «Эрик үчүн, эл үчүн ылаачындай талбагын» – деп тапшырма берет. Жусуп Мамайдын вариантында Манасты дагы таалимал сын үчүн Акбалтага атайы жөнөтөт. Кошмо вариантта Манасты Ошпурга "дагы төрт жыл тарбиялап бер" – деп дайындайт. Демек, Манастын энеси Чыйырды таалим-тарбия жолунун башында турган эне – тарбиячы катары чырайына чыгара даңкталат. Баланы "Эрешентарткан эр кылуу, эр уулу менен тең кылууга" байланыштуу эне тарбиясынын салты Каныкейдин бейнесинде Чыйырдыдан да жогорку даражага көтөрүлөт. "Ал баланы аман гана сактап калбастан, анын келечекте мекенчил, баатыр болуп жетилиши үчүн күлгүн жаш өмүрүн садага чабат. "Тайторуну чабуу" окуясындагы Төлгөнүн далдаасында Каныкейдин Семетей үчүн бушайман болуп, "Ал атасын тарткан эр болобу, Ата Журтуна барып, элине кызмат көрсөтө алабы? Же эли журту менен иши жок, аңкөөдөк баатыр, чоңкурсак бай болуп калабы?" – деген ой тынчытпайт. Эпосто куулуп, азган элинин чачылганы жыйналып, жоголгону табылып, түзөлүп, уланып кетиши Каныкейдин энелик жана тарбиячылык ишмердүүлүгүнө: Семетейди суук көздөн сактап, шумкардай таптап, ата-бабаларынын баатырдык салтында чебер тарбиялай алгандыгы менен түшүндүрүлөт. Ошентип, түрк элдеринин дастандарында энелер коомдун түзүүчүсү, уюткусу деген жалпы адамзаттык акыйкатты ар тараптуу ырастаган фактылар арбын.

«Коркут баба китебинин" кээ бир варианттарында уул балдар согуш өнөрүн үйрөнүүгө киришүүдөн мурда кат таанып, сабатын жоюп, билим алышы керектиги тууралуу да маалыматтар кездешет. Мындай билим берүү системасынын курамына согуш куралжарактарын туура колдонууга үйрөтүү да кирген. Буга байланыштуу төмөнкү эпизод көөнө тарыхтын көп тажрыйбаларынан кабар берет: "Бейрек сабакка кетип бара жатса, көчөдө ойноп жүргөн балдар "атсыз" деп шылдыңдашат. Бейрек сабатсыздыгын жойгондон кийин, атасы аны ок-жааны атканды жакшы билген адамга "балама согуш куралдарын туура колдонууну үйрөт" – деп берет.

Бейрек ал адамдын колунда көпкө калат. Бир күнү устазы: "Бул бала менин шакиртим болду. Бул кайда барса да өзүн коргой алат. Бейрек мындан ары жалгыз башына жүрө алат" – дейт.

Каралып жаткан маселени талкуулоонун негизинде төмөнкүдөй корутунду чыгарууга болот:

- байыркы көчмөн түрк элдеринде балдарды жоокердик өнөргө тарбиялоонун мазмунунда айрымачылыктарга караганда жалпылыктар арбын;
- согуштук өнөрдү өздөштүрүп эрдик көрсөтүү инсандык жетилүүнүн, коомдо өз ордун табуунун эң бийик чени болгон;
- балдарды жоокердик өнөргө даярдоо практикасы салттык усул ыкмалар менен бирдикте улам жаңычыл табылгалар менен толукталып олтурган;
- өз урпагын эр алп катары тарбиялоо ата-энелер үчүн эң башкы парыз жана сыймык болгон.

Адабияттар

1. Акматалиев А. "Манас" Дастанында «Түрк» сөзүнүн мааниси //II Эл Аралык Түрк цивилизациясы Конгресси. - Б.: 2005 – 704 б.

2. Алимбеков А. "Коркут ата китеби" - көөнөрбөс педагогикалык мурас" //Шоокум журналы, 2008, 12-13 б.

3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учеб. для студ. сред. и высш. пед.учеб. заведений. – М.: Академия, 2000. – 176 б.

4. Гашимов А. Ш., Гашимов И.Б. "Китаби Деде Коркуд" памятник народной педагогики //Советская педагогика. - Москва, 1989, 123-12 бб.

5. Тойнби А. Дж. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1994. – 26 б.

УДК: 371.3.39

Жуматаева А. С.,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин окутуучусу

КЫРГЫЗ МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫНДА БАЛДАРДЫ УЛУУЛАРДЫ УРМАТТООГО ТАРБИЯЛОО ИДЕЯЛАРЫ

ИДЕИ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ УВАЖЕНИЮ СТАРШИХ В КЫРГЫЗСКОЙ ПОСЛОВИЦЕ

THE IDEA OF GIVING EDUCATION TO CHILDREN WITH KYRGHYZ PROVERBS APRISHATE A DULTS

Аннотация: *Бул макалада, кыргыз макал-лакаптарында чагылдырылган балдарды улууларды урматтоого тарбиялоо идеялары каралды. Улуттук нарк, макал-лакап, нускалуу сөздөрдү таалим тарбияда колдонуудагы өзгөчөлүктөрдүн негизинде жаш муунду улууларды урматтоого тарбиялоо.*

Түйүндүү сөздөр. *Макал-лакап, этнопедагогика, адеп, тарбия, рух, айкөл, мурас, улууну урматтоо, фальклор, маданият, ата-эне.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены идеи воспитывать детей уважать старших в киргизском пословице. А также особенности уважение к старшим в использование народных ценностей, пословице, ввоспитании.*

Ключевые слова: *Пословицы, этнопедагогика, нравстенность, воспитания, дух, доброта, наследство, уважение к старшим, фальклор, культура, родители.*

Annotation. *In this item is shown the idea of children education with k proverbs to. Apre shiate adults. At the jame time to snow how use the special values of kyrghyz customs and folklor, proverbs for childrens education.*

Key words. *Proverbs, etnopedagogy, education, moral, kind hearted, folklore, cultural, parents.*

Кыргыз элинин жаралуу, өнүгүү тарыхы канчалык терең болсо, анын бала тарбиялоо маданияты да ошончолук көөнө экендиги маалым. Кенже курагынан баштап, балдарга таалим-тарбия берүүдө, дүйнө таанытууда элдик педагогиканын идеяларын салттуу, илимий педагогиканын жоболору менен жарыш пайдалануу, аны менен катар, тарбиялоонун мазмунун олуттуу байытуу, мүмкүнчүлүгүн арттыруу, аларга адам рухун калыптандыруучу, байытуучу, өркүндөтүүчү түбөлүктүү, келечектүү дөөлөттөр катары артыкчылык берүү кадамдары кеңири жайылгандыгы байкалып турат. Эң негизгиси - жогорудагы таалим-тарбия жоболору, фольклордук чыгармалардын өзөгүндө чагылдырылгандыгы элибиздин оозеки көркөм чыгармачылыгы, элибиздин турмуш-тиричилиги, маданияты менен айрып алгыс өзөктөш экендиги. Анткени элдик жөө-жомокторубуздан улуу дастандарга чейин, ал тургай накыл кептеribизден, макал-лакаптардан тартып, санат-насыя ырларыбызга чейин баарынын мазмунунда элдик таалим-тарбия маданияты чөгөрүлгөн. [1,31] Ошол элдик таалим-тарбия маданиятынын белгилери, алардын педагогикалык мааниси, өзгөчө балдарды улууларды урматтоого тарбиялоо идеялары туурасындагы ойлорду элдик накыл-кептердин макал-лакаптардын мисалында карап көрөлү.

Бул маселелерге токтолуудан мурда Кыргыз Эл Баатыры Түгөлбай Сыдыкбековдун жаштарга кайрылып, макал-лакаптардын тарбиялык мааниси, басма-сөздө жарыяланышы жөнүндө айткандарын баяндап кетүүнү туура көрдүм. Ал мындай деп жазат: «Улуулар кичүүлөргө акыл кеңешин айтууга милдеттүү». «Жакшы кеп жанга жагымдуу». Ошондуктан «Адеп башы тил» деген макал бар. Бул мындан тогуз жүз жыл мурда китеп бетине жазылган байыркы макал. Албетте, бул макал, китеп бетине жазылуудан алда канча мурда эле эл сөзүндө айтылып, адамдарга акыл кошкон кенч, мурас болуп келген. Бабаларыбыздын өздөрү сактаган асыл мурастарды оозеки айтып урпактарга таалим берүү менен өздөрүнүн рухий дүйнөлөрүн азыктан-

дырып, байытып, улуулары кичүүлөрүнө, билгендери билбегендерине жол көрсөтүштү.

Ошондуктан «Улуудан уялуу, кичүүдөн ийменүү», «Сыйга-сый, сыр аякка-бал» деген макалдар да жаштарды адептүүлүккө, кичи пейилдүүлүккө үйрөттү. Улуудан уялуу деген улууну көргөндө баш көтөрбөй жер карап калуу эмес. Андай уялыш жаштын рухий дүйнөсүн өстүрбөйт, анын эркин эзет. Улуудан уялуу деген — улууну урматтоо, сыйлоо, алардан жакшы иштеринен таалим алуу. Алардын алдында адеп сактоо. Ошондой эле улуулар да тек жашынып улуулугуна сыймыктанып, кичүүлөргө жогортон караса, ал баарыдан мурда керсегей болуп калат. Эмесе улуулардын ошондой кай бир керсегейлигине, элибиз: - кичүүдөн ийменүү керек деген акыл кошот. Улууларга айтылган бул кеңеш да, алар өздөрүн токтоо, адептүү, салттуу кармоо дегенге жатат.

Ошентип ата, эне менен уул-кыздардын, улуулар менен кичүүлөрдүн ортосундагы адептүүлүк, сый-урматтар байыртан эле баба салттарынын эң бийик, эң күчтүү таалим болуп жалпы элдик адепти түзгөн! [2. 605]

Мындан сырткары көптөгөн макал-лакаптарда балдарды улууларды урматтоого тарбиялоо идеялары, тажрыйбалары кездешет. Алсак «Улуунун сөзүн урматта, улуулар менен сырдашпа» деген макалда улуулар бизге (жаш муундарга) акылга акыл, тарбиялоо максатында көп акыл насааттарын айтышат. Биз алардын өзүн сыйлагандай эле, сөзүн да сыйлашыбыз керек. Бул макалдын түздөн түз тарбиялык мааниси эки мааниде айталган: Улуулар менен отурганда (маек куруп) аларды урматтоо ирээтинде сөзүн кунт коюп угуу же сөзүн бөлбөө. Улуулар айткан ар бир сөзүн турмушта колдонуп, тарбиялык маанисин жаштарга жеткирүү. Мисалы: Ч.Айтматов: «Адамга эң кыйыны кун сайын адам болуу» деп айткан. Ал эми «Жаш келсе ишке, кары келсе ашка» деген макалда **э**либиздин наркында тигил-бул иштердин оор жеңилине карабай, токтонуп турбай, иш кылып жаткан жайда жаштар шымаланып, абалы ишке денелерин таштайт. Улуулардын колдорундагысын ала коет да, аракетти ары улайт. Улуулар, карап тургандар, анын ал адебине ыраазы болот. Батасын берет. Карылар ишке эмес, ашка чакырылат. Санжыра чечип, балдардын иштерин баамдап төрдүн төбөсүнөн орун алышат. Дасторкондо жадырап-жайнап отурушу-өзүнчө көрк. Ушундан улам «Жакшы ишке барат, жаман ашка барат» - деген тууунду макал бар. Бул идея тууралуу Кыргыз Эл акыны Токтогул Сатылгановдун жаштарга жана мен жигитмин дегендерге,

«Түргүнүп иштеп эр жигит
Тишин барда таш чайна» - деп,

кайраттуулукту, белди бекем байлап иштөөгө умтулууну үндөйт.[3] **«Ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан жакшылык көрөсүң».** Ар бир инсан ата-эне болот эмеспи. Бул макалда «кайтар дүйнө», ошондой эле «кыңыр иш кырк жылда билинет» - деген сыяктуу мааниде айтылган. Ата-энени урматтоо ар бир перзенттин парзы. Ислам динибизде да ата-энени урматтоо, алардын ыраазылыгын алуу баса белгиленген. Бул макал менен маанилеш **«Улууга урмат, кичүүгө ызат»** деген макал да көпчүлүктүн көңүлүндө орун алып келет. Ар бир инсан өзүнө ылайыктуу урмат-сыйга татыктуу. Ошол сыңары эле ар бир инсан өзгөнү да сыйлай билүүсү зарыл. Улууларды урматтоо жана кичүүлөрдү ызаттоо менен бирге өзү да урмат сыйга татыктуу болот.

«Карынын сөзү, акылдын көзү». Кары дегенде эле биз эч нерсени түшүнбөгөн, илгерки заманда жашаган адамды элестетебиз. Жок андай эмес алар баарын түшүнүп илгерки заман болобу, азыркы заман болобу алар жалаң гана жаштарды туура жолго салуу максатында акыл кептерин айтышат. Бул карылар сүйлөгөн сөздөр акыл кептери кээ бир жаштарга жакпай да калат. Бирок алар кантсе да көптү көргөн, акылдуу болушат. Биздин жаштарга жалаң акыл сөздөрүн гана айтышат. **«Карыга катуу айтпа»**. Кыргыз макалдарынын көпчүлүгү урматтоо, тарбиялоо ирээтинде айтылат. Ошол сынары эле «Карыга катуу айтпа» - деген кыргыз макалы да улууларды урматтоо ирээтинде эл арасында колдонулуп келет. Негизги мааниси да ушунда. Карыга катуу сүйлөө, чоңдорго каяша айтуу бул эң жаман көрүнүш болгондуктан жана сыйлабагандыктын белгиси. Ушул сыяктуу терс көрүнүштөрдү жоюу максатында колдонулат. [4]

Байыртан эле улууларды урматтоого, жаштарды үндөө бул эл турмушунда, орчундуу орунду ээлеп тургандыгын макалдар аркылуу да, билип алса болот. Макалдын негизги мааниси жаштарды туура тарбиялоо. Эл ичинде урмат сыйды сактап туруу, жаштардын тарбиясы сыяктуу маселелер көп учурда чоңдордун жоопкерчилиги экени макалдарда кеңири айтылып кетти. Кыргыз макалдарын негизинен алып караганда, окуучуларга жакшы таасирин тийгизе турган макалдарды көрсөтмө куралдарга, карточкаларга пайдалануунун мааниси өтө зор.

Ар бир мугалим өз сабагында, класстан тышкаркы иштеринде же окуучулар менен болгон ар кандай максаттагы аңгемелеринде макал- лакаптарды кеңири пайдаланууга тийиш. Бирок макалдарды кандай учурларда кандай шартта, кандай тартипте, кандай ыкмаларда, пайдалануу керектигин билүү зарыл. Элдик оозеки адабияттарды, алардын ичинен элдик макалдарды тарбиялоо ишине пайдалануу деген пикир, мурдатан эле айтылып келет. Ошондуктан байыртан эле кыргыз эли тарбияга тың келип, жаштарды тарбиялоонун ар кандай жолун табышкан. Алар бизге тээ ата бабаларыбыздан бери ооздон оозго өтүп келе жаткан мурастардын бири болуп эсептелет.

Демек, биз мугалим, кыргыз жараны катары, ушундай чоң сыйкыр күчү камтылган, элдик макал-лакаптарыбыздагы балдарды улууларды урматтоого тарбиялоо идеяларын туура пайдаланып, урпактарга жеткиликтүү түшүндүрүү менен өткөрүп берүү биздин милдетибиз.

Адабияттар

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. -Б., 1996, 31-бет.

2. Түгөлбай Сыдыкбеков. Табылга. -Б.: «Адабият», 1991, 605-бет

3. Т. Сатылганов. Насыят Кыргыз адабияты Ант., Акындар поэзиясы, 3-том. -Б., 2011-267-б.

4. Кыргыздар 14-том. 409-444-398- бб.

5. Макал-лакаптар / А.Алсеитов. -Б.: Мам.тил жана энциклопедия борбору, 2005.-13-б.

6. «Макал-лакаптар» / Б.Алымов, В. Романов,У. Суракматова. -Ф., 1967. -3 б.

УДК 81

Янкын Н. В.
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
Lesnaya80@yahoo.com

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РЕЧЕВОГО АКТА «ПОЖЕЛАНИЕ» В РУССКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

ОРУС ЖАНА ТҮРК ТИЛДЕРИНДЕГИ КААЛОО-ТИЛЕКТИ БИЛДИРГЕН КЕПТИК АКТЫНЫН ПРАГМАЛИНГВИСТИКАЛЫК АСПЕКТИСИ

THE PRAGMALINGUISTIC ASPECT OF THE SPEECH ACT WISHES IN RUSSIAN AND TURKISH

Аннотация: *Знание особенностей функционирования отдельных речевых актов помогает предотвратить конфликтные ситуации в процессе общения между представителями разных лингвокультур. В данной статье дается описание речевого акта пожелание в русском и турецком языках с целью выявления их национально-культурных особенностей.*

Ключевые слова: *прагмалингвистика, речевой акт, речевая ситуация, речевой этикет, пожелание, цель высказывания.*

Аннотация: *Айрым кептик актылардын өзгөчөлүктөрүн билүү ар түрдүү лингвомаданияттын өкүлдөрүнүн өз ара баарлашуу процессиндеги конфликттик кырдаалдарды алдын алат. Бул макалада орус жана түрк элдеринин улуттук жана маданий өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү максатында тилдердеги каалоо-тилекти билдирген кептик акт көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *прагмалингвистика, кептик акт, кептик кырдаал, кептик этикет, каалоо-тилек, айтуунун максаты.*

Abstract: *Knowledge of the peculiarities of the functioning of individual speech acts helps to prevent conflict situations in the process of communication between representatives of different linguocultures. This article describes the speech act in Russian and Turkish languages in order to identify their national-cultural peculiarities.*

Key words: *pragmalinguistics, speech act, speech situation, speech etiquette, wish, purpose of utterance.*

В последнее время в языкознании внимание ученых смещено со структуры языка на языковую личность и на особенности функционирования языка. Многие лингвисты пишут об антропоцентрической парадигме как важнейшей системе научных представлений. Основной единицей общения между людьми признается речевой акт, который составляет ядро прагматики. Речевой акт предполагает совершение речевого действия, целью которого является воздействие говорящего на слушающего. Центральной категорией в прагматике выступает теория речевого акта. Понятие речевого акта впервые ввел представитель английской лингвистической философии, логик Джон Остин. Как Дж. Остином, «сказать что-либо значит совершить некоторый поступок» [5, 27]. Аналогично американский философ Дж. Серль утверждает, что «основной единицей языкового общения является не символ, не слово, не предложение и даже не конкретный экземпляр символа, слова или предложения, а производство этого конкретного экземпляра в ходе совершения речевого акта» [6, 151].

Теория речевых актов выделяет три аспекта анализа речевого акта. Во-первых, речевой акт представляет собой собственно говорение чего-либо – это локутивный акт. Во-вторых, речевой акт, рассматриваемый с точки зрения его внеязыковой цели – это иллокутивный речевой акт. Ведь в процессе говорения человек одновременно совершает еще и некоторое

действие: он спрашивает или отвечает, информирует, уверяет или предупреждает, назначает кого-то кем-то, критикует кого-то за что-то, обещает кому-то что-то и т.п. И, наконец, речевой акт, рассматриваемый в аспекте его реальных последствий, выступает как перлокутивный акт. Перлокутивный акт представляет собой эффект иллокутивного акта и его воздействие на слушающего. Изучая речевые акты, Остин особое внимание уделял такому типу высказывания как перформативы, выполнение которых равносильно действию, названному глаголом. Выделяют два вида перформативов: эксплицитные и имплицитные. Эксплицитные включают перформативные глаголы, которые называют действия. Например, я приказываю/ клянусь/ прошу. В имплицитных нет такого глагола, но они выражают присутствие его.

Одной из важных проблем лингвистической прагматики является **классификация речевых актов.** Классификацию иллокутивных актов, основанных на списке перформативных глаголов, обозначающих намерение говорящего предлагает Дж. Серль. В этой классификации выделяются следующие речевые акты: 1) **репрезентативы** – описывают определенное положение дел, констатируют факт; производя такой речевой акт, говорящий берет на себя ответственность за истинность сообщения; 2) **директивы –** речевой акт, который использует говорящий для побуждения слушающего совершить некоторое действие (приказы, просьбы, требования, совет, приглашение, рекомендация и др.); 3) **комиссивы –** при таком речевом акте на говорящего возлагается обязательство совершить некоторый поступок (обещание, клятва, заверение, угроза, уверение, предостережение и др.); 4) **экспрессивы** – речевые акты, которые передают психологическое состояние говорящего (благодарность, извинение, соболезнование, упреки, удивление и др.); 5) **декларативы** – это приговоры, назначение на должность, объявления; успешность таких речевых актов зависит от их истинности.

Поскольку в нашей статье речь пойдет о формулах пожелания, которые входят в проблематику речевого этикета и употребляются в ситуациях поздравления, приветствия, прощания, благодарности, то мы будем иметь дело с такими видами речевых актов, как экспрессивы.

В процессе общения человек принимает участие в межличностных взаимодействиях, поэтому, совершая речевые действия, он должен соблюдать нормы поведения, принятые в данном обществе. Нормы поведения определяются речевым этикетом, единицы которого играют большую роль на всех уровнях общения. Знание норм речевого общения является важным как для межличностного общения, так и для иноязычного общения в диалоге культур.

Теперь рассмотрим сходство и различия пожеланий как единиц речевого этикета в русском и турецком языках. В данной статье представлены позитивные пожелания (пожелания-поздравления, пожелания-предписания, пожелания-советы, благословения) в различных ситуациях общения. Наблюдаются существенные различия в содержании и употреблении формул в сопоставляемых нами языках. Это связано с наличием в турецком языке большого количества единиц религиозного характера, пришедших в современный турецкий язык из арабского. В русском речевом этикете пожелания реализуются чаще всего вслед за прощанием и поздравлением. Пожелание строиться как выражение с глаголом *желать* и зависимым родительным падежом существительного или зависимым инфинитивом: *Я желаю вам + сущ.род.пад. успехов; +инфинитив (сдать экзамен).* Глагол *желать* нередко распространяется степенным определителем: *От всей души желаю счастья,* который придает пожеланию особую вежливость и экспрессию.

Пожелания бывают общие, безотносительно к конкретной ситуации, и частные, применительно к данной ситуации. Общие пожелания в русском языке реализуются во фразах типа: *Желаю вам всего хорошего (доброго, наилучшего).*

Частные пожелания в русском языке реализуются при конкретном указании на то, чего желают: *Желаю сдать экзамен (хорошо отдохнуть, приятного аппетита, счастливого пути)!*

Инфинитивные пожелания реализуются в односоставном инфинитивном предложении с модальность желательности: *Счастливо отдохнуть!* Такая же модальность заключена в выражениях, образованных повелительным наклонением глагола: *Не болей! Выздоравливай! Береги себя!* Ту же роль играет и форма *Будь(те)*: *Будь(те) счастлив(а,ы).* Наконец, модальность желательности может придаваться выражению частицей *пусть: пусть всё у тебя (у вас) будет хорошо!* Лексическое выражение желательности в формулах пожелания создается при помощи глагола *хотеть* + глагол *пожелать: Я хочу (я хотел бы, мне хочется, мне хотелось бы) пожелать вам счастья!* Как обычно стилистическую повышенность выражению придают элементы *разрешите, позвольте.* Например: *Разрешите пожелать вам успехов!* К пожеланиям примыкают тосты, которые в русском языке строятся по модели *За + винительный падеж: За ваше (твоё) здоровье!*

Репликой-реакцией на пожелание оказывается благодарность и, возможно, ответное пожелание: *Спасибо! И вам желаю счастья!* У людей старшего поколения можно услышать реплику *Дай то бог!*

Скрытые пожелания при прощании содержатся в русских выражениях: *Всего хорошего! Всего доброго!* (с устаревшим значением слова «добрый»). Немотивированный родительный падеж в выражениях- от глагола *желать.* Тот же оттенок пожелания и в выражении: *Счастливо!* (с особым ударением). Пожелание счастья при прощании передаётся выражением *Будь(те) счастлив(а, ы)!*

Специфические пожелания отъезжающему: *Счастливого пути!* Реже *Доброго пути,* а также более или менее нейтральные фразы: *Приятного путешествия! Удачной поездки!* Ответной репликой лица старшего поколения на такое пожелание может быть *Счастливо оставаться!* Люди старшего поколения употребляют нередко и такие пожелания отъезжающему, а также начинающему трудное дело, как: *В добрый путь! В добрый час!*

Пожеланием человеку, уходящему сдавать экзамен (или выполнять трудное задание), является часто применяемое выражение: *Ни пуха, ни пера!* Прощаясь с людьми больными, им обычно желают здоровья: *Не*

болей(те)! Выздоравливай(те)! Люди старшего поколения могут желать *Доброго здоровья!*

Ответной репликой на пожелание при прощании в русском языке является благодарность, а также выражения: *И вам (тоже)! И вам того же! И вам успехов! И вам желаю счастья!*

В русском языке часто используют эксплицитно-перформативные высказывания, содержащие перформативный глагол. Эксплицитно-перформативные высказывания пожеланий могут модифицироваться в основном за счет модальных глаголов, а также сослагательного наклонения и императива.

Теперь рассмотрим формулы-пожелания в турецком речевом этикет. Также, как и в русском речевом этикете, формулы поздравления и прощания в турецком языке могут предшествовать пожеланию. Однако, проявляются различия употребления формул – пожеланий в двух сопоставляемых языках. Это объясняется более широкой сферой их употребления в турецком языке в отличие от русского. Прежде всего, нужно сказать, что Турция - это мусульманское государство, религиозные каноны здесь присутствуют во всем. При пожелании турок обращается к Аллаху с просьбой дать, помочь и т.д. человеку, которому адресовано пожелание. Подобное пожелание может быть заключено в словесную формулу, вставленную в речь и напоминающую текст молитвы: *Allah versin! (пусть Бог даст)*, иногда в значении отказа подать милостыню.

Очень часто можно услышать такие пожелания:

Allah mübarek etsin! – Да ниспошлёт Аллах счастье! Allah gönlüne göre versin! – Да исполнит Аллах твои желания! Allah rahatlık versin! – Спокойной ночи! Allah toprağı kadar ömür versin! – Пусть Аллах даст долгую жизнь!

Стремление к постоянному произнесению и частому употреблению подобных словесных формул, было связано с идеологией, сформировавшейся на предшествующих стадиях общественного развития этноса, и в сознании турок отождествлялось с неосознанной целью и попыткой привести в реальное действие механизм вербальной магии.

Когда речь заходит о каком-то произошедшем несчастье, горе, стремясь отвести от себя или от кого–нибудь зло, неприменно произносят: *Allah vermesin!- Не дай Бог! Не приведи Аллах!* Желая добра и благополучия, говорят: *Allah eksik etmesin! – Пусть Аллах не заставит испытать нищету!; Allah ecir sabır versin! – Да поможет тебе Аллах быть терпеливым и стойким; Allah dört gözden ayırmasın!- Пусть Аллах не оставит (дитя) сиротой (букв. « Пусть Аллах не разлучит с двумя парами глаз», т.е. с родителями).*

Довольно значительная часть словесных формул применяется по отношению к лицу, занятому каким-либо видом деятельности:

*Allah utandırmasın! – Не дай ему Аллах осрамиться! (*так говорят человеку, принимающемуся за какое-либо дело); *Allah yardımcın olsun!- Пусть Аллах будет тебе помощником! Kolay gelsin- Пусть это дело будет лёгким! (*Распространенное выражение, которое произноситься с целью подбодрить, выразить своё дружелюбное отношение к человеку, занимающемуся какой-нибудь тяжёлой работой).

Значительна группа ритуализированных благопожеланий: *Hayır ola! – Даст бог всё обойдётся!;En iyi dilekler ! – Наилучших пожеланий.*

Эти стереотипные выражения придают большое своеобразие речи турок и используются в разных слоях общества, однако в основном они характерны для речевого общения населения сельской местности.

Помимо ритуализированных формул-пожеланий, в турецком речевом этикете существуют другие формы, которые активно используются в речи. Как и в русском языке, пожелания в турецком языке часто следуют после поздравлений по поводу всевозможных праздников и событий в жизни турок.

В Турции праздники разделяются на светские (сюда можно включить и семейные праздники) и религиозные. За поздравлением по поводу светского праздника могут следовать следующие пожелания: *Sana barış, kardeşlik, mutluluk, huzur temenni ediyorum (Желаю тебе мира, братства, счастья, спокойствия).*

В этих пожеланиях сложный глагол *temenni etmek* (желать) может быть заменён *dilemek*, с тем же значением.

Эти формулы сами по себе носят оттенок вежливости и используются как в официальной, так и в неофициальной обстановке. Особую вежливость и экспрессию придаёт пожеланию степенный определитель: *Candan yürekten (От чистого сердца, сердечно!)*

Наиболее важными в жизни турок являются религиозные праздники, сопровождающиеся пожеланием: Bayramınız mübarek olsun*! (Пусть ваш праздник будет благословенным!).* Формулы пожелания в турецком языке, в отличие от русского, также широко используются в бытовой сфере общения и связаны с определёнными событиями в жизни турок. Например, если в турецкой семье родился ребёнок, то желают: *Ömürlü olsun! – Пусть живет долго!; Analı babalı büyüsün! (букв.«Пусть вырастет с матерью и отцом!»); Bahtı açık olsun! (Пусть сопутствует удача!).*

Эти формулы в основном употребляют люди старшего поколения.

На свадьбе произносят пожелания: Allah mesut etsin*!- Пусть Аллах сделает вас счастливыми! Allah bir yastıkta kocatsın! - Живите вместе до старости!*

(букв.«Пусть Аллах вас состарит на одной подушке!»). На помолвке говорят: *Allah tamamına erdırsın!- Пусть Аллах приведет к единству!*

В повседневных жизненных ситуациях, например при покупке новой вещи турки говорят: Hayırlı olsun*! – Пусть будет доброй вещь! или Güle güle kullanınız! – Чтоб хорошо использовалась(вещь)!* Вообще , выражение güle güle в этикете повседневного речевого общения турок имеет разнообразное применение в различных жизненных ситуациях. Его используют турки как похвалу при покупке новой вещи либо при переезде в новый дом. Продавец может сказать покупателю приобретшему что-нибудь из одежды: Güle güle giyiniz*!-носите на здоровье!* Гости могут поздравить хозяев с новосельем: *Güle güle oturunuz!- С новосельем вас! Живите счастливо!* Человеку, побывавшему в бане могут пожелать: Güle güle kirleniniz*! (букв. «Счастливо вам снова стать грязным, т.е. снова сходить в баню!»)* По ситуации употребления это по-

желание соответствует русскому пожеланию *С лёгким паром!*

После еды гости желают хозяину, который приготовил угощение: *Elilize sağlık! (букв. «Здоровья вашим рукам!»),* а хозяин в ответ говорит: *Afiyet olsun!- На здоровье и приятного аппетита!*

В повседневном общении употребительно выражение *Geçmiş olsun*, образованное от глагола *geçmek (миновать, проходить)* и отглагольной формы *olsun (пусть будет)*, т.е. в целом оно обозначает: *Пусть пройдёт, пусть минует!* Ответом на пожелания в турецком языке может быть благодарность или ответное пожелание.

Широко используются в турецком языке формулы пожелания в ситуации прощания. Наиболее распространённой является следующая формула: уходящий человек говорит: *Allaha ısmarladık!* (букв. «Препоручаем вас Аллаху!»); человек, который остаётся, отвечает: *Güle güle!* (букв. « Смеясь,смеясь!», что означает «Всего наилучшего!»). Кроме того возможна формула Allaha emanet olun (букв. « Будь(те) препоручены Аллаху!»; т.е. « Да хранит тебя/вас Аллах!»). Эта формула встречается лишь среди пожилых жителей деревни.

В турецком языке в ситуации прощания характерными словесными компонентами-пожеланиями могут быть речевые формулы, произносимые гостем: *Hoşçakalın!(Будьте здоровы! Счастливо оставаться!* В свою очередь, хозяин, провожая человека, уходящего из дома, процедуру прощания сопровождает целым набором напутственных слов: *Allah yolunu açık etsin! (букв. «Пусть Аллах сделает его путь открытым!», т.е. «Счастливого пути!»); İyi yolculuklar! (Счастливого пути);* напутствие отъезжающему человеку от более старшего по возрасту: *Allah kavuştursun! (букв. « Пусть Аллах приведет его!»),* т.е. пожелание счастливого возвращения домой.

Также распространённой фразой пожелания при прощании является *Kendinize iyi bakın! (букв. « Хорошо за собой смотри», т.е. «Береги себя»).*

Уходя от больного человека, турки желают ему скорейшего выздоровления фразой: *Geçmiş olsun! (букв. « Пусть станет прошлым!», т.е. « Желаю вам поправиться!»).* Если турок идет на экзамен, или на какое-либо другое важное дело, то ему желают *Başarılar! (Удачи!), или Kolay gelsin (букв. «Пусть будет легким!»)*.

Итак, проведенный в статье анализ позволяет сделать следующие выводы: речевой акт пожелания – это речевое действие, которое реализуется говорящим с целью выразить надежду на определенное положение дел в жизни адресата в будущем; как в русском, так и в турецком языке средствами выражения пожеланий являются эксплицитные и имплицитно-перформативные высказывания; в турецком языке можно увидеть более широкое употребление пожеланий, охватывающих различные ситуации общения; а также большое количество словесных ритуализированных формул.

Литература

1. Акишина А. А., Формановская Н. И. Русский речевой этикет. /А.А Акишина, Н.И Формановская. - М., 1978.

2. Серебрякова М. Н. О некоторых особенностях этноэтикета у современных турок //Этикет у народов Передней Азии. - М.:Наука, 1988.

3. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. / Н.И. Формановская - М.: Русский язык, 1982.

4. Формановская, Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. / Н.И Формановская.- М.,2002. 216 с.

5.Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: теория речевых актов. Вып. XVII. – М., 1986. С. 27.

6 Серль Дж. Что такое речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике: теория речевых актов. Вып. XVII. - М., 1986. С. 151-169.

УДК: 811.111:811.512.154

Жумаш кызы Элмира,
Международный университет инновационных технологий
преподаватель
E-mail: Zhumashkyzye@gmail.com

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ «ДОСТУК» КОНЦЕПТИНИН ЛИНГВОМАДАНИЯТТЫК АНАЛИЗИ

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ДРУЖБА» В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

LINGUA CULTURAL ANALYSIS OF THE CONCEPT “FRIENDSHIP” IN THE KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Аннотация: *Бул макалада концепт жана концептосфера түшүнүктөрү жөнүндө сөз болуп, кыргыз жана англис тилдериндеги «дос, достук» концепцияларына жана айтылган концепцияларга карата кыргыз жана америка элдеринин маданий көз караштарынын өзгөчөлүктөрү изилденет.*

Түйүндүү сөздөр: *лингвистика, когнитивдик лингвистика, концепт, концептосфера, семантика, маданият, достук.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются понятия как концепт и концептосфера, анализируются концепции «друг, дружба» и культурологические особенности взглядов кыргызского и американского народов данным концепциям.*

Ключевые слова: *лингвистика, когнитивная лингвистика, концепт, концептосфера, семантика, культура, дружба.*

Annotation: *In this article concept and its sphere are considered, concepts "friend, friendship" and cultural features of views of the Kyrgyz and American people to these concepts are analyzed.*

Key words: *linguistics, cognitive linguistics, concept, sphere of concept, semantics, culture, friendship.*

Заманбап лингвистика илиминде концепт түшүнүгү актуалдуу ролду ээлеп, көптөгөн окумуштуулардын көңүлүн өзүнө бурдуруп келет. «Концептосфера» термини илимге алгачкы жолу академик Д.С.Лихачёв тарабынан киргизилген жана бүгүнкү күндө когнитивдик лингвистиканын маанилүү, өзөктүү түшүнүктөрүнүн бири болуп саналат. Д.С.Лихачёвдун «Концептосфера русского языка» деген эмгегинде берген аныктамага ылайык, концептосфера – бул улуттук концепттердин жыйындысы, ал тил ээлериндеги концепттердин бардык потенциялары жана топтому аркылуу жүргүзүлөт. [8;5]

Ал эми жогоруда айтылган концептосферанын өзөгүн түзгөн негизги объектиси болгон «концепт» термини алгачкы жолу 1928-жылы С.А.Аскольдовдун «Концепт жана сөз» аттуу макаласында белгиленген. Ал аркылуу автор: «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» деген ойду түшүнгөн. [3;260]

Жогорудагы Аскольдовдун аныктамасына таянсак, концепт – ой жүгүртүү процессинде көптөгөн аныкталбаган тектеш предметтердин ордуна колдонулуучу ой-жүгүртүү түзүмү дегенди туюнтат. Байкалып тургандай, концепт түшүнүгүнүн илимий адабиятка киргенине жетишээрлик убакыт өтсө да аталган түшүнүк өзүнө конкреттүү, бирдиктүү аныктамага ээ боло элек.

Концепт терминин маанилик жактан айкын эместиги, анын чегинин так аныкталбагандыгы, универсалдуу аныктамасынын жетишсиздиги айрым тактоолорду жана толуктоолорду талап кылат. Муну С.А.Аскольдов, Д.С.Лихачёв, Ю.С.Степанов, З.Д.Попова, А.П,Бабушкин жана башка россиялык белгилүү лингвисттердин эмгектери ачык далилдеп турат.

Концепт терминине берилген бирдиктүү, так аныктама жоктугунан ар бир окумуштуу аны өз ал-

дынча чечмелеп келет. Мисалы, А.Вежбицкая алгачкылардан болуп концептке төмөндөгүдөй аныктама берген. «Это объект из мира «идеальный», имеющий имя и отражающий определенные культурно-обусловленные представления человека о мире «действительность». [5;416]

Мында концепт термини адам баласынын идеалдуу дүйнөсүнөн чыныгы жашоосуна алынган, аталышка ээ болгон жана айрым бир маданий көрүнүштөрдү чагылдырган объект катары сүрөттөлөт.

Ошондой эле, В.Н.Телиянын ою боюнча, концепт-бул «все то что мы знаем об объекте во всей экстензии этого знания». Концепт-объект тууралуу билимдердин жалпы жыйындысы. Ал жалпы семантиканын конкретизациясынын жеке маанилерин өзүнө камтыган, абстракциянын эң жогорку даражадагы семантикалык категориясын өзүнө камтыйт.[9;173]

Ал эми биздин Ата Мекендик окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянсак, концепт түшүнүгү кандайдыр бир улуттун маданияты, менталитети менен тыгыз байланышта болуп, ал элдин дүйнө таанымынан көз каранды деген бүтүмгө токтолсок болот. Буга мисалы, З.К.Дербишеванын «Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры» аттуу монографиясы фундаменталдык эмгек катары саналып, анда социомаданий, антропоморфтук, улуттук-маданий, рухий-маданий, рухий-нравалык концепттер тууралуу кенен сөз болгон. [6;37]

С.М. Амиралиевдин берген аныктамасында, концепт – дүйнөнүн тилдик сүрөтү боюнча маалыматтарды топтоочу жана сактоочу конструктивдик түшүнүк болуп эсептелет. [2;26]

Г.А.Абыканова «Концепт *вода/суу* в русском и кыргызском языках» деген аталыштагы диссертациясында *суу* концептисинин орус жана кыргыз тилдериндеги маанисин салыштырмалуу тил илиминин принциптерине жана идеяларына таянып сүрөттөйт. Ал өзүнүн эмгегинде ар бир улуттук маданияттын өзүнө гана таандык, кайталангыс, уникалдуу концепциялары болоорун жана аларды бири-биринен ажырата билүү өтө маанилүү экендигин баса белгилеген.[1;38]

Жогорудагы айтылып өткөн изилдөөчүлөрдүн эмгектеринен сырткары, А.Т.Бутешова, Э.Т.Төлөкова сыяктуу Ата Мекендик окумуштуулар да концепт илиминин өнүгүүсүнө өз салымдарын кошушкан. Тактап айтканда, А.Р.Бутешова «концепт – билим алуу, аны сактоо жана жеткизүүнүн маанилүү бирдиги. Ал айрым бир сөздүн сөздүктөгү мааниси менен адамдын жеке тажрыйбасы жана кабыл алуусунун дал келүүсүнөн алынган жыйынтык» болоорун айтып, кыргыз жана орус тилдериндеги «жашоо» концепциясын изилдеген. [4;27]

Ал эми Э.Т.Төлөкова «концепт – биринчиден, мазмунуна бизди курчап турган дүйнөгө байланыштуу жалпы маалыматты камтыган бирдик болсо, экинчиден улуттук маданиятта сакталуучу, топтолуучу, муундан-муунга өтүүчү, өздөштүрүлүүчү касиетке ээ болгон менталдык бирдик» деген аныктамага токтолуп, кыргыз тилиндеги бала концептинин өзгөчөлүктөрүн кеңири ачып берген. [10;9]

Эми «достук» концепти туурасында сөз кылсак. Дос – жакшы мамиледеги, көңүлү жакын, тилектеш адам. [7;142] Мунун негизинде абстрактуу түшүнүк болгон «достук» сөзү келип чыгып, ал дос болуучулук, тилектештик, коңүлү жакындык деген түшүнүктөрдү өзүнө камтыйт. Бул түшүнүккө жолдоштук, замандаштык, курдаштык, сырдаштык деген сыяктуу түшүнүктөр синоним боло алышат.

Ал эми англис тилинде «friend» сөзү дос маанисин түшүндүрүп, түп-нускасы германдык тилдерге таандык жана Индо-Европалык түпкү маанисинде «сүйүү» деген түшүнүктөн келип чыккан. Ал эми англис сөздөрүнүн түшүндүрмө сөздүктөрүнүн негизгиси болгон Кембридж сөздүгүндө «дос» сөзү негизги үч маани менен аныкталат: 1) биз жакшы билип жана жактырып, бирок көпчүлүк учурда үй-бүлө мүчөсү болбогон адам; 2) «friend» сөзү тең чамал бирөөгө кайрылаарда колдонулат (Well, friends, I think it's time to go); 3) Кандайдыр бир уюмду же идеяны колдой билгендик (The senator was a friend of business interests). [10;623]

Кыргыз маданиятында достук мамиле илгертен эле жогору бааланып, коомдо маанилүү ролду ойногон. Достук сезими адамдардын социалдык жана материалдык статусунан, жаш курагынан, керек болсо жынысынан да көз каранды эмес. Ал эми Америка элинин достук түшүнүгүнө болгон көз карашы биздикинен кыйла эле айырмаланып турат. Мындай айырмачылыктарга себеп болуучу негизги факторлор катары алардын менталитеттик өзгөчөлүктөрүн, тактап айтканда алардын көз карандысыздыгы, эркиндиги жана жашоо шарттарын, жумуш ордун, турак жайларын тез-тез өзгөртүүгө ынтызарлыгын алсак болот. Ушундай коомдук өзгөчөлүктөрүнөн улам америкалыктар өз досторун «кызматтагы достор», «мектептеги достор», «үй-бүлөлүк достор» сыяктуу бир нече категорияларга бөлүшөт.

Англис тилинде достуктун даражасы аба-ырайы менен да сүрөттөлөт. Мисалы, "fair weather friend" – сөзмө-сөз которгондо жагымдуу аба-ырайындагы дос, маанисинде телегейиң тегиз учурда коштоп жүрүп, башыңа кыйынчылык түшкөндө жүз буруп кеткен адамдарды түшүндүрүп, кыргыз тилинде «талкан дос» деген сөз айкашына туура келет.

Жогорудагыдай туруктуу сөз айкаштарынын дал келүүсү эки тилде кеңири байкалат. Мисалы: Never look a gift horse in the mouth – досуң бергендин тишин ачпа, a friend in court is better than a penny in purse – жүз сомуң болгончо жүз досуң болсун, a friend in need is a friend indeed – досту кыйын күндө сына, a man is known by his friends – досуңдун ким экенин айт, мен сага сенин ким экенинди айтып берем, bosom friend – жан дос.

Жана да айта кетчү нерсе, эки элдин тең маданиятында достун санына эле эмес, сапатына да терең көңүл бурушат. Буга далил катары төмөндөгү сөз айкаштары көрсөтүлдү. Кыргыз тилинде: «Досуңа ишенбе, досуңдун да досу бар», «жамандын жолдошу көп, жанына пайдасы жок», «көңүлүмө жагат деп, көрүнгөнгө дос болбо» ж.б. Англис тилинде: "A wise enemy is better than a foolish friend" (акылсыз достон даанышман душман артык), "With friends like you, who needs enemies?" (Сендей «досум» турганда мага душмандын кереги не?)

Жыйынтыктап айтканда, концепт – бул сөз тизмектери менен жеткире алгыс, адам баласынын аңсезиминдеги ой жүгүртүүсүнүн элементи жана ал кандайдыр бир тилдин өкүлдөрүнүн улуттук, маданий көз карашы жана дүйнө таанымы менен тыгыз бай-

ланышта. Ал эми баарыбызга белгилүү, андай көз караштагы өзгөчөлүктөр ар бир улуттун жашоо-шарты, жүрүм-туруму, улуттук баалуулуктары жана руханий асылдыктары менен бирге калыптанат.

Адабияттар

1. Абыканова Г.А. ф.и.к., «Концепт вода/суу в русском и кыргызском языках», диссертация.- Б., 2012

2. Амиралиев С.М., ф.и.к., «Тилдин менталдык семантикасындагы кинологиялык концепттер», диссертация, -Ош 2014

3. Аскольдов С.А. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. –М., 1997.

4. Бутешова А.Р. Концепт «жизнь» в русской и кыргызской языковой картине мира», диссертация. - Б., 2012

5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1997.

6. Дербишева З.К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры. –Б., 2012

7. «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү» . – Ф., 1969

8. Лихачёв Д.С., Концептосфера русского языка. – М., 1993

9. Телия В.Н. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М., 1988

10.Төлөкова Э.Т. Кыргыз тилиндеги «бала» концепти», диссертация, -Б., 2012

11.Oxford Cambridge Dictionary, Oxford University Press, 1998.

УДК 811.512.154;811.111

Карагулова М. Ш.
Азиатский медицинский институт имени С.Тентишева
ст. преподаватель,
E-mail: meyerim@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИЗУЧЕНИЮ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИЙ КЫРГЫЗСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ ЭМОЦИЯЛАРДЫ КОНЦЕПТУАЛДАШТЫРУУЧУ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК КАРАЖАТТАРЫН ИЗИЛДӨӨСҮНҮН ТЕОРЕТИКАЛЫК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE STUDY OF PHRASEOLOGICAL MEANS OF CONCEPTUALIZATION OF THE EMOTIONS OF KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Аннотация: *В данной статье рассматривается эмотивное направление когнитивной лингвистики, и возможность изучения и сравнения национальных особенностей миропонимания и эмотивной концептосферы различных языковых общностей. Автор полагает что, изучение и сопоставление эмотивных средств, а именно фразеологизмов, имеет лингводидактическую ценность в изучении языков и развитии эмотивной компетентности как говорящего, так и реципиента.*

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, эмоция, эмотивные средства, концептуализация эмоций, фразеологические средства.*

Аннотация: *Бул макалада тил илиминин когнитивдик тармагы, ар түрдүү тилдик жамааттардын айлана-чөйрөнү таанып билүүдөгү улуттук өзгөчөлүктөрүн жана түшүнүк чөйрөсүн изилдөөгө жана салыштырууга мүмкүнчүлүк берери талкууланат. Автор, тилдин эмотивдик каражаттарын, алардын ичинен фразеологиялык бирдиктерди изилдөө жана салыштыруу, тил изилдөөдө, баяндамачынын жана угуучунун эмотивдик компетентүүлүгүн өнүктүрүүдө лингводидактикалык мааниге ээ деп эсептейт.*

Түйүндүү сөздөр: *когнитивдик лингвистика, эмоция, эмотивдүү каражаттар, эмоцияларды концептуалдаштыруу, фразеологиялык каражаттар.*

Annotation: *This article deals with the emotional direction of cognitive linguistics, and the possibility of studying and comparing the national features of the world outlook and the emotive concept-sphere of various linguistic communities. The author believes that study and comparison of emotive means, namely phraseological units, has a linguodidactical value in the study of languages and development of the emotional competence of speaker and of recipient.*

Keywords: *cognitive linguistics, emotion, emotive means, conceptualization of emotions, phraseological means.*

Рассмотрение языка как совокупности функциональных единиц способных нести и сохранять в себе определенный смысл привело к актуализации изучения когнитивных механизмов происходящих в языке, познания, восприятия и осмысления мира с целью накопления и передачи знаний. В результате когнитивных процессов в сознании человека накапливаются, как понятийное миропонимание – вербальные сред-

ства для обозначения явлений окружающего мира, и как образное миропонимание – физические характеристики окружающего мира такие как, зрительные, слуховые, вкусовые, обонятельные и тактильные. На стыке этих двух составных миропонимания образуется единица познания мира – концепт, в результате накопления единиц познания формируется система концептов, как на личностном, так и на общественном и мировом уровне.

Однако в обычном случае концептуальная система не осознается. О большинстве мелочей, которые мы делаем каждый день, мы просто не думаем, и делаем их более или менее автоматически по определенным схемам. Что представляют собой эти схемы – не ясно. Один из способов изучения этого – наблюдение за особенностями функционирования языка. Так как коммуникация основывается на той же концептуальной системе, которая используется и в мышлении, и в деятельности, язык оказывается важным источником данных об этой системе [5, 27].

В настоящее время выделены несколько направлений в изучении концептуальной и когнитивной структур языковых явлений, с целью раскрытия содержания концептов, как единиц мышления носителя языка, что в свою очередь позволяет раскрыть национальную концептосферу и национальные особенности миропонимания.

Известный лингвист, положивший начало развитию фразеологии как лингвистической науки, В.фон Гумбольдт писал что, каждое движение человека тесно связано с эмоциями. Любой когнитивный процесс имеет эмоционально-оценочный характер, процессы познания и осмысления окружающего мира постоянно сопровождаются с чувствами и эмоциями. Из этого следует что, параллельно с познавательным процессом происходит и процесс лексикализации, т.е. подбор определенных эмоционально-оценочных вербальных средств. При этом в сознании человека собрана определенная эмоционально-лингвистическая память, которая включает в себя лингвистические средства концептуализации эмоций. Эти лингвистические средства сохраняются в памяти в обязательной привязке с эмоциями и используются для описания того или иного эмоционального состояния.

Процесс языкового оформления эмоций и соотношение номинативно-дескриптивного компонента с денотативным компонентом, и как это взаимосвязано с эмотивным компонентом одна из сложных задач стоящих перед современной лингвистикой.

Эмоции – психологическая реакция человека на окружающий его мир, обстоятельствам и явлениям, других людей и даже на самого себя. Вся познавательная жизнь человека пронизана эмоциями, и он стремится к выражению этих эмоций вербальными и невербальными средствами, это создает некую совокупность бытового и эмоционального познания и его лексическим, мимическим и физиологическим оформлением – что и представляет собой концепт эмоции. В процессе коммуникации человек транслирует свое эмоциональное отношение или состояние, при помощи средств выражения эмоций, эмотивных средств. Правильный подбор и использование эмотивных средств адресантом, и правильное распознавание этих средств адресатом обусловлено наличием универсальной национальной эмотивной концептосферы. Конечно же, познание мира индивидуальный процесс и эмоциональная реакция также сугубо личное и уникальное, но, как и национальный интеллектуальный опыт и багаж знаний об окружающем мире собираемый и передаваемый от поколения к поколению, так и в системе каждого языка имеется средства концептуализации эмоций – эмотивные лексические единицы. Состав этих средств так же обогащается, дополняется, сохраняется и передается от поколения к поколению. Каждый носитель языка обладает индивидуальным и национальным эмотивным знанием, набором понятий-концептов об объектах окружающего мира в связке с психологическими ощущениями причиной, которых является этот объект и физиологическим состоянием обусловленных этими ощущениями. Знания об эмоциях формируются линейно, постепенно, на основе личностного, видового опыта и биологической памяти. Они включают в свою концептуальную структуру знания-рецепторы и знания-ретуши, которые формируют концептуальное значение лексикализованной эмоции [6, 25]. И точно как в процессе коммуникации предмет соотносится с его лексическим значением или графическим обозначением, так же выражение ***hair stood on end*** – *төбөө чачы тик туруу* – ассоциируются с чувством страха, физиологическим и психологическим состоянием человека в момент ощущения страха.

Однако универсальность эмоций и коммуникативно-эмоциональная компетентность внутри одной языковой группы, не обеспечивают адекватный прием и распознавание эмоциональной информации. Более того психологи различают этнопсихологическую особенность языковой общности, в которую входят системы национальных, религиозных, нравственных и культурных норм и ценностей, которые предопределяют степень эмоциональной реакции и форму выражения эмоций, т.е., в одной языковой общности принято ярко выражать эмоции, а в другой нормой поведения является эмоциональная сдержанность. В связи с этим происходит ошибочная либо безуспешная коммуникация. Этот факт предопределяет актуальность изучения не только эмотивной семантики языковых единиц, но и раскрытия концептосферы эмоций с учетом национальных особенностей, семантического анализа эмотивных средств разных языков с последующим сопоставлением.

Эмотивная функция присуща каждому языку и эмотивные средства присутствуют во всех ее уровнях и системах, в том числе и во фразеологии. Фразеологические единицы отличаются как образностью, так и эмоциональной и стилистической окраской, они имеют не только назывную, но и оценочную функцию, выражая отношение говорящего к предмету речи [2, 202]. Фразеологизм – единица основными признаками, которой являются образность, устойчивость и экспрессивность. Будучи созданным языковым сообществом, фразеологическая единица сохраняется в системе языка в неизменном виде, отражая культурно-национальную и бытовую особенности той или иной языковой общности. Вместе с этим фразеологические средства языка являются концепт-единицами

национального мировоззрения и миропонимания. Представителей всех языковых общностей объединяет теория универсальности эмоций, однако, они отличаются друг от друга оформлением и акцентированием в процессе коммуникации, отличия диктуются как личностными, так и национально-культурными особенностями. Фразеологизмы обладают высоким эмоциональным и оценочным потенциалом для передачи информации о психическом состоянии говорящего, его оценочном отношении к объекту или ситуации, а свойство образности позволяет реципиенту понять и представить транслируемое эмоциональное состояние.

При более подробном изучении трудов по фразеологии кыргызского языка было выявлено, что до 2000 года они были посвящены разработкам разных проблем фразеологии: классификация фразеологизмов и определения границ фразеологического фонда кыргызского языка (Ж.Осмонова, Р.Эгембердиев, А.П.Назаров). А после 2000 года многие труды сопоставительно-сравнительного характера (К.У.Кыдыев, Г.Ж.Жамшитова, Н.К.Абдыракматова).

Изучение фразеологического фонда кыргызского и английского языков, как совокупности средств концептуализации эмоций, их семантическое сопоставление имеет большую научно-практическую ценность и актуальность для развития когнитивной лингвистики в Кыргызстане, так как создает возможность сравнить национальные особенности эмоционального познания мира этих языковых сообществ.

Литература

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. -Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1963. - 208 с.

2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учеб.пособие - 2-е изд., перераб. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 376 с.

3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб.:Питер, 2001. – 752 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»)

4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь/ Лит.ред. М.Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус.яз., 1984 – 944 с.

5. Лакофф Джордж, Джонсон Марк Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ./Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.:Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

6. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: Монография. – М.:Гнозис, 2008. – 416 с.

7. Эгембердиев Раимжан. Фразеологизмдердин маани-маңызы жана алардын сөздүктөрдө камтылуусу. – Б.: Турар, 2016. – 328 б.

УДК: 1/14:32.

Аалиева Ш.К., *ф.и.к.*
Ж. Баласагын атындагы КУУ
доцент

САЯСИЙ ЛИДЕРДИН ӨЗГӨЧӨ САПАТТАРЫ

ОСОБЫЕ КАЧЕСТВА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА

SPECIAL INTERNALSS OF POLITICAL LEADER

Аннотация: *Макалада лидер инсандын өзгөчө баалуу сапаттары чагылдырылды. Лидер инсандын өзгөчө сапаттары катары анын анализ жүргүзүүгө, өзүнүн артынан ээрчиген топтун өнүгүшүн, маанайын сезип-туюуга, андагы жагдайдын келечегин көрүп билүүгө, коюлган максатка жетүүдө чечкиндүүлүгү жана сабырдуулугу, ошондой эле, башкаларга караганда калктын, анын катмарларынын же топтун кызыкчылыктарын чагылдырууга багытталган ишмердүүлүктүн энергиялуу, билгичтик менен ийгиликтүү уюштура билүү жөндөмдүүлүгү көрсөтүлдү. Саясий лидердин компетенттүүлүгү, профессионализми, эл алдында кадыр-баркы, ишеними, жөндөмдүүлүктөрү, уюштуруучулугу макалада кеңири ачылып берилди.*

Түйүндүү сөздөр*: лидер, жөндөмдүүлүк, уюштуруучулук, компетенттүүлүк, профессионализм, тобокелдик.*

Аннотация*: В статье отражены особые личностные качества лидера. Как особые личностные качества лидера показаны его способности анализировать, чувствовать настроение и развитие группу последовавшая за ним, предвидеть будущее различных обстоятельств в обществе, решительности и толерантность в постижение поставленной цели, а также направленность его энергичной деятельность в отражении интересы народа, различных слоев в отличие от других. В статье широко раскрыта компетентность, профессионализм, авторитет перед народом, доверия, способности, организаторская качества политического лидера.*

Ключевые слова: *лидер, способность, организатор, компетентность, профессионализм, рискованность.*

Annotation: *The special personality internalss of leader are reflected in the article. As the special personality internalss of leader are shown to his ability to analyse, feel a mood and development group following on him, to foresee the future of different circumstances in society, to the decision and tolerance in understanding of the put aim, and also orientation his energetic activity in a reflection interests of people, different layers unlike other. In the article a competence, professionalism, authority, is widely exposed before people, trust, ability, organizational internalss of political leader.*

Key words: *Leader. Ability. Organizer. Competence. Professionalism. Riskiness.*

Лидерликтин манызын терең түшүнүү үчүн лидерди баалоодогу анын сапаттарын ырааттуу анализдөө зарыл. Ири алдыда лидер – бул активдүүлүктүн демилгечиси, иш-аракеттердин координатору. Лидерликке талапкер инсан анализ жүргүзүүгө, өзүнүн артынан ээрчиген топтун өнүгүшүн, маанайын сезип-туюуга, андагы жагдайдын келечегин көрүп билүүгө, коюлган максатка жетүүдү чечкиндүү жана сабырдуу болууга тийиш. Лидердин эн негизги сапаты болуп башкаларга караганда калктын, анын катмарларынын же топтун кызыкчылыктарын чагылдырууга багытталган ишмердүүлүктү энергиялуу, билгичтик менен ийгиликтүү уюштура билүү жөндөмдүүлүгү эсептелет. Ушул өңүттө саясий лидердин негизги белгилери катары коомдук ишти аткарууга болгон жөндөмдүүлүктү, курч акылды, компетенттүүлүктү, социалдык жана мамлекеттик ишмердүүлүккө болгон өзгөчө шыкты, альтернативдүү жолдорду кабыл алуудагы жана жаңы ыкмаларды изилдөөдөгү принциптер менен ынанымдардын бекемдигин, адамдарды ишендирүүгө жана өз

артынан ээрчитүүгө болгон жөндөмдүүлүктү, социумга жана анын проблемасына көңүл бура билүүчүлүктү, оптимизмди, алдын-ала көрө алуучулукту атоого болот. Бирок, жогоруда көрсөтүлгөн саясий лидердин негизги белгилери дээрлик жалпы мүнөзгө ээ. Кандай гана көп кырдуу сапаттык белгилерди камтыбасын, лидердин башкы белгиси болуп жеке кишинин билимине, акылына, талантына, жөндөмдүүлүктөрүнө адамдар тарабынан берилген бийик баа катары аныкталган анын коомдук артыкчылыгы эсептелет.

Жөндөмдүүлүктөр тууралуу сөз кылганда биринчи кезекте интеллектке токтолуу абзел. Эреже катары лидер курч жана ийкемдуу акылга ээ. Өз учурунда акыл ой жүгүртүүгө жана түшүнүүгө болгон жөндөмдүүлүк катары. [1] Социомаданий, адам болумуштарын окуп-үйрөнүү, билим алуу, өздөштүрүү акыл жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшүнө көмөк берет же алардын кемчиликтерин кандайдыр бир деңгээлде компенсациялайт. Мисалы, Жусуп Баласагын акылды мээнин функциясы, дүйнө таанымдын чечүүчү күчү, инструменти, адамдын табигый касиети деп жарыялоо менен, бул жөндөмдүүлүк кишиге гана мүнөздүү жана акыл атуулга потенциалдык мүмкүндүк түрүндө берилгендигин көрсөткөн:

Адамды айбандардан айрыйт акыл,
Билими артык болсо – ошол асыл. [2]

Акындын чыгармасында билим жана илим коомдун нормалдуу жашоосун камсыз кылган лидер үчүн зарыл каражат катары түшүнүлөт:

Акылы бар адамдар асыл келет,
Билим күчү бектерге өтө керек [2]
Баардык ишин шашпай иштеп ойлонуп,
Эл башкарат илим, билим колдонуп. [3]

Интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү жалпы жана атайы деп экиге бөлүүгө болот. Жалпы жөндөмдүүлүктөр тубаса универсалдуу мүнөзгө ээ, ал эми атайы-конкреттүү жөндөмдүүлүктөр социомаданий чөйрөдөгү себеп-натыйжалуу байланыштарды таанып билүү, кубулуштарга анализ жана синтез жасоо, ошондой эле алардын өзгөчө касиеттерин айырмалай билүү, логикалык ой жүгүртүү жана тыянактарды аргументациялоо сыяктуу феномендерден куралат. Мындай жөндөмдүүлүктөрдүн негизинде лидердин ишкер сапаттары калыптанат, маселен, компетенттүүлүк жана уюштуруучулук шыктары. Компетенттүүлүк (латынчадан **competo** – жетем, ылайык келем) деп конкреттүү уюмга же жетекчиге мыйзам, устав ж.б.у.с. официалдуу документ тарабынан берилген ыйгарым укуктардын чөйрөсү, же болбосо, тигил же бул чөйрөдөгү билимдерге, тажрыйбаларга ээ болуу аталат. [4] Компетенттүүлүк дегендик атуулдун өзү аткарган иштин маңызын, социумдагы кубулуштар менен процесстердин татаал байланыштарын, коюлган максатка жетүүнүн ыктымалдуу ыкмалары менен каражаттарын ийне-жибине чейин деталдуу билүү катары түшүнүлөт. Саясий лидер үчүн компетенттүүлүк “ар бир катмардын, кесиптин ж.б.у.с. өкүлдөрүнүн психологиясынын өзгөчөлүктөрүн, маңыздуу белгилерин түшүнүү үчүн эл массасына чыдамкайлык жана аярлык менен мамиле кылууну үйрөнүү керек [5] экендигин билдирет. Дегеле, жетекчиден өз ишмердүүлүгүнүн шарттарын оптималдуу уюштуруу, ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгү көз каранды болгон социалдык-психологиялык жагдайды туура баалай билүү талап кылынат. Бул үчүн чечкиндүүлүк менен кайраттуулук аздык кылат. Мында аз күч жумшап, мыкты натыйжаларды алууга көмөк берген саясий ишмердүүлүктүн каражаттарын, ыкмаларын жана методдорун тандай билүү зарыл.

Компетенттүүлүктөн сырткары лидер үчүн негизги сапаттардын бири болуп профессионализм эсептелет. Профессионализм деп инсандын кандайдыр бир ишмердүүлүккө болгон даярдыгын, ылайыктуулугун далилдеген билимдер менен шыктардын кеңири жыйындысын атоого болот. Бийик профессионализм жетекчилердин, чыныгы лидерлердин мамлекеттик аппаратта, бийик структурасында ишмердүүлүк жүргүзүүсүнүн маанилүү жана зарыл шарты. Лидер өзүнүн акылын күчтүү эрк менен айкалыштыруусу абзел, ушундай учурда гана ал өзүнүн ой-тилегин оперативдүү жана кыйшаюсуз турмушка ашыра алат, башталган ишти аягына чейин чыгарууга умтулат. Ошону менен катар эле лидер татаал жагдайларда тапкычтыкты көрсөтүп, аныксыз шарттарда кайраттуу жана чечкиндүү аракеттерди жасап, тобокелдикке да баруусу мүмкүн. Эгер анын чечкиндүүлүгү компетенттүүлүк менен айкалышса, тобокелдик жемиштүү аяктайт.

Тобокелдик тууралуу сөз козгоо менен биз уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүнүн ички табиятына, социалдык мейкиндик-убакыттык тутумундагы динамикасына көңүл бурабыз. Лидердин уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөрү ири алдыда келечекти гана эмес, ар бир конкреттүү жайгдайдагы өтө маанилүү маселелерди айырмалап, так аныктай билүүдөн, аргументтелген чечимдерди өз убагында кабыл алуудан жана алардын аткарылышын камсыз кылуудан, өз ойлорунун ишмердүүлүк шарттары менен шайкеш келтире алуудан, кол алдындагылардын ишмердүүлүгүн туура уюштуруудан жана координациялоодон көрүнөт. Уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөрүнө ээ лидер жетекчи жагдайды, түзүлгөн кырдаалды тез жана туура баалай алат, биринчи кезекте ишке ашырууну талап кылган милдеттерди айырмалайт, маселелерди чечүүнүн мөөнөттөрүн так аныктоого жөндөмдүү. Ушуга байланыштуу Наполеон Бонопарттын төмөнкүдөй ою өтө кызыгууну туудурат: “Мен иштин татаалдыгын жана аларды чечүүнүн бардык ыкмаларын бир карап эле аныктап кое алам, мындай жөндөмдүүлүгүм мени көсөмгө айландырган”. [6] Адамдын жетекчиликке болгон таланты негизинен социалдык-психологиялык комплекстерге таянат. Эл массаларынын өз лидерлерине болгон ишеними жана сүйүүсү зор мааниге ээ. “Миллиондогон эмгекчилердин жүрөгүндө өз жол башчысына карата ысык тартылуу болбосо, ири шаардын калкын көтөрүү мүмкүн эмес”. [7] Лидерге болгон ишеним – бул анын кадыр-баркын, сиңирген эмгегин жана ыйгарым укуктарын таануу, иш-аракеттеринин зарылдыгын, тууралыгын жана натыйжалуулугун моюнга алуу. Бул кадыр-барктуу инсан менен макул болуу, анын эрежелерине ылайык иш-аракет жасоого болгон даярдык. Анткени, мажбурлоосуз адамдарды өз артынан ээрчитүү ишенимдин гана негизинде болушу мүмкүн.

Өзүнө болгон ишенимди сактоо үчүн лидер калк менен тыгыз байланышта болууга милдеттүү, башкача айтканда ал “жумушчулардын кыйналган турмушунда

жашап, бул турмушту узун-туурасынан бери билүүгө, каалагандай маселени катасыз чечүүгө, каалагандай учурда эл массаларынын маанайын, алардын чыныгы керектөөлөрүн, умтулууларын, ой-тилектерин так аныктоого... эл массаларынын өзүнө болгон чексиз ишенимине тартууга"[8] тийиш. Мындан сырткары, лидер элден озгон же алар менен жуурулушкан абалда эмес, авангарттуу позицияда башкаруу жүргүзүп, массаны өз артынан ээрчитүүгө тийиш. Мындай иште лидердин саясий сапаттары зор мааниге ээ. Мисалы, 7-кылымдын аягында Борбордук Азияда ири саясий өзгөрүүлөр болуп өтөт да, коңшуларына коркунуч туудурган Экинчи түрк каганаты түзүлөт. Алсыз коңшулар ага баш иет, күчтүүлөрү биригүү үчүн жол издешет. Ажо Барс-бег башында турган күчтүү Кыргыз мамлекети түрктөргө каршы кыймылдын негизинде түзүлгөн.

Барс-бег өз мезгилинин чыгаан ишмери болгон. Өтө татаал тышкы саясий жагдайлардын шартында ал өзүнүн жеке сапаттарынын негизинде кубаттуу Кыргыз мамлекетинин күчтүү лидерине айланат. 7-кылымдын аягында Барс-бег өз элинин күчүн сезип, маанилүү саясий акт жасап, Ынанчу Алп Билге деген такты даражасы бар кагандык титулду кабыл алат. Түрктөрдүн каганы Капаган кыргыздардын коркунучун сезип, Енисейге жортуул жасайт. Барс-бегдин жеке лидерлик сапаттарынын негизинде касташкан душмандар тынчтык келишимин түзөт. Келишимдин шарты боюнча Капаган Барс-бегди каган деп таанып, ага өз карындашын аялдыкка берет. Бул келишим Барс-бег Ынанчу Алп Билге кагандын саясий сапаттарын айгинелеп, Кыргыз мамлекетинин абалын бекемдеген жана аны тарыхка алтын тамгалар менен жазып калууга мүмкүндүк берген. [9] Бекем принципсиз эффективдүү жетекчилик кылуу мүмкүн эмес. Компромисске, ал тургай айрым учурда акыйкатсыздыкка жеңил ойлуу мамиле жасаган "күн карама" саясий ишмер эреже катары өз пикирин коргоону билбейт же каалабайт, ал ийгиликке жетүүнүн жеңил жолдорун издейт жана нааданчылык менен алдамчылыкка да барат. Саясатчынын принципсиздиги – анын саясий аң-сезиминин төмөн деңгээлинин анык белгиси. Саясий жетилгендик, профессионалдык компетенттүүлүк жана уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөрүнө караганда лидердин адеп-ахлактык, психологиялык структурасы абдан татаал болгондуктан, мындай сапаттар көп түрдүүлүгү менен айырмаланышат.

Адабияттар

1. Караңыз: Большой энциклопедический словарь. – М.: Научное издательство "Большая Российская энциклопедия"; - СПб.: Норинт, 1998.

2. Баласагын Ж. Куттуу билим. / Которгон Т. Козубеков. – М., 1993.

3. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. – М.: Научная издательство "Большая Российская энциклопедия"; СПб.: - "Норинт", 1998.

4. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 41. – С.192.

5. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М., 1961.

6. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 20. – С.143.

7. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 44. – С.348.

8. Караңыз: История кыргызов и Кыргызстана. Учебник для вузов. – Бишкек, 1998; Введение в историю кыргызской государственности. Курс лекций для вузов. – Бишкек, 1994.

УДК: 37.013:821.512.154

Таирова К.
БГУнун окутуучусу

КЫРГЫЗ ЖАЗУУЧУЛАРЫНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫ АРКЫЛУУ ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИН МОДЕЛДЕШТИРҮҮ

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КИРГИЗСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

MODELING THE PROCESS OF PATRIOTIC EDUCATION OF PUPILS THROUGH THE WORKS OF KYRGYZ WRITERS

Аннотация: *Макалада мектеп окуучуларын адабий чыгармалар аркылуу мекенчилдикке тарбиялоону моделдештирүү маселелери каралган. Анын негизги компоненттери болгон критерийлер менен уюштуруу принциптерин айкындоого өзгөчө көңүл бөлүнгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *мекенчилдикке тарбиялоо, көркөм адабият, окуучу, моделдештирүү, критерийлер, көрсөткүчтөр, принциптер.*

Аннотация: *В статье рассмотрены проблемы моделирования процесса патриотического воспитания учащихся средствами художественной литературы. При этом особое внимание уделено определению критериев и принципов патриотического воспитания в качество его основных компонентов.*

Ключевые слова: *патриотическое воспитание, художественная литература, учащийся, моделирование, критерии, показатели, принципы.*

Annotation: *The article deals with the problems of modeling the process of patriotic education of pupils by means of fiction. At the same time, special attention is paid to the definition of the criteria and principles of patriotic upbringing in the quality of its main components.*

Key words: *patriotic education, fiction, students, modeling, criteria, indicators, principles.*

Окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоодо чечүүчү роль окуу процессине айрыкча гуманитардык окуу предметтерине таандык экендиги көптөгөн А.Алимбеков, Б. Апышев, Н.А. Асипова, С.О. Байгазиев, М.Р. Балтабаев, И.Б. Бекбоев, Ж. Бешимов, А.Э. Измайлов, Н.И. Имаева, К. Иманалиев, С. Иптаров сыяктуу ж.б. окумуштуулардын эмгектерине эскертилип тастыкталган. Ошону менен бирдикте бүгүнкү окуу планында адам тарбиялоочу сабактардын орду өтө эле жупуну экендигин ачуу чындык катары моюнга алууга тура келет. Алсак, башталгыч класстардын окуу планы 7 тармактык сабактардан турат. Тилдик, математикалык сабактар окуу планындагы окуу жүктөрдүн 70%ын түзөт. Ал социалдык көндүмдөрдү, эстетикалык маданиятты түптөөгө бөлүнгөн 5 тармакка окуу жүктөрдүн 30%ы эле туура келет. Бул эл аралык стандарттарга карама-каршы келет. [1, 44]

Жогорку класстарда деле абал ушундай. Гуманитардык сабактардын окуу программаларынын мазмунун Кыргыз Республикасынын мекенчил атуулун тарбиялоо максатына ылайык анализдеп, өркүндөтүп чыгуу зарыл. Бул предметчилер менен тарбиялоо теориясы боюнча адистердин катышуусу, экспертизасы аркылуу ишке ашышы шарт. Ал эми окутуу системасындагы эң башкы каражат окуу китептеринин мазмуну. Мектептик окуу китеби түздөн-түз мектеп окуучусуна арналгандыгына карабастан, ал ошол эле мезгилде мугалим үчүн эмгек

куралы. Буга өз мезгилинде К.Д. Ушинский көңүл бөлүп, бүткүл окутуу процесси үчүн окуу китебинин ролун төмөндөгүдөй сөздөр менен мүнөздөгөн: «Жакшы окуу китеби жана таасирлүү метод болгондо ортозаар окутуучу жакшы болушу мүмкүн, ал эми тигиниси да, мунусу да болбосо мыкты окутуучу да ... узак мезгил бою, мүмкүн такыр эле туура жолго чыга албайт». [7, с. 48]

Биз мурдагы эмгектерибизде орто мектептин кыргыз адабияты сабактарынын мазмунунун балдарды мекенчилдикке тарбиялоо потенциалы тууралуу сөз кылып айрым кем өксүктөр орун алгандыгына карабастан аталган маселени ишке ашырууга баштапкы мүмкүнчүлүктөр бар экендигин белгилегенбиз. [4, 5] Мисал иретинде 9–11-класстардын окуу китептеринде Т.Сыдыкбековдун «Көк асаба» романындагы, Ч.Айтматовдун «Саманчынын жолу» повести менен Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романдарындагы эл-жерди коргоонун, сүйүүнүн жанаага кызмат кылуунун мыкты үлгүлөрү керектүү деңгээлде интерпретацияланганын байкоого болот.

Мындай интерпретациялоолор методикалык-педагогикалык адабияттарда да даана байкалат. Атап айтканда, профессор С.Байгазиевдин «Педагогикалык руханият» (Б., 2008), п.и.д. А.Муратовдун «Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары» (Б., 2009), «Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу». (Б., 2009) ж.б. методикалык эмгектеринде кыйла деңгээлде кеп болгон.

Жогорудагы окумуштуулардын интерпретацияларына кошулуу менен биз да окуучулардын патриоттук сезимдерин ойготууда жана өз Мекенин сүйүүгө тарбиялоодо мектептеги адабият курсу үчүн тандалып алынган чыгармалардын мааниси чоң экендигин белгилейбиз. Ошону менен бирдикте адабий көркөм чыгарма кандай гана күчтүү тааным-дык жана тарбиялык дараметке ээ болбосун атайын уюштурулган таалим-тарбия мейкиндиксиз өзүнөн өзү тарбиялык таасир көрсөтө албайт. Кезегинде бул окуучуларды кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу тарбиялоо процессин моделдештирүү зарылдыгын жаратат.

Аталган максатты ишке ашыруунун моделин иштеп чыгууда төмөнкүдөй жоболорго таяндык:

– тарбиялоо процесси окуу процесси сыяктуу эле бүтүн педагогикалык процесстин негизги компоненти;

– тарбиялоо инсандын өнүгүүсүн камсыз кылган шарттарды түзүү, инсандын калыптанышы, дөөлөттөр дүйнөсүндө өзүн-өзү аныктоосуна багытталган педагог менен тарбияланууучунун алака катышта аракеттенүү процесси;

– билим берүү программалары олуттуу тарбиялык потенциалга ээ; анын мүмкүнчүлүктөрүн жүзөгө ашыруу атайын уюштурулган тарбиялык чөйрөнү (иш формаларын, методдорун конструкциялоо) жаратуудан көз каранды.

Ошентип тарбия процесси тарбиялоонун максаты, багыты, мазмуну, тарбиялоо процессин уюштуруунун каражаттары жана усулдары, натыйжаларды өлчөө жана баалоо критерийлери сыяктуу компоненттер системасынан турат

Изилдөөнүн түйүндүү түшүнүктөрүнө, аталган процесстин табияты тууралуу педагогика илим фонундагы изилдөөлөргө жана ошондой эле өзүбүздүн эмпирикалык изилдөөлөрүбүздүн маалыматтарына таянуу менен «Кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо» деген түйүндүү түшүнүктү төмөнкүчө айкындап, тактоого мүмкүнчүлүк берди.

"Кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу мекенчилдикке тарбиялоо" дегенде биз жазуучулардын чыгармаларындагы мазмундагы нравалык- этикалык, эстетикалык дөөлөттөрдү өздөштүрүү аркылуу балдарда эл жерди коргоо, эне тил, элдик ырасым-салттарды өнүктүрүүгө моралдык–психологиялык жактан жеткилең инсандык касиеттерди тарбиялоого багытталган максаттуу, үзгүлтүксүз, ыраатту уюштурулган педагогикалык процессти түшүнөбүз.

Кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоону моделдештирүүнүн маанилүү багыттарынын бири анын *критерийлерин* көрсөткүчтөрүн илимий жактан негиздеп иштеп чыгуу жана практикада колдонуу.

Критерий бул норма, чен-өлчөм. Түпкүлүгүндө изилденүүчү кубулуштун процесстин эң жогорку өнүккөн деңгээлинин үлгүсү, эталону катары кызмат кылат. Бирок, мындай функцияны аткарыш үчүн критерий көп кырдуу компоненттерден өлчөө, баалоо үчүн ийкемдүү көрсөткүчтөрдөн турушу шарт.

Окуучуларды көркөм адабий чыгармалар аркылуу патриоттуулукка тарбиялоо, патриоттук аң-сезим жана патриоттук ишмердүүлүктүн биримдиги жөнүндөгү педагогикалык принципке негизделет.

Балдардын адабий чыгармалардын идеяларынын жана идеалдарынын үлгүсүндө тарбияланган-дыгын мүнөздөөчү көп кырдуу көрсөткүчтөрдүн баары дал ушул принципке интеграцияланат.

Окуучулардын адабий чыгармалар аркылуу патриоттуулукка тарбияланган-дыгынын критерийлери, деңгээлдери

Деңгээлдер	Критерийлер	Критерийлердин көрсөткүчтөрү
Төмөн	керектөө	Көркөм адабиятты руханий тарбия маданиятындагы уникалдуу дөөлөт катары кабылдоо сезиминин жетилбегендиги. Ата–мекендин тарыхый маданий салттарына кызыкпагандык.
	билим	Адабий чыгармалардагы Ата Мекен, атуулдук парыз, улуу муундардын өрнөктөрү жөнүндөгү билимдеринин тайыздыгы.
	жүрүм -турум	Мекен үчүн жалпы иштерге пассивдүү катышуу, ата–бабалардын мекенчилдик салттарын өз жүрүм турумунда өнүктүрө албагандык.

Орто	керектөө	Адабий чыгармаларды айрыкча фольклордук жанрдагы чыгармаларды улуттук руханий тарбия маданиятындагы уникалдуу дөөлөт катары кабылдоо сезими байкалат, Ата Мекендин тарыхый маданий салттарына кызыгуусу бар, бирок алар туруктуу эмес.
	билим	Адабий чыгармалардагы Ата Мекен, атуулдук парыз, улуу муундардын өрнөктөрү жөнүндөгү билимдерди билет, бирок алардын азыркы турмуш менен байланышын жеткилең билбейт.
	жүрүм -турум	Мекен үчүн жалпы иштерге катышат, бирок туруктуу мүнөзгө ээ эмес, ата-бабалардын мекенчилдик салттарын өз жүрүм турумунда толук өнүктүрө алган эмес. Көпчүлүктүн көзүнчө гана сактоого аракет кылуу .
Жогору	керектөө	Ата Мекендин тарыхый маданий салттарына кызыгуусу жогору жана туруктуу.
	билим	Адабий чыгармалардагы Ата Мекен, атуулдук парыз, улуу муундардын өрнөктөрү жөнүндөгү билимдери программанын чектеринен алда канча жогору.
	жүрүм -турум	Мекен үчүн жалпы иштерде демилгелүү. Ата-бабалардын мекенчилдик салттарын өз жүрүм турумунда толук өнүктүрө алган. Атуулдук иш-аракеттери дайыма башкалар үчүн өрнөк.

Адабий чыгармалардын идеяларынын жана идеалдарынын негизинде патриоттуулукка тарбиялоонун критерийлерине жана көп кырдуу көрсөткүчтөрүнө негизденип анын мазмунун төмөнкүдөй компоненттерге бөлүп кароого болот.

Когнитивдик (таанымдык) компонент окуучулардын патриотизм жөнүндөгү этномаданиятка адабий чыгармалардын идея жана идеалдарына негизделген түшүнүктөрүн, билимдерин өнүгүш деңгээлин мүнөздөйт. Адабий чыгармалардын мекенчилдикке байланыштуу түшүнүктөрдү калыптоодо андагы ички байланышты, уланмалуулукту бекем сактоо зарыл. Антпесе бирдиктүү адептик аң-сезимди тарбиялоо жолу бузулат. Айрым сөздөрдүн, түшүнүктөрдүн, туюнтмалардын маани-маңызы улам класс жогорулаган сайын тереңдеп, алардын жаңы кырлары, маанилери ачылып жүрүп олтурушу керек. Окуучулар адабий чыгармалардагы мекен, эл жер алдындагы парыз түшүнүктөрүнүн ортосундагы маанилик айырмаларын жана байланыштарын ачык так билиши абзел. Аң-сезим, парасат менен өздөштүрүлгөн адептик түшүнүктөр гана мекенчилдик аң-сезимди жаратат. Бирок, С.В. Яковлев: «жүрүм-турум (социалдык, маданий, адептик) нормаларын билүү чыныгы жашоодо окуучулардын бул нормаларды сактоосун камсыздабайт», – деп адилет белгилейт [9, 26].

Көз караштык дөөлөттүк компонент – окуучулардын патриоттук түшүнүктөргө карата көз караштарын, ишенимдерин, ынанымдарын мүнөздөйт. Адептик ынанымдар – адептик нормаларга жана принциптерге карата бекем, туруктуу көз караш. Алардын акыйкаттыгына, тууралыгына окуучу өз аңсезиминде терең, шексиз ишенет. Ошондуктан, адептик ынанымдар адамды жүрүм-турумдун кандайдыр бир нормасына салып, активдүү аракетке, кадам жасоого, жигердүү ишке шыктантып турат. Алар адамдын коомдук жүрүм-турумунун өзөгүн түзүү менен аны аныктап да турат. Адептик ынанымдар саясий, идеологиялык, илимий ынанымдар менен байланыштуу. Жетик, терең ынанымдар туруктуу, бекем көз караштардын бирдиктүү системасын түзүү менен адамдын дүйнөгө болгон көз карашын аныктайт.

Жүрүм турумдук компонент- инсандын реалдуу патриоттук аракетери жорук жосундары аркылуу ачыкталат. Жүрүм турумдук компонент – мекенчилдик мүнөздөгү таанып-билүү, практикалык жана чыгармачылык билимдин калыптануусуна, эрк сапатынын өнүгүүсүнө багытталган адамдардын ишаракетинин түрлөрүн жана ыкмаларын камтыйт. Ал муундар аралык руханий-ыймандык жана маданий-тарыхый уланмалуулукту бекемдөөгө, ата-мекен тарыхы, эне –тил, элдик салттарды сактоого изгилик жана күйүмдүүлүк; улуттук ыйык дөөлөттөрдү жана символдорду сыйлоо, коомго жана мамлекетке жан аябай татыктуу кызмат кылууга чын ыкластуу ишаракет; адабий чыгармалардын мазмунунда орун алган даанышман осуят насыяттарды, инсандык өрнөктөрдү окуп үйрөнүп өздөштүрүүгө карата жигердүү аракет; ата мекенди, эне тилди, ата-баба салттарын коргоо, өнүктүрүү үчүн зарыл болгон билгичтик, көндүм жана тажрыйбалардын калыптангандыгы; ата журттун гүлдөп өнүгүүсү, мекендештеринин бейпил жыргал турмушу үчүн патриоттук иш аракеттердин субъекти катары социалдык активдүүлүгү сыяктуу сапаттар менен өлчөнөт. Аталган мазмундук компоненттердин ички мазмуну төмөнкүдөй критерийлердин жана көрсөткүчтөрдүн негизинде ачыкталат.

Кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу мекенчилдикке тарбиялоонун мазмундук структурасын, критериалдык көрсөткүчтөрүн анализдеп келип төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот:

- бардык компоненттер жана көрсөткүчтөр бири бири менен өз ара тыгыз катышта аларды бири биринен ажыратып кароого болбойт алар тутумдаш турганда кайтарымдуу;

- таалим-тарбиянын мазмунун өркүндөтүү талабы курч коюлуп турган чакта аны мүнөздөөчү критериалдык көрсөткүчтөрдүн көлөмү да көп кырдуу аспектте кеңейе бериши мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Адабият сабагынынын алкагында жана жалпы эле педагогикалык процессте окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоо процессин төмөнкүдөй принциптердин негизинде уюштуруу максатка ылайык.

1. Адабий чыгармалардын мазмунундагы жалпы адамзаттык жана улуттук патриоттук идеяларды жана өрнөктөрдү өз ара байланышта жектекчиликке алуу.

2. Мекенчилдикке тарбиялоо ишин бүгүнкү коом турумушунун практикасы, бала жашаган социумдун өзгөчөлүктөрүнө шайкеш уюштуруу.

3. Балдардын куралтык жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн сөзсүз эсепке алуу.

4. Адабий чыгармалардын патриоттук дөөлөттөрүн өздөштүрүүдөгү аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби. Педагогикалык процессте патриоттуулукка тарбиялоодо жагымдуу эмоционалдык жагдай түзүүгө, окуучулардын чын-ыкластуу активдүүлүгүн артырууга өбөлгө болгон методдорго артыкча маани берүү.

Албетте, мындай принциптерди жетекчиликке алуу адабий чыгармалардын окутуунун максат мазмунунун, усул ыкмаларын олуттуу коррекциялоо талабын жаратат. Экинчиден, адабият мугалиминин окуучуларды адабий чыгармалар аркылуу тарбиялоо жаатындагы теориялык жана практикалык даярдыгын олуттуу өркүндөтүүнү талап этет. Ал көркөм сөздөгү айтылган эмоционалдык-образдын маани маңызын ачуучу методдор менен ыкмаларды терең өздөштүргөн жана өзү да мекенчилдиктин асыл үлгүсү болушу абзел.

Адабияттар

1. Алимбеков А. Тарбиянын максатын айкындоонун тарыхый негиздери жана азыркы проблемалары.//Окутуу тарбиялоонун орчундуу көйгөйлөрү. -Жалал-Абад. -2012.-44-48 б.б

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин «Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана атуулдук мекенчилдикти калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү» указы. // Кут Билим, 2012, 27-январь

3. Никольский, В.А. Методика преподавания литературы в средней школе [Текст] / В.А. Никольский. – М., 1971.

4. Таирова К. «Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жашмуундарды мекенчилдикке тарбиялоо мотивдери.» И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университетинин Жарчысы. Чыгарылышы: 1 (2017), 2-бөлүк, -130 б.

5. Таирова К. «Мектептин адабият окуу китептериндеги фольклордук чыгармалардын мекенчилдикке тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү». // Наука, Новые Технологии и Инновации Кыргызстана. №9, 2017, 191-б.

6. Тешебаев М. «Кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери (5-7-класстар). Автореф. пед.илим.канд. окум. даража. үчүн жазылган диссер. / М. Тешебаев. – Б., 2010. – 15-б.

7. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании /Собрание соч. Т.2. М., Л., 1998, с.161

8. Шилова, М.И. Учителю о воспитанности школьников. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с..

9. Яковлев С.В. Воспитание ценностных оснований личности в условиях культурной среды, организованной педагогом // Педагогическое образование и наука. - 2006. - N 4. - С. . 25-27 .

УДК 81

Малдыбаева М.Б., *преподаватель*
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
E-mail: 1213_marianna@list.ru

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В РУССКОЙ РЕЧИ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ УЧАЩИХСЯ

ТҮРК ТИЛДҮҮ СТУДЕНТТЕРДИН ОРУС ТИЛИНДЕГИ ГРАММАТИКАЛЫК ИНТЕРФЕРЕНЦИЯСЫ

GRAMMATICAL INTERFERENCE IN RUSSIAN SPEECH OF TURKIC-LANGUAGE STUDENTS

Аннотация: *Данная статья рассматривает причины возникновения грамматических ошибок и пути их преодоления в связи с категорией рода в атрибутивных и предикативных словосочетаниях в русской речи тюркоязычных учащихся на начальном этапе обучения.*

Ключевые слова: *интерференция, акцент, грамматическая категория рода, языковые ошибки.*

Аннотация: *Бул макала башталгыч денгээлдеги Түрк тилдүү окуучуларынын орус тилинде сүйлөвдө, аныктоочтук жана предикативдик сөз айкаштарындагы гендердик категория боюнча кетирген каталарынын келип чыгуу себептерин жана алардын пайда болушун изилдейт.*

Түйүндүү сөздөр: *интерференция, акцент, грамматикалык гендердик категория, тил каталары.*

Abstract: *This article examines the causes of grammatical errors and ways to overcome them in connection with the category of gender in attributive and predicative phrases in the Russian speech of Turkic language students at the initial stage of education.*

Key words: *interference, accent, grammatical gender category, language errors.*

В нашей стране русский язык, язык межнационального общения и науки, не перестаёт вызывать интерес среди молодого поколения, особенно приезжающих учиться в город из окраин страны. Мотивация изучения русского языка растёт и среди учащихся из Турции – страны туризма и бизнеса. Но уже на первых этапах обучения тюркоязычные учащиеся сталкиваются с новой для них, не свойственной родному языку, грамматикой русского языка – категорией рода, и в русской речи тюркоязычных учащихся начинают возникать интерферентные языковые ошибки.

Термин «интерференция» возник в физике, изучающей увеличение или уменьшение волн при их наложении друг на друга [6]. В языкознании тоже существует такое наложение одних свойств языка на другой. В лингвистическом понимании результатом интерференции являются нарушения в русской речи иностранцев ошибки, которые возникают при подчинении чужой системы законам своего родного языка. А результатом таких ошибок является акцент, охватывающий все уровни функционирования языка [5]. Под акцентом здесь понимается совокупность особенностей или ошибок в речи человека, говорящего на неродном языке, которые обусловлены влиянием системы его родного языка. Исследователями этой проблемы были выделены графическая, фонетическая, лексическая, грамматическая, синтаксическая, словообразовательная, культурологическая интерференции.

Данная статья посвящена грамматической интерференции, ошибкам, которые возникают у тюркоязычных учащихся в русской речи уже на начальном этапе обучения. На элементарном уровне, знакомясь с основой русской грамматики, делением существительных по родам, носители тюркских языков допускают ряд ошибок в согласовании местоимений и прилагательных с существительными, таких как: *мой дом, мой ручка, мой машина.* Так, например, в турец-

ком языке эти выражения представлены следующим образом: притяжательное местоимение ben-im – *мой* не меняет своей формы при согласовании с существительными: *ben-im ev-im, ben-im kalem-im, ben-im araba-m.* Местоимения в третьем лице: он, она, оно не имеет также делений ни по родовому признаку, ни по признаку одушевленности-неодушевленности, представлено в турецком языке местоимением – *о. Это Иван. Он студент. – Bu Ivan. O bir öğrenci. Это Анна. Она студентка. – Bu Anna. O bir öğrenci.* Неразличение рода, отнесение всех слов к мужскому роду – это типичные и распространенные ошибки, так как категория рода в родном языке учащихся не представлена. В русском языке категория рода присуща всем существительным, является синтаксически независимой – род имени существительного определяет родовую форму согласуемых слов[4]: *красивый дом, красивая комната, красивое окно*. В речи тюркоязычных студентов можем встретить типичные ошибки: *Это красивый дом. Это красивый подруга Алина.* Например, в турецком языке слово *guzel – красивый* не меняет своей формы: *Bu guzel ev. Bu benim güzel kız arkadaşım Alina.* Существительные разных родов различаются парадигмой склонения: *друг – друга – другу* и т.д. *подруга – подруги – подругу* и т.д. В русском языке у существительных неодушевлённых род является чисто формальным, у одушевленных – не только формальный, но и знаменательный («естественный род»), так как связан с различением названий лиц и животных мужского и женского пола. Но для того чтобы понять это грамматическое явление для тюркоязычных учащихся недостаточно семантических показателей, *например: папа, мама, брат, сестра, сын, дочь,* потому как деление существительных по родам не всегда имеет отношение к логической классификации предметов окружающего мира. Поэтому в процессе обучения тюркоязычным учащимся стоит обращать внимание больше на форму слова, чем на его значение при конструировании словосочетаний и предложений. Категория рода отчётливо обнаруживается только в форме единственного числа. Так на начальных этапах обучения тюркоязычным учащимся нужно дать понять, что в русском языке деление существительных по родам свойственно не только одушевленным существительным, но и неодушевленным. Следует наиболее наглядно представить это разделения по родам в форме единственного числа, где будут выделены формальные показатели родов, с подбором наиболее частотных исключений. Так, к мужскому роду относятся существительные, имеющие в именительном падеже единственного числа нулевую флексию после твердого согласного основы: *дом, стол, телефон.* К женскому роду относятся существительные, имеющие в именительном падеже единственного числа окончания –а (-я): *книга, сумка, ручка.* К среднему роду – относятся существительные, имеющие в именительном падеже единственного числа окончание –о (е): *окно, молоко, море.* Максимальные сложности у тюркоязычных учащихся возникают при определении рода существительных с окончанием на –ь. В них отсутствует формальный показатель рода в именительном падеже единственного числа. Поэтому можно столкнуться с ошибками типа: *у меня новый тетрадь, это большой площадь.* В затруднительных случаях учащиеся чаще выбирают форму мужского рода существительных и зависимых слов. Поэтому преподавателю русского языка необходимо выявить признаки, которые помогали бы тюркоязычным учащимся определить род существительных на -ь по форме именительного падежа единственного числа. Большую помощь в этом может оказать классификация существительных на -ь, сгруппированных по семантическим, словообразовательным и другим признакам. Наряду с этим очень важной оказывается количественная дифференциация существительных по конечным буквенным сочетаниям, служащих существенным внешним ориентиром при определении рода. Например, в русском языке *на -арь, -тель* чаще оканчиваются слова мужского рода: *словарь, календарь, фонарь, учитель, читатель;* слова на *-бь, -вь, -ость*, женского рода: *любовь, кровь, бровь, старость, молодость.* Выявление дифференционных признаков, обуславливающих принадлежность существительных к определенному родовому классу, может служить лингвистической основой при разработке методических приёмов преподавания грамматической категории рода и содействовать устранению интерферентных явлений в русской речи тюркоязычных учащихся[1]. При согласовании существительных и прилагательных во множественном числе студенты также переносят специфику родного языка и возникают ошибки типа: *старый машины, большой города, иностранный студенты и т.п.* Отсутствие парадигмы рода в родном языке замечаем при сочетании существительных с глаголами прошедшего времени: *Студентка читал текст. Вчера был собрание,* или вовсе отсутствие показателя прошедшем времени. *Вчера собрание.* Так как в родном языке показатель времени присоединяется к основе слова *собрание - toplantı: Dun toplantı-y-dı*, что свойственно агглютинативным языкам.

Словоизменительная грамматическая категория падежа частей речи в русском языке, которая выполняет синтаксическую или семантическую роль в предложении тоже вызывает трудности у тюркоязычных учащихся при связи слов для передачи сообщения с помощью форм. Несмотря на то, что категория падежа свойственна языкам и агглютинативного строя, у тюркоязычных учащихся возникают ошибки с использованием нужной флексии, поэтому замечаем конструкции со смешением падежных окончаний мужского рода с существительными женского рода: *Я подарил моего подруга интересный книга. Я родился в маленьком деревня. Я думал мой близкий друг,* или *я думал моего близкого друга* вместо *я думал о моём близком друге.* Это объясняется многообразием падежных окончаний в русском языке[3], а также значительным расхождением в падежных системах. Так, например, вместо винительного падежа при глаголе *спросить кого?: спросил друга*, *подругу* турецкие учащиеся используют дательный падеж: *спросил другу, подруге,* происходит замена, так как в родном языке после глагола *спросить* используют дательный падеж – *soru veriyorum kime?*, как в с русском – *задавать – задать вопрос кому?*

Поэтому при работе с тюркоязычными учащимися преподавателю необходимо обращать больше внимания на выполнение специальной системы упражнений, которые будут направлены на выработку навыков пра-

вильного определения рода, усвоение способов выражения определительных отношений и закрепление навыков правильного согласования главных членов предложения. Если не провести работу с подборкой упражнений по правильному определению рода с первых этапов обучения, то у тюркоязычных учащихся будут возникать вопросы и при дальнейшей работе уже с более сложной грамматикой, где не обойтись без знаний и правил парадигмы рода. Это позволит снизить или предотвратить ошибки, которые могут возникнуть в русской речи тюркоязычных учащихся, учитывая при этом особенности родного языка.

При анализе ошибок, которые мы можем исследовать на всех уровнях языка, мы сможем преодолеть эти потенциальные ошибки, устранить проблему акцента в русской речи тюркоязычных учащихся.

Литература

1. Алтынбекова О.Б. Категория рода русского языка как потенциальная область интерференции [Электронный ресурс] // http://dosvie.yandex.ru

2. Говорим по-русски. Начальный курс. Учебник русского языка как иностранного. – Б., 2016.-261с.

3. Джахонтова З.Х., Горбулинская Е.И. Межъязыковая интерференция в русской речи турецких студентов. [Электронный ресурс] // http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2016_2-1_56.pdf

4. Розенталь Д.Э. Современный русский язык. – 15-е изд. – М.:АЙРИС –пресс, 2017.-448с.

5. Рогозная Н. Н. Типология лингвистической интерференции в русской речи иностранцев. На материале разноструктурных языков. [Электронный ресурс] www.dissercat.com

6. Википедия. [Электронный ресурс] http://ru.m.wikipedia.org

УДК 811.512.154

Абдиев Т.К.
Кыргызско-турецкий университет "Манас",
кандидат филол. наук, доцент
taalaykambar@gmail.com

ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЕ РУСИЗМЫ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ РЕВОЛЮЦИЯГА ЧЕЙИНКИ РУСИЗМДЕР

PRE-REVOLUTIONARY RUSSISMS (RUSSIAN LOANWORDS) IN KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: *В данной статье речь идет о русизмах, вошедших в кыргызский язык до Октябрской революции. Поскольку они были позаимствованы устно, они подвергались фонетическим и семантическим изменениям.*

Ключевые слова: *русизмы, кыргызский язык, фонетические и семантические сдвиги.*

Аннотация: *Макалада кыргыз тилине Октябрь революциясына чейин кирген русизмдер жөнүндө сөз болот. Алар оозеки кабыл алынгандыктан, фонетикалык жана семантикалык өзгөрүүлөргө дуушар болгон.*

Түйүндүү сөздөр*: русизмдер, кыргыз тили, фонетикалык жана семантикалык өзгөрүүлөр.*

Annotation: *This report presents the Russian loanwords whichentered Kyrgyz language before October Revolution. As they were borrowed orally, they were subjected to phonetic and semantic changes.*

Keywords: *Russian loanwords, Kyrgyz language, phonetic and semantic changes.*

Роль русского языка в развитии кыргызского литературного языка огромна. Достаточно сказать, в известном «Киргизско-русском словаре» К.К. Юдахина (1965) русизмы составляют 10,5% всего лексического состава (*Дыйканов, 1980:44*). Следует сказать, что под термином русизм подразумевается также лексика из европейских языков, поскольку они позаимствованы через русский язык в соответствии с его нормами.

В данной статье речь идет о русизмах, вошедших в кыргызский язык до Октябрьской революции. По своей тематике они довольно разнородны, их можно разделить условно на следующие группы:

Административная лексика: *болуш* (волость и волостной), *үйөз* (уезд), *басөлкө* (поселка), *бротокол* (протокол), *ыштырап* (штраф), *күүнадыр* (губернатор), *бесир* (писарь), *ыстарчын* (старщина), *болитсей* (полицей), *бирыстан* (пристан), *жандармей* (жандармерия), *биригобор* (приговор), *начандик* (начальник), *сот* (судья), *сыяз* (съезд) и т.д.

Лексика, связанная с экономикой и торговлей: *жарманке* (ярмарка), *сөлкөбай* (целковый), *чербен* (червонец), *көпөс* (купец), *бурасант* (процент) и т.д.

Лексика, связянная с культурой и образованием: *бочто* (почта), *дилгирем* (телеграмма), *белчир* (фельдшер), *ышкол* (школа), *кезит* (газета), *арген* (орган) и т.д.

Названия промышленных товаров: *атилес* (атлас), *болотнай* (полотно), *момозуй* (бумазия), *колустенке* (холстинка), *сукно* (сукно), *сатин* (сатин), *ширеңке* (серники), *тырайке* (трико), *баркыт* (бархат) и т.д.

Бытовая лексика: *намеркен* (американский), *көлөш* (галош), *желетке* (жилетка), *кемсел* (камзол), *шапке* (шапка), *батыныс* (поднос), *самоор* (самовар), *чайнек* (чайник), *бөтөлкө* (бутылка), *адыял* (одеяло), *керебет* (кровать), *үстөл* (стол), *панар* (фонарь), *мүшөк* (мешок), *ылампа* (лампа), *меш* (печь), *бөлкө* (булка), *момпосуй* (монпасъе), *картөшкө* (картошка) и т.д.

Лексика, связанная с хозяйством: *соко* (соха), *божу* (вожжи), *каамыт* (хомут), *дого* (дуга), *бороз* (борозда), *саржан* (саженъ), *учаске* (участка), *бут* (пуд), *агорот* (огород) и т.д.

Как видно из примеров, почти все заимствованные слова подвергались фонетическим изменениям, поскольку они были позаимствованы устно.

Фонологическое сито языка работало безотказно и через каких то четверть века их уже невозможно была узнать. Даже в советское время, когда русификация шла полным ходом, было принято следующий

пункт орфографии киргизского языка: «**§ 75.** Допускается написание заимствованных из русского языка или через него слов в соответствии с особенностями фонетики кыргызского языка: **белет** (билет), **ашмүшкө** (осьмушка), **бардеңке** (берданка, винтовка), **ирет** (ряд), **көзүр (козырь), саржан** (сажень), **мүштөк** (мундштук), **момпосуй** (монпасье), **тамеки (**табак**), чыт** (ситец), **чиркөө** (церковь), **сот** (суд)… и т.д.». [4]

Что касается семантики, в основном она сохранилась, но и здесь наблюдаются случаи, когда заимствованные слова приобрели дополнительные оттенки. Иногда дело дошло до того, что слово означало совсем не то, что подразумевалось. Например, слово *арген* – фонетически измененная форма *орган* (музыкальный инструмент), которая, как известно, в свое время позаимствована русскими из древнегреческого. Но данное слово, как отмечает К.К. Юдахин, означает не орган, а шарманку, поскольку так русские в Средней Азии называли шарманку. А в кыргызском означает приятный, главным образом женский голос, то есть, голос сравнивается со звуками шарманки: айткан сөзүң аргендей (фольклор) твои слова мелодичны; шаңк этип күлүп койгонуң, аргендин асыл үнү эле (фольклор) бывало, когда (она) звонко засмеётся, (смех её) был подобен благородным звукам шарманки. [1, 66]

После присоединения к России граница с Китаем естественно оказалась под контролем российских пограничных служб. В те времена опиумная торговля с Китаем была очень выгодной, поэтому и появились первые контрабандисты. Поскольку они отказались подчиняться закону, из называли аткезчи «отказавшийся». Таким образом, русское слово отказ приобрело доселе неизвестное новое значение: *аткез*контрабанда; что-либо запрещенное; *аткез мал* запрещенный товар, контрабандный товар. Появились и производные слова: *аткезчи* контрабандист; түн жамынып, кыр ашып бараткан аткезчи эмесмин - я не контрабандист, который под покровом ночи переезжает хребет; *аткезчилик* занятие контрабандой; өзү апийим сатып, аткезчилик да кылган он и контрабандой занимался, продавая опиум. [1, 79] В настоящее время данные слова употребляются в большинстве случаев в качестве архаизма.

Слово *пьяный* превратился в *пиян* и с добавлением суффикса *–кеч* иранского происхождения появился *пиянкеч* «пьяница»: пиянкеч болуп кетти он спился. По сведению К. Юдахина, воскресные базары стали называться *пиян базар*, из-за того что там было много пьяных. [1, 610] Хотя К. Юдахин отметил *пиян базар* как историзм, такие базары существуют и по ныне (например, в г. Ош).

А слово *ирет* (от русского ряд) в современном кыргызском языке имеет следующие значения: 1. ряд, порядок; ирети менен в порядке; по порядку; *перен.* толково, дельно; ирети жок сөз бестолковая, путаная речь; 2. черёд, очередь; ирет бүттү *перен. разг.* с плеч долой, я своё отбарабанил (а как – не имеет значение); 3. удобный момент, удобный случай ирети келгенде при (удобном случае); 4. раз; эки ирет два раза. [1, 303]

У русизма *чыштай* (от русского чистый) появились новые дополнительные значения: 1. чистоганом, наличными; сполна; акчаны чыштай эле санап бердим деньги я отсчитал (отдал) чистоганом, наличными, полностью; 2. (об одежде) чисто, аккуратно, с иголочки; 3. начисто, дотла. [1, 893] Появился даже фраеологизм: *чыштай кийинүү* одеваться с иголочки. [7, 489]

Слово *завод* в форме *зоот* неожиданно приобрел в кыргызском языке новое значение «породистый, чистокровный». Дело в том, что чистокровные жеребцы, привезенные из конезаводов сразу понравились кыргызам и они стали называть их «зоот айгыр», «зоот жылкы», подчеркивая их чистокровность. Позже зоот стали применять и породистым коровам.

Сегодня некоторые русизмы встречаются только в отдельных говорах в качестве диалектизма. Например, в Иссык-Кульском говоре большая чаша называется *бадыбот*. Данное слово происходит от русского подвода. До революции извозчики обычно пили бозо или другие напитки продавцов по дороге из таких больших чаш. И стали они называться *бадыбот аяк, бадыбот кесе,* но со временем стали говорить только *бадыбот*. Таким образом, бадыбот сегодня обозначает и подводу и большую чашу. В данном говоре также встречается слово *болотнай* от русского *полотно*. [3, 243]

В южном диалекте киргизского языка до сих употребляется *памил чай* «черный чай». В некоторых говорах северного диалекта встречается в форме *мамили чай*. Данное слово происходит от русского *фамильный чай*. Так назывался черный чай, которого поставляли русские купцы в XIX веке из Китая. Обычно в упаковке указывали фамилию производителя или название компании, как бы гарантируя качество товара.

Хотя в современном русском языке слово *серники* сейчас не употребляется, оно есть в кыргызском языке в виде *ширеңке*. Следует отметить, иранизм *күкүрт* «сера» позаимствован кыргызами давно, на что указывают языковые материалы: «күкүрт ир. 1. горючая сера; моңолдорду кыйнаса, коломтодон күкүрт чыгарат (или табат) погов. если (киргиза рода) моңолдор поприжать, так он в коломто горючую серу изобретёт (или найдёт); 2. спички; күкүрттөй күчө стать крепким (напр. о бузе); күкүрттөй түтөп турган жигит парень энергичный и здоровый». [1, 462] Тем не менее, данное слово сейчас используется только в южном диалекте. А русизм *ширеңке*, означающий «спички» входит в активный пласт киргизской лексики.

Точно также русизм көлөч//көлөш (от русского галоши, который в свои очередь были заимствованы русскими из немецкого) какое-то время параллельно употреблялся с иранизмом кепич «кожаные галоши». Но сегодня слово *кепич* почти не встречается, поскольку сейчас кыргызы носят только резиновые галоши.

Отдельные прилагательные хотя потеряли свой облик, сохранили свою функцию. Например, слово *амыркен//намыркен* является видоизмененной формой русского прилагательного американский. Так назывался лакированная дорогая кожа, привезенная первоначально из Америки. *Амыркен* обычно употребляется вместе *өтүк*: *амыркен өтүк* «лакированные сапоги». Поскольку в кыргызском языке *амыркен* звучит неприлично, появилась в качестве эвфемизма форма *намыркен*. Такие случаи наблюдаются в таких словах как *котоз* > *топоз, амыра* > *мамыра* и т.д.

А слово *агылес* происходит от старой формы прилагательного английский – аглицкий и означает в языке иссык-кульских и кашгарских киргизов «острый»: агылес орок «острый серп». [1, 21; 3, 77]

Русизм *точь-в-точь* превратился в *точмо-точ*, однако тут есть и элемент иранских языков, то есть, *мо* является иранизмом. Для того чтобы понять это, рассмотрим иранизм *ру бе ру* > *оропара* «лицом к лицу». Поскольку таджикстанские киргизы живут вместе с таджиками, они говорят ближе к оригиналу: *рупару*. [8, 117] Данная модель встречается в ряде таких словосочетаний как бетме-бет < бет бе бет «лицом к лицу», сөзмө-сөз<сөз бе сөз «слово в слово», оозмо-ооз< ооз бе ооз «рот в рот» и т.д. К.Юдахин, тонко чувствующий язык, точно отметил данное явление: точмо-точ р.-ир.-р. точь-в-точь. [1, 755]

Как выше сказано, под термином русизм подразумевается также лексика из европейских языков,поскольку они позаимствованы через русский язык в соответствии с его нормами. Иногда они тоже приобретали дополнительные семантические оттенки. Слово *борум* (от латынского forma) в современном киргизском кроме исконного имеет также следующие значения: 1. форма, внешний вид; боруму түз боз бала, боздотпочу, садага (*фольк*.) стройный паренёк, не заставляй (меня) рыдать (о тебе) милый; азыркы турган борумуң, алманын кызыл гүлүндөй*стих*. в этом своем виде ты подобна розовому ветку яблони; 2. красота, изящество; щегольство; борумуңду көргөндө, бозодой ичим кайнады (фольк.) при виде твоей красоты нутро моё взволновалось, как буза (во время брожения); мурунуң борум мистедей нос твой изящен, как фисташка. [1, 148]

Иногда такие слова фонетически изменились до неузнаваемости. Так, французское слово *портмоне* в киргизском оказался в форме *гертман*. [1, 177] А в южном диалекте говорят вообще *картман*. А италянское слово трикот, которое русские говорили трико, в киргизском стал *тырайке* и означает «бумажная ткань для верхней одежды». [1, 793] Латынское слово quartārius «квартарий, четверть», которое по мнению этимологов, в XVIII веке через немецкий заимствован русскими в форме квартира в кыргызском стал батир.

Следует сказать, что в русизмах, вошедших в советское время такие фонетические и семантические сдвиги особо не наблюдаются. По видимому, этому помешало новые нормы кыргызской орфографии и орфоэпии, согласно которым русизмы должны были употребляться без изменений.

Литература

1. Юдахин К. Киргизско-русский словарь. - М., 1965.
2. Дыйканов К. Кыргыз тилинин тарыхынан. - Ф., 1980.
3. Мукамбаев Ж. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. - Б., 2009.
4. Правила правописания кыргызского языка. - Б., 2008.
5. Кыргыз тилинин сөздүгү. - Б., 2010.
6. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. - Б., 1997.
7. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. - Б., 2001.
8. Каримов М. Тажикстандык кыргыздар. - Б., 2007.

УДК: 39:37.013(575.2)

Кошалиева С.Ш.
ст. преподаватель
БГУ им. К.Карасаева
E-mail: Saltanat-bhu@mail.ru

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫ, АНЫН ҮЙ-БҮЛӨДӨ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООДОГУ РОЛУ

“КЫРГЫЗСКИЕ НАРОДНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ, ПОГОВОРКИ И ИХ РОЛЬ В ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

KYRGYZ PROVERBS, SAYINGS AND THEIR ROLE IN UPBRINGING OF CHILDREN

Аннотация: *Бул макалада Кыргыз элинде жаштарды салттуу мүнөзгө ээ болгон адептүүлүк, улууну урматтоо, кичүүнү сыйлоо, жол көрсөткөн насаат айтуу, турмуштун ар кандай шарттарында жаштарды сабырдуулукка, чыдамкайлыкка жана ийкемдүүлүккө тарбиялоо салтка айланып калган жөнүндө Элибиздеги меймандостук, улууну урматтоо, туулган жерди сыйлоону туугандар аралык карым-катнаш жана өткөн муундарды эскерүү сыяктуу касиеттер байыркы түрк доорунан бери эле келе жаткандыгы айтылган. Анткени аталган сапаттар азыркы учурда бир эле кыргыз элине эмес, бардык тараптагы элдерине мүнөздүү экендиги айтылган.*

Түйүндүү сөздөр: *этникалык, маданият жана элдердин үрп адаты, каада салт, макал-лакаптар, үзүр, өнөр, мыкты, шамдагай, чыйрак*

Аннотация: *В статье, Кыргызский народ, молодежь в традиционном характере вежливости, уважения, ваше превосходительство, самый младший из различных условий жизни, проповедуя терпимость, выносливость и гибкость подготовки молодых людей о традиционном гостеприимстве и прекрасные отношения уважения к месту рождения, родственников и как и предыдущие свойства памяти поколения, так как дни древнего турецкого народа. Его качество в настоящее время одни и те же люди, но это характерно для всех его людей...*

Ключевые слова: *Этнографических, кыргыз, храбрый, этнической культуры, традиции обычаи народов, ловкий, умный, смелый.*

Annotatio*n: The Kyrgyz people, the youth in the traditional character of courtesy, respect, Your Excellency, the youngest of the various living conditions, preaching the tolerance, endurance and flexibility of training young people about traditional hospitality and excellent respect for the place of birth, relatives and the like, since the days of the ancient Turkish jatatkandıgı. His quality is now the same people, but this is typical of all his people*

Keywords: *ethnographic, Yenisei, change of, ethnic culture, traditions and customs.*

Кыргыз элдик педагогикасы үй-бүлөлүк тарбия менен тыгыз байланышта каралып, тарбиялоонун мүнөзү жана багыты боюнча андан айырмаланбайт. Элдик педагогиканын негизи элдик оозеки чыгармаларда жатат, башкача айтканда, кыргыздын элдик макал лакаптары менен элдик идеяны, традицияларды үйрөтүүгө болот. Бул багытта жаш муундарды жашоого жана эмгекке тарбиялоодо этнографиянын ролуна баа берүү, ал турмуштук ар кандай кырдаалдар, муундардын ортосундагы байланыш, этикалык, жүрүм-турумунун нормаларын сактоо. [4]

Демек, элдик педагогиканы **үй-бүлөлүк педагогика** аркылуу үйрөнүүгө болот, аны муундан мууна калып келе жаткан макал лакаптар менен далилдесек болот. Кыргыз эли кыз баланы тарбиялоого өзгөчө көңүл бурган. Биринчи эле **“ Энесин көрүп кызын ал”**-

анткени эненин кыз бала үчүн таасири чоң . Эне кыз баланын эң кымбат адамы жана эң жакын кеңешчиси. Эненин ар бир сын пикири, кыз баланын кыйшыгын түздөп, терс адатын жөнгө салып турат. Ошондуктан **“Уядан эмне көрсө, учканда ошону алат”-** деп кыз бала бирөөнүн бүлөсү болгондуктан аны учкан кушка теңеп койгон. “**Кыз адеби кымбат”,** деп кыз баланы адептүүлүккө көндүрүшкөн. Кыз адеби бул кыз баланын сылык мүнөзү, кичи пейилдиги, токтоолугу, тилалчаактыгы, элпектиги, гигиеналык тазалыгы, ачык маанайы жана эптүү жүрүм-турумунун көрүнүшү. Адеби бар кызды эл адептүү кыз деп жогору баалайт. Кыз бала табиятынан ишенчээк сезимтал келет. Ошондуктан элибиз кыз баланы өз бактысын таап кеткичекти **“Кызга кырк үйдөн тыйуу”** -деп анын баскан турганын көзөмөлдөп, керек учурда теске салып тургашкан**. “Кыздуу үйдө кыл жатпайт”**- деген сөздүн накыл мааниси, - кыз баланы тазалыктын үлгүсү катары көрсөткөн. Ал эми **“Эжени көрүп, сиңди өсөт”-**деген макалдын тарбиялык маанисине көңүл бурсак. Мында улуу кыздардын, өзүнөн кичүү кыздардын алдында, кандайдыр бир деңгээлде жоопкерчилик бар экендигин сезе жүрүүсүн талап кылат. Анткени сиңдиси эжесинен көбүрөөк таасир алат, башкача айтканда эжесин көрүп өсөт. Ошондуктан улуу кыздар жүрүм -турумун оңдоп, бой келбетин түзөп кичүүлөргө үлгү болушу керектигин эскертет. [1]

Ал эми үй-бүлөдөгү эркек баланын адеби, эркек бала – бул үй-бүлөдөгү атанын жөлөгү, мураскери, эненин сыймыгы, элдин тиреги, ата-журттун, мекендин ишенимдүү сакчысы. **“Эр жигит эл четинде жоо бетинде”.** Анын, ата-эненин, ата журттун, Ата-Мекендин алдында чоң жоопкерчилиги жана зор милдети бар. Бул ата-бабалардан калган салт, ошондуктан ар бир эркек бала мындай сыймыктуу ишке даярдана жүрүш керек. **“Жазбай аткан мерген бар, алыскы ишти көргөн бар”**- деген бул баланын зээндүүлүгүн айтат. Зээндүү бала бир нерсени бат байкап алдын ала сезип, бир нерсени тез түшүнүп, ыкчам, жөндөмдүү болот. **“Жакшы болуучу азамат жатып алып бий болот” “Ата конушу ардак, ата салты — сыймык”.**

Эркек балага ар кандай адамдык мыкты сапаттар таандык-деп аларды шыктандырган. **Эркек бала** – кайрымдуу, чыдамкай, кайраттуу, эр жүрөк, шамдагай, чынчыл, адептүү, тыкан, жоопкерчиликтүү, эрктүү, чечкиндүү, убадага бек, айткан сөзгө турган, айкөл, кеңпейил, жигит. [1]

Кыргыз макалдарынын көпчүлүгү урматтоо, тарбиялоо ирээтинде айтылат. Ошол сынары эле **“Эр жигитке жетимиш өнөр аздык кылат”. Өнөр** бул **таланттын үзүрү**, ал эми ар бир кесип табиятына жараша таланттуулукту талап кылат. Эгерде жетекчи таланттуу болсо , анда ал элдин турмушун гүлдөтөт.

Бардык түрк элдери сыяктуу эле кыргыз элинде адамдын жүрүм-туруму, бири-бирине болгон мамилеси тууралуу макал-ылакаптар, меймандостук, ата-бабаларды, улууларды урматтоо, өз мекенин сүйүү традициялары азыркы күндө да сакталып, өз маанисин, актуалдуулугун жоготпой келе жатат.[4]

Жакшы бала эр болот, жаман бала жер,
Жаман болуучу азамат качып жүрүп ит болот.
Адеби жок жигит — жүгөнү жок атка окшош.
Адеби жок аял кабанаак итке окшош.
Ата көргөн — ок бычат, эне көргөн — тон бычат.
Ата көргөн ат берет, эне көргөн тон берет.
Ата көргөн ок жонор, эне көргөн тон бычар.
.Ата намысын арсыз уул кетирет.
Ата сөзү — акыл, ага сөзү — асыл.
Ата сөзү — алтын, көңүл коюп уксаң.

“Уядан эмнени көрсө, учканда учканда ошону алат”- деген сөз бул, бала үй-бүлөөнүн күзгүсү. Үйдөн кандай тарбия көрсө ошону алат “Атасы жакшы айттырбайт, теги жакшы дедирбейт, сөөгү жакшы сөктүрбөйт.”

Азыркы учурда элдик педагогика деген түшүнүктүн маани-маңызы жана ал боюнча изилдөөлөрдүн төмөндөгүдөй багыттарын байкоого болот:

1. Элдик түшүнүктөрдө жашап келе жаткан “каада-салт”, “үрп-адат” түшүнүктөрүнүн ички маани-маңызын чечмелеген элдик философиясы.

2. Кыргыз элинин каада-салттары менен үрп-адаттарын кеңири түшүндүргөн этномаданий, этнология жана этнографиялык илим концепциялары.

3. Мектеп окуучуларына кеңири жана максаттуу тарбия берүүдө элдик каада-салттар менен үрп-адаттардын максат-милдеттери, мүмкүнчүлүктөрү,

4. Окуучуга билим жана тарбия берүүнүн илимий-педагогикалык концепциялары. Коомдук система аркылуу тескелип (регулировкаланып) турган турмуштук чындыктын өзүн өздөштүрүүдөгү системдүү-структуралык мамилелер.

5. Окуучуларга тарбия берүүнүн коомдук жана моралдык милдетин алган тарбиячылардын педагогикалык даярдалышынын идеялары менен концепциялары.

Адеби жоктун аты-жөнүн сураба.
Адеби жоктун, уяты жок.
Адепсиз бала — таманга жабышкан чыла.
Адепсизден алыс кач.
Адепсизден да адептүүлүктү үйрөн.
Атанын тилдегени — баласын бил дегени.
Атанын уулу болуш — урмат, элдин уулу болуш — кымбат.
Атасы балам десе, баласы балам дейт.
Атасы башка менен коён уулаба.
Атасы башка, аты кашка.
Атасы болушчаактын — уулу урушчаак, энеси болушчаактын — кызы ыйлаак.
Атасы жакшы айттырбайт, теги жакшы дедирбейт, сөөгү жакшы сөктүрбөйт.
Баланы тарбиялоо — ташты кемиргенге тете.
Баланы таяк менен урба, сөз менен ур.
Баланы таяк менен эмес, акыл менен тарбияла.
Баланы чыйрак өстүр, жоодо сына.
Баланы—жашынан, катынды— башынан.

2. Элдик педагогиканын негизи элдик оозеки чыгармаларда жатат, башкача айтканда, кыргыздын элдик **фольклорун** окутуу менен элдик идеяны, **традицияларды** үйрөтүүгө болот.

3. Бул багытта жаш муундарды жашоого жана **эмгекке тарбиялоодо** этнографиянын ролуна баа берүү, ал турмуштук ар кандай кырдаалдар, муундардын ортосундагы байланыш, этикалык, жүрүм-турум нормаларынын системасын калыптандырууга өбөлгө түзөт. Кыргыз элинде жаштарды салттуу мүнөзгө ээ болгон адептүүлүк, улууну урматтоо,

кичүүнү сыйлоо, жол көрсөткөн насаат айтуу, турмуштун ар кандай шарттарында жаштарды сабырдуулукка, чыдамкайлыкка жана ийкемдүүлүккө тарбиялоо салтка айланып калган көрүнүш. Элибиздеги меймандостук, улууну урматтоо, туулган жерди сыйлоону туугандар аралык карым-катнаш жана өткөн муундарды эскерүү сыяктуу касиеттер байыркы түрк доорунан бери эле келе жатат деп айтууга болот.

Анткени аталган сапаттар азыркы учурда бир эле кыргыз элине эмес, бардык тараптагы элдерине мүнөздүү. Улуттук традицияда тарбиялоо маселесинде кыргыз элине баланы жашынан тартып турмушка, эмгекке жарактуу, чыдамкай, туруктуу кылып тарбиялоо мүнөздүү. Бул максаттарды аткарууда бир эле чөйрөнүн таасири аздык кылат. Ошол себептен мурунку муундар адамдын жашоосуна керектүү болгон жаратылыш, турмуш чындыгы боюнча өз тажырыйбаларын жаш муундардын үйрөнүүсүнө шарт түзүлгөн. Жаштарды тарбиялоого терең маани беришип, чыгармачылыгын сарптап, ык-машыгууларга ээ болсун үчүн акыл жана ар бир элдин улуттук традициясы чексиз жана өтө бай. Элдин дүйнө таанымы, турмушуклады, кесиби, этикалык жана моралдык нормалары, элдик искусствосу, философиясы, оозеки чыгармачылыгы, кол өнөрчүлүгү илим-билими, медицинасы, тамак-ашы миңдеген жылдардын аралыгында калыптанган. Ошол жолдо ар мезгилдин талабына, жашоо-шартынын ыңгайына жана улуттук өзгөчөлүктүн чен өлчөмүнө туура келбеген айрым бир жактарын электен өткөрүп элдин жашоосу үчүн эң керектүү, эң баалуу деп эсептелген нукура элдик, нукура улуттук деген ат менен эл менен кошо жашоосун уланткан жана ага кызмат кылган. Традиция үрп адат сакталып калган.

Адабияттар

1. Кармышаков А.Н. Адеп. - Б., 2012.

2. «Макал-лакаптар» Б.Алымов, В. Романов, У. Сыракматова. -Ф., 1967.

3. Мухамбет Ибрахимов " Макал-лакаптар жана учкул сөздөр"

4. Акматова А.А. Кыргыз этнопедагогикасы жана анын калыптанышы.

УДК: 37.013.77.

Бекмырзаева А.Б. *преподаватель*
Бишкекский гуманитарный университет имени К.Карасаева
E-mail:bekmyrzaeva1992@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТУДЕНЧЕСКОГО ВОЗРАСТА И ИХ УЧЕТ В ВОСПИТАНИИ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРГЕ ЖАРАНДЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨ СТУДЕНТТИК КУРАКТЫН ПСИХО-ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮН ЭСЕПКЕ АЛУУ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE STUDENT AGE AND THEIR ACCOUNTING IN THE EDUCATION OF THE CITIZENSHIP OF THE FUTURE TEACHER

Аннотация: *Для сохранения и развития культурного многообразия и духовно нравственных ценностей государства, для реализации данной проблемы студенты – будущие учителя должны получить соответствующую подготовку. Нами в статье сделана попытка раскрыть решение данной проблемы. Показан вклад выдающихся мыслителей и педагогов, таких как: Сократ, Платон, Аристотель, Коменский Я.А., Руссо Ж.Ж., Ушинский К.Д. и др.; кратко освещено современное состояние гражданственности.*

Ключевые слова*: Традиционное народное воспитание; народная педагогика; народная культура*

Аннотация: *маданий көп түрдүүлүктү жана мамлекеттин руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды сактап калуу жана өнүктүрүү максатында. Бул маселенин студенттери ишке ашыруу үчүн - болочок мугалимдерге тиешелүү даярдыктан өтүүлөрү зарыл. Биздин кагаз көйгөйдү чечүү ачып берүүгө аракет болуп саналат. Көрүнүктүү ойчулдар жана мугалимдердин салымы. Сократ, Платон, Аристотелдин, Я.А. Коменский, Руссо Ж. Ж. ж.б.; жарандыктын учурдагы абалы кыскача чагылдырылды.*

Түйүндүү сөздөр: *салттуу коомдук билим берүү; Элдик педагогика; элдик маданият.*

Annotation: *For the preservation and development of cultural diversity and the spiritual and moral values of the state. To implement this problem, students - future teachers should receive appropriate training. We have made an attempt to solve the problem in this article. The contribution of outstanding thinkers and teachers is shown: Socrates, Plato, Aristotle, Comensky YA, Russo Zh.Zh., Ushinsky K.D. and etc.; briefly highlights the current state of citizenship.*

Keywords: *Traditional public education; popular pedagogy; folk culture.*

Воспитание гражданственности будущих воспитателей является социальным заказом суверенного, светского и демократического государства Кыргызстан, активно движущегося в сторону возрождения ценностей гражданского общества.

Целенаправленная работа по формированию гражданственности будущего учителя невозможна без обращения к бесценной сокровищнице мировой и отечественной гуманной педагогики.

Обращение к бесценному опыту мировой и отечественной педагогики по вопросам гражданственности показало, что передовые мыслители достаточно глу-

боко исследовали вопросы гражданского становления личности, педагога в частности. Их высказывание о содержательной сущности данного феномена является актуальным и на сегодняшний день.

Следует отметить, что обращение к мировой педагогике (Сократ, Платон, Аристотель, Коменский Я.А., Руссо Ж.Ж., Ушинский К.Д.) дало нам возможность не только проследить те изменения, которые прошло понятие «гражданственность» во взглядах великих педагогов прошлого, но и уже на первоначальном этапе, определить ряд требований и условий по эффективному воспитанию у будущих учителей.

Хотелось бы дополнить: кыргызские мыслители, раскрывая требования к совершенной, граждански воспитанной личности будущего учителя, по существу, также как и передовые мыслители мировой педагогики, дали характеристику гражданственности как интегративного качества, вбирающего в себя такие качества как: патриотизм, гуманизм, высокую образованность, толерантность, самостоятельность, ответственность, справедливость, решительность. По их мнению будущий учитель должен быть стойким в процессе овладения науками, любить истину, справедливость не проявлять своенравия и эгоизма в своих желаниях, быть личным примером во всем. Он должен стремиться к истине, возвышенным деяниям, справедливости, приносить максимальную пользу государству посредством самообучения, самообразования, самосовершенствования. Его должно характеризовать стремление к овладению мировой культурой и образованием.

В положении высшего общепедагогического образования КР отмечено, что каждая специальность требует от человека определенных качеств личности, обеспечивающих эффективность его деятельности в определенной области. Эти качества личности являются профессионально значимыми и формируются в процессе деятельности будущего учителя. Если исходить из всего вышеизложенного и взять во внимание, что содержание гражданственности будущего учителя должно исходить из объективных требований, предъявляемых к учителю обществом, то, с нашей точки зрения, гражданственность как интегративное качество личности будущего учителя и есть по своей сущности профессионально значимое.

Гражданственность как интегральное специально значимое качество будущего учителя определяется нами как социальная направленность и гражданская позиция, выраженная в системе отношений к обществу, к себе, другим людям, к собственной профессиональной деятельности на уровне осознания её ценности, ответственного отношения к своим профессиональным обязанностям, как нравственного долга перед обществом и государством, осознанного, добровольного, бескорыстного служения интересам своего народа и целям общественного процесса, во имя будущего подрастающего поколения. Такое понимание гражданственности определяет её как высшую форму проявления действенного патриотизма личности будущего учителя.

Обзор и исследование психолого-педагогических овладений задачами воспитания будущих специалистов в высшей школе позволил нам не только актуализировать значение воспитания гражданственности будущих учителей, но и определить ряд педагогических условий, при которых воспитание исследуемого феномена в условиях целостного педагогического процесса вуза становится значительно эффективнее. Так, по мнению ученых (Дъяченко М.Н., Хмель Н.Д., Кандыбович Л.А. И др.), воспитание и обучение в вузе должно: 1) обеспечить формирование личности специалиста с такими качествами, опытом, которые бы соответствовали современным требованиям и гарантировали бы успех практической деятельности с самого начала её осуществления; 2) быть эффективным, т. е. действительно приводить к ожидаемым результатом. Достижение эффективности предполагает наиболее реальное использование средств и времени, исключение нежелательных деформаций во внутреннем мире личности; 3) оказывать на личность студента максимально развивающее влияние, т. е. Действительно обеспечивать процесс его положительного изменения, приобретение качеств, опыта, нужных ему как будущему специалисту с высшим образованием; 4) воздействовать на их психику и деятельность с целью формирования личностных свойств качеств.
Эффективному формированию качеств личности способствует применение педагогически целесообразно подобранных принципов воспитания.

Психологический смысл правильного использования принципов воспитания заключается в том, что результатом является такая оптимизация деятельности и взаимодействия воспитателей и воспитуемых, которая наиболее эффективно ведет к формированию личности. Среди предлагаемых принципов мы взяли во внимание: принцип деятельности, принцип субъективности, принцип лелостности, принцип целеустремленности и системности.

Весь комплекс осознанно используемых средств, форм, методов и приемов в единстве с педагогически целесообразно разработанными заданиями: опосредует высокую степень субъективной включённости будущих учителей в учебно-познавательную, общественно-политическую, научно-исследовательскую, практико-ориентированную деятельность; способствует раскрытию механизмов самоосмысления, самосовершенствования гражданственности будущего учителя, постепенному наращиванию их теоретических знаний от первого курса к выпускному.

Профессиональный выбор, осуществляется студентом при поступлении в вуз, ужу определяет его субъектную позицию как будущего профессионала, так как обучение в вузе воспринимается им с точки зрения реализации жизненных задач, а поступление в вуз — осознанная социальная установка на достижение совершенной цели. [9]

По мнению психологов, общий способ инициирования субъективности студентов в вузе - придать воспитанию деятельностный характер.

Главным течением пополнения сущности обучения в высшей школе является обеспечение роста и обогащение творческого потенциала личности учителя. Указанное основание требует развернутой на весь период обучения целостной системы подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности. Каждый учебный год должен быть направлен на реа-

лизацию разных и при этом достаточно конкретных самостоятельных целей. Совокупность этих целей, позволит придать целостный характер процессу подготовки, благодаря использованию возможностей каждого учебного предмета, а также комплекса психолого-педагогических дисциплин в педагогизации всего образовательного процесса.

Целенаправленная работа по воспитанию гражданственности будущих учителей в вузе одновременно требует: 1) учета психологических особенностей студенческого возраста (направленности личности студента, характера, способностей, темперамента); 2) абсолютной педагогизации, гуманизации и гражданской направленности всех сфер жизнедеятельности будущего учителя в целостном педагогическом процессе вуза; 3) всемерной субъектной включенности во всё многообразие видов деятельности с ориентацией на перемены в нравственном сознании будущих учителей, на их саморазвитие, самовоспитание, самообучение, самообразование, на единение сознания и поведения.

Технология воспитания гражданственности завтрашнего учителя в целостном педагогическом процессе должна быть основано на диагностике и проектировании, конкретизации задач, содержания, средств, форм, методов и приемов, оценки текущих результатов, их корректировка, итоговая диагностика, анализ и оценка результатов педагогического взаимодействия, постановка новых проектов и проблем.

Значимость использования педагогических технологий воспитания гражданственности будущего учителя как его профессионально значимого качества обусловлена тем, что: любые педагогические процессы создаются для ускорения и упорядочения развития обучающихся. Проектировать их — значит создавать процессы, убирать мешающее или негативные факторы, создавать им противодействующее. Педагогическое проектирование, если оно профессионально, всегда связано со стремлением педагога организовать для своих учащихся такую среду обучения и внеучебной деятельности, в которой они полнее раскрывали бы свой внутренний мир, были бы свободны, достигали успеха и чувствовали себя комфортно; педагогическое проектирование призвано приблизить процесс к реальным условиям будущей профессиональной деятельности. Уже в нем будущие учителя должны адаптироваться к производству и профессиональному труду; в процессе и посредством пректирования создается педагогическая технология, обеспечивающая развитие участников педагогического процесса. [Безруков Б.С.]

Следует заметить, что под целостным педагогическим процессом понимается единство учебной и внеучебной деятельности студентов, осуществляемой на протяжении всех лет их обучения в вузе, под непосредственным руководством преподавателя, взаимодействии его с ними, а также взаимодействия студентов между собой, в соответствии с целями, задачами, содержанием, средствами, формами, методами, приемами, то есть целостным процессом воспитания гражданственности будущего учителя в единстве его мотивационного, содержательного и поведенческого компонентов, способствующих превращению данного феномена в устойчивое образование — качество.

Основу системы формирования гражданственности завтрашнего преподавателя составляют курсы педагогики, психологии, изучаемые ими на протяжении всех лет обучения в вузе, в единстве и взаимосвязи с предметами философии, правоведения, истории, политологии, всех видов педагогических практик, учета всего многообразия видов их деятельности от учебно познавательной до общественно — политической, с всемерным использованием инновационных педагогических технологий: технологии личностно — ориентированного характера (тренинги, диспуты, дискуссии, дебаты, ролевые и деловые игры, создание специальных ситуаций), технологии творческого развития, непрерывного самообразования студентов, как саморегулируемого обучения взрослого, который в системе формирования гражданственности будущего учителя остается одним из приоритетных.

На основе уже существующих теоретических и практических положений появляется возможность предложить несколько предложений.

1. Воспитание гражданственного сознания завтрашних педагогов, как мастерски значимая работа будущего педагога представляет социальную направленность и гражданскую позицию, выраженную в системе отношений к социуму, к себе, другим людям, к собственной профессиональной деятельности на уровне осознания её ценности, ответственного отношения к своим профессиональным обязанностям, как нравственного долга перед обществом и государством, осознанного, добровольного, бескорыстного служения интересам своего народа и целям общественного прогресса, во имя будущего молодое поколение. 2. Основополагающими правилами воспитания гражданственности будущего педагога в целостном воспитательном процессе в вузе являются: правилами деятельности, принцип субъективности, принцип целостности, особенность целеустремленности и системности. 3. Вся система воспитания гражданственности будущего учителя в целостном педагогическом процессе вуза должна быть сориентирована на осознании ими того, что: а) получаемое ими образование входит в их личностную систему, обогащает их отношение к окружающему миру, к самому себе, становится предпосылкой саморазвития, самосовершенствования, содействует формированию «чувства не успокоенности» как одного из важнейших проявлений зрелой личности; б) включения образования в контекст их жизнедеятельности делает их субъектами учебной деятельности. Поскольку они совершаю выбор в пользу нового образа жизни; в) самовоспитание становится условием успешности их профессиональной деятельности, способствует постоянному пополнению профессиональной и культурной информации, постоянному обновлению индивидуального опыта в самом широком плане.

Следования этим требованиям и есть одно из важнейших условий высокого уровня воспитания данного качества у будущего педагога в целостном педагогическом процессе вуза.

Литература

1. Абсаттаров Р.Б., Садыков Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов: теория и практика;

2. Бережноваа Л.Н., Набок И.Л., Щеглов В.И. Этнопедагогика.

3. Баронин, А. С. Этнопсихология : учебное пособие / А. С. Баронин. – М.: МАУП, 2000;

4. Бороздина, Г.В. Психология и педагогика: Учебник для бакалавров / Г.В. Бороздина. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 477 с.;

5. Волков Г.Н. Этнопедагогика.

6. Ёлкин С.М. Этнопедагогика и этнопсихология.

7. Кузнецова Л.В. (ред.) Этнопедагогика в глобальном образовательном пространстве.

8. Кравченко, А.И. Психология и педагогика: учебник / А.И. Кравченко. - М.: Проспект, 2015. - 400 с.

9. Медетбекова Г.О. Психолого-педагогический аспект воспитания гражданственности у будущих учителей в целостном педагогическом процессе вуза. - Авт. Алматы, 2006 г.

УДК 378.147:811.512.154

Сегизбаева Н. К. *– преподаватель*
КГУ им. И. Арабаева
e-mail: Segizbaeva8@mail.ru

КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮДӨ ДЕҢГЭЭЛДЕР БОЮНЧА КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНЦИЯНЫ ӨНҮКТҮРҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПО УРОВНЯМ ВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ ПРИ ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE ON LANGUAGE LEVEL LEVELS IN TRAINING KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация*: Бул макалада кыргыз тилин деңгээлдерин окутууда коммуникативдик компетентүүлүктүн өнүгүү көйгөйлөрүнө жана ЖОЖдордо кыргыз тили эне тили жана экинчи тил катары окутулат. Ошондой эле, методикалык бөлүгү да каралат, методика окутуунун каражатты катары.*

Түйүндүү сөздөр*: тил өздөштүрүү деңгээлдери, экинчи тил, эне тил, тилдин компетенциясы, кептик компетенциясы, коммуникативдик компетенциясы, кеп ишмердүүлүк.*

Аннотация: *Данная статья посвящена проблемам развития коммуникативной компетенции по уровням владения языком при обучении кыргызскому языку и как родному, и как второму в вузе. Рассматривается методическая часть как в вопросах средств обучения, так и собственно самой методики.*

Ключевые слова*: уровни владения языком, второй язык, родной язык, языковая компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, речевая деятельность.*

This article is devoted to the problems of development of communicative competence in terms of language proficiency in teaching Kyrgyz language both as a native language and as a second language in an institution of higher learning. The methodical part is considered both in the questions of the means of instruction and in the methodology proper.

Key words: *language proficiency levels, second language, native language, language competence, speech competence, communicative competence, speech activity.*

Учурда билим берүүдө компетенттүүлүк мамиле кылуу талап кылынууда. Республикада ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө студенттердин коммуникациялык компетенциясын өнүктүрүү маселеси курч бойдон кала берүүдө. Себеби, окууга өткөн студенттердин кыргыз тилин өздөштүрүү деңгээли ар башка, аларды тил тайпаларына так бөлүштүрүү, саны жагынан академиялык окутуу талаптарына туура келген тил тайпаларын түзүү өтө оор. Мына ушундан улам сан талабына ылайык тил тайпалары түзүлгөндө тайпада тил өздөштүрүү деңгээли ар башка студенттер топтолуп, окутуу процесси анча натыйжалуу болбой калууда.

Экинчи маселе – бул тил өздөштүрүү деңгээли ар башка тайпалар үчүн дидактикалык материалды тандоо, жалпы эле коммуникациялык компетенцияны тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча калыптандыруу. Дидактикалык материал маселеси окуу китептерине, окуу куралдарына келип такалат. ЖОЖдордо

колдонулган окуу китептеринин көбү грамматикалык-котормо методунун негизинде жазылып [3, 4], коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү талабы коюлганга чейин пайда болгон, алардын авторлорунун бул компетенция тууралуу маалыматы аз, же болгон эмес, болсо да, аны окуу китебин жаратууда пайдаланган эмес. Эске сала кетсек, коммуникация – бул өз ара түшүнүү максаттарын аткарып, кеп аркылуу турмушка чагылдырган коомдук жана тарыхый жактан негизделген социалдык жүрүм-турум болуп саналат, ошондой эле баарлашуунун түрүн түзөт. Тил окутуу – бул «маектешүүгө, адам жамаатынын функциясы болгон кайсыл бир ишмердикке үйрөтүү» [6]. Коммуникациялык (адабияттарда "коммуникативдик" деп берилип жүрөт) компетенция – бул үйрөнүп жаткан тилдин эрежелерине жараша текст түзө билип, ар кандай кырдаалдарда сүйлөшө билүү жөндөмү. Ал өзүнө тилдик жана кептик компетенцияларды камтыйт. Тилдик компетенция - үйрөнүп жаткан тилдеги сөз жасоо, морфология, синтаксисин билүү, кептик компетенция – бул үйрөнүлүүчү грамматикалык моделдерге ылайык фразаларды туура түзө билүү көндүмдөрү жана билгичтиктер. Демек, коммуникациялык (коммуникативдик) компетенцияны калыптандырууда, комплекстүү түрдө тилдик жана кептик компетенциялардын негизинде коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу маселеси келип чыгууда.

Коммуникациялык методго басым жасалып түзүлгөн окуу куралдарындагы [1], окуу китептериндеги мүчүлүштүктөр – бул тил өздөштүрүү деңгээлдеринин чегин ажыратпай колдонууда. Окуу китебинде эң жөнөкөй, баштапкы тил өздөштүрүү деңгээлине (A1, A2) тиешелүү материал менен бирге ортоңку (B1, B2) жана жогорку (C1, C2) тил өздөштүрүү деңгээлине тиешелүү лексикалык, грамматикалык материалдар камтылууда. Мындай мүчүлүштүктөрдүн себеби – тил өздөштүрүү деңгээлдери тууралуу маалыматтар негизинен чет тилдеринде жазылгандыгында жана алар менен таанышууга мүмкүнчүлүктөрдүн чектелгендигинде (кыргыз тилинде тил өздөштүрүү деңгээлдерине тиешелүү маалыматтар аз, акыркы кезде пайда болгон автореферат, монография, диссертацияларда, методикалык жетектемелерде кездешет [2]). Мисалы, A1 деңгээлине тиешелүү, таанышууга арналган "Сенин үй-бүлөң чоңбу?" сыяктуу сүйлөмдөгү өтө жөнөкөй лексика менен бирге ошол эле окуу китебинин кийинки бетиндеги B2, C1 деңгээлине тиешелүү "Чоң атам кадырлуу карыя, ал пайгамбар жашынан өткөн" же "Күндүз көчөдө улгайган адамдарды жана мадыра баш балдарды көрүүгө болот" сүйлөмдөрүндө "кадырлуу карыя", "пайгамбар жашынан өткөн", мадыра баш балдар" сыяктуу кыргыз тилин өздөштүрө баштаган тил үйрөнүүчүлөр үчүн татаал түшүнүктөрдү туюндурган сөз айкаштары, лексика кездешет [1: 8-9].

Мындай мүчүлүштүктөргө жол бербөө, окутуу процессинин негизги факторлорунун бири болгон окуу куралын, окуу китебин методикалык жактан туура түзүү үчүн тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча туура багыт алуу зарыл. Тил өздөштүрүү деңгээлдерине арналган "Чет тилин өздөштүрүүдөгү жалпы европалык компетенциялар: изилдөө, окутуу, баалоо" аттуу программалык документте [5] тил өздөштүрүү деңгээлдери: эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү (A1,A2), өз алдынча колдоно билүү (B1, B2), эркин колдоно билүү (C1, C2) делип, жалпы шкаласы мындайча берилген:

A1 – Конкреттүү милдеттерди аткарууга керектүү болуп үйрөнүлгөн фразаларды жана айтымдарды түшүнөм жана колдоно алам. Өзүмдү, башкаларды тааныштыра алам, жашаган жерим, тааныштар, мүлк тууралуу суроолорду бере алам, мындай суроолорго жооп бере алам. Мени менен сүйлөшүп жаткан адам жай жана так сүйлөп, жардам берүүгө ниеттенсе, татаал болбогон маектешүүгө катыша алам.

A2 – Жашоонун негизги сфераларына байланыштуу айрым сүйлөмдөрдү жана кеңири тараган айтымдарды түшүнөм. Мага белгилүү болгон же жашоотиричилик темаларга тиешелүү жөнөкөй маалымат алмашуу менен байланыштуу милдеттерди аткара алам. Жөнөкөй айтымдарды колдонуп, өзүм, туугандарым, жакындарым тууралуу айтып берип, күндөлүк турмуштун негизги аспектилерин сыпаттай алам.

B1 – Жумуштагы, окуудагы, эс алуудагы ж.б. учурлардагы темаларга байланыштуу адабий тилдеги билдирүүлөрдүн негизги идеяларын түшүнөм. Үйрөнүп жаткан тил өлкөсүндө пайда боло турган кырдаалдардын көбүндө сүйлөшө алам. Мага кызыктуу же белгилүү болгон темалардын тегерегинде байланыштуу билдирүүлөрдү жасай алам. Окуяларды, алардан калган элестерди, үмүттөнүүлөрүмдү, каалоолорумду сыпаттап, келечекке болгон пландарымды, пикиримди айтып, аларды негиздеп бере алам.

B2 – Абстракттуу жана конкреттүү темаларга арналган, алардын ичинде кууш адистик боюнча тексттердин жалпы мазмунун түшүнө алам. Эне тилинде сүйлөгөн адамдар менен тоскоолсуз пикир алышуу үчүн тез жана такалбай сүйлөй алам. Түрдүү темаларга арналган так жана кеңири билдирүүлөрдү жасай алам, негизги проблемага карата өзүмдүн көз карашымды билдирип, түрдүү пикирлердин артыкчылыктары менен бирге кемчиликтерин да көрсөтө алам.

C1 – Түрдүү тематикага арналган көлөмдүү, татаал тексттерди, алардын көмүскөдөгү маанисин түшүнөм. Тез темпте сөздөрдү жана айтымдарды тандоодо кыйналбай сүйлөй алам. Илимий жана кесиптик ишмердүүлүктө сүйлөшүү үчүн тилди натыйжалуу колдоно алам. Татаал темаларга арналган так, деталдуу, туура түзүлгөн билдирүүлөрдү түзүп, текст түзүү моделдерин колдоно билгендигимди, тексттин элементтерин байланыштыруу жана бириктирүү элементтерин колдоно алгандыгымды көрсөтө алам.

C2 – Практикалык түрдө, кандай гана болбосун, бардык оозеки жана жазуу түрүндөгү билдирүүлөрдү түшүнөм, бир неге оозеки жана жазуу булактарына таянып, байланыштуу текстти түзө алам. Такалбай, жогорку темпте, так, керек болсо эң татаал учурлардагы маанилик кубулуштарды баса белгилеп сүйлөй алам [5: 24].

Демек, кыргыз тилин тил өздөштүрүү деңгээлдери боюнча үйрөтүүдө жогорудагы жоболорду жетекке алып, окуу куралындагы, окуу китебиндеги дидактикалык материалдарды түзүүдө ар башка деңгээлдерде тиешелүү материалдарды аралаштырбай иштеп чыгуу зарыл.

Адабияттар

1. Акматова А. Кыргыз тили. Тексттер жана тапшырмалар. Окуу китеби / Борбордук Азиядагы Америка университети. 2-бас., оңд., толук. Б.: Бийиктик. 2007. – 327 б.

2. Биялиев К.А. Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары колдоно билүү деңгээлдери (Европада кабыл алынган классификация боюнча А1, А2, Б1 деңгээлдери). – Б., 2008. – 140 б.

3. Жапаров Н.Р. Мамлекеттик тил – Государственный язык: Ч. 1: первый уровень. – Б., 2005. – 306 с.

4. Кыргыз тили: Учебник для русских групп вузов страны и самостоятельно изучающих гос. язык Кыргызской Республики / Ж. Жусаев, А. Карабекова, А. Каныбекова, А. Молдоев. – Б.: Мектеп, 2000. – 320 с.

5. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. Департамент по языковой политике, Страсбург. – М.: МГЛУ. – 256 с.

6. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. – М.: Высшая школа, 1947.- 112 с.

УДК: 34:37.013

Базакечова Г. Э.
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети

БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН УКУКТУК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮ

ПРАВОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

LEGAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER

Аннотация: *Бул макалада автор жаш муундар арасындагы укук-мыйзам бузуу, кылмыштуулук өлкөбүздүн актуалдуу маселелеринин бири экендиги жана аны чечүүнүн натыйжалуу жолдору жөнүндө өз пикирин билдирет.*

Түйүндүү сөздөр: *болочок мугалим, жаш өспүрүм, кылмыштуулук, укук, мыйзам, укуктук компетентүүлүк.*

Аннотация: *В данной статье автор затрагивает один из самых актуальных проблем нашей страны является преступность молодого поколения и выражает свое мнение об эффективных путях преодолении вышеназванной проблемы.*

Ключевые слова: *будущий учитель, молодое поколение, преступность, право, закон, правовая компетентность.*

Annotation: *In this article the author touches on one of the most pressing problems of our country is the crime of the younger generation and expresses his opinion on effective ways to overcome the above-mentioned problem.*

Keywords: *future teacher, young generation, crime, law, law, legal competence.*

Кыргыз коомчулугу бүгүнкү күнү базар экономикасынын шартында оор сыноону башынан өткөрүү менен, кылымдап калыптанган каада-салттардын, маданий дөөлөттөрдүн көпчүлүк баалуулуктарынан айрыла баштады жана көйгөйлүү маселелерди жаратууда. Коомдун эң коркунучтуу, көйгөйлүү маселесинин бири – жаш муундардын укук-мыйзам бузууларга, кылмыштуулукка улам көбүрөөк тартылуусу. Кылмыштуулук барган сайын улам кооптуу жана коркунучтуу нукка өтө баштаганы мектеп мугалимдерин, укук коргоо органдарын, ата-энелерди тынсыздандырууда. Жаш өспүрүмдөр арасында мушташуу, бейбаштык, ууручулук, коркутуп акча алуу жана башка ушул сыяктуу көрүнүштөр байкалууда.

Кыргыз Республикасынын ИИМги азыркы мезгилде жашы жете элек өспүрүмдөрдүн кылмыштуулугунун «жашаруу» тенденциясын, ошондой эле криминалдык активдүүлүгү 50%га өскөндүгүн белгилейт.

Азыркы мезгилде техникалык, технологиялык революциялар шартында жашаган окуучулардын акыл-эс жагынан эрте жетилиши, алардын бири-бирине болгон инсандык муктаждыгынын күчөшү, ар кандай глобалдык деңгээлдеги табигый жана социалдык кыйынчылыктарга туруштук берүү зарылчылыгынын өсүшү жана ага каршы туруу үчүн өз ара түшүнүүчүлүккө, жардамдашууга, жол көрсөтүчүлүккө, тынчтыкты биргелешип сактоого дилгир, демократиянын шартында ийгиликтүү социалдаша ала турган келечек ээлерин калыптандырууда мугалим актуалдуу ролду ойнойт.

"Кыргыз Республикасынын Конституциясында" [2], "Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндөгү Мыйзамында" [3], "Кыргыз Республикасындагы элдердин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөө Концепциясында" [6] жана башка расмий иш кагаздарда чагылдырылган жарандардын укугун жана эркиндигин сактоого тиешелүү шарттарды түзүү боюнча белгилүү милдеттер коюлган. Бул мамлекеттик документтерине ылайык, жаш муундарды мамлекеттин коомдук турмушунда жарандык укуктарын туура пайдалануга жана өз милдеттерин так аткарууга даярдоо, мыйзамдардын негизинде жаш муундун укуктук аңсезимименен укуктук маданиятын калыптандырууга багытталган таалим-тарбия, уюштуруучулук, жамааттык жана жеке иш-чаралардын кеңири комплекси менен камсыздоо орчундуу орунда турат. Ошондуктан өспүрүмдөрдүн арасында, укуктук билим берүү жана алардын укуктук маданиятын калыптандыруу коомдук зарылдыгы жаралып жатат. Азыркы кезде балдардын укуктук аң-сезимин ойготууга, жүрүм-турумдун укуктук маданиятын, жарандык позициясын жана укугун коргой алган укуктук компетенттүүлүгү калыптанган мугалимдерге муктаж [8]. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, ички иштер органдары, мамлекеттик жана коомдук уюмдар кылмыштуулуктун алдын алуу боюнча көптөгөн иш-чараларды жүргүзүп жатышат.

Бирок бул иште эң чоң жоопкерчилик баланын инсандык касиеттерин. сапаттарын калыптандырууда, укуктук тарбия берүү процессин уюштурууда жана тарбиялык иштерди жүргүзүүдө мектеп мугалимдерине жүктөлөт.

Азыркы учурда педагогдор жалпы жана кесиптик компетенттүүлүктөрдү (анын курамындагылардын бири-укуктук компетенттүүлүк) түзгөн баалуулуктардын жаңы системасын өздөштүрүүсү зарыл болууда. Биз педагогдун укуктук компетенттүүлүгүнүн маселесин чечүү үчүн А. Алимбеков, А.Д. Бабаева, И. Бекбоев, К. Д. Добаев, Н. Ы. Жусупова, А. Мамытов, М. Сейдакматов, Т.М.Сияев, К.М. Төрөгелдиева жана башка окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүн окуп-үйрөнүү менен алардын чечмелеген изилдөөлөрүн, ой тыянактарын жетекчиликке алдык.

Болочок мугалимдин комптентүүлүгүнүн ядросун педагогикалык ишмердүүлүккө теориялык жана практикалык жактан даярдыгын жана андагы билимдүүлүгү жана билгичтиги түзөт. Билимдүүлүк - өз ичине педагогика илиминин категорияларын жана методологиялык негиздерин, инсандын өнүгүүсүндөгү закон ченемдүүлүктөрдүн мазмунун, таалим-тарбиянын максатын жана технологияларын, психологиялык, анатомиялык закондорун өздөштүрүүнү камтыйт. Ал эми билгичтик (ыктуулук)-деп, педагогикалык түрдүү кырдаалдарда аң-сезимдүүлүккө, турмуштук тажрыйбага жана алган билимине таянып тез, так жана дайыма даяр боло алганды айтабыз.

Келечектеги адистин компетентүүлүгү сөзсүз түрдө аналитикалык, прогностикалык, проективдик жана окуучуга укуктук нормалар жөнүндө билим берүүнүн негизиде аң сезимдүү (өз алдынча) мамиле түзүүгө үйрөтүү билгичтиги менен байланыштуу.

Аларды чечмелеп көрөлү: аналитикалык билгичтик – анализдеп (ажыратып, талдап) ой жүгүртө билүү дегенди билдирет. Аналитикалык билгичтик аркылуу студенттин педагогикалык жалпы ой жүгүртө билүүсү аныкталат.

Прогностикалык билгичтик – деп (прогноз-алдын -ала айта билүү) инсанды таалим-тарбия процессинде педагогикалык максатты жана маселени алдыга коюу, ага жетүү жолдорун тандоо, натыйжасын алдын-ала сезе, көрө билүүнү айтабыз. Педагогикалык прогноздоо – бул мугалимдин кыялында модель (үлгү) түзүү, гипотеза жаратуу, эксперимент жүргүзө билүү сыяктуу методдорго ээ болуусун талап кылат.

Проективдик билгичтик – (проект-долбоор) ойду, педагогикалык прогноздоонун жыйынтыктарын материалдаштыруу же болбосо таалим-тарбия иштерин ойдон, кыялдан конкреттүү иш жүзүнө ашырууну билдирет.

Окуучулардын жарандык аң-сезимин калыптандыруу - окуучунун, ата-эненин, эркиндигин жана укугун так билип, укуктук жана нравалык нормаларга таянып, окуучулардын укуктук аң-сезимдүүлүгүн калыптоого, инсандын өзгөчө укуктук мейкиндигин түзүүгө, үй-бүлө, мектеп коомчулук карым - катышын укуктук принциптердин негизинде уюштурууга ар тараптан даяр болушу зарыл.

Жогоруда каралган болочок мугалимдин мүнөздөмөлөрүн ишке ашырууда орчундуу жана маанилүү орунда *мобилдүүлүк жана коммуникабелдүүлүк* (өзгөчө иш мамилесинин аспектиси катары) сапаттары турат.

Мобилдүүлүк коомдо, педагогикалык илимде жана практикада болуп жаткан өзгөрүүлөргө тез таасирденүүнү билдирет. Азыркы күндө мобилдүүлүк сапатына ээ болбогон адисти элестетүү кыйын. Мобилдүү болуу – замандын өзгөрүшүнө жараша педагогикалык илимди жана практиканы өнүктүрүү максатында өзүнүн оюн, эмоцияларын, аракетин тез өзгөртө алуу жөндөмдүүлүгү жана педагогикалык ишмердүүлүктө (зарыл учурда) өтө тездик менен өнүгүп жаткан коомдун керектөөлөрүнө айкашуу үчүн башка толкунга өтүүнү билүү деп эсептейбиз.

Коммуникабелдүүлүк – бул педагогикалык процесстин бардык субъектилери менен маек кура билүү жөндөмдүүлүгү. Кызмат маегинин түрлөрүнө маселени чечүүдө биргелешкен изденүүнү, конкреттүү педагогикалык маселелерди чечүүдөгү маектерди киргизсек болот.

Демек, болочок мугалимдин укуктук компетенттүүлүгү – бул мамлекет тарабынан аныкталган же уруксат кылынган (ыйгарым укуктары жана укуктары менен милдеттеринин алкагында) анын адамдардын жүрүм-турум ченемдерин эрежелерин жана алардын аткарууга тийиштүү.

Биздин пикирибизде, өлкөбүздүн жогорку педагогикалык окуу жайларда болочок мугалимдердин укуктук компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында төмөнкүдөй иш-чараларды жүргүзүү зарыл деп эсептейбиз: биринчиси, педагогикалык багыттагы мамлекеттик билим берүү стандарттары мугалимдердин укуктук компетенттүүлүгүн калыптандырууга байланыштуу компетентүүлүк мамиленин негизинде өркүндөтүлүшү абзел.

Экинчиси, студенттердин укуктук компетенттүүлүктөрүн жаңы парадигмалардын негизинде билим берүү, окутуу-тарбиялоо системасын реформалоонун маанилүү багыты катары колго алынышы шарт.

Үчүнчүсү, атайын укуктук нормативдик багыттагы сайттарды ачуу жана аларга педагогдордун укуктук компетенттүүлүгүнө тиешелүү болгон материалдарды жайгаштырып туруу.

Төртүнчүсү, педагогикалык кадрлардын квалификациясын өркүндөтүү институттарында мугалимдердин укуктук компетенттүүлүктөрүн жогорулатуучу атайын программалар ачылып, ага катышуу ар бир мугалим үчүн милдеттендирилиши керек.

Адабияттар

1. Бабаева, А.Д. Укуктук маданият жана анын коомдогу орду: Окуу усулдук колдонмо. [Текст] / А.Д.Бабаева – Ош , - 2002. 60 б.

2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы [Текст] / 27-июнь 2010-жыл.

3. Билим берүү жөнүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамы. (2009-жылкы толуктоолор менен).

4. Жусупова Н.Ы. кесиптик даярдоонун жүрүшүндө болочок мугалимдердин укуктук компетентүүлүгүн калыптандыруу Автореферат п.и.к. [Текст] / Н. Ы. Жусупова– Б., 2017

5. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндө мыйзам [Текст] / 2003- жыл, 30-апрель № 92.

6. Мамытов, А. Законодательно-правовые проблемы модернизации системы высшего профессионального обра-

зования КР. // «Актуальные вопросы негосударственного сектора высшего образования Кыргызской Республики». [Текст] /А.Мамытов – Б., 2006. –С.26-

7. Сборник нормативно-правовых актов в области образования Кыргызской Республики: (Среднее, высшее, дополнительное и по-слевузовское профессиональное образование/ Сост.: Ш. Дж. Джусенбаев, Б.Х. Кубаев, К. Д. Добаев, А.Ж. Жолдошев, Ф.И. Рыскулуева; / Под общ. ред. К.М. Сманалиева. - Б.: Просвещение. -2004. -ISBN 9967-22-188-7.Вып. 2 . -2004. -156 с.

8. Сейдакматов, М.Дж. Болочок мугалим кесибиндеги студенттерге укук маданиятын калыптандыруунун педагогикалык негиздери. Автореферат п.и.к. [Текст] / М.Дж. Сейдакматов– Б., 2011.

УДК: 378.

Нурманбетова Г.К., *и.о.доцента*
БГУ им. К.Карасаева

ВОПРОСЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ЭТНОПЕДАГОГИКЕ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНЫН АДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛОО МАСЕЛЕЛЕРИ

MORAL EDUCATION ISSUES IN THE ETHNOPEDAGOGY OF THE KYRGYZ PEOPLE

Аннотация: *В статье раскрываются актуальные вопросы нравственного воспитания в этнопедагогике кыргызского народа. Автор характеризует нравственные понятия патриотизма, честности, доброты, вежливости, дружбы, а также раскрывает данные понятия через важные средства народного воспитания: сказки , пословицы, поговорки, афоризмы.Показаны гуманистическая направленность, идея любви и гордости к родной земле в героическом эпосе «Манас».*

Ключевые слова: *нравственное воспитание, народное воспитание, этнопедагогика, патриотизм, гуманизм, честность, доброта , дружба, эпос «Манас», сказки, пословицы, поговорки.*

Аннотация: *Макалада кыргыз элинин этнопедагогикасындагы актуалдуу адеп-ахлактык тарбиялоо маселелери айкындалат. Автор патриоттуулукту, чынчылдыкты, мээримдүүлүктү, сылыктыкты, достукту адеп-ахлактык түшүнүктөрү менен мүнөздөйт, жана ошондой эле ушул түшүнүктөрдү тарбиялоонун маанилүү элдик каржаттары аркылуу ачыктайт: жомоктор, макал-лакаптар, афоризмдер.Гуманисттик багыттуулугу, сүйүү идеясы жана өз мекенине сыймыктангандык "Манас" баатырдык эпосунда көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *адеп-ахлактык тарбия, элдик тарбия, этнопедагогика, патриоттуулук, гумандуулук, чынчылдык, мээримдүүлүк, достук, "Манас" эпосу, жомоктор, макалдар, лакаптар.*

Annotation: *The article reveals current moral education issues in the ethno pedagogy of the Kyrgyz people.The author characterizes moral notions of patriotism, honesty, kindness, politeness, friendship, as well as a disclosure of these concepts through important folk education tools: tales, proverbs, sayings, aphorisms.Humanistic orientation and the idea of love and pride for the native land in heroic "Manas" epos is demonstrated.*

Key words: *moral education, folk education, ethnopedagogy, patriotism, humanism, honesty, kindness, friendship, "Manas" epos, fairy tales, proverbs, and sayings.*

Нравственные черты народа формируются веками, они передаются из поколения в поколение новому потомству.

Сущность нравственного воспитания включает в себя свод этических правил, которые являются моральными правилами и самобытной энциклопедией педагогических знаний. У каждого народа всегда ценились такие нравственные качества, как преданность Родине, любовь к народу, дружелюбие, правдивость, честность, вежливость, доброта, скромность. И осуждались хвастовство, лень, высокомерие, зависть, болтливость, эгоизм, трусость, подозрительность.

Любовь к Родине, любовь к своему народу – это самые важные нравственные качества человека. Кыргызский народ учит: «Всё пережитое вместе с народом – великий праздник», «Одна зима на родине лучше ста весен на чужбине».

Лейтмотив патриотизма, любовь к родной земле, к своему народу с мощной силой выражен в кыргызском героическом эпосе «Манас». Это произведение

– истинная школа жизни , самобытное средство воспитания у молодёжи чувства патриотизма и любви к Родине. Манас говорит о себе:

Наши земли, родной народ,
Вот о чём забота моя!
Ради обычая отцов,
Ради величия сынов –
Бранная работа моя.

Перед битвой Манас взывает к духам своих предков, прося у них благословения на борьбу за счастье народа:

Ты на народ свой посмотри,
Перед битвой грозной на него посмотри,
В неудачном исходе на него посмотри,
В час славной победы посмотри,
Ты в великом походе на него посмотри,
С кем тебе жить на одной горе, посмотри,
С кем перед смертью прощаться тебе,
посмотри,
Лучшей доли найдёшь ли себе - посмотри.[5]

Нравственная квинтэссенция эпоса «Манас» - это объединение кыргызских племен во имя великого похода против иноземных захватчиков. Это гимн народу и его героям. Поэтому «Манас» и сегодня - могучее средство патриотического воспитания молодого поколения.

Воспитательную, гуманистическую направленность эпоса и сегодня обусловливает его значение в этнопедагогике кыргызского народа.

Такую же нравственную нагрузку несут наследия малого эпоса: «Эр-Тоштук», «Курманбек», «Кедейхан» и другие. Герой «Эр-Тоштук», в силу своих знаний и мудрости, разгадывает семь загадок (требование коварного, хитрого Дива) и выходит победителем в битве с ним. В «Курманбеке» молодой батыр во главе своих дружинников идет войной против врага и одерживает победу над поработителями своей Родины, так как они поддерживали друг друга и поэтому умело сражались.

Нравственные качества личности формируются, развиваются и проявляются в теснейшей взаимосвязи. Патриотизм порождает ответственное отношение к труду, а трудовой процесс немыслим без объединения и взаимопомощи. Народ за то, чтобы действовать сообща, вместе. Силу единства и взаимопомощи в деле трудно переоценить: « Где есть единство, там и жизнь». По мнению народа: «Если четыре человека скажут да, то земля должна подчиниться». Отсюда вывод: любовь к Родине, любовь к народу, сплоченность и единство народа – ядро и основа нравственности.

В народе всегда есть стремление, чтобы воспитание, учеба, труд, общение со взрослыми и ровесниками формировали у детей чувство доброты. Творить людям добро и уважать их – составляющая нравственная заповедь народа: «Коли природа человека породила, породит и доброту». Народ всегда за безвозмездную доброту: «Если ты сделал добро молчи, если тебе сделали добро – расскажи», « Добро, сделанное втайне , вознаграждается явно», «Соверши доброе дело и брось в воду – если народ не увидит, так рыба увидит» [1]. В народе возвеличивают доброту до уровня благородности, призывая даже на зло отвечать добром: «Сделай добро своему недругу, пусть он увидит и смутится».

Правдивость и честность - суть народного идеала нравственности. Образно эту идею выражают пословицы: «На этом свете лишь одна говорит без языка – честность», «Вранье слушать труднее , чем говорить».

Правдивость и честность – эти ключевые понятия нашли изображения и в кыргызских народных сказках. Например, сказка «Хитрый чабан». Один чабан в горах имел большое количество овец и коз. Был он хитрым: доил овец и коз, а потом, смешав молоко с водой, продавал простым людям. Как – то после обильных дождей образовался селевой поток и унёс у чабана всех его коз и овец . Один догадливый дехканин, давно заметивший хитрые проделки чабана, сказал ему: «Ты был наказан за свои нечестные поступки. Вода, которую ты постоянно вливал в молоко, отделилась от молока, образовала селевой поток и погубила твоих овец и коз».[3] Сказка завершается поучением: будь всегда правдивым и честным тружеником, нечестность и обман никогда к добру не приведут.

Также в понятии о нравственном воспитании значительное место занимает воспитание скромности. Прежде всего относится это к воспитанию девочек. В народе говорят: «Скромность – венец мужества», «Самая красивая одежда – скромность».

Значительным фактором культуры поведения является отзывчивость и вежливость детей в общении с окружающими. Можно быть официально вежливыми и холодно вежливыми. Кыргызы учат детей быть почтительно вежливыми и приветливо вежливыми.

Провожая детей в долгую дорогу, в гости или на учебу, мать и отец дают им напутствие: «Не урони честь своей семьи», «Веди себя скромно и прилично». Взрослые постоянно проявляют доброжелательность и такт по отношению к ребёнку. Существует такая традиция, если ребёнок нечаянно заберётся в чужой дом (сад), хозяин дома (сада) обязательно должен преподнести ему скромный подарок.

Вежливость значится ярким показателем внутренней культуры личности. У кыргызов широко распространены афоризмы: «Приходи – говорят, уходи – не говорят», «Для вежливости «ты» - смерть», «Джигит без вежливости – конь без узды».

Очень старательно и заботливо в народном воспитании приучают детей культуре общения с ровесниками и взрослыми, поэтому показательно звучит напутствие: «Кому скажешь «Добрый день!», тот не забудет сказать «Доброй ночи!».

Нравственные взгляды о дружбе и товариществе в морально-этическом понимании имеют многообразные окраски. Тут важны правила выбора друга, отношения к новым и старым друзьям, преданности в дружбе, критерии настоящих и мнимых друзей. А показатель товарищеских отношений выглядит следующим образом: «Видел раз – знакомый, видел два – товарищ, видел – друг».

Народное воспитание кыргызов советует проявлять выборное отношение к товарищу, знать его преимущества и пороки, проверять схожесть мнений. У народа есть такой совет: «Не хвали товарища – он мо-

жет быть плохим, не хули товарища – он может быть хорошим», и предостерегает: « Волк овце не товарищ», «Иной может оказаться не товарищем, а змеёй под подушкой». Поэтому можно сделать вывод, что товарищами могут быть люди, имеющие похожие стремления, желания и вкусы.

Вершинной формой товарищества значится дружба. Этнопедагогический взгляд на то, что характеризует дружбу, это: одинаковость интересов, убеждений, мировоззрений, наличие взаимосимпатии, поддержка и помощь другу, пожертвовать ради друга личным благополучием – нашел своё определение, например, в пословицах: «Друг - твоё зеркало», «Друг – зеркало друга», «Каждый найдёт друга по себе», «Пока не уподобишься – не подружишься». В данных пословицах отразилось наблюдение народа о благотворном влиянии людей друг на друга, стремлении создать друга « по своему образу и подобию».

Также в качестве примера о силе дружбы, хочется раскрыть кыргызскую народную сказку «Побратимы». В ней повествуется о том, как необходимо искать себе ценного друга. Единственный сын своего отца Касым хорошо учился в школе и дружил с товарищами, но ученикам не разрешалось выходить из школы. Однажды Касым самовольно отлучился , чтобы пойти на рыбную ловлю. За это его исключили из школы. Мальчик пошёл искать своё счастье. Мать напутствовала его: «Сыночек мой, если ты хочешь найти себе настоящего друга, прежде всего испытай хорошенько человека, который тебе понравится. Если ты встанешь, пусть и он встанет, если ты сядешь, пусть и он сядет, а потом уже делись с ним хлебом. Разламывай лепёшку на мелкие и крупные кусочки. Кто протянет руку за маленьким кусочком, тот пусть и будет твоим товарищем». По дороге юноша встретил мальчика по имени Каландар, который во время еды потянулся за маленьким куском лепёшки. «С тех пор, - повествует сказка, - Касым и Каландар подружились и поклялись друг другу жить как братья».[3] Сказка подтверждает мастерство народа в нескольких фразах найти психологически безупречный путь формулировки порядочности и скромности будущего друга.

Береги дружбу – одно из предписаний народной философии: «Науку изучают с азов, дружбу берегут с самого начала», « Завести дружбу легко, сберечь трудно», «Дружбу поддержать, что семена сберечь», « Лучше дружбу хранить, чем сокровища копить».[1] Народная педагогика всегда выступает за то, чтобы друзья были честными друг перед другом, берегли свою дружбу в жизни.

Таковы нравственные народные мысли о дружбе, о её достоинствах, недостатках и неодолимой силе .

Дав высокую оценку положительным качествам человека, народные афоризмы также резко осуждают безнравственные поступки и привычки людей. Характеризуя отрицательные человеческие пороки: зависть и тщеславие, кыргызкий народ замечает: «Тщеславного ждёт страдание», «Зависть никогда не успокаивается». В народе иронично высмеивают завистника: «Готов ослепнуть на оба глаза, только бы сосед ослеп хоть на один». Аналогична поговорка: «Завидуя чужому счастью, выплакал один глаз, оплакивая свою беду – другой».

Эти яркие народные афоризмы совпадают с суждением французского моралиста Франсуа Ларошфуко, который говорил: «Самые бурные страсти порою дают нам передышку, и только тщеславие терзает нас неотступно».[4]

В заключении статьи, хотелось бы привести высказывание великого учёного-этнопедагога Геннадия Никандровича Волкова: «Воспитание и образование в демократическом обществе не могут эффективно функционировать, не могут даже просто существовать вне народной педагогики, без этнопедагогики. Народная педагогика – педагогика национального развития, подъёма, возрождения – одновременно – это и педагогика этнического самовоспитания, создающая личность патриота, сына народа с высокоразвитым чувством национальной гордости человеческого достоинства».[2]

Таким образом, раскрывая вопросы нравственного воспитания в этнопедагогике кыргызского народа, мы подтвердили идею профессора Волкова Г.Н. о значимости этнопедагогики и народного воспитания в формировании личности.

Литература

1. Беспалов А.А. Кыргызкая народная педагогика – важное средство воспитания.-Б.,1992.

2. Волков Г.Н. Этнопедагогика. -М.: Академия, 2000.

3. Киргизские народные сказки. – Ф., 1956.

4. Ларошфуко Фр.Максимы и моральные размышления. -М.: Наука, 1990.

5. «Манас» киргизский героический эпос. -М.: Наука,1984.

УДК: 37.0

Байсубанова А.К.
и. о. доц. БГУ им. К.Карасаева

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ТОЛЕРАНТНОСТИ

ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУ ИЗИЛДӨӨДӨГҮ КОНЦЕПТУАЛДЫК ЖОЛДОР

THE CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF STUDYING TOLERANCE

Аннотация: *В статье рассматриваются концептуальные подходы к вопросам изучения толерантности. Внимание ученых к вопросу толерантности показывает, что их единство взглядов на проблему становления толерантности состоит в признании важности толерантности для адекватного развития общества и для осмысления сущности данного понятия не только как терпимости, но человекопонимания на современном этапе.*

Ключевые слова: *глобализация, мультикультурность, ценностные отношения, социальная ответственность, фрустрационное развитие, саморегуляция, терпимость, культура толерантности.*

Аннотациясы: *Илимий макалада толеранттуулукту изилдөөдөгү концептуалдык жолдор каралат. Толеранттуулуктун табиятынын көп кырдуулугу кеңири изилдөөнү талап кылат. Учурда коомдун адекваттуу өнүгүүсүнө толеранттуулуктун маанисин изилдөө талаптары каралууда.*

Түйүндүү сөздөр: *глобалдаштыруу, мультимаданият, баалуу мамилелер, социалдык жоопкерчилик, социалдык милдет, фрустрациялык өнүгүү, өзүн- өзү башкаруу, чыдамкайлык, толеранттуулуктун маданияты.*

Abstract: *The article considers the conceptual approaches to the problem of studying tolerance. The versatility of the tolerance manifestation is the basis of studying it in a wide range of phenomena. The scientists views on the question of tolerance showed that their unity is the recognition of the importance of tolerance for the normal development of society and for understanding the essence of this concept as tolerance at the present stage.*

Key words: *globalization, multiculturalism, social responsibility, valuable relations, frustration development, self- regulation, tolerance, culture of tolerance.*

Процесс становления культуры толерантности как общечеловеческой ценности сложное явление. Феномен толерантности требует тщательного исследования, так как ее формирование в человеке имеет важное значение не только для самой личности, но и для судьбы всего человеческого сообщества. В мире современной виртуальной связи, где культурная взаимозависимость социальных отношений ориентирует человечество на постепенное объединение, необходимы совершенные отношения, основанные на человекопонимании. Совершенные системы современной социально-экономической формации требует новых подходов в воспитании нового поколения, сумеющего сохранить гуманистические ценности. Приоритетом государственной политики должно быть нахождение общего, универсального свойства, символа времени, необходимого для возрождения и сохранения ценностных отношений в процессе мировой глобализации. В новых условиях воспитание культуры толерантности у современной молодежи играет существенную роль в возрождении национального самосознания и самобытности. Речь идет о совершенном национальном кыргызском менталитете, точнее, о качестве нового человека современности. Человек-кыргыз унаследовал уникальное архе- качество как толерантность - “сабырдуулук”, это свойство требующее скорейшего реанимирования. Реннесанс уникального свойства “сабырдуулук” на современном этапе своевременна, просто необходима. Специфику понимания социальных отношений у кыргызов требует аккуратного, широкомасштабного исследования. К примеру, глубину значений парадоксальности изречений “атаңы өлтүргөнгө энеңди бер”, “таш менен урганга аш бер”, “сабырдын түйү сары алтын”, следует осмысливать как проявления культуры толерантности, следование принципу толерантности означает “быть ответственным” за всех и во всем; поистине, кыргызский народ – носитель идеи своеобразного ми-

ропонимания: эквивалентом "великодушия" является "бесконечность", эквивалентом понимания "процесса" является "толерантность", эквивалентом "счастья", это – "жизнь". Уникальность миропонимании состоит в убеждении в том, что человек та ценность, которого необходимо всегда во всем "понимать", подобная позиция созвучна с фрейдовским психоанализом; масштабно понимать в умении его выстраивать свои отношения с окружающим миром, терпеливо с пониманием относится к умению человека переносить тяготы и лишения; с пониманием оценивать своеобразные убеждения и проявлять при этом дефицитное качество- великодушие. Исследование феномена культуры толерантности как компонента этнической толерантности требует широкомасштабного концептуального подхода. В современном социальном устройстве, кантовский «нравственный императив»-свойство противоречивое, но оно может явится способом возрождения значимого психического качества - культуры толерантности. Культура толерантности как нравственная категория отражает социокультурную потребность современного общества, а значит, должна быть частью национальной идеологии.

Для совершенствования наиболее оптимальных механизмов взаимодействия человека и общества, исламская и христианская концепции рассматривают поиск компромиссных решений для самосохранения человека на основании культуры толерантности. В концепциях общим является то, что «терпимость» способствует воспитанию индивидуальной ответственности и понимания собственного предназначения за судьбу мирового сообщества в целом. Толерантность – это прежде адекватное видение человеческих отношений в различии и осознание того, что социальные отношения многомерны, и взгляды на социальный мир различны и они не могут и не должны сводиться к единообразию или в чью-то пользу. «Терпимость», является эквивалентом «толерантности», но в должной мере раскрыть полный смысл термина «толерантность» она не может.

Сущность понятия культуры толерантности рассматривается через изучения взаимодополняющих составляющих как коммуникативная толерантность, этническая толерантность, межличностная толерантность. Современная социокультурная ситуация, воспринимает культуру толерантности как компромисс или конформность, данное осмысление не верна, а прямой перевод как «терпимость» не достаточно отражает полное содержание данного понятия. Содержание толерантности как международного термина показана в Декларации принципов толерантности… [1,12] –в документе, принятом ООН в 1995 году. В настоящее время, выработка научного определения толерантности или культуры толерантности составляет особую сложность: толерантность - как психическое свойство, при рассмотрении как врожденного качества человека; толерантность - нравственное качество, как свойство формируемое и воспитываемое; толерантность как ментальная особенность народа, при анализе этнической идентичности и их различий. На сегодняшний день нет определенного понятийного аппарата понятию толерантность. И.Б. Гриншпун ориентирует на два понимания: первое – как индивидуального свойства, заключающегося в способности к сохранению саморегуляции фрустрирующих воздействиях среды; и второе – как способности к неагрессивному поведению по отношению к другому человеку…[2,31]. Следовательно, толерантность понимается как возможность к самосохранению, и как готовность к взаимоотношениям. Интерпретация толерантности как «терпимости» не точно, личность противоречит внутреннему желанию и вынужден совершить над собой насилие, постоянно сдерживая негативное проявления в поступках и поведении, все это приводит по Фрейду к повышению напряженности во взаимоотношениях. Допуская то, что толерантность индекс соотнесенности в поликультурном мире, Асмолов Г.А. соотносит значение с правом другого на варианты, правом на действительный мультикультуризм…[3,6]. Солдатова Г.У. объясняет толерантность как явление, призывающей активную позицию сторон, она несовместима с индифферентностью и конформизмом… [4,112]. Показывая педагогическое значение толерантности Вульфов Б.З.отмечает особенности проявления толерантности у детей, складывающееся с рано проявляющейся у детей способностью своеобразной селекции и оценки «социальных» впечатлений…[5,12]. Допустимо сказать, что толерантность постоянно действующий феномен, содержащий нравственно - психологические ориентиры. Толерантность выступает как социальный показатель при выполнении социальной обязанности, проявляется виде социальной ответственности перед многообразием взглядов и убеждений. Изучению толерантности как условии самоактуализации личностной субъективности отражены в работе Асташовой А.Н., где отмечается, что толерантность как нравственный показатель и может рассматриваться как свойство личности, которая проявляется в умении осмысливать и понимать различные мнения…[6,17]. Следует отметить, явление толерантности выступает как своеобразная ценность общественной системы, являясь потребностно - мотивационным локомотивом действующей личности: толерантность рассматривается как принцип в статусе ведущей идеи; как индекс социальных взаимоотношений; как необходимый критерий в решении вопросов. Толерантность исконно человеческое качество, без которого немыслимо право на самовыражение, совершенно непонятны мотивы взаимодействия, исключительно невозможна сосуществование людей. Именно, в общественных отношениях формируется обстоятельное видение последовательных взаимодействий; поиск человеком причинно- следственных отношений в миропонимании, понимание личностью об особенностях формирующихся свойств у другого человека, в фокусе во всех проявлениях человека должны быть черты великодушия, любви, приверженности как компоненты культуры. Рассмотрим смысл понятия «культура» и чем соотнесен с понятием толерантность. Известно, первоначальное «культивация" означает возделывание, воспитание или формирование души или ума cultura animo.

Данный смысл более близко подходит к слову education (paideia), обозначающему развитие характера, вкусов и суждений, а также к немецкому термину «Bildung», означающему формирование, образование. Обозначенный подход показывает, что внимание сфокусировано прежде всего на способности челове-

ческого мировосприятия, его возможность творить, создавать, понимать. Данные способности могут быть усовершенствованы благодаря образованию. Исследования выявляют и то, что культура, в своем явлении есть становление адекватной самооценки человека. Своеобразной оценкой парадоксальным культурным взаимодействиям выступил профессор Дж. Маклин, отметив то, что в эпоху совершенной коммуникации, когда более глубже отличающиеся друг от друга люди вступают во взаимосвязь и взаимозависимость, пожинаем горькие плоды, такого понимания как и культурное отчуждение между народами.

На современное состояние общественной жизни влияет полноценная жизнь культурной личности, обладающего глубоким пониманием настоящей системы. Следовательно, изучение эксклюзитивистского смысла культуры понимания должно быть приоритетной задачей исследования современной личности. Поэтому толерантность необходимо рассматривать как уникальную ценность, содержащую в себе общечеловеческие ценности как истина, добро и красота, правдивость и любовь. Совершенно верно будет сказано, толерантность должно выступить основополагающим символом современной культуры взаимодействия.

По вопросам исследования феномена национальной культуры и ее соотнесенности к мировой культуре, а также о тенденциях развития личностной культуры и цивилизаций отражено трудах кыргызских ученых Аскарова Т.А., Мукасова Ы.М. «Роль художественного наследия кыргызов в познании социокультурного процесса»; в монографии «Философия культуры» профессора Урманбетовой Ж.К.; в трудах профессора Үмүт Асановой «Философия образования»; в монографии “Этническая идентичность номадов” профессора Джусупбекова А.К. Исследования, бесспорно, касаются вопросов становления этнического самосознания, а значит, возрождению своеобразного, масштабного миропонимания как культуры толерантности: умение воспринимать, умение осмысливать, умение понимать.

Вопросы становления толерантности в концепциях поликультурного образования разрабатывалась в трудах российских ученых Б.С. Гершунского, А.Н. Джуринского,

В.В. Макаева; культуры и образования З.А. Малькова, Л.Л. Супруновой. Толерантности как устойчивость к конфликтам, отмечает Л.П.Ильченко, она отмечает: Если своеобразие людей, пестрота культур, народов выражается, в идее гуманистов эпохи Ренессанса, как ценность и достоинство культуры, то толерантность показывает норму цивилизационного компромисса между этими культурами…[7,47]. Толерантность – отнюдь не беспринципность, определяет Боронбеков С., не просто возможность ужиться со всеми, принять все, что существует в действительности, а всесторонняя вера в необходимости существования другого, особенного, без которого невозможно существование единства и целостности…[8,132]. В.А. Тишков заключает, толерантность это свойство отличается от терпимости или терпеливости. Если терпение прежде всего чувство или действие со стороны испытывающего насилие, или другие формы негативного воздействия, то терпимость содержит в себе уважение или признание равенства других и отказ от доминирования или насилия…[9,256]. Необходимо отметить, подход исследователей к вопросу толерантности показал, что единство их взглядов состоит в признании важности толерантности для адекватного становления самосознания человека и для понимания смысла данного понятия как человекопонимании на современном этапе.

Интерпретация научных трудов позволяет сделать вывод, что толерантность и культура толерантности ценностные понятия, которые никак не должны быть осмыслены простым объяснением как просто терпимость или компромисс.

Литература

1. Декларация принципов толерантности Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 установок года // Вестник толерантности - М.: МГУ, 2000.

2. Гриншпун И.Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности (к вопросу о толерантности как психическом явлении) / Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.- метод. Ст. -М.: Изд. МПСИ; Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2002 - 368с. - С.31-40.

3. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа // Толерантность в общественном сознании России. - М.,1998. – С. 3-14.

4. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков. – М.: Генезис, 2000. -112

5. Вульфов Б.З. Воспитание толерантности: сущность и средства // Внешкольник. - 2002. - № 6. - С. 12-16.

6. Асташова Н.А. Толерантность как условие самовыражения человеческой индивидуальности // Толерантность в условиях социального и экологического кризиса: Материалы Всероссийской научно- практической конференции. (10-12 сентября 2002г.) / [Под ред. Н.А. Асташовой. - М.: МСПИ; Брянск: БГУ, 2002. – С. 17-23.

7. Ильченко Л.П. Формирование межэтнической толерантности у школьников: автореф. дис. ... док.пед. наук. - М., 2005. - 47 с.

8. Взаимодействие органов внутренних дел, образовательных учреждений и общественных организаций в деле формирования установок толерантности и материалы научно-практической конференции (21 мая 2002 года) / [предисл. и науч. ред. проф. С. Боронбекова]. — Рязань, 2002. — 132 с.

9. Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах. Очерки теории и политики этничности в России. - М.: Русский мир, 1997 - С. 256-274.

УДК 378.1

Качкын уулу Алтынбек
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин окутуучусу

КЕСИПТИК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МАДАНИЯТТЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

CRITERIA AND INDICATORS OF FORMATION OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE

Аннотация: *Бул макала болочоктогу айыл мектеп мугалимдеринин кесиптик-педагогикалык маданиятын калыптандыруунун критерийлери жана көрсөткүчтөрүнө арналды. Андан тышкары болочоктогу мугалимдеринин модивдери менен байланышкан көйгөйлөр камтылды.*

Түйүндүү сөздөр: *болочоктогу айыл мектеп мугалимдери, критерий, мотивдер, кесиптик-педагогикалык маданият.*

Аннотация. *Данная статья посвящена критериям и показателям формирования профессионально-педагогической культуры будущих учителей сельских школ. Также в статье содержатся проблемы мотивации будущих учителей сельских школ.*

Ключевые слова: *будущие учителя сельских школ, критерии, мотивация, профессионально-педагогическая культура.*

Annotation: *this article is devoted to the criteria and indicators of the formation of the professional and pedagogical culture of the future teachers of rural schools. Also in the article there are problems of motivation of future teachers of rural schools.*

Key words: *future teachers of rural schools, criteria, motivation, professional and pedagogical culture.*

Илимий адабияттарда инсан маселеси тууралуу концепциялардын көптүгү жана ага маданияттын тийгизген таасири, канчалык актуалдуу маселе экени билинип турат. Педагогикалык жана кесиптик-педагогикалык маданияттын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жана алардын студенттерге тийгизген таасири тууралуу акыркы жылдары көп эмгектер жазылган. Бул көйгөйдүн ар кайсы аспектилерин изилдөөдө мазмундуу жана кызыктуу маалыматка ээ боло алдык.

Макаланын маанилүү бөлүгү катары педагогикалык чеберчиликти аныктоонун критерийлерине арналган иштерди иликтөө жана ошондой эле педагогикалык ишмердүүлүктүн адеп-ахлактык сапаттарын баалоо болду. Бул көйгөйлөрдү Т.Ф.Белоусова, Е.В.Бондаревская, И.Ф. Исаев ж.б. изилдешкен [1,2,4].

Мугалимдин адеп-ахлактык сапаттары жана маданияттын критерийлери психологиялык-педагогикалык адабияттарда ар түрдүүчө берилген. Ошол адабияттардын биринде болочоктогу мугалимдин кесиптик-педагогикалык маданиятынын деңгээлин анын дүйнө таанымдык потенциалынын деңгээлине жараша кароо керек экендигин баса белгиленет, ал дүйнө таанымынын мазмунунда – жалпы дүйнө тууралуу көз карашы, адам баласы топтогон бүткүл тажрыйбаны системалаштыра алган мүмкүнчүлүгү деп айтылып келет.

Алсак "критерий" түшүнүгү (грек тилинен алганда criterion –ойлонуунун каражаты) баалоонун каражаты, белгилүү көйгөйдү классификациялоонун жол жобосун түшүндүрөт [1]. И.Ф.Комогорцеванын ою боюнча критерий – бул белгилүү бир кубулушту, болуп өткөн окуяны же болбосо фактыны баалоонун белгилери деп түшүндүрөт [5].

Баса белгилеп кетүүчү жагдай болочоктогу мугалимдин инсандык сапатынын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, жалпы маданияттуулугун бааласак, анда маалыматыбыз тагыраак болот. Бул милдетти иш жүзүнө ашыруу татаал процесс болуп саналат, студенттерге педагогикалык маданияттын маңызын

ачып берүүчү 10 түшүнүк сунушталган: *маданият жаратуучу ишмердүүлүк, педагогикалык чеберчилик, баарлашуунун маданияты, технологиялык маданият, мугалимдин этикасы жана сый мамилеси, педагогикалык ишмердүүлүктөгү чыгармачыл активдүүлүк, жаңы педагогикалык ойлом, маданияттардын диалогу, мугалимдин методологиялык жана методикалык маданияты, мугалимдин уяты жана намысы* [4].

Жооптору 4 группага бөлүштүрүлдү: толугу менен туура (3 упай), жарым жартылай туура (2 упай), туура эмес (1 упай) жана жооптун жоктугу (0 упай).

Кесиптик-педагогикалык маданияттын иш жүзүндө текшерүү үчүн эксперттердин баалоо методун, жуптарды салыштыруу жана ранжирлөө методдорун колдондук. Эксперттерге окутуучулар, класс жетекчилери, класстан жана мектептен тышкаркы иштерди уюштрууручулар жана педагогикалык практикадагы методисттер кирди.

Мындай иштердин негизги милдети катары болочоктогу айыл мектеп мугалиминин кесиптик-педагогикалык маданиятын калыптанган денгээлин аныктоо болду. Мындан тышкары педагогикалык практиканын, окуу-тарбия процесси жана жогорудагы сапаттын калыптануу деңгээли каралды. Бул милдетти аткаруу үчүн эксперттер группасы тарабынан кесипкөй адистин педагогикалык маданиятынын компонеттери бааланды:

4 упай – компонент тез-тез жана кескин байкалат.

3 упай – байкалуусу жана байкалбашы бирдей деңгээлде жүрөт.

2 упай – аз байкалат.

1 упай – такыр ишке ашпайт жана байкалбайт.

Студенттердин кесиптик-педагогикалык маданияты тигил же бул критерии боюнча топтогон упайларына жараша бөлүштүрүлдү. Алгачкы статистикалык материалдын булагы катары жуптарды салыштыруу методу колдонулду. Анын маңызы студенттердин кесиптик-педагогикалык маданиятынын калыптанган деңгээлине жараша салыштыруу болду.

Кесиптик-педагогикалык маданияттын калыптандыгынын деңгээлинин критерийи болгон мотивация жөнүндө сөз болот. Маалымат тагыраак болуш үчүн бири-бирин толуктаган бир нече методика колдонулду. Алгачкы этапта кесиптик-педагогикалык маданияттын компонеттеринин ордун, мааниси жана калыптандыруу мотивдери изилденип, ал үчүн кесиптик-педагогикалык маданияттын компоненттеринин калыптандырууга түрткү берүүчү педагогикалык милдеттерин жана кырдаалдарын чечүү методикасы колдонулду. Студенттерге жөнөкөй эмес педагогикалык жагдайлар берилип, аларды калыптанган кесиптик-педагогикалык маданияттын кайсы компоненти камсыздаганын билүү зарыл болгон.

1. Бир окуучунун дарегине арыз алдыңыз.

2. Сабагыңызга күтүүсүздөн комиссия келип калды.

3. Сабак учурунда окуучуңуз оор жана какшыктаган суроо берди.

4. Бир окуучуңуз белгилүү себептерден мектептен үйгө кетүүгө уруксаат сурап жатат.

5. Жаңыңызга окуучу келип мурунку класс жетекчисин жамандай баштады.

6. Бир окуучуңуздан тамекинин жытын жыттап калдыңыз?

7. Предметтик мугалим сизге келип, классыңыздын жетишпегенинен жана начар тартибинен сабакты үзгүлтүккө учуратып жаткандыгын айтты.

8. Сизге сабактан тышкаркы иштерди уюштурган мугалим келип, сабагыңыздан 5 окуучуну сурап жатат.

9. Сабактын биринчи күнүнөн кийин маанилүү маселерди чечүү үчүн окуучуларды алып калсаңыз, ошол маалда директор чогулушка чакырып калды.

10. Сабактан кийин сиз бааларды угуздуңуз. Тыныгуу учурунда жаныңызга бир окуучу келип, баасы ылдыйлатылганын айтты

Ар бир студент кырдаалдын маңызын түшүнгөндөн кийин, кайсы кесиптик-педагогикалык маданияттын компонентинин жардамы менен туура чечүүнүн жолун табууга умтулат.

1-кырдаалда кесиптик-педагогикалык маданияттын компоненти болгон мугалимдин *методологиялык* жана *методикалык* маданияты жана анын аксиологиялык аспектиси;

2-кырдаалда, мугалимдин педагогикалык сылыктык (такт), этикасы жана адеп-ахлактык сапаттары;

3-кырдаалда, баарлашуунун жогорку маданиятын жана толеранттуулукту талап кылат;

4-кырдаалда, мугалимдин чыгармачыл маданиятын өнүктүрүүгө багытталган;

5-кырдаалда кесиптик сапаттарды калыптандырууга багытталган – принципиалдуулукту, талап койгучтукту жана объективдүүлүктү камтыйт.

Бул методиканы колдонууда төмөндөгүдөй жыйынтыктарды ала алдык: педагогикалык милдеттерди чечүү жана кесиптик-педагогикалык маданияттын тигил же бул методун аныктоо студенттердин мугалимдин маданият жаратуучу ишмердүүлүктөрү жөнүндө ой пикирлеринин калыптангандыгын маалымдап турат. Мындай көндүмдөр изилдөөгө катышкан студенттердин 20 (44,4 %) байкалды, ал эми калгандары кандайдыр бир деңгээлде туура эмес жоопторду беришти. Бул жыйынтыктарга таянуу менен педагогикалык кырдаалдар тууралуу талкуу жүргүзүлүп, кесиптик-педагогикалык маданияттын кайсы компоненттери өзүлөрүнүн функцияларын аткараарын ж.б. милдеттер чагылдырылды.

Жүргүзүлгөн изилдөөнү жыйынтыктап жатып, кесиптик-педагогикалык маданияттын калыптануу деңгээлин аныктоо, теориялык жана эмпирикалык маалыматтарды системазациялаганга жардам берип кесиптик-педагогикалык маданияттын ар бир компонентин көңүл сыртынан чыгарбоону камсыздады.

Адабияттар

1. Бенедиктов Б.А., Бенедиктов С.Б. Психология обучения и воспитания в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1983. – 224 с.

2. Белоусова Т.Ф. Педагогическая практика как фактор формирования основ педагогической культуры у студента педвуза: Дис. канд. пед. наук. ростов н/Д, 1989. - 229с.

3. Бондаревская Е.В. Уровень педагогической культуры главное основание для аттестации учителя. - Р н/Д, 1994. - 15с.

4. Исаев, И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. – М.: Высш. школа, 1993. – 348с.

5. Комогорцева И.Ф. Формирование у будущих учителей культуры педагогического общения с учащимися. Дис… канд. Пед. Наук. – М., 1984.-183 с.

УДК: 37:378:378.978

Джумагулова Г. А. *– п.и.к., доц. м.а.*
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
E-mail: gulnura.dzhumagulova@mail.ru

БОЛОЧОК СОЦИАЛДЫК ПЕДОГОГДОРДУН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН ИНСАНДЫК КОМПОНЕНТИ

ЛИЧНОСТНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

PERSONAL COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SOCIAL TEACHERS

Аннотация: *Макалада болочок социалдык педагогдордун кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык компонентинде инсандын кесиптик маанилүү сапаттары, кесиптик педагогикалык жөндөмдүүлүктөрү каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, жөндөмдүүлүк, педагогикалык жөндөмдүүлүк, гумандуулук, компонент, инсандын багытталгандыгы, болочок социалдык педагог.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются личностно-профессиональные качества, профессионально-педагогические способности личностной характеристики и профессиональной компетентности будущих социальных педагогов.*

Ключевые слова: *компетентность, профессиональная компетентность, способность, педагогическая способность, гуманизм, компонент, личностное направление, будущий социальный педагог.*

Annotation: *in this article personal and professional qualities, professional and pedagogical abilities of the personal characteristic and professional competence of future social teachers are considered.*

Keywords: *competence, professional competence, ability, pedagogical ability, humanity, component, personal direction, future social teacher.*

Болочок социалдык педагогдордун *кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык компонентинде* өзүнө инсандын багыт алуусун, кесиптик маанилүү сапаттарды, болочок педагогдун педагогикалык жөндөмдүүлүгүн бириктирип турат.

Стаж жана педагогдун предметти билүүсү окуучулардын билиминин тереңдигин жана ар тараптуулугун, алардын предметке кызыгуусун, өз алдынча иштей билүүсүн, предмет боюнча билимди жалпылай билүү жана билимдин башка тармактарына алып өтө билүүнү толук бойдон чагылдыра албайт.

Мектептерде көптү билген, жоопкерчиликтүү, көп жылдык стажы бар социалдык педагогдор педагогикалык ишмердикте жогорку жыйынтыктарга жетпей калган учурлар аз эмес, бул кубулуштун себептеринин бири – педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн жоктугу же калыптанышынын төмөнкү деңгээли.

Педагогикалык жөндөмдүүлүк – бул педагогикалык ишмердиктин талаптарына жооп берүүчү жана бул ишмердикке ээ болуунун ийгилигин камсыздоочу адамдын индивидуалдуу-психологиялык өзгөчөлүгү.

Негизги (базалык) педагогикалык жөндөмдүүлүккө булар кирет:

– *гностикалык жөндөмдүүлүк* – бул педагогикалык объектилерди, кубулуштарды жана процесстерди изилдөө (диагностика), үйрөнүү жөндөмдүүлүгү;

– *долбооролоочу жөндөмдүүлүк* – педагогикалык ишмердиктин максатын жана милдеттерин аныктоо, белгилеп жазуу жөндөмдүүлүгү;

– *конструктивдүү жөндөмдүүлүк* – максат жана милдеттерге ылайык педагогикалык ишмердикти пландаштыруу жөндөмдүүлүгү;

– *уюштуруучулук жөндөмдүүлүк* – өзүнүн ишмердигин жана окуучулардын ишмердигин уюштуруу, жамаатты инсандын калыптануу куралы катары түзүү жөндөмдүүлүгү;

– *перцептивдик жөндөмдүүлүк* – вербалдык (сөз аркылуу) маалыматсыз педагогикалык таасир тий-

гизүүнүн обьектисин же башка субъектти, башканын сезимдик кабыл алууларын түшүнүүгө берүүчү жөндөмдүүлүк;

– *суггестивдик жөндөмдүүлүк* – ынандыруу ыкмалары аркылуу инсанга эмоционалдык-эрктик таасир тийгизүү жөндөмдүүлүгү;

– *коммуникативдик жөндөмдүүлүк* – ар кандай курактагы балдардын тобу, жаштар жана чоңдор менен натыйжалуу карым-катнашка жөндөмдүүлүк;

– *кептик жөндөмдүүлүк* – оюн жана сезимдерин өзүнүн каалоосуна ылайыктуу бере билүү жөндөмдүүлүгү;

– *креативдүү жөндөмдүүлүк* – чыгармачылыкка жөндөмдүүлүк;

– *академиялык жөндөмдүүлүк* – кесиптик өзүн өнүктүрүү жана өзүн-өзү жакшыртуу;

– *дидактикалык жөндөмдүүлүк* – окуу материалын окуучулар ийгиликтүү түшүнгөндөй максатта адаптациялоо.

Педагогикалык жөндөмдүүлүктөр интеграцияланган түрдө, бири-бирин толуктоо менен, албетте, бири-бири менен өз ара байланышта көрүнөт. Педагогикалык ишмердикте педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн пайда болушундагы гармония үчүн өзүнүн эмоционалдык абалын көзөмөлдөө зарыл, ушуга байланыштуу эмоционалдык туруктуулук өтө маанилүү. Эрктик чымырканууунун чеги темперамент менен байланыштуу. Бул эрктин мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүүсү аркылуу мугалимдик такт, анын башка инсанга болгон урматтоосу пайда болот.

Педагогикалык такт – окуучулар мугалимдин ак дилдүүлүгүн, кылдаттыгын жана боорукердигине ишенишкен мугалимдин жүрүм-турумунун өзүнчө бир стили.

Инсандын дагы башка индивидуалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү болочок социалдык педагогдордун кесиптик компетенттүүлүгүнүн натыйжалуулугуна таасирин тийгизет. Буга биз болочок социалдык педагогдордун нерв системасын (темперамент), психикалык процесстердин өнүгүү жана сапаттык өзгөчөлүктөрүнүн деңгээлин (кабыл алуу, көңүл буруу, эсте тутуу, ой жүгүртүү, элестетүү ж.б.), болочок мугалимдердин индивидуалдык сапаттарын чагылдырууну жана кесиптик компетенттүүлүктүн калыптануу процессинде окуу көндүмдөрүнүн ийгиликтүү калыптанышына түздөн-түз таасир тийгизүүнү киргизебиз; эмоционалдык-эрктик тармактын өзгөчөлүктөрү (экстраверттүүлүк же интраверттүүлү, мүнөздүн эротик сапаттары ж.б.). Мына ушунун бардыгы индивидуалдуулукту кооздоп конкреттүү мугалимдин фиш ыкмаларынын тоналдуулугун жана өзгөчөлүгүн аныктайт.

Окумуштуу Б.Кенжебеков: “Тарбиячынын негизги белгилери жана анын чеберчилиги болуп максатка умтулуучулук, жалпы жана педагогикалык маданиятынын бийиктиги, акылы, мээримдүү жүрөгү, педагогикалык таланты, тынымсыз изденүүгө даярдыгы жана ак дилдүүлүгү саналат”, – деп айткан [4].

К.Д.Добаевдин пикири боюнча: «Жаңы формациянын болочоктогу мугалимдери өз предметин жеткилең билүүгө эле эмес, ар бир окуучунун педагогикалык процесстеги ордун көрүүгө, окуучулардын ишмердигин уюштура жана анын натыйжаларын көрө билүүгө жана мүмкүн болуучу четтөөлөрдү жөнгө сала алууга тийиш» [2].

В.Г.Белинскийге төмөнкүдөй сөздөр таандык: «Тарбиялоонун максаты – адамгерчилик, тарбиялоонун каражаты – сүйүү» [1].

Н.К.Дюшеева: «Жогорку окуу жайларынын окутуучуларын даярдоодо көңүлдү заманбап формациянын болочоктогу мугалимин кесиптик-инсандык калыптандырууга багытталган кесиптик аракеттердин стратегиясына буруу зарыл», – деп эсептейт [3].

Педагогикалык эмгек бул кесипти тандагандардын ар бирине окуу кырдаалдарына, шарттарына жана талаптарына жараша индивидуалдуу-өзгөчөлөнгөн жолго ыңгайлашууга, башкача айтканда өзүнүн индивидуалдуу ишмердик стилин табууга жардам берет. Бул үчүн болочок социалдык педагогго биринчиден, өзүнүн индивидуалдуу өзгөчөлүгүн аңдоого жана бул анын ишмердигинин жыйынтыктарында кантип чагыла тургандыгын элестетүүсү зарыл; экинчиден, болочок социалдык педагог, мунун негизинде өзүнүн педагогикалык ишмердигин кесиптик практика учурунда оптималдуу уюштуруу менен өзүнүн индивидуалдуу өзгөчөлүгүн көрсөтүүгө жана колдоно билүүгө милдеттүү.

Заманбап социалдык педагог бир катар кесиптик компетенттүүлүк сапаттарга ээ болушу керек, маселен: жалпы маданият, эрудиция, өзүнүн кесибин терең билүү, катуу талапчыл, байкагыч, педагогикалык такт, мындан сырткары гностикалык, конструктивдик, уюштуруучулук жана коммуникативдик өзгөчөлүктөр ээ болушу абзел.

Болочок адисте мына ушундай инсандын багыт алуусу ишмердиктин натыйжалуу сапаты үчүн негизги, педагогикалык чеберчиликке жетүүнүн, деңгээлди жогорулатуунун, кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүктүн ийгиликтүү калыптанышына өбөлгө болгон маанилүү шартты болуп эсептелинет.

Адабияттар

1. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. [Текст] / В.Г.Белинский. – М., 1953. – Т. 12. – 262 с.

2. Добаев, К.Д. Проблемы педагогического образования в Кыргызстане [Текст] / КД.Добаев // Высшее образование Кыргызской Республики. – Бишкек, 2009. – №4/6. – С. 23-25.

3. Дюшеева, Н.К. Подготовка вузовского педагога к профессионально-личностному формированию будущего учителя [Текст] / Н.К.Дюшеева // Высшее образование Кыргызской Республики. – Бишкек, 2009. – №4/6. – С. 19-23.

4. Кенжебеков, Б. Сущность и структура профессиональной компетентности специалиста [Текст] / Б.Кенжебеков // Высшая школа Казахстана. – 2002. – №2. – С. 81-84.

УДК 494.3-5

З. Мажитова, *ага окутуучу*
Кыргыз-Түрк «Манас» университети
E-mail: akimkizizama@mail.ru

ООЗЕКИ КЕПТИ ӨСТҮРҮҮНҮН УСУЛ-ЫКМАЛАРЫ

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ

METHODS OF DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH

Аннотация: *Макалабызда кыргыз тилин чет тил катары окутууда студенттин оозеки кебин өстүрүүдөгү методикалык өзгөчөлүктөр жана оозеки кепти интерактивдүү усул-ыкманын, коммуникативдүү көнүгүү-тапшырмалардын, кырдаалдык суроолордун, көрсөтмөлүү сүрөттөрдүн жана сүрөттүү тапшырмалардын негизинде өстүрүү тууралуу сөз болмокчу.*

Түйүндүү сөздөр: *оозеки кепти өстүрүү, интерактивдүү усул-ыкма, шиңгил түзүү, сүрөт менен иштөө, кырдаалдык тапшырмалар, талаш-тартыш суроолор, талкуулоонун түрлөрү*

Аннотация: *В статье будет идти речь о методических особенностей устной речи кыргызского языка как иностранного, особенно совершенствования устной речи студента, при помощи интерактивных методов, коммуникативных упражнений-заданий, ситуационных заданий, и иллюстративных заданий.*

Ключевые слова: *развитие устной речи, интерактивные методы, кластер, работа с рисунками, ситуационные задания, спорные вопросы, типы дискуссий*

Annotation: *The article will focus on the methodological features of the oral speech of the Kyrgyz language as a foreign language, especially improving the student's oral speech, using interactive methods, communicative exercises-tasks, situational tasks, and illustrative tasks.*

Keywords: *development of oral speech, interactive methods, cluster, working with pictures, situational tasks, controversial questions, types of discussions*

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин студенттерине кыргыз тили пикир алышуунун куралы катары гана окутулбастан, кыргыз тили илим-билим тили катары да окутуат. Ошондуктан билим алуу деңгээлине жеткирүү негизги талаптардын бири. Кыргыз тилин окутуу негизинен коммуникативдүү, интерактивдүү усулдардын негизинде ишке ашат. Сунушталган материалдарды өздөштүрүүдө адегенде оозеки кепке басым жасалат.

Биздин макалабызда коммуникативдүү, интерактивдүү жана башка усул ыкмалардын жардамы менен сүйлөө (монолог) жана сүйлөшүү (диалог) жөндөмдөрүн өстүрүүнүн усул-ыкмалары жөнүндө сөз болмокчу.

Тил үйрөтүүдө окутуунун пассивдүү, активдүү жана интерактивдүү деген усулдары кеңири колдонулуп келүүдө.

Окутуунун пассивдүү усулу. Окутуунун бул түрүндө окутуучу менен студенттин ордосундагы байланышта, негизги ролду окутуучу аткарат, башкача айтканда окутуучу айтат, түшүндүрөт, маалымат берет, ал эми окуучулар угушат, кабыл алышат.

Окутуунун активдүү усулу. Мында окутуучу менен студенттин ортосунда өз ара эриш-аркак байланыш болот. Окутуунун активдүү усулуна дидактикалык оюндар, талаш-тартышты жаратуучу кырдаал-суроолор, мээге чабуул жана башкалар кирет.

Окутуунун интерактивдүү усулу. Интерактивдүү (латын. «Inter» - өз ара, «act» - аракет кылуу) өз ара аракеттешүү, башка бирөөлөр менен сүйлөшүү, диалог куруу дегенди билдирет. Башкача айтканда **интерактивдүү усул-ыкмалар** окуучу менен окутуучунун ортосундагы сүйлөшүүгө гана багытталбастан, окуучулардын бири-бири менен болгон өз ара баарлашуудагы активдүүлүгүн жогорулатууга багытталат.

Интерактивдүү окутуу ишмердүүлүктүн атайын формасы болуп эсептелинет. Интерактивдүү ишмердүүлүк жеке бир ойдун же жеке бир студенттин оюнун үстөмдүк кылуусуна шарт түзбөйт. Тескерисинче, студенттердин өз ара пикир алышуусуна, өз ара аракеттенүүсүнө, биргелешип бир чечим кабыл алуусуна шарт түзөт. Бул усул-ыкманын негизинде окуучулардын сынчыл ойлому калыптанат, карама-каршы ой пикирлерди талкуулоого жана маалыматтардын негизинде

маселени чечүүгө, өз оюн таңуулабастан туура түшүндүрүүгө, адистик деңгээлде сүйлөшүүгө жетишет.

Жогоруда сөз болгон усул ыкмалардын негизинде оозеки кепти өстүрүүнүн 3 формасы жөнүндө сөз кылабыз:

1. «Шиңгил» түзүү аркылуу оозеки кепти өстүрүү;

2. Талаш-тартышты жаратуучу суроолор аркылуу оозеки кепти өстүрүү;

3. Сүрөттөрдүн негизинде оозеки кепти өстүрүү.

Кластер – англис тилинен которгондо «ыраттуулук» дегенди билдирет. Ал эми «шингил-бүчүргө байланган жүзүмдүн топтому» дегенди билдирет. Ушундан улам шарттуу түрдө «шингил» деген сөздү топтомду, ырааттуулукту билдирген түшүнүк катары кабыл алууга болот.

Шиңгил түзүүнүн жолдору:

1. Жеке шиңгил түзүү;
2. Эки экиден шиңгил түзүү;
3. Команда менен шиңгил түзүү;
4. Жалпы шиңгил түзүү.

Жалгыз шиңгил түзүү: Мында ар бир окуучуга атайын барак таркатылып берилет, же болбосо дептерге да иштөөгө болот. Адегенде окуучуларга шингилдин темасы берилет. Окуучу ошол берилген темага байланыштуу сөздөрдүн ар бирин бөлүктөргө жазып чыгат. Мисалы: «Үй-бүлө» деген тема боюнча шингил түзөбүз дегенде, ар бир окуучу өздөштүргөн сөздөрдү жазып чыгат: *ата, апа, эже, байке//ага, чоң ата, чоң эне, таене, таята, карындаш, ини, синди, жаша-, иште-, айыл ж.б.* Бул сөздөрдүн жардамы менен окуучу сүйлөм түзөт. Окуучулар мурунку сабактарда өтүлгөн сөздөрдү шингилге жазышат. Натыйжада өтүлгөн лексика кайталанып, дагы бир жолу бышыкталат жана

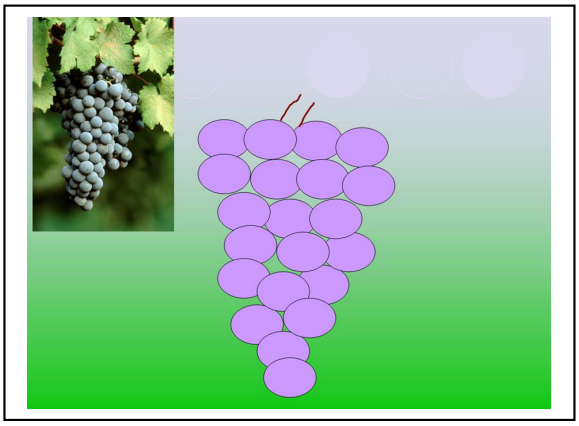

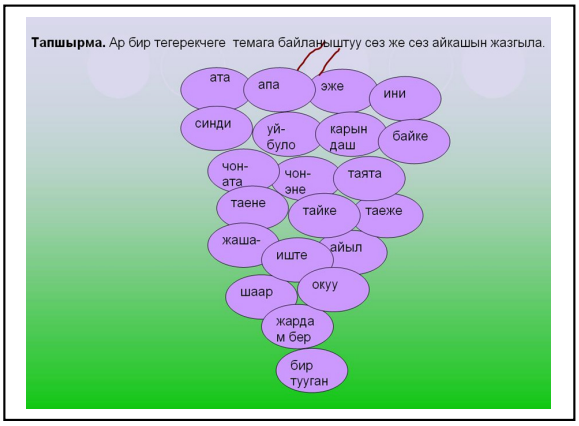

окуучулар өз алдынча сүйлөм түзүүгө жетишишет.

Эки экиден шиңгил түзүү; Окутуучу 2 окуучуга бир тема боюнча же эки башка тема боюнча тапшырма сунуш кылат. Ар бир окуучу кааласа дептерге же атайын таратылган кагазга окутуучунун берилген тапшырмасы боюнча 2 башка темага шиңгил же бир темага шиңгил түзөт. Ар бир окуучу өзүнө берилген темага байланыштуу сөздөрдү шиңгилге жазып чыгат жана ошол шиңгилге жазылган сөздөрдү экинчи окуучуга түшүндүрөт. 2-окуучу 1-окуучунун түшүндүрүүсү боюнча шиңгилге жазылган сөздү табыш керек. Ушул эле жол менен 1-окуучу түшүндүргөн сөздү 2-окуучу тапкандан кийин, өзүнүн шиңгилине жазылган сөздү түшүндүрө баштайт. *Маселен, "чоң ата" – атамдын атасы"*

Натыйжада группадагы окуучулар эки-экиден өз алдынча иштей баштайт. Окуучулар сөздөрдү түшүндүрүү үчүн мурдагы өтүлгөн лексиканы эстөөгө аракет кылышат жана кайталоого шарт түзүлөт. Окуучунун сөз кору байыйт жана өз оюн туура, так түшүндүргөнгө жетишет.

Команда менен шиңгил түзүү: Мында окуучуларды 2 топко бөлүштүрүп, ар бир топко тема берилет. Калыстык үчүн окутуучу 2 теманы кагазга жазып, билет түрүндө команданын ичинен бирден окуучу чыгып теманы тандашат. Кайсы тема туш келгенин үн чыгарып командалар бири-бирине айтышат. Окутуучу тарабынан белгилүү убакыт берилет. Ошол берилген убакыттын ичинде командалар сөздөрдү жазып бүткөндөн кийин мурдагы «шиңгил» оюну сыяктуу сөздөрдүн маанилерин түшүндүрө башташат. Кайсы команда көп сөздү тапса ошол команда утушка ээ болот. Бул оюн түрүндөгү сабактын максаты окуучулар командага бөлүнгөндөн кийин команданын ар бир мүчөсүнө, жок дегенде, бир сөздү түшүндүрүүгө туура келет. Ошондуктан окуучулар, адегенде, команданын артта калбашы үчүн күрөшүшөт, сөз кору аз окуучуга да, команда үчүн аракет кылууга туура келет жана сөз үйрөнүүгө жетишет. Оюнду жыйынтыктоо үчүн командалар шиңгилдеги сөздөрдөн бир канча сүйлөмдөрдү түзүшсө да болот.

Жалпы шиңгил түзүү: Мында маселе окутуучунун алдына койгон максатына жараша болот. Эгерде окутуучу өтүлгөн темаларды жыйынтыктоо максатын койсо, анда ар бир окуучуга ар башка темада тапшырма берет. Ал эми өтүлгөн теманы кайталоо үчүн болсо, анда окуучулар бир эле теманын үстүндө шингил түзүшөт. Ар бир окуучу өзүнүн жазган сөзүн мурда айтылгандардан башкаларын түшүндүрө баштайт, топтогу окуучулардын каалаганы ал сөздү табат. Окуучулар шиңгилдеги сөздөрдүн түшүндүрмөсүн жазып, андан кийин окутуучуга айтып беришет Көп сөздү тапкан окуучуга ыраазычылык билдирилет жана эмгеги баалланат. Натыйжада лексикалык темага байланыштуу

сөздөр негизинен толугу менен кайталанат. Көп сөз билген окуучунун эмгеги бааланат жана жаңы өтүлө турган темадагы сөздөрдү эстеп калуу үчүн окуучуда стимул пайда болот.

2. Талаш-тартыш жаратуучу суроолор аркылуу оозеки кепти өстүрүү

Талаш-тартыш суроолорду талкуулоонун ар кандай (дебат, диспут) ыкма жолдору бар. *Дебат* – кандайдыр бир чогулуштагы, жыйындагы талкуу, пикир алмашуу, жарыш сөзгө чыгуу. Ал эми *диспут* - илимий, адабий, ж. б. темада көпчүлүк алдында жүргүзүлүүчү пикир алышуу талашы. *Дискуссия* – кандайдыр бир талаш маселени көпчүлүктүн катышуусу менен эркин түрдө талкуулоо.

Талкуунун түлөрү:

- Диспут
- Дебат
- Дискуссия (сүйлөшүү).

Биздин максатыбыз оозеки кепти өстүрүү, ошондуктан окутуучу өтүлгөн теманы бышыктоо максатында жана окуучулардын өздөштүргөн сөздөрүн практикада туура колдонуусуна шарт түзүү үчүн **сүйлөшүү усул-ыкмасын** колодоно алат. Актуалдуу талаш-тартышты жаратуучу темалар боюнча суроолор, кырдаалдар ортого салынса, сүйлөшүү усул-ыкмасын колдонуу аркылуу сабак өз максатына жетет.

Сүйлөшүү усул-ыкмасынын өзгөчөлүгү:

- Окуучунун тилди практика жүзүндө колдоно алгандыгында:

- Талкууга коюлган кырдаал эч бир студенттин жеке турмушу менен байланыштуу эместигинде:

Талаш-тартышты жаратуучу кырдаалдык суроолорду сунуштоодо төмөнкүлөргө басым жасалуусу керек.

Талкуулоодогу негизги этаптар:

- Идеялардын көптүгү;
- Эч кандай сындын болбошу;
- Сандырак (абсурд) ойлордун да ортого салынышы;
- Ортого салынган ар бир ойдун кубатталышы;

Оозеки кептин натыйжалуулугун күчөтүү үчүн колдонулуучу сөздөр:

Менимче//менин оюм боюнча, анткени//себеби, ошондуктан, албетте, бирок, тилекке каршы, чын айтканда, мен бул пикирге макулмун (макул эмесмин) /каршымын, туура айтасыз.

«Тил көпүрө» окуу топтомунун мугалимдер китебиндеги «*Өзүңлү текшер*» рубрикасындагы сүйлөшүү (диалог) үчүн түзүлгөн көнүгүү-тапшырмалардан өрнөк:

Тема: *Таанышуу:* Адегенде жигит кыз менен таанышыш кере. Жок, кыз жигит менен таанышса да болот. *Анткени ...*

Тема: *Үй-бүлө:* Үйдөгү иштерди аял эле жасаш керек. Жок, эркектер да жардам бериши керек. *Анткени ...*

Тема: *Үй.* Үйдүн чоң, 2 кабатуу болгону жакшы. Жок, үй чоң эмес, чакан, ыңгайлуу болушу керек. *Анткени ...*

Тема: *Шаарда*: Шаардын борборунда жашаган жакшы. Жок, шаардын четинде жашаган жакшы. *Анткени ...*

Тема: *Соода-сатык:* Буюмдун арзанын алыш керек. Жок, буюмдун кымбатын алыш керек. Дайыма мода менен кийиниш керек. Жок, классикалык кийимдерди кийген жакшы.

Талаш тартыш суроолор:

1. Аба ырайынын кескин өзгөрүүсү, адамдардын табиятка жасаган мамилесине байланыштуу. Жок, аба ырайынын өзгөрүүсү бул жөн гана жаратылыштык кубулуш.

2. Бүгүнкү күндө көркөм адабий китептерди окуунун кажети жок. Анткени интернет бар. Жок, көркөм чыгармаларды жаштарыбыз сөзсүз окушу керек.

3. Бүгүнкү күндө жогорку билимдүү болуу шарт. Жок, жогорку билимсиз деле ойдогудай жакшы жашоого болот.

Жогоруда ортого салынган талаш-тартыш суроолордун негизинде окуучу өз оюн таңуулабастан туура, так түшүндүрүүгө, курбалдаштарынын оюн угууга, айтылган ойлорго каршы болсо да, сабырдуулук менен угууга жана башкалардын оюн сыйлоого аракет кылууга жетишет.

3. Сүрөттөрдүн негизинде оозеки кепти өстүрүү

Элдик оозеки чыгармачылыктын түрү болгон макал-лакаптардын маанисин сүрөттөргө байланыштырып, студенттердин оозеки кебин өстүрүү натыйжалуу усул ыкмалардын бир түрү болуп саналат. Интерактивдүү усулдардын ичинен Синквейн ыкмасын да колдонууга болот.

Сүрөт менен иштөөнүн жолдору:

I. Берилген сүрөткө тема коюу жана сүрөт боюнча суроолорду түзүү:

Албетте, колдон келишинче окуучуларга сюжеттүү сүрөт берүү талаптардын негизгилеринин бири. Сүрөт боюнча окутуучу өзү суроолорду даярдап келип окуучулар менен даяр суроолордун үстүндө иштесе болот. Же болбосо окутуучу окуучуларга сүрөт боюнча суроо түздүрсө жана кээ бир суроолор боюнча окуучунун жеке оюн кыска убакыттын ичинде жаздырып алса да болот. Мисалы,

1. Азыркы учурда ийгиликке жетүү абдан кыйын. Ошондуктан жаштар ийгиликке жетүү үчүн эмне кылуу керек?

2. Жогорку билимдүү адам гана билимдүүбү же, жогорку билими жок адамды да билимдүү десек болобу?

3. Өткөн замандарда адамдар өз элин, жерин коргоо үчүн согушка катышышкан. Азыркы учурда жаштар өз өлкөсү үчүн эмне кылышы керек?

4. Бүгүнкү күндөгү билим берүү системасын өзгөртүү керекпи?

5. Сиздин оюңуз боюнча. билим алууда акча канчалык деңгээлде роль ойнойт?

6. Бул сүрөттү карап, эсиңизге эмнелер түштү?

Практикада тил үйрөтүүнүн мындай ыкмасын колдонуу менен сабактарыбыздын жемиштүү болоруна толук ишендик. Маселен 6 суроо боюнча Түркия Республикасынан келген студенттин жазган чакан дилбаяны күбө.

«Бул сүрөттү карап отуруп, «ӨССде» отурганым эсиме түштү. («ӨСС»- бул Туркияда жогоку окуу жайларда бюджеттик негизде окуу үчүн кирүү сынагы) Мен сынакта абдан кыйналдым. Сынакты бир аз даштап коюп, башка нерселерди ойлодум. Мисалы: сынактан өтпөсөм эмне болот деген суроо оюма келди. Ошол замат сынактан өтүп, анан жакшы бир университетте окугум келди. Котормочу болсом, үй-бүлөмө жардам берсем, алардын каалаган нерселерин алсам, буюрса тилектеримди ишке ашырсам, көп акчам болот деп ойлодум. Сынак бүттү, азыр университетте окуп жатам. Максатыма жетиш үчүн дагы көп иштешим керек. (Селва Камбур)

II. Сүрөткө байланыштуу макалдарды сунуштоо аркылуу кеп өстүрүү;

Окутуучу сүйлөшүүгө жем таштоо үчүн атайын макал-лакаптарды сунуштайт. Окуучулар берилген макалдарды чечмелөө аркылуу сүрөттүн мазмунуна байланыштуу макалды тандап алышат. Окутуучу макалдардын маанисин чечмелөө үчүн сөздөрдү сунуш кылса, окуучу үчүн жеңил болот жана окуучунун оозеки кебинин «түшүмдүүлүгү» жогорулайт.

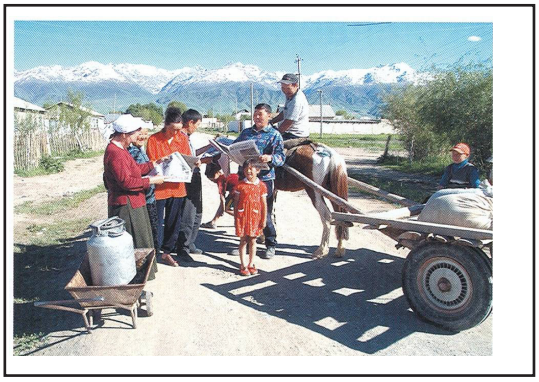

Жогорудагы сүрөттөргө байланыштуу *“Берекенин баары айылда”, “Айыл эли - бир эл, бир журт”, “Ааламга жол айылдан башталат”* жана башка ушул сыяктуу темаларды сунуштоого болот. Бул темалардын негизинде окуучу ички оюн, ой жүгүртүүсүн, айылга болгон көз карашын түшүндүргөнгө аракет кылат. Же болбосо ушул эле сүрөткө маниси жагынан жакын келген бир нече макалдарды сунуштоо да ылайыктуу. Маселен: *“Жаз жарыш – күз күрөш”, “Аракетке – берекет”, “Кыштын камын жазда көр”, “Ырыс алды ынтымак”, “Эмгек эрезеге жеткирет”*. Бул макалдардын маанисин чечмелөө менен бирге сүрөткө кайсы макалдын маниси жакын келерин табышат. Макалдарды жаттап калуу мүмкүнчүлүгү пайда болот жана оозеки кепте колдонууга шарт түзүлөт.

III. Тест түрүндө түзүлгөн тапшырмалар аркылуу сүрөт менен иштөө;

Чет элдик студенттерге тил үйрөтүү менен биз кыргыз элинин маданиятын, тарыхын, каада-салтын, улуттук оюндарын да үйрөтөбүз. Улуттук оюндардын атын эсинде сактап калуу максатында төмөнкүдөй тест түрүндөгү суроолорду берүүгө болот. Сүрөт боюнча суроо түзүп, суроонун жообун тест түрүндө сунуш кылып, сунуш кылынган жооптор адаттагы тесттер сыяктуу 1 туура жооп эмес, суроонун 2–3 туура жообун сунуштайбыз.

1. Сүрөттөгү улуттук оюндун аты эмне?

А) *Улак тартыш.* Б) *Кыз куумай.*

В) *Ат чабыш.* Г) *Көк бөрү.*

Тесттин жардамы менен сүрөттөгү оюндун аталышынын варианттарын туура табуу менен ал оюндун аттары эсте калат жана кыргыз элинин мындан башка улуттук оюндарынын атын үйрөнөт. Муну менен кыргыз элинде эзелтеден бери ойнолуп келген улуттук оюндардын атын үйрөтүүгө жетишебиз.

2. Бул оюнга кандай жигиттер катыша алат?

А) *шамдагай* Б) *күчтүү*

В) *копол* Г) кең далылуу.

Бул суроодо да жогоруда көрсөтүлгөн принцип сакталат. Бирок жогоруда зат атооч сөздөр берилсе, 2 суроодо сын атооч сөздөр берилди.

3. Бул оюнду кантип ойношот?

А) алып кач- Б) сууруп ал-

В) талаш- Г) теп-

Өзүңүздөр көрүп тургандай эле биринчи суроонун жообу зат атооч, экинчи суроонун жообу сын атооч, үчүнчү суроонун жообу этиш сөздөр болду.

Мындан окуучуларга оюндардын атын атоого, оюнга катышкандардын мүнөзүн сыпаттоого, ал оюндарда аткарыла турган кыймыл-аракеттерди үйрөтүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Жыйынтыгында кыргыз тилин чет тил катары окутууда окуучунун сүйлөө жана сүйлөшүү кебин өстүрүү үчүн коммуникативдүү көнүгүү-тапшырмалар, кырдаалдык суроолор, дидактикалык оюндар, көрсөтмөлүү сүрөттөр жана сүрөттүү тапшырмалар сунушталса, максатка жетүүнүн ыңгайлуу жолу деп эсептейбиз.

Адабияттар

1. Тил көнүрө: Кыргыз тили чет элдиктер үчүн: Окуу китеби / З.Дербишева, С.Досоева, З.Мажитова. - Б., 2005.154 б.

2. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. - М.: ИНТОР, 1996. -544 с.

УДК: 811.512.154:37.09.3

С. Ибрагимова
Бишкек медициналык колледжинин
Мамлекеттик тил боюнча методисти

Ж.БАЛАСАГЫН БАЛАГА БЕРГЕН ТАРБИЯ ЖӨНҮНДӨ

Ж. БАЛАСАГЫН О ВОСПИТАНИЯ РЕБЕНКА

ABOUT CHILDREN EDUCATION BY JUSUP BALASAGYN

Аннотация: *Макала Орто кылымдардан биздин доорго жеткен Ж.Баласагындын "Кут даарытар билим" (Кутадгу Билиг) дастанындагы таалим-тарбия, айрыкча жаш баланы тарбиялоонун мааниси, келечеги жөнүндө айткандарын чечмелөөгө арналган.*

Түйүндүү сөздөр: *түрктөр, улуттар жана карапайым эл, лакаптар, бала жана тарбия, сүйлөө өнөрү.*

Аннотация: *Статья посвящена знаменательному труду Средневековья Ж. Баласагына "Благодатное Знание" (Кутадгу Билиг) и интерпретации высказываний мыслителя о воспитании детей в семье.*

Ключевые слова: *Тюрки, "верхи и низы", пословицы, ребенок и воспитание, умение говорить.*

Abstract: *The article is devoted to Jusup Balasagyn's work "Kutadgu Bilig" and interpretation of philosopher's sayings about children education in the family.*

Key words: *Turkic people, nations and simple people, proverbs, child and education, speech art.*

Ж.Баласагындын «Кутадгу билиг» дастаны мындан миң жыл мурун жазылса дагы андагы айтылган ойлору, акыл-насааттары, керек болсо ой жүгүртүүлөрү, сунуштары аркылуу адамзат коомунун, анын ичинде түрк элдеринин өнүгө баштаган мезгилинен кабар берген өчпөс шам катары бааласак болчудай. Орто кылымдагы доордо (X–XV кылымдар) Чыгыш калкынын кайсы элдери өздөрү жөнүндөгү маалыматты кайсы жол менен дүйнөгө тарата алды экен? Албетте Кытай, Индия сыяктуу тектүү жана даңазалуу элдердин дареги тийиштүү окуялар аркылуу ааламга угулуп тургандыгы тарыхта белгилүү. Алар көбүнчө жаңы жер ачылыштар, ааламды каптаган жаратылыш кырсыктары, диндердин таралышы, экономикалык жана маданий байланыштар, жеке саякатчылардын «жаңы жерлерди» ачышы сыяктуу толуп жаткан окуялар, фактылар менен угулуп же айтылып отурган болуу керек. Бирок биздин оюбузча түрк элдери, түрк тектүү көчмөн же жер которуп жүргөн «бейтааныш» элдер жөнүндө ааламга даңаза кылган же кабар берген дал ушул Жусуп Баласагындын «Кут даарытар билим» деген дастаны болгондугун бүгүн илимий коомчулук моюнга алып, тийиштүү баасын берип, маанисин ачып жаткандыгыбыз жалган эмес.

Орто кылымдардагы түрк элдери, анын ичинде кыргыздар жөнүндө бир нече тарыхый, географиялык, тилдик, этнографиялык маалыматтар бар экендигин тана албайбыз. Маселен В.В.Бартольд, И.М.Семенов-Тяншанский, С.Е.Малов, Н.М.Прежевальский, Ч.Валиханов сыяктуу 19-кылымдын окумуштуулары-нын эмгектери эле Кыргыз таануу илиминин калыптанышына баа жеткис салым кошконун бүгүн эскерте кетүүнүн кезеги келип турат. Ж.Баласагындын биз сөз кылып жаткан эмгеги өзгөчө маанидеги окуя. Аны биз, улуу бабабыздын бүгүнкү муундары, өзүбүздүн өткөн доорубуздан кабар берген улуу көркөм, жазма чыгарма деп билишибиз кажет. Бабабыз өзү айткандай түрк элдери дагы Борбордук Азиянын чексиз чөлкөмүндө көчүп-отурукташып жүргөн, жалпысынан «**түрктөр»** деген аталыш менен тааныл-ып келген элдерден экенбиз. Дастандын текстиндеги маалыматтарга караганда биздин бабаларыбыздын доорунда дагы элдин, журттун бирикмеси, тобу, уруусу жана буларга байланышкан алардын башкаруучусу, мырзасы, башчысы, кулдары, карапайым эли, элди башкарып, алардын жүрүш-турушун жөнгө салган башчылары, аксакалдары же азыркыча айткандай «ак-сөөктөрү» болгондугу дастанда катышкан каармандардын өз ара мамилесинен байкалып турат. Мындай улуу даражалуу адамдары бар, аларга кызмат кылган «чабармандары» бир коомдо, ар түрдүү маселе чечүүдө даража, улуу-кичүү, бай-

кедей, малчы-жылкычы, жер ээлери сыяктуу толуп жаткан социалдык чөйрөнүн өкүлдөрү болгонун дастандын мазмунунан байкап турабыз. Демек, ошондо эле улуу-кичүү, ата-бала, эне-кыз, башчы-аткаруучу сыяктуу өз ара мамилелер дайыма болуп келгендиги «көрүнүп» турат.

Элдин катарында болуу, ата-эненин эмгегин актоо, башка катмарга кайрымдуу, элпек, жоопкер болуу сыяктуу күнүмдүк жана түбөлүктүү талаптар эзелтен бери эле айтылып, кайталанып, жарыяланып келген экен. Мындай түшүнүктө бабалардын дастанындагы уул жана кыз балага карата айтылган тарбия-таалим, анын башталышы менен жүрүшү жана акыбети жөнүндө айтылган саптардын төмөнкү тексттерине эле көңүл буруунун маанисине токтолдук.

1219 Тарбиясы катуу болсо баланын,
Жүзү жарык эне менен атанын.
1220 Бекем кармап балаңды башкарбасаң,
Андан түңүл, баш бербей арган кетет.
1223 Эрке болсо кимдин уул кыздары,
Азабың жеп анык жүрөк сыздары.
1224 Бармактайдан кетсе бала ээн баш,
Балада эмес, бул күнөөдө ата баш.
1225 Жаман жорук чыкса эгер баладан,
Анын баары болгон болот атадан.
1227 Ата экенсиң катуу болгуң уулуңа,
Күлкү болбой, шылдың болбой **сонгуга.**
1228 Уул кызга үйрөт нуска, билимди,
Нарктуу болсун сыпаа-сылык, күйүмдүү ж.б.

Айтылган сөздөр кадимки эле азыркы кыргыз макал-лакаптарын эске салат. Бирок макалга берген аныктамаларда анын көп учурда белгилүү бир түйүндүү пикирди айтып, кыска-кыска, кээде уйкалышып сүйлөнө турган болсо, **лакап** көбүнчө сөздүн сырткы сулуу кооздугуна карап, бир нерсени таалим катарында калтыруу үчүн айтылат же, бабабыздын айткандарын бизге калтырган акыл-насыят же учкул сөздөр десек болот. Алардын айтылышы эле көкүрөктү ээлеп, жаттап алууга ыңгайлуу, уйкаш сөздөр жана сөз айкаштары, сүйлөмдөргө жык толгон.

(3,24) Жусуп Баласагындын дастанындагы жыйынтыктар, үзүндүлөр бир эле учурда макалга, көпчүлүк учурда **лакапка** окшоп кетет.(1) Анын үстүнө орто кылымда жазылган Улуу дастан улуу бабабыздын өз доорунун жүрүм-турумуна, күндөлүк жашоосуна негизделип, кийинки муундарга багышталып айтылган ар бир ой жүгүртүүсү, бизге бүгүнкү муундарга лакап болуп кала берүүсүнө эч ким шек келтирбесе керек.

Уул мекендин сактоочусу, ата-эненин келечекке карата таянган тоосу, кыз үй-бүлөнүн абийири, асыл сапаттардын алып жүрүүчүсү. Ошондуктан аларга берген тарбияга олуттуу маани берип, келечегине жаштайынан кам көрүү абзел. Бирок бала дагы жаштайынан баштап өзүн сергек кармап, кайда, кайсы жерде кантип сүйлөш керек, өзүн улуу-кичүүнүн алдында кандай кармап, кандай сезүү керек.

Бабабыз айрыкча эл алдында сөз сүйлөөнүн тартиби, мааниси, сөздөрдү колдонуунун жол-жобосун алдыбызга тарткансып турат. Бүгүнкү көз караш менен баалап келгенде кадимки эле сүйлөө маданиятына тарбиялап жаткандай.

Күндөлүк турмушта сүйлөгөн сөзүбүз башка угуучуга кандай жетет, кандай таасир берет жана угуучу сөзүбүздү кандай мааниде кабыл алды, буларга маани бербейбиз. Көрсө айтылган сөздүн жаңырышын; тийгизген таасирин жана аларга жараша жообун, таасирин, жыйынтыгын кулагыбыз менен угуп же экинчи жактын кыймылын, көз карашын угуп-көрө алышыбыз күтүлөт турбайбы. Сүйлөп жаткан мезгилде ичибиздеги ниет, бере турган түз, тескери, какшык маанилер кошо кетип жатпайбы.... Ошого жараша жооп күтүлө тургандыгы жашырын эмес го. Ошондуктан

167 Сөзүң байка ал башыңа жетпесин,
Тилиң байка, тишиң сынып кетпесин.

Бабабыз башынан өткөн үчүн бизге эскертип жатат.

163 Тил келтирет бакыт-таалай, даңкыңды,
Тил кор кылып, алат алтын башыңды.

Адам коому күндөлүк иш-аракет, жашоо тиричилигине байланышкан учурлар, зарылдыктар, муктаждыктар кимдер менен гана бизди жолуктурбайт. Ал эми алдында турган адам ким, кандай мансабы бар, ойлогон же каалаган максат-милдети бетинде көрүнүп турбайт. Балким өз убагында , айрым жагдайда үн кошпой коюу да туура болуп жүрбөсүн:

171 Көп сүйлөгөндөн артык пайда таппадым,
Сүйлөбөй да көп болбоду тапканым.
169 Эсендикти сен тилесең өзүңө,
Тилиңди тый, сак болгунуң сөзүңө.

Көпчүлүктө улуу кичүү катышкан жерде, мейли тели-теңтуштардын арасында сүйлөгөндөн уккан жакшы дейт улуу муундун өкүлдөрү. Нуска, осуят сөздөр жаштар үчүн айтылат. Алар көпчүлүк айткан мындай эреже, нускоону көкүрөккө тутуп, жашоодо эреже катары ала жана колдоно жүрүшү керек. Кезексиз сүйлөп, орунсуз ой айтып, ортону бузгандар болгон жана алар бул кылыгы үчүн тийиштүү жоопторду алган. Дал ушундай жагдайлар эске түшүп:

176 Тилди тыйса аман болот алтын баш,
Аз сүйлөсө узун болот алтын баш

деп чыгармада бизге эскертүү берилип жатат. Күндөлүк гана эмес, узак өмүр өткөрүү үчүн, эл ичинде тийиштүү кадыр-баркы болуп, узак жашоо үчүн:

162 Акыл, билим көпүрөсү кызыл тил,
Таамай сөздөр жан жыргатат муну бил
жана дагы:

2478 Таза көңүл, элпек жанга кут конот,
Өңү, сөзү жылууга эл топтолот.

Көрүнүп тургандай Жусуп Баласагын бабабыздын миң жыл мурун жазылган «Кут даарытар билим» дастаны күнү бүгүнкүдөй бизге таасир берип, туура жолго багыштап келет. Себеби:

190 Ата сөзү балага мурас болот,
Мурасты сен сактасаң оомат конот.

Адабияттар

1. Жусуп Баласагын Кут даарытар билим (Кутадгу билиг) Avrasia vasnrasi. -Б.,2008.

2. Жусуп Баласагын. Куттуу билим. -Б., 2015.

3. Закиров С. «Кыргыз элинин макал, лакаптары». -Ф.: Мектеп, 1972.

4. Гапаров С. Кыргыз макал, лакаптарынын синтаксистик түзүлүшү. -Ф.,1979.

5. Ибрагимов М. (жыйнаган) Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү. -Карабалта, 2005.

УДК: 37:378:378.978

Джумагулова Г. А. *– п.и.к., доц. м.а.*
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети
E-mail: gulnura.dzhumagulova@mail.ru

БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК КОМПОНЕНТИ

ТВОРЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

CREATIVE COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Аннотация: *Макалада болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн педагогикалык чыгармачылыгы каралган. Чыгармачылык компонент болочок мугалимдердин педагогикалык милдеттерди чечүүдө стандарттан тышкаркы чечимдерди таба билүүсү жана шык-жөндөмдүүлүгүнөн көрүнөт.*

Түйүндүү сөздөр: *компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, чыгармачылык, педагогикалык чыгармачылык, окутуу процесси, болочок мугалим.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается педагогическое творчество профессиональной компетентности будущих учителей. Творческий компонент проявляется в способности и умении будущего учителя находить нестандартные решения педагогических задач.*

Ключевые слова: *компетентность, профессиональная компетентность, творчество, педагогическое творчество, процесс обучения, будущий учитель.*

Annotation: *in this article are considered pedagogical creativity of professional competence of future teachers. The creative component is shown in ability and ability of future teacher to find non-standard solutions of pedagogical tasks.*

Keywords: *competence, professional competence, creativity, pedagogical creativity, training process, future teacher.*

Чыгармачылык компонент болочок мугалимдердин педагогикалык милдеттерди чечүүдө стандарттан тышкаркы чечимдерди таба билүүсү жана жөндөмдүүлүгүнөн көрүнөт. Педагогикалык ишмердикти ийгиликтүү ишке ашыруунун негизинде чыгармачылык жатат.

Болочок мугалимдердин чыгармачыл (креативдүү) жөндөмү, кесиптик компетенттүүлүгү тууралуу айтуунун кереги жок. Конкреттүү тема боюнча бир эле сабак ар түрдүү параллелдерде, класстарда же окуу топторунда бирдей өтпөйт. Окуучулардын индивидуалдуулугу, алардын даярдыгынын деңгээли, маалыматты жана жаңы билимди кабыл алуудагы кыйынчылыктар мугалимди окуу процессинин жүрүшүнө жана окуучулар менен өз ара мамилелердин системасына ыңгайлашууга мажбурлайт.

Ошондуктан мугалим дайыма натыйжалуу каражаттар жана көп учурда капыстан, күтүлбөстөн пайда болуучу проблемалуу кырдаалдарды чечүүнүн жолдорун чыгармачылык менен издөөгө милдеттүү. Эгер мугалим көптөгөн белгисиз нерселерге байланыштуу тапшырмаларды чече албаса, ал туңгуюкка кабылат, бул өзүнүн даяр эместигин сезген сезимдерге, ал тургай педагогикалык ишмердиктен кетүүгө алып келет.

Педагогикалык ишмердикте чыгармачылыктын бир нече түрлөрү бар: дидактикалык чыгармачылык – бул окуу материалдарын ылгап алуунун ар түрдүү ыкмаларын ойлоп табуу жана структуралаштыруу, аны берүүнүн методдору, окуучулардын өздөштүрүүсү боюнча окутуу тармагындагы ишмердик; технологиялык чыгармачылык, педагогикалык технология жана долбоорлоштуруу тармагындагы ишмердик, бул окуучуларды окутуу жана тарбиялоодо натыйжалуулукту жогорулатууга түрткү берүүчү жаңы педсистема, педпроцесстерди жана окуу педкырдаалдарын издөөнү; чөйрө, мугалим менен окуучунун өз ара мамилелерине жараша пландаштыруунун, көзөмөлдүн жаңы ыкмаларын түзүүдө, күчтөрдү жайгаштырууда, ресурстарды мобилизациялоо боюнча башкаруу жана уюштуруу тармагындагы чыгармачылык.

Педагогикалык чыгармачылык жогорку кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүккө таянган учурда натыйжалуу болот. Окутуу жана тарбиялоонун объективдүү жаңы технологиясын түзүүчү мугалимдер өтө аз, бирок ар бир сабак, практикалык сабак белгилүү методдорду жана методиканы ийгиликтүү айкалыштырса анда, тиги же бул деңгээлде чыгармачылыктын натыйжасы болуп саналат. Белгилүү элементтерден жаңы система түзүү – бул чыгармачылык. Ар бир сабактын курулушу жана өтүлүшү чыгармачылык мамилени талап кылат, анткени сабак – бул дайыма топтун ар кандай социалдык-психологиялык абалы, ар кандай индивидуалдуулук жана албетте, сабакты өтүүнүн ар түрдүү схемасы, окутуунун ар кандай методдору.

Педагогикалык ишмердик, башкалар сыяктуу эле сандык эле эмес, сапаттык мүнөзгө ээ. Педагогикалык эмгектин мазмуну жана аны уюштуруу мугалимдин коюлган максаттарга жетүүдө өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусунун даражасын чагылдыруучу өзүнүн ишмердигине чыгармачыл мамилесинин деңгээлин аныктоо менен гана туура баалоого болот. Ошондуктан педагогикалык ишмердиктин чыгармачыл мүнөзү анын объективдүү мүнөзүнүн маанилүү элементи болуп саналат.

Бул педагогикалык кырдаалдардын көп түрдүүлүгү, бир тараптуу эместиги, анализге вариативдүү мамилени жана андан келип чыккан милдетти чечүүнү талап кыла тургандыгы менен шартталат. Педагогикалык ишмердик – үзгүлтүксүз чыгармачылык процесс. Бирок башка тармактардагы чыгармачылыктан (илим, техника, искусство) мугалимдин чыгармачылыгы социалдык баалуу жаңыны, оригиналдууну түзүүнү максат кылат, анын натыйжасы дайыма инсанды өнүктүрүү болуп кала берет. Албетте, чыгармачылык менен иштеген мугалим, мугалим-новатор өзүнүн педагогикалык системасын түзөт, бирок ал берилген шартта мыкты натыйжа алуунун каражаты гана болот.

В.В.Краевскийдин пикири боюнча мугалимдин чыгармачыл ишмердиги негизги эки формада ишке ашат: белгилүү каражаттарды педагогикалык кырдаалдардагы билим берүү процессинде келип чыккандар менен жаңыча айкалыштыруу жана мугалим мурда ээ болгон аналогиялуу кырдаалдарга карата жаңы каражаттарды иштеп чыгуу [1].

Чыгармачылык педагогикалык процесс өзүнүн биринчи стадиясында жаңы байланыш жана комбинацияларды, мурда белгилүү, атайын методиканын негизинде ишке ашырылган түшүнүк жана кубулуштарды калыпка салууну көрсөтөт. Аны ишке ашыруунун оптималдуу жолдорун алгоритм аркылуу же чечимди жеңил чечүү үчүн, эрежелердин эвристикалык системасын аныктоого болот. Педагогикалык ишмердикке бул ишмердиктин чечимин кошуп жазуу – мугалимдин ишине илимий негизделген жетекчилик зарыл. Бул кошуп жазууну аткаруу (эгер ал догма эмес, жетекчилик катары колдонулса) мугалим үчүн чыныгы чыгармачылык мейкиндикти ачып берет.

Азыркы адабиятта педагогикалык чыгармачылык өзгөрүлмөлүү шарттардагы педагогикалык милдеттерди чечүү процесси катары түшүндүрүлөт. Типтүү жана стандарттуу эмес көптөгөн милдеттерди чечүүгө кайрылуу менен мугалим башка изилдөөчү сыяктуу өзүнүн ишмердигин эвристикалык изденүүнүн жалпы эрежелерине ылайык курат: педагогикалык кырдаалды анализдөө; келип чыккан маалыматтарга ылайык жыйынтыкты долбоорлоо; жыйынтыкты болжолдоо жана жетишүү үчүн зарыл каражаттарды анализдөө; алынган маалыматтарды баалоо; жаңы милдеттерди белгилеп жазуу.

Е.Ш.Нусубалиеванын пикиринде «коммуникациялык компетенттүүлүк – баарынан мурда, болочок мугалимдин педагогикалык баарлашуу милдеттерин чечүү үчүн кеп каражаттарын максаттуу пайдалануу жолдору жөнүндө билиши» [4].

Албетте, чыгармачыл педагогикалык ишмердиктин тажрыйбасы – ойдун пайда болушу, аны иштеп чыгуу жана идеяга айлантуу (гипотеза), ой менен идеяны ишке ашыруунун ыкмаларын табуу – педагогикалык ишмердикти чагылдыруучу атайын тандалган милдеттерди чечүү боюнча системалык көнүгүүлөрдөн жана болочок мугалимдердин окуу жана реалдуу кесипке багытталган ишмердигин уюштурууда өздөштүрүлөт.

Көп учурда мугалимдин чыгармачылыгы пайда болгон тармак, аны педагогикалык милдеттерди стандарттуу эмес, оригиналдуу чечүүгө алып келүү менен тарый берет. Ошол эле учурда мугалимдин чыгармачылыгы педагогикалык ишмердиктин негизи жана өзгөчөлөнгөн фон катары көрүнгөн коммуникативдик милдеттерди чечүүдө да аз эмес көрүнөт.

В.А.Кан-Калик, мугалимдин чыгармачыл ишмердиги менен катар логикалык-педагогикалык жана субъективдүү-эмоционалдык аспектисин бөлүп көрсөтүү менен мугалимдин ишмердигиндеги коммуникативдик чыгармачылыкты белгилейт (жаңы коммуникативдик милдеттерди издөө жана табуу, окуучулардын сабак учурундагы инсан аралык өз ара мамилелериндеги жаңы каражаттарды мобилизациялоо, окуучулардын топтук ишинде жаңы форманы түзүү ж.б.) [2].

Мугалимдин ишмердигиндеги чыгармачылык ар кандай деңгээлдер менен мүнөздөлөт. В.А.Кан-Калик педагогикалык чыгармачылыктын төмөнкүдөй деңгээлдерин бөлүп көрсөткөн [3].

Класс менен өз ара мамилелешүүнүн элементардык деңгээли: мугалим кайтарым байланышты колдонот, анын жыйынтыктары боюнча өзүнүн таасирлерин оңдоп түзөйт, бирок ал «методика боюнча», «шаблон боюнча», башка мугалимдердин тажрыйбасы боюнча аракеттенет.

Мугалимдин мурда тааныш окутуунун методдорунун жана формаларынын мазмуну туура тандалып жана максаттуу айкалышканда пайда болгон чыгармачылык учурдагы сабактагы ишмердикти пландаштыруудан тартып оптимизациялоонун деңгээли.

Эвристикалык, мугалим окуучулар менен жандуу карым-катнаштын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн колдонгон учурда.

Мугалимдин чыгармачылыгынын жогорку деңгээли анын толук өз алдынчалуулугу, даяр ыкмаларды колдонуусу, бирок инсандык башаттарын кошуусу менен мүнөздөлөт, ошондуктан алар анын чыгармачыл индивидуалдуулугуна, тарбияланууучунун инсандык өзгөчөлүгүнө, класстын өнүгүүсүнүн конкреттүү деңгээлине ылайык келет.

Мына ошентип педагогикалык чыгармачылык өзүнөн-өзү – бул мурда жыйналгандарды (адаптация, репродукция, билим жана тажрыйбаны кайра жаратуу) өздөштүрүүдөн тартып, өзгөрүүгө, бар тажрыйбаны кайра курууга чейинки процесс. Педагогикалык кырдаалга ыңгайлашуудан тартып, аны кайра курууга чейин мугалимдин чыгармачылыгынын динамикасынын мазмунун түзөт. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн чыгармачылык компонентинин мазмуну жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү жана ар бир педагогикалык милдетти чечүү үчүн, ар бир педагогикалык кырдаалдарда стандарттуу эмес чечимдерди табуу билгичтиктерин калыптандыруудан турат.

Литература

1. Краевский, В.В. Общие основы педагогики [Текст] / В.В.Краевский. – 2-е изд. испр. – М., 2005. – 257 с.

2. Кан-Калик, В.А. К разработке теории общего и профессионального развития личности специалиста в вузе [Текст] / В.А.Кан-Калик // Формирование личности специалиста в вузе. Сборник научных трудов. – Грозный, 1980. – С. 5-13.

3. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении [Текст]: книга для учителя / В.А.Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

4. Нусубалиева, Е.Ш. Формирование межкультурной коммуникационной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза [Текст]: автореф. дис. … канд. пед. наук / Е.Ш.Нусубалиева. – Б., 2005. – 23 с.

УДК.82:398-378,811512,152

Ибраимова Ж.Т.
КМЮАнын ага окутуучусу

МАКАЛ-ЫЛАКАПТАРДЫН ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ ЖАНА ТААСИРИ

ЗНАЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПИТАНИЕ

THE MEANING OF PROVERBS AND ITS INFLUENCE TO THE UPBRINGING

Аннотация: *Бул макалада макал-ылакаптардын тарбиялык мааниси, ролу жана таасири тууралуу айтылат.*

Түйүндүү сөздөр*: таалим-тарбия, идея, көркөм, маанилүү, акыл-насаат*

Аннотация: *В этой статье раскрывается значение пословиц и поговорок и их влияние на воспитание.*

Ключевые слова*: Воспитание, идея, художественное, содержательное, нравоучение*

Annotation: *This article deals with the meaning of proverbs and sayings and its influence to the upbringing.*

Key words: *upbringing, idea, literary, content moral studying*

Башка айрым элдердин макал-ылакаптарындай эле кыргыз элинин макал-ылакаптары дагы мазмунга, формасы жагынан ар түрдүү көркөмдүүлүккө , элестүүлүккө өтө бай. Мына ушундай терең мазмундуулукка, турмушту таанууну, таалим-тарбия берүүдөгү маанисине жана көркөм формасынын жеткиликтүүлүгүнө карап, макал-ылакаптарды элдик поэзиянын, элдик акыл ойдун чалкып жаткан деңизи деп тайманбай эле атап койсок болот. Адатта, макал-ылакаптарды эл эң жогору баалоо менен аларды “сөздүн гүлү”, “сөздүн бермети” деп коюшат. Көркөм формасынын жеткиликтүүлүгү, кыскалыгы, элестетүүлүгү, таамай жана тактыгы, жаттап алууга жеңилдиги каралат. Ошондой эле эң негизгиси – турмушту таанытуучу, жалпылоочу, акыл, насыят, таалим-тарбия берүүчү күчү, терең мазмуну, идеясы үчүн оозеки чыгармалардын ичинен макал-ылакаптарды угуучулар, окуучулар, студенттер, жаштар өтө жогору баалашат. Макал-ылакаптарда олку-солку, талаш-тартыш, бүдөмүк ой-пикирлер айтылбайт. Аларда турмуштук тажрыйбалардын негизинде келип чыккан, такталган кыскача, кескин, ачык түрдөгү корутунду, жыйынтыктар берилет. Булар – нагыз турмуштук тажрыйбанын, кыраакылык менен байкоонун негизинде келип чыккан жыйынтык жана корутунду болуп эсептелет. Адатта макал-ылакаптарды эл турмушунун, адам оюнун, ээсинин энциклопедиясы деп коюшат. Жалаң эле бизде, кыргыз элибизде эле эмес, башка элдерде да макал-ылакаптарды терең мазмунуна, таалим-тарбиялык ролуна, көркөмдүк касиеттерине эң жогорку баалар берилет. Макал-ылакаптарда өмүр жана өлүм, адилеттик жана адилетсиздик, чындык жана жалгандык, адамдардын мыкты жана начар сапаттары, кыял-жоруктары, ачык, айкын чагылдырылып келген. Ошондой эле башка ар түрдүү тема, акыл, насыят ирээтиндеги ой-пикирлер, байкоолор жана жалпылоолор да кеңири чагылдырылат. Көркөм формасы боюнча кыска, таамай элестүү, так, көпчүлүгү афоризмдерге, учкул сөздөргө жакын турган макал-ылакаптар адамдын сүйлөө кебинде колдонууга, пайдалануууга өтө ыңгайлуу келишет. Сүйлөө кебинде колдонууга анын жанр катарында бөтөнчөлүктөрү, ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөрү айрым жанрларга салыштырганда артыкчылыктары арбын.

«Буттан мүдүрүлгөн турат, тилден мүдүрүлгөн турбайт». Кыргызда «ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө», «бура сүйлөгөн күлгөнгө жакшы», ойлобой сүйлөгөн айыкпас ооруга чалдыгат» – сымал макалдардын маани-жайы бирдей. Анткени сөз кыйын, чагып коет, чагымды пайда кылат. Сөз куну устарадай ойду алып түшөт. Илгертен эле сөздү угууга, сүйлөөгө татымдуу айтууга мыкты болуучу. Жакшы сөз – жан эритээрин, жаман сөз жан кейитээрин, кээлери сөз билгилиги үчүн сый-урмат көрөөрүн, «сыйга сый, сыр аякка бал ичээрин» баалап келишкен. Көңүл калды сөздөн адамдар канчалык асылкеч болсо да, бири-бири менен катышпай калат. Себеп-сөзүнөн кетирди, таалуу жерине батыра, жеткире сөз айтып койгодуктан көңүл калып калат. Ошондуктан адамдан көңүлү гүл деп бекер салыштырышпайт. Макалдардын тарбиялык мааниси өтө чоң жана өзүнчө эле чоң философиялык мектеп.

Көркөмдүк бөтөнчөлүктөрүнө байланыштуу өзүнүн сүйлөө кебинде тигил же бул деңгээлде макал-ылакаптарды аралаштыра сүйлөбөгөн кыргызды турмушта сейрек кездештиребиз. Негизги ой, мазмунду

тереңдетүү, элестүү кылуу максатында улуу окумуштуулар, жазуучулар, ар түрдүү коомдук-саясий ишмерлер да макал-ылакаптарды өз эмгектеринде ыгы, орду менен чебер пайдалана билишкен.

Дүйнөдө турмушка карата болгон элдик көз караштар, коомдук, социалдык мамиле, байланыштар, карама-каршылыктар, тарыхый, этнографиялык жагдайлар, мындан башка да толгон-токой мазмун, темалар макал-ылакаптарда таасын көркөм ыкмада чагылдырылган.

Макал-ылакаптарда эчактан бери эмгек темасы эң орчундуу, маанилүү темалардан болуп келген. Себеби эмгек, тиричилик, турмуш жашоонун негизин, маңызын түзөөрүн ар бир эл турмуштук тажрыйбадан ачык байкашкан. Ушул эле мазмундагы, темадагы кыргыз элибиздин макал-ылакаптары өтө көп: Күзүндө чыгынбаган, Кышында жылынбайт. Байлыктын атасы-эмгек, энеси – жер. Кышта көрсөң камылга, келээрки күздө табылга. Мээнетиң катуу болсо, татканың таттуу болот. Эл дөөлөтү – эмгек, эмгек – баарын жеңмек.

Булар эмгекке байланыштуу күндөлүк тажрыйбадан келип чыккан так, таамай байкоолор. Эмгекке арналган көп макалдар үлгү, насаат мүнөзүндө айтылуу менен мазмунун, тыянактарын үндөө, чакырык түрүндө бүтүшөт. Эмгекке байланыштуу келип чыккан макал-ылакаптарда темасы, мазмуну жактарынан жогорку мисалдарда келтирилген.

Мазмуну, идеясы боюнча нукура залкар ойлор, чыныгы патриотизмге, эң сонун асыл сапаттарга тарбиялаган акыл-насааттар эл журт, Ата Мекен темасындагы макал-ылакаптар кыргыз элибизде өзгөчө орду, максаты бар идеяларга бай, өтө көп кездешет. Ар бир адамдардын киндик каны тамып төрөлгөн өз жери баарынан жогору бааланат:

Элин сагынбас эр болбойт, үйүрүн сагынбас ат болбойт. Боло турган азамат, болоттон кылыч байланат. Эр энеден туулат, эл үчүн өлөт. Туулган жердин топурагы алтын.

Ошентип, туулган жердин, бир тууган элдин бийиктиги, ыйыктыгы андан жогору турган нерсенин эч качан болбостугу жөнүндөгү идея, мазмунду берген макалдарды жогоруда белгилеп өттүк. Бул сыяктуу макал ылакаптарды том кылып жазса болот, анткени кыргыз эли макал ылакаптарга ушунчалык бай экендигин жакшы билебиз. Алардын ар бири өзүнчө терең философияга ээ жана тарбиялык мааниси өтө күчтүү. Студенттерге кыргыз тил сабагын өтүүдө сөзсүз макал ылакаптарды колдонуп, айрымдарын жатка айттырып, маанисин терең түшүндүрүп үйрөтүү окутуучунун милдети, бул эч качан ашык болбойт. Кыргыз тилин үйрөтүүдө макалдардын маниси чоң. Бекеринен ушул күнгө чейин ооздон-оозго өтүп сакталып келбеген чыгаар.

Өзгөчө мен эпостук чыгармаларды белгилеп кетким келет. Ал чыгармаларда эсте калаарлык курч сюжеттүү окуялар, орчундуу орунга ээ болгон баяндоолор, кызыктуу эпизоддор айрым макал-ылакаптардын пайда болушуна түрткү болушкан. Эпосторду санап өтсөк: “Курманбек”, “Жаныш-Байыш”, “Эр-Төштүк”, “Жаңыл-Мырза”, Эр-Табылды”, “Манас” эпосторун айтабыз. Ошондо кыргыз элибизге таанылган эпостордун алкы, эң чоңу деп “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” үчилтигин алып карайбыз. Бул эпос биздин тарыхыбызды, үрп-адаттарыбызды, жашоо мыйзамдарыбызды баарын ушул эпостон алып, үйрөнүп, окуп, андан ары да бизден кийинки урпактарга өткөрүп беребиз. Жер жүзүндө кыргыз жашап турганда “Манас” эпосубуз ыр болуп ырдалат, сырлары да эч качан бүтпөйт. Канчалык тереңдеп окуган сайын, түшүнгөн сайын “Манас” эпосу көп нерсеге үйрөтөт жана алга сүрөйт. “Бөлүнсөң бөөрү жеп кетет , бөлүнүп калды кыргыз деп, бөлөк элге кеп кетет”, - деп Бакай атабыз Чубакка айткан. Эл журтту бириктирген, үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган. Баардык күчүн ынтымак болсун, достук болсун деп жумшаган. “Жоого намыс бергенче ажалым жетсе өлөйүн, малым менен жанымды, олжого кантип берейин, өлбөй тирүү жүргөндө не мураска жетейин, калкым кыргыз сен үчүн, курман болуп кетейин”-деп алар Ата-журтту, арнамысты өтө бийик баалашкан:

Манас-белге таңар бел, медер кылчу эр.
Манас- акылмандын тунугу, ак калпактын улугу.
Сөзү жатык, акылы артык.

“Манас” эпосундагы кызыктуу окуялардын бир тобу башкы каармандардын бири – Чубак менен байланыштуу экендиги баарыбызга маалым. Чубак душмандар менен согушуп, алар тараптан өлтүрүлгөн. Ошондон кийин кыргыз баатырлары анын кунун кууш үчүн бир топ жортуулдарга барышкан. Жылкыларга тийишип, көпкө чейин душмандардын алын кетиришкен. Бул өч алуу, кун куу узакка созулган. Буга байланыштуу “Чубактын кунундай чубалган” деген ылакап тараган. “Манас” эпосундагы тескери каармандардын кыял-жоруктары, мамилелеринин негизинде жаралган.

“Семетей” бөлүгүндө Тайбуруулдан ажырагандан кийин Семетей көп жапа чегет. Ушул учурга байланыштуу “Тайбуруулдун тартуу болуп кеткени, Семетейдин ажалынын жеткени” деген ылакап бар.

Кыргыз элибизде акылман, көрөгөч улуу ойчулдар жашап өткөн. Алардын келечекти алдын ала көрө билгендиги, элди ынтымакка үндөп, аларга өздөрүнүн акыл насаатын айтып турушкан. Алар: Мойт аке (1750-1843), Сарт аке (1780-1865), Тилекмат аке (1800-1863), Карга аке (1718-1828), Садыр аке (1821-1905), Карач аке (1837-1914), Кыдыр аке (1843-1926).

Элде “ Сөз атасы – Тилекмат”, “Акыл атасы – Сарт аке”, “Сөздү уюткан - таңдай, Бугу, Сарбагышты уюткан – Сартбай”. (Сарт акенин азандагы аты). ”Нукура акыл сурасаң Сарт акеге, ыйык бата сурасаң Мойт акеге, асыл сөз сурасаң Тилекмат чеченге бар” деп айтылат. Булардын ар бир сөзгө баа берген акылмандуулугу, чечендиги, олуялыгы эл арасында бүгүн да айтылып келет.

Карга акенин айткандары:
Жардынын байы бол,
Жакырдын жайы бол.
Жетимге санаалаш бол,
Жесирге каралаш бол.
Ак кетилет,
Жетим жетилет.
Мойт акенин айткандары:
Ырыс алды ынтымак,
Ынтымагы бар элдин,

Айсыз кара түндө да,
Асманында күн турат.
Ынтымагы жок элдин,
Балдары иттей ыркырап,
Ачык жарык күндө да,
Асманында түн турат.

Сарт акенин айткандары:

Аска-аска-аска тоо,
Аягы барып чап болот,
Атадан алтоо болсо да,
Сыйлашпаса жат болот.

Кыдыр акенин айткандары:

Ниетиңди оңдо, пейилиңди бузба,
Ач көздүккө азгырылба.
Туура бийде тууган жок,
Тууганчыл бийде ыйман жок.

Ар бир эл кылымдан кылымга өзү басып өткөн жолундагы турмуштук тажрыйбалардын эң керектүүсүн, келечекте үлгү, сабак боло турган мисал, фактыларды, пайдалуу байкоолорду сары майдай сактап, улам кийинки муундарга жеткирип турат. Ошондой турмуштук тажрыйба менен фактылардын негизинде пайда болгон рухий байлыктарга макал- ылакаптар киреринжогоруда жазып, тастыктап өттүк. Макал-ылакаптар – фольклордук чыгармалардын ичинде өзүнчө спецификалык, көркөмдүк, мазмундук бөтөнчөлүктөргө ээ. Алар элдик оозеки чыгармачылыктын башка жанрларынын, түрлөрүнүн ичинде мазмунунун тереңдиги, таамайлыгы, кыскалыгы, элестүүлүгү менен айырмаланып турат.

Адабияттар

1. Макал-лакаптар. К.Нускаев. -Б., 2002.
2. Макал-лакаптар. Акыл китеп. Э.Эстебесов. 2014
3. Кыргыз макал-лакаптары, учкул сөздөрү. / Жыйнаган М. Ибраимов. -К., 2005.
4. Кытайдагы Кыргыз эл макалдары. -Б., 2004.

УДК: 159.922.4(571.151)

Абдыкаимова С. Ю.
преп. БГУ им. К.Карасаева

КОЛЛЕКТИВНОЕ БЕССОЗНАТЕЛЬНОЕ КАК ФАКТОР ОБЪЕДИНЯЮЩИЙ АЛТАЙСКИЕ НАРОДЫ

ЖАМААТТЫКТА ЭС БОЮНЧА АЖЫРАТЫЛБАСТЫК, АЛТАЙДЫН ЭЛДЕРИНИН БИРДЕНТИРҮҮЧҮ ФАКТОРУНДАЙ

THE COLLECTIVE UNCONSCIOUS AS A FACTOR UNITING THE ALTAI PEOPLES

Аннотация: *Бул макалада алтайдын элдеринин өнүккөндүгүнүн кыскача тарыхтык карап өтүшү аткарып көрсөтүлгөн, жана алардын өздөрү арасында маданий жана психологиялык байланышышы түшүндүрүлөт.*

Түйүндүү сөздөр: *этнос; алтайдын элдеринин этнопсихологиясы; жамааттыкта эс боюнча ажыратылбастык*

Аннотация: *в статье рассматривается краткий исторический обзор развития алтайских народов, а также объясняется психологическая и культурная взаимосвязь этих народов.*

Ключевые слова: *этнос; этнопсихология алтайских народов; коллективное бессознательное*

Annotation: *article considers a brief historical review of the development of the altai peoples, and the physiological and cultural relationship of these peoples is explained.*

Keywords: *ethnos, ethnopsychology of the altai peoples, collective unconscious*

На сегодняшний день по-прежнему остаются актуальными следующие вопросы: происхождение этноса; родство кыргызов Енисея и Тянь-Шаня. В истории этнического происхождения и дальнейшего развития народов Алтая существуют различные версии. Для рассмотрения данных вопросов необходимо совершить исторический экскурс.

Впервые предположение о происхождении кыргызского народа высказал Г.Ф.Миллер [1]. Также И.Э. Фишер предположил, что кыргызы были переселены с Енисея на Тянь-Шань джунгарами в конце XVII века по договору с Россией [2]. Предположение о переселении разделяли К.Риттер, Ю.Клапорт и др.

Согласно версии китайских источников, тождество терминов "бурут" и "болюй", Н.А.Аристов использует материалы о родоплеменном составе кыргызов и предполагает, что кыргызы под названием усуней обитали на Тянь-Шане еще с III в. до н.э. [3]

К скифской эпохе нарастают различия во мнениях, бытования одного и того же расового типа, именуемого «динлинским» [4].

Этнокультурное единство, которое разорвано вторжением гуннов. Появляется два фронта Енисей и Тянь-Шань для центральноазиатских держав. Походы гуннов одинаково равномерно направлены и против усуней, и против кыргыз Енисея. именно с этого времени начинается разветвление: «Тянь-Шань», «Енисей» [4].

В период тюркского каганата произошел так называемый процесс объединения енисейских и тянь-шаньских племен. "IX-X вв. - эпоха побед кыргыз Енисея и эпоха сложения кыргызского героического Эпоса Манас" [4].

Религиозные воззрения были обусловлены, изначально выражены в проявлении шаманизма. История шаманизма, как зарождение верования в высшие силы, также находит пересечения в народах алтайского происхождения.

Шаманизм частично является актуальным по настоящее время, так как тесно связан с природными проявлениями, эта связь обусловлена почтительным отношением вышеуказанных народов к природе.

Согласно высказываниям языковедов, прослеживается родство языков кыргызского и алтайского народов [5].

По имеющимся данным, можно сделать вывод: кыргызский народ и его культура сложились из двух компонентов: местного среднеазиатского и пришлого центральноазиатского.

Обращая внимание на культурологические особенности, рассматривая фольклор и особенности языка, также отмечается определенное сходство, как с ал-

тайцами, так и с территориально близкими народами: хакасами, тувинцами.

Среди родоплеменных групп тянь-шаньских кыргызов и тюрков саяно-алтая выделяются такие общие этнонимы, как: бугу, желден, мундуз, сарылар, толос и др.

Рассматривая все точки зрения можно сделать следующий вывод: во время частичного переселения кыргызского этноса в период IX-X вв, происходит территориальное разделение единого этноса: Алтай; Тянь-Шань.

Письменные источники также свидетельствуют о родстве данных этнонимов. Формирование современной кыргызской народности берет свое начало с переселения на территорию Тянь-Шань.

Обращая внимание на язык общения алтайских народов, мы можем увидеть общие языковые структурные связи, а также культурно- смысловые взаимосвязи,

Рассмотрим некоторые из них, например, «Ала-Тоо» и «Алтай», что в переводе - высокие горы, что символизирует значимость «высокой тверди». Народы объединяет отношение к природе. Тесная взаимосвязь с природой - это та данность, которая оберегает и защищает.

Интерпретируя понятие «возвышенности», можно предположить, что в данном случае речь идет о духовной ценности, о стремлении к духовному развитию. Также высота гор указывает на путь, т.е., на то, как много еще предстоит узнать.

Рассмотрим следующий слово-образ - «алтын», что в переводе золото, ценность. в данном случае ценность заключается не в материальном, а в высоком «горы», то есть «ценность» - «алтын» заключено в высоком «Ала-Тоо» - «горы».

Подобная интерпретация перекликается и с другими народами, например, в славянской мифологии «алатырь» обозначен как источник жизни, в латинском языке «альтус» - глубина.

На основании этих родственных образов выстраивается следующая смысловая взаимосвязь: духовная ценность - высота - глубина - знание, т.е ценностью является знание.

Всё вышеперечисленное можно объединить в следующие факторы, которые могут свидетельствовать о единстве народов: общие структурно-языковые взаимосвязи; общие особенности в культуре и религии.

Если территориально рассматривать запад, можно увидеть следующее, место высоких гор, символизирующих стремление к развитию, занимают высотные здания, небоскребы и т. д., возможно это обусловлено желанием компенсировать недостающий природный ресурс.

К сожалению, искусственно созданный элемент не может заменить естество, другими словами высокие горы обеспечивают условия стремлению к «духовной возвышенности», в то время как, высокие здания, стремление к приобретению материальных благ.

Согласно теории бессознательного, архетипы; прообразы, выражаются через символы, формы поведения.

Карл Юнг придавал особенное значение духовной жизни индивида, считал родовое наследие основным фундаментом человеческого развития, в свою очередь психика выступает, как итог эволюции.

Вся система установок от поведенческих актов до универсальных образцов, является врожденными установками, которые благодаря наследию и усвоенному жизненному опыту передаются из поколения в поколение и совершенствуется. Индивидуальная душа, связана с семьей, родом, племенем, народом, человечеством в целом [11].

Рассматривая теорию коллективного бессознательного можно предположить следующее, именно коллективное бессознательное является объединяющим фактором, как единый человеческий «архив», в котором запечатляется и передается из поколения в поколение, накопленная информация всего человеческого существования.

Именно коллективное бессознательное является фундаментом духовной жизни и потому чувствительно к символическим проявлениям духовного развития, которого ему так не хватает.

Мы рассмотрели ту, незначительную часть «айсберга нашего сознания», этнопсихология алтайских народов скрывает в себе, огромный пласт, который требует тщательного, продолжительного изучения.

Литература

1. Миллер Г.Ф. Описание сибирского царства и всех происшедших в нем дел от начала, а особливо от покорения его российской державе, по сии времена. - СПБ., 1750. - кн.1. - с.12-19

2. Фишер И.Э. Сибирская история. - СПБ, 1774.

3. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности // Живая старина. - 1896. - вып.III-IV. - с. 298

4. Бернштам А.Н. История кыргыз и киргизстана с древнейших времен до монгольского завоевания // Краткие сообщения института истории материальной культуры. - М.-Л., 1947. - вып. XVI. - с.176- 177

5. Абрамзон С.М. Вопросы этногенеза киргизов по данным этнографии // Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. - М., 1959. - т.III. - с.31-48

6. Кызласов Л.Р. О связях киргизов Енисея и Тянь-Шаня // Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. - М., 1956. - т.III. - с.104-116

7. Алексеев В.П. Хакасы, енисейские киргизы, киргизы // Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. - М., 1956. - т.I. - с.114-115

8. Петров К.И. Очерк происхождения киргизского народа. - Фрунзе, 1963. - с.47-95, 130-145.

9. Шофман Д. Религиозный синкретизм жителей кыргызской деревни. шаманизм и ислам// Центральная Азия и культура мира. 2002. № 1–2.

10. Потапов Л.П. К вопросу о древнетюркской основе и датировке алтайского шаманства //Этнография народов Алтая и Западной Сибири. -Новосибирск, 1978.

11. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К.Г. Архетип и символ. - М.,1991.

УДК 37:37. 013.43

Асипова Н. А. *д.п.н. Кыргызский национальный университет им. Ж. Балсагына, профессор, E-mail: n-asipova@mail.ru*

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТОВ В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

КӨП МАДАНИЯТУУЛУК АБАЛЫНДА СТУДЕНТТЕРГЕ ЭТНОПНДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАСЕЛЕЛЕРИ

ETHNIC AND PEDAGOGICAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE POLYCULTURAL ENVIRONMENT

Аннотация*. В статье анализируются актуальные задачи этнопедагогического образования в подготовке студентов к социальному взаимодействию в условиях поликультурной среды. В центре внимания находятся проблемы формирования этнической толерантности, представлений о культурном многообразии и культуры общения в процессе изучения социально-гуманитарных наук.*

Ключевые слова. *Этнопедагогическое образование, поликультурная среда, этническая толерантность, культура общения, процесс обучения, содержание образования.*

Аннотация. *Макалада студенттерди көп маданияттуулук чөйрө шартында социалдык алакаларга даярдоо боюнча этнопедагогикалык билим берүүнүн актуалдуу маселелери каралат. Көңүлдүн борборунда социалдык жана гуманитардык илимдерди окутуу процессинде маданий көп түрдүүлүк жөнүндө көз караштарды жана этникалык көтөрүмдүүлүктү калыптандыруу маселелери турат.*

Түйүндүү сөздөр: *этнопедагогикалык билим берүү, көп маданияттуу чөйрө, этникалык көтөрүмдүүлүк, баарлашуу маданияты, билим берүү процесси, билимдин мазмуну.*

Abstract. *The article analyzes the actual tasks of ethnopedagogical education in preparing students for social interaction in a multicultural environment. In the center of attention, there are problems of formation of ethnic tolerance, representations about a cultural variety and culture of dialogue in the course of studying of social and humanitarian sciences.*

Keywords. *Ethnopedagogical education, a multicultural environment, ethnic tolerance, a culture of communication, the learning process, the content of education.*

Социокультурные изменения в постсоветском пространстве, характеризуются с одной стороны стремительной глобализаций всех сфер общественной жизни, а с другой, стремлением стран СНГ к национально культурной консолидации, формированию национально-культурной идентичности. Отметившиеся тенденции — возрастание роли этничности при условии интернационализации социально-экономических и политических аспектов жизни, рост этнической идентичности, как групп этнического меньшинства, так и большинства, все более частое обращение взрослого поколения к корням своей этнической культуры и др., не могут не сказаться на переосмыслении задач ведущих институтов социализации молодежи, и как следствие, актуализируют научно-педагогическую рефлексию проблемыэтнопедагогического образования в поликультурной среде. Одновременно это связано с необходимостью подготовки специалистов нового поколения, обладающих не только высоким уровнем профессиональных компетенций, но и широкими коммуникативными способностями социального взаимодействия в условиях поликультурного общества, каким является Кыргызская Республика. В настоящее время мажоритарное население составля-

ют этнические кыргызы – 73%; вторым крупнейшим этносом в Кыргызстане традиционно являются узбеки, которые составляют 14,6% граждан республики; на третьем месте находятся русские, которые составляют 6%. [8]. Формирование межнационального согласия является одним из важных принципов Концепции укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике (2013), где говоритсяоб «Уважении единства и многообразии, включая этнические, возрастные и прочие различия во всех сферах общественной жизни» [4; 4].

В последние годы растет контингент студентов из дальнего зарубежья, которых привлекает дешевое, и в то же время относительно качественное образование. Это говорит о том, что интернационализация сферы образования становится ведущим трендом, системы высшего образования КР, благодаря чему образовательная и воспитательная среда многих вузов отличается этническим, конфессиональным, социальным, религиозным, языковым и культурным разнообразием.

Основная задача педагогической науки в этом плане состоит в разработке целенаправленных путей приобщения молодого поколения к социокультурным и этнокультурным достижениям разных народов, и через них формирование этнической толерантности. Отсюда и актуализация внимания педагогов к этнопедагогическому аспекту образования, как одному из важных направлений утверждения межкультурных коммуникаций и консолидации разных народов.

Предметная область этнопедагогического образования не остается неизменной, а задачи формируются и уточняются в зависимости от изменений социального заказа, связанного с движением общественного самосознания, среди которых можно выделить следующие:

- системное включение разных культурных компонентов в содержание учебных дисциплин с учетом региональных особенностей национального государства, этнического и конфессионального состава населения;

- усвоение знаний о религиозном разнообразии мира и межрелигиозных различиях;

- комплексная разработка и реализация специальных учебных курсов, интегрирующих знание о разных аспектах мировой культуры;

- обеспечение стандарта усвоения межкультурной грамотности в сфере профессионального образования и др.

Реализация этнопедагогического образования в условиях классического университета, каким является Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, может осуществляться через национальный и вузовский компоненты рабочих учебных программ (РУП). В образовательные программы гуманитарных направлений КНУ включены такие дисциплины, как «Этнопедагогика», «Этнопсихология», «Теория и практика эффективного речевого общения», «История религий», «Межкультурные коммуникации», «Поликультурное образование» и другие дисциплины, основная задача которых состоит в формировании представлений о многообразии культур в современном мире и развитии этнической толерантности студентов.Этим же задачам отвечает содержание таких дисциплин, как как «История страны и религий», «Сравнительная педагогика», «Быт и культура народов» и др.

Опыт показывает, что принятие обучающимися базовых национальных ценностей, национальных и этнических духовных традиций разворачивается как в процессе обучения конкретным дисциплинам. Например, задачи формирования этнокультурной толерантности можно успешно осуществлять через содержание предметов общепрофессионального цикла, как философия, педагогика, психология, культурология, социология и др., так как многие темы этих дисциплин тесно связаны с культурой и человеческими отношениями в обществе. В частности, многие разделы дисциплины педагогика (теория и история педагогики, теория и методы воспитания и др.) тесно связаны с раскрытием социальных, этнокультурных и поликультурных аспектов социального взаимодействия людей в поликультурном обществе.

Этнопедагогическое образование студентов можно успешно осуществлять и через научно-исследовательскую деятельность, если направить внимание обучаемых на поиск культурного многообразия в поликультурной среде. В образовательном процессе это выражается в ориентации студентов на глубокое исследование культуры как своего народа, так культуры тех народов, в среде которых находится человек, в осознании своей принадлежности к определенному этносу, а также в формировании позитивного отношении к представителям разных этнических групп, в желании познать особенности этнокультурных ценностей.

Во внеаудиторной работе они могут иметь форму совместных международных образовательных программ академической мобильности, участие в круглых столах, международных конференциях, семинарах. Сюда же относятся различные виды вне аудиторной творческой активности — танцевальные, вокальные, художественные, промысловые и другие виды деятельности, которые помогают осознать принадлежность к национальной группе и развивают этническую идентичности, способствуют формированию поведенческой этики в поликультурной среде. Данные технологии направлены на формирование комплекса целевых аспектов этнической толерантности: уважения культурного многообразия.

В беседах преподаватели высшей школы предлагают провести следующие мероприятия, как средства формирования этнической толерантности в поликультурном академическом пространстве: семинары со студентами из других стран, круглые столы, обучение методике ведения диалога, внесение в содержание гуманитарных дисциплин поликультурного компонента, решение поликультурных кейсов, совместные проекты в рамках учебной деятельности, использование культурных различий в преподавании отдельных дисциплин, методическая и научно-исследовательская работа на практике.

В рамках формального академического и неформального образования можно отметить разнообразные подходы и продуктивные практики развития этнической толерантности, среди которых можно выделить следующие:

– организация поликультурных образовательных и культурных событий во внеучебной деятельности;

– расширение теоретических знаний, информированности посредством образовательных курсов, электронных ресурсов и социальных сервисов и др.;

– включение студентов в практические действия по широкому кругу межкультурных аспектов;

– организация интенсивных практик студентов в форматах международных летних школ, форумов, выездных мероприятий;

– международная проектная и научно-исследовательская деятельность поликультурной тематики;

– разработка и внедрение электронных образовательных программ.

Формирование этнокультурной толерантности личности связано не только активным усвоением этнических и общечеловеческих ценностей, но и духовным настроем человека. По мнению основоположника российской этнопсихологии Г.Г. Шпета, причастность отдельного человека к национальным ценностям, истории, исторической памяти измеряется не биологической наследственностью, а степенью сознательного приобщения к тем культурным ценностям, которые образуют содержание самой истории [6]. Этому во многом должна способствовать этническая психология, так как в последнее время, в пору глобализации значительно возросло внимание к всевозможным национальным признакам. Это воспринимается как потребность приобщения человека к этническим истокам и, следовательно, как основа сохранения, функционирования и развития национальных особенностей культуры.

Студенческий период жизни является решающим периодом развития многих этнических признаков и, в первую очередь, тех, которые фокусируются в этническом самосознании как в центре переосмысления, упрочения и закрепления всей соответствующей информации о себе. Все последующие стадии отношения к своему «Я» будут естественно связаны не с развитием и формированием, а с возможной трансформацией в зависимости от социально-политических, экономических, демографических и других условий жизнедеятельности конкретного этноса. Именно поэтому, одной из важнейших задач системы образования должно стать этнопсихологическое и этнопедагогическое обеспечение обучения на разных этапах образования, направленное, в первую очередь, на формирование и развитие поликультурного представления студентов способствуют приобщению и осознанию этнических особенностей культуры разных народов, обуславливает формирование системы этнопсихологических свойств личности, способной отражать внешнюю действительность и свой собственный внутренний мир.

Поликультурное воспитание, как проект подготовки индивида к жизнедеятельности в многополярном обществе и межкультурной коммуникации предполагает овладение совокупностью межкультурных компетенций, формирующихся на основе компаративного усвоения этнопедагогических знаний. Как образовательная концепция, она исходит из трактовки полиэтничности как социального явления в целом, а именно того ее понимания, которое доминировало в 50—60-е гг. «Данная идеология опиралась, с одной стороны, на объективный факт все возрастающих интегративных процессов на макросоциальном уровне (движения в сторону единого экономического пространства, интернационализации информационных процессов и т.п.), а с другой — на идеалы гуманистического подхода к личности, утверждению которых в общественном сознании немало способствовало осуждение нацизма и расизма» [2; 82].

Таким образом, одним актуальных задач педагогической науки является приобщения молодого поколения к социокультурным и этнокультурным достижениям разных народов, этнопедагогическое образование, направленное на изучение культуры разных народов, и через них формирование этнической толерантности. Отсюда необходимость поиск и разработка энтнопедагогического содержания в образовательном компоненте социально-гуманитарных наук с целью формирования представлений студентов о культурном многообразии и утверждения межкультурных коммуникативный компетенций в поликультурной среде студенчества.

Литература

1. Асмолов А.Г., Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности. -М.: МГУ, 2001. 152 с.

2. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. — М.: Московский психолого-социальный институт. -Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. - 208 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).

3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. - М.: Академия, 1999. - 168 с.

4. Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике. -Б., 2013. http://www.president.kg/files/docs/kontseptsiya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_mejetnicheskih_otnosheniy_v_kr.pdf

5. Поликультурная электронная платформа непрерывного образования СФУ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://tempusallmeet.ipps.sfu-kras.ru.

6. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию / Г.Г. Шпет. - СПб., 1996.

7. Smolyaninova O.G. Intercultural Educational Platform and PL2S Center for Developing Tolerance of Krasnoyarsk Region Citizens // Proceedings of EDULEARN16 Conference; 4th–6th July 2016, Barcelona, Spain.

8. http://knews.kg/2016/03/etnicheskij-sostav-kyrgyzstana-russkih-stanovitsya-menshe-uzbekov-bolshe-3/.

МРНТИ 14.23.01

Р.К. Дюсембинова
Доктор педагогических наук, профессор
Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова,
г. Талдыкурган, Республика Казахстан
Т.Б.Байназарова
кандидат педагогических наук, и.о.ассоционированный профессор
Казахский государственный женский педагогический университет,
г.Алматы, Казахстан
К.А.Тулеужанова
кандидат педагогических наук, и.о.ассоционированный профессор
Жетысуский государственный университет
им. И.Жансугурова, Республика
Казахстан

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА КАК ФАКТОР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗА

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ ЖОО БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

ETHNIC PEDAGOGICAL HERITAGE OF THE KAZAKH PEOPLE AS A FACTOR OF SPIRITUAL-MORAL EDUCATION OF STUDENTS OF THE HIGHER EDUCATION STUDIES

Аннотация. *В статье раскрыта сущность родовых понятий «дух», «душа», «духовность». На основе сформулированного определения понятия «духовно-нравственное воспитание» предложена структурная модель духовно-нравственного воспитания студентов, структурно выраженной в совокупности трех компонентов: содержательного, мотивационного, процессуального; соответствующих критериев, показателей и уровней. Представлен тематический план элективного курса «Казахский этноэтикет в деловом общений». Основные задачи курса: выявить ведущие аспекты этикета как важнейшей части культуры предпринимательства; раскрыть значимость использования лучших образцов казахского этноэтикета в делом общении; охарактеризовать роль и значение казахского этноэтикета в организации деятельности делового человека.*

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, казахский этноэтикет, казахский этноэтикет в деловом общении.*

Түйіндеме. *Мақалада «адамгершілік», «рух», «ішкі дүниесі» ұғымдарының мәні кеңінен ашылады. «Рухани-адамгершілік тәрбие» ұғымының анықтамасына негізделген сәйкес өлшемдер мен көрсеткіштер, деңгейлерден, мазмұндық, мотивациялық, процессуалдық компоненттерден құралған студенттердің рухани-адамгершілік тәрбиесінің құрылымдық моделі ұсынылып отыр. «Қарым-қатынастағы қазақ этноэтикеті» элективті курсының тақырыптық жоспары берілген. Курстың негізгі міндеттері: кәсіпкерлік мәдениеті негізгі бір бөлігі ретінде эти-*

кет негізгі аспектілерін анықтау, кәсіпкерлік қарым-қатынаста қолданылатын ең озық қазақтың этноэтикет үлгілерін қолдануды анықтау.

Тірек сөздер: *рухани-адамгершілік тәрбие, қазақ этноэтикеті, іскерлік қарым-қатынастағы қазақ этноэтикеті*

Summary. *The article reveals the essence of the generic concepts «spirit», «soul», «spirituality». On the basis of definition of the concept of «spiritual and moral upbringing,» a structural model of the spiritual and moral education of students is proposed, structurally expressed in the aggregate of three components: substantive, motivational, procedural; relevant criteria, indicators and levels. The thematic plan of the elective course «Kazakh Ethno-Ethics in Business. Communication» is presented. The main objectives of the course: to identify the leading aspects of etiquette as an important part of the culture of entrepreneurship; to reveal the importance of using the best samples of the Kazakh ethno-ethics in the matter of communication; to characterize the role and significance of the Kazakh ethno-ethics in the organization of the business person's activities.*

Key words: *spiritual and moral education, Kazakh ethno-ethics, Kazakh ethno-ethics in business communication*

В условиях коренных политических и социально-экономических преобразований в Республике Казахстан особую важность приобретает духовно-нравственное воспитание студенческой молодежи, являющейся одним из общественно активных слоев населения, призванной выполнять сложные задачи трансформации современного общества.

Одним из действенных факторов духовно-нравственного воспитания студенческой молодежи в вузе является казахское этнопедагогическое наследие. В связи с этим в контексте «Золотого правила» этнопедагогики, сформулированного Г.Н.Волковым («Без памяти нет традиции, без традиции нет культуры, без культуры нет воспитания, без воспитания нет духовности, без нет личности, без личности нет народа»), возрастает необходимость педагогического исследования проблемы использования казахского этнопедагогического наследия как фактора духовно-нравственного воспитания студентов высшей школы [1].

Для научной разработки проблем духовно-нравственного образования огромное значение имеют труды в области философии и социологии,культурологи, педагогики, психологии, этнологии.

Особую значимость в рамках решения данной проблемы представляют исследования казахстанских ученых, посвященные теоретико-методологическим аспектам данного феномена (С.Калиев, С.А.Узакбаева, С.К.Абильдинаи др.) [2;3;4].

Интерес с позиции нашего исследования представляют диссертационные работы по духовно-нравственному воспитаниюподрастающего поколения на основе этнокультурных традиции народов Бурятии (Е.В.Номогаева), на основе национальных ценностей узбекского народа (М.О.Иномова), на традициях народной культуры (Н.А.Пархоменко) [5;6;7].

Признавая ценность исследований вышеперечисленных авторов, следует отметить, что проблеме духовно-нравственного воспитания будущих специалистов в контексте использования казахского этнопедагогического наследия в учебно-воспитательном процессе вуза до сегодняшнего дня практически не уделялось должного внимания. Не проводилось специальных исследований, направленных на изучение казахского этнопедагогического наследия как одного из факторов, который можно использовать в духовно-нравственном воспитании студентов в учебном процессе и во внеаудиторной работе. Отмеченное выше свидетельствует о том, что исследование проблем этнопедагогики в духовно-нравственном воспитании является актуальным и перспективным.

Постановка задач. Цель исследования состоит в теоретическом обосновании и разработке педагогических условий и методики использованияконтексте казахского этнопедагогического наследия в духовно-нравственное воспитании студентов.

В ходе исследования была использована взаимодополняющих, корректирующих и детерминирующих друг друга методов исследования: теоретические: анализ основных понятий исследования на основе философской, культурологической, социологической, психологической и педагогической литературы, официальных документов Республики Казахстан, обобщение и интерпретация научных данных, анализ социальных и педагогических проблем духовно-нравственного воспитания, систематизация, аналогия, абстрагирование; эмпирические: анкетирование, интервьюрирование, беседы, опрос, тестирование,эссе, диагностирование; статические: статическая обработка данных, качественный и количественный анализ результатов исследования.

Научная разработка проблемы исследования связана с раскрытием двух объемных дефиниций, таких как «духовность» и «нравственность». Являясь одним из наиболее популярных в рассуждениях о вечной философской проблеме, термин «духовность» тесно связан с целым рядом родовых понятий («дух», «душа», «духовность») и в своем этимологическом значении восходит к трудам ученых и мыслителей античности и средневековья.

В философии понятие «дух» означает (лат.spiritys-буквально: дуновение, тончайший воздух, дыхание, запах) – в широком смысле слово «дух» - понятие, которое тождественно идеальному сознанию, в отличие от материального начала, в узком смысле однозначно с понятием мышления .

Данное обстоятельство позволяет сделать вывод, что «дух» беспределен и не укладывается в пределы разума. «Дух» как психическое явление связан с сознанием и мышлением. «Дух» отражает моральное

состояние человека («не падать духом», « высокий боевой дух», «моральный дух», «собраться с духом», «поднимать дух»). Ему присущи некоторые отличительные особенности («Национальный дух», «Русский дух», «Злой дух», «Добрый дух», «Дух времени» и др.).

Термин «душа» в философской, психологической, педагогической и др. научной литературе используется крайне редко, как синоним слова «психика». В повседневном словоупотреблении по содержанию обычно соответствует понятиям «психика», «внутренний мир человека», «переживание», «сознание».

С понятием духовности философы и психологи соотносят потребность познания мира, самопознания, поиска смысла жизни и своего жизненного предназначения. Один из крупнейших представителей русской философской мысли Н.А.Бердяев, определяя понятие духовности, как «человеческое в человеке», подчеркивает, что человеческое призвано господствовать над природным, а не природное - над человеческим [8].

В философии, эстетике, педагогике, методической и художественной литературе понятие «духовность» имеет много определений. Его определяют: как «человеческое в человеке», как переживаемую и осознаваемую причастность к человеческой общности, как то, «что отличает человека, что присуще только ему одному» (М.С.Каган); как стремление к исторической правде, доброте, красоте, справедливости (А.Лосев); как наличие у человека «смысложизненных» ценностей и идеалов, способа, цели и условия жизнедеятельности и «самоорганизации в управлении собой» (М.Бахтин) [9;10;11].

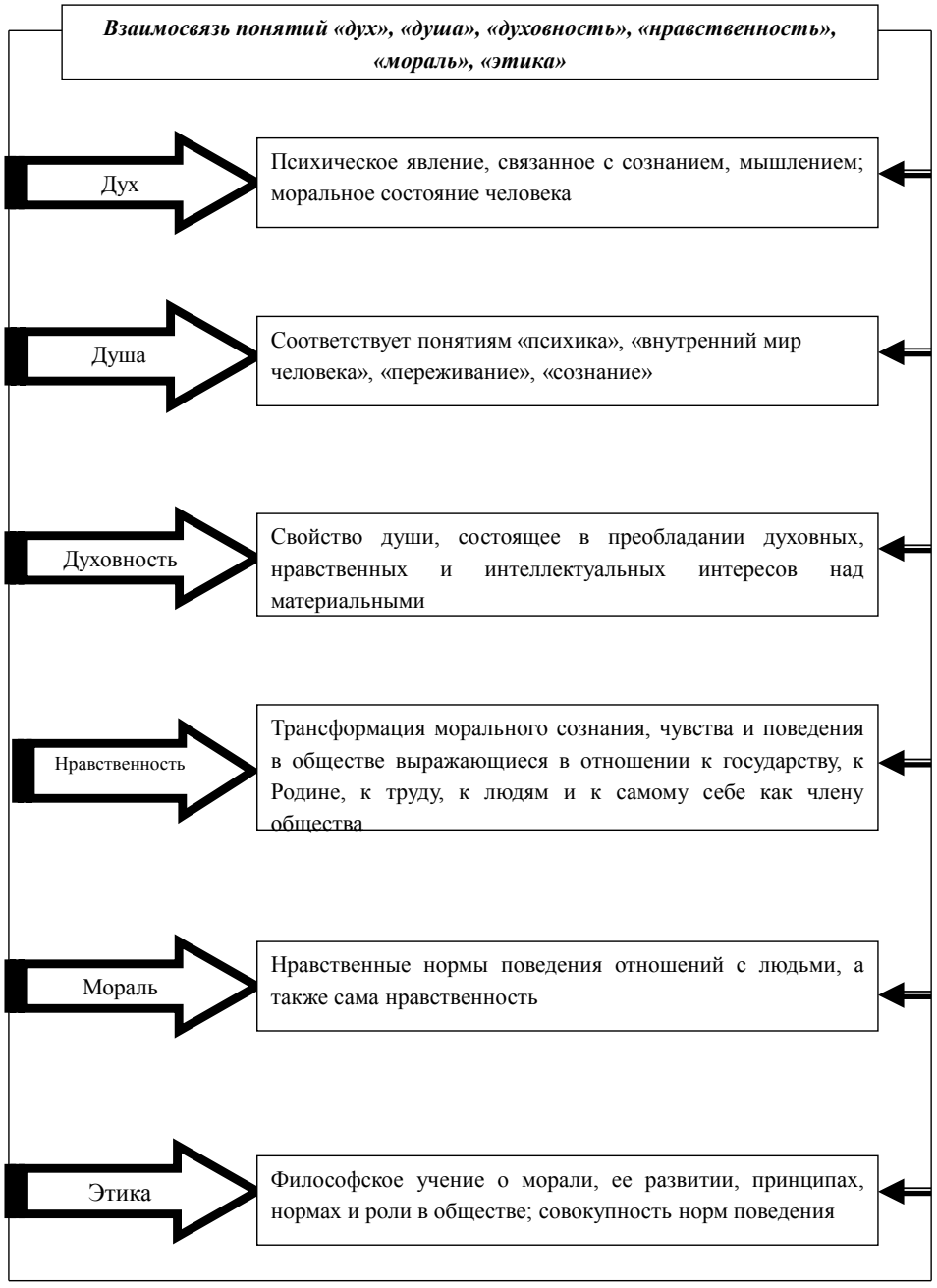

Рисунок 1. Взаимосвязь понятий «дух», «душа», «духовность», «нравственность», «мораль», «этика»

В зарубежной психологии проблеме духовности посвящены прежде всего исследования В.Франкла, А.Маслоу [12;13]. Автор концепции логотерапииВ. Франкл делает акцент на поведении человека, на стремлении найти и реализовать существующий во внешнем мире смысл жизни, и при этом роль смысла выполняют ценности [12]. По его мнению, духовность, являясь конституирующейособенностью человека, а не только его характеристикой, реализует себя в событии, сопричастности – предоставляя себя, человек поступается собой, «чтобы, познавая и любя, отдавать себя», таким образом, духовность определяется им как проявление совести и любви.

По утверждению А.Маслоу, духовной личностью можно считать человека, деятельность которого мотивируется, как он называет, «бытийными» ценностями: истиной, справедливостью, добротой, красотой, простотой, совершенством и т.д., способствующими самоактуализации человека – реализации его способностей, потенций и талантов [13].

Еще одно весьма существенное размежевание, к необходимости которого мы подошли в результате анализа понятия «духовность» - это разведение понятий «нравственность», «мораль» и «этика», этимологически восходящие к слову «нрав» («устоявшиеся в данном обществе формы поведения или «…эталоны и нормы поведения, которыми руководствуются люди».

Рисунок 2.
Структура духовно-нравственного воспитания студентов

В связи с вышеизложенным мы предлагаем уточненное определение понятия «духовно-нравственное воспитание».

Духовно-нравственное воспитание – двуединый процесс, ориентированный на непреходящие человеческие ценности, направленные на формирование нравственного сознания, нравственных чувств, нравственного поведения, обеспечивающий высший уровень устремления личности к совершенству, развитию и саморегуляции, положительного отношения к самому себе и окружающей действительности, ориентированные на непреходящие человеческие ценности.

Определение понятия «духовно-нравственное воспитание» и теоретические аспекты с его сформированностью послужили основой в разработке структурной модели искомого качества, структурно выраженной в совокупности трех компонентов: содержательного, мотивационного, процессуального;соответствующих критериев, показателей и уровней.

Таблица 1.

Структурная модель духовно-нравственного воспитания студентов на основе казахского этнопедагогического наследия

Компоненты	Критерии	Показатели
Содержательный	Наличие базовых знаний в области казахского этно-педагогического наследия	1. Знание сущности норм и правил этноэтикета, отраженных в казахском этнопедагогическом наследии; 2. Знание особенностей категории морали; 3. Понимание значимости ответственного отношения к себе как гражданину Республики Казахстан, к обществу, к людям.
Мотивационный	Отношение к казахскому этно-педагогическому наследию	1. Интерес к знаниям в области казахского этнопедагогического наследия; 2. Наличие потребности выполнять нормы и правила поведения казахского этноэтикета; 3. Стремление быть ответственным в отношении к себе, к обществу, к людям.
Процессуальный	Соответствие действий и поступков нормам и правилам казахского этноэтикета	1. Умение контролировать и критически оценивать свое поведение в соответствии нормам и правилам казахского этноэтикета; 2. Умение пропагандировать знания в области казахского этнопедагогического наследия; 3. Проявление высокой культуры отношения к себе как гражданину Республики Казахстан, к обществу, к людям.

Анализ научной литературы дает основание утверждать что:

- этнопедагогическое наследие – это действенный фактор духовно-нравственного воспитания, осмысление его позволяет реализовать потребность общества в духовно-нравственном оздоровлении общественного сознания;

- демократические преобразования происходящие в Республике Казахстан, связаны с изменением типа личности, с формированием субъективных качеств человека, нового уровня его духовности. В основании концепции формирования нового типа личности, на наш взгляд, могла бы быть система ценностей, базирующихся на нравственных нормах и принципах этнопедагогического наследия.

Резюмируя всестронне изучение вышеуказанных подходов и их анализ, мы можем определить, что устное народное творчество, обычаи и традиции, идеи и воззрения тюркских мыслителей, демократов-просветителей, акынов-жырау, казахской интеллигенции - это комплекс компонентов народной мудрости, народной системы воспитания, как вечный, непреходящий исторически закономерный институт, в них объективно заложено и национальные и общечеловеческие особенности.

Преподавание социально-гуманитарных дисциплин, на наш взгляд, должно быть четко ориентировано не только на фактическое содержание, но и на формирование духовно-нравственных качеств будущих специалистов. Наиболее благоприятные предпосылки для исследуемого качества у будущих специалистов создается в процессе изучения спецкурса «Казахский этноэтикет в деловом общении», рассчитаный на 2 кредита. В содержание данного элективного курса включены такие темы, как «Введение в этику. Понятие морали и ее сущность. Этические принципы и теории. Соотношение понятий «мораль», «этика», «нравственность», «История этической морали. История становления казахского этноэтикета», «Этикет - часть культуры предпринимательства. Виды этикета: международный этикет, светский этикет, профессиональный этикет, деловой этикет, этноэтикет», «Нравственность – основа этики бизнеса. «Золотое правило» нравственности», «Влияние кросс-культурных факторов и национальных особенностей на ведение бизнеса», «Особенности казахского этноэтикета. Учет особенностей национальной культуры, самосознания, чувства, характера, менталитета».

В ходе изучения спецкурса «Казахский этикет в деловом общении» необходимо обеспечить информационное обеспечение в расширении понятий «деловое общение», «этикет», «этноэтикет», в результате чего складывались обобщенные понятия о деловом бизнесе и влиянии этноэтикета в предпринимательской деятельности. Нам важно было выявить значимость самостоятельной работы по изучению специфики и поиска материалов казахского этноэтикета. Осуществляя продуманный, целенаправленный набор лучших образцов этноэтикета, выбирая из них необходимый в целях духовно-нравственного воспитания, анализируя различные ситуации деловой жизни, студенты получают возможность активно включаться в процесс осмысления содержания казахского этноэтикета, но и сами смогут соотнести свои нравственные чувства, поведения и поступки, убеждения с сущностной характеристикой образцов этикета, заложенных в казахском наследии.

Основные задачи теоретической части спецкурса «Казахский этноэтикет в деловом общении» заключается в том, чтобы: выявить ведущие аспекты этикета как важнейшей части культуры предпринимательства; раскрыть значимость использования лучших образцов казахского этноэтикета в делом общении; охарактеризовать роль и значение казахского этноэ-

тикета в организации деятельности делового человека.

В процессе изучения «Казахского этноэтикета в деловом общении» студенты должны:

- понимать сущность принципов этического поведения казахского этноса, необходимых в будущей профессиональной деятельности;

- знать определенный набор моральных норм этноэтикета, служащих руководством поведения в деловой жизни, недобросовестные методы ведения бизнеса в виде коррупции, незаконного (нелегального) бизнеса, недобросовестной конкуренции, национальное и международное законодательство по борьбе с коррупцией, культуру делового партнерства и делового поведения, основанных на принципах казахского этноэтикета;

- уметь придерживаться определенных принципов этноэтикета, анализировать и оценивать возможности появления коррупции, предупреждать ее появление, отстаивать интересы компании легальными и законными методами и способами, противостоять проявлениям коррупции на всех этапах жизненного пути.

На завершающем этапе практической работы необходимо подвести итоги с помощью предложенной нами методики, тем самым установить динамику роста уровня духовно-нравственной воспитанности студентов. Изменения в соотношении уровней духовно-нравственной воспитанности содержательного, мотивационного, процессуального компонентов наглядно продемонстрировать насколько повысилась культура отношения к себе как гражданину Республики Казахстан, к обществу, к людям, а также убедиться, что казахское этнопедагогическое наследие является действенным фактором самосовершенствования.

Выполненное исследование не претендует на исчерпывающее решение проблемы духовно-нравственного воспитания студентов с использованием казахского этнопедагогического наследия как фактора исследуемого качества, ввиду его сложности и многозначности для современной вузовской практики. Перспективы ее дальнейшего исследования видятся в поиске путей педагогического сотрудничества общеобразовательных и национально-культурных центров и подготовки преподавателей к оптимальному управлению процессом духовно-нравственного воспитания студентов.

Литература

1. Волков Г.Н.Этнопедагогика как педагогика семьи и рода //Этнопедагогика. 2006/06.

2. Калиев С., Имашева А. История и теоретические основы казахской этнопедагогики. Учебное пособие. -Алматы; КазГосЖенПУ, 2009. -224 с.

3.Узакбаева С.А. Концепция этнопедагогического образования студентов высшей школы.- Алматы, 1997.

4. Абильдина С.К. Становление и развитие этнокультурного образования школьников в Казахстане: автореф. …дисс.докт.пед.наук.-Караганда,2012. -42 с.

5. Номогаева Е.В.Духовно-нравственное образование на основе этнокультурной традиции народов Бурятии: Дисс. …канд. пед. наук.-Улан-Удэ, 2003.-181 с.

6. Иномова М.О. Духовно-нравственное воспитание детей в семье на основе использования национальных ценностей узбекского народа. Дис.к.п.н.- Ташкент, 2002.-167с.

7. Пархоменко Н.А. Духовно-нравственное воспитание школьников на традициях народной культуры. Дисс…канд. пед. наук.-Курск, 2002.-136с.

8. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства.-М.:Искусство, 199.-Т.1. – 340с.

9. Каган М.С. Мир общения: проблема субъективно-объективных отношений. – М.: Политиздат, 1989.-315 с.

10. Лосев А.Ф. Бытие-Имя-Космос.-М.,1993.

11.Бахтин М. Эстетика словесного творчества. -М.: Искусство.-1979.-546 с.

12. Франкл В. Воля к смыслу/Пер. с англ. — М.: Апрель-Пресс, Изд-воЭКСМО-Пресс, 2000. — 368 с. (Серия «Психологическая коллекция»).

13. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы/ Пер. с англ. Г.Балл и А.Попогребского. -М.: Смысл, 1999.

УДК: 37.091.3:811.161

Байызбекова А.А.
Преподаватель
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО
(Методика работы с художественным фильмом, снятым по повести Ч.Т. Айтматова «Джамиля»)

ОРУС ТИЛИН ЧЕТ ТИЛИ КАТАРЫ ОКУТУУДА КӨРМӨ МАТЕРИАЛДАРДЫ КОЛДОНУУ
(Ч.Айтматовдун "Жамиля" повести боюнча тартылган көркөм фильми менен иштөө методикасы)

USING OF VIDEO RECORDS IN THE TEACHING COURSE OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE
(The technique of work with the feature film made according to "Jamilya" novel by Ch.T. Aitmatov)

Аннотация. *В статье говорится о системе работы с видеоматериалом на уроках РКИ на примере художественного фильма «Джамиля», снятого по одноименной повести Ч.Т. Айтматова. Предложены различные учебные задания для каждого этапа работы над фильмом.*

Ключевые слова: *художественный фильм, киноурок, видеоматериал, система работы с фильмом, уровень мотивации, лексический запас, коммуникативные навыки, активная творческая деятельность, монологическая, диалогическая речь, спонтанность речи.*

Аннотация. *Макалада орус тилин чет тили катары үйрөтүүдө көрмө материалдарды колдонуу ишинин системасы Ч.Айтматовдун "Жамиля" повести боюнча тартылган көркөм фильмдин үлгүсүндө берилди. Фильм менен иштөөнүн ар бир этабына тиешелүү ар түрдүү материалдар сунушталды.*

Түйүндүү сөздөр: *көркөм фильм, көрмө материал, фильм менен иштөө системасы, лексикалык кор, чыгармачылык ишмердүүлүк, монологдук кеп, диалогдук кеп.*

Summary. *In this article it is told about the system of work with video records on lessons of Russian as a foreign language on the example of the feature film "Jamilya" made according to the eponymous novel by Ch.T. Aitmatov. Various educational tasks for each stage of work on the movie are offered.*

Keywords: *feature film, film lesson, video record, system of work with a movie, motivation level, vocabulary, communication skills, vigorous creative activity, monolog, dialogical speech, speech spontaneity.*

Использование кинофильмов на уроках РКИ

Использование художественных фильмов на уроках русского языка как иностранного является непременным условием обучения общению на русском языке студентов-иностранцев, устраняющим трудности при обучении монологической и диалогической речи, создающим благоприятные условия для развития спонтанности речи, стимуляции языкового общения.

На среднем этапе обучения, когда у учащихся сформирована элементарная база владения языком, возникает необходимость закрепления и развития речевых умений, нужны средства, которые развили бы эти умения. Поэтому на среднем этапе рекомендуется расширить программу использования аудиовизуальных средств обучения, включив в неё просмотр полнометражных художественных фильмов. Следует отметить, что просмотр кинофильмов демонстрирует язык в действии, так как при просмотре видеоматериала восприятию студентов доступна не только речь, но деятельность людей в реальных жизненных условиях.

Изучение художественного текста как предварительный этап работы над кинофильмом

Как известно, успех работы над кинофильмом во многом зависит от правильно подобранного фильма. Наилучшим вариантом является экранизация художественного произведения. Изучение произведений классической литературы является неотъемлемой частью занятий со студентами-иностранцами, начиная со среднего этапа обучения.

На среднем этапе обучения рекомендуется чтение адаптированных художественных текстов с последующим чтением произведения на продвинутом этапе обучения. Изучение художественного текста целесообразно сопровождать просмотром отрывков из кинофильма, созданного по его мотивам. Данная работа подготавливает студентов к более сложному и объемному виду работы как просмотр кинофильма. В свою очередь просмотр кинофильма так же необходим для более подробного и вдумчивого изучения произведения на продвинутом этапе обучения. Возможность сопоставить увиденный и прочитанный материал повышает интерес к процессу чтения художественного произведения, активизирует формирование навыков всех видов речевой деятельности.

Следует отметить, что интерес к художественному произведению тем выше, чем известнее и популярнее автор в родной стране учащихся. Именно таким писателем является Ч.Т. Айтматов, имеющий мировую славу.

В данном случае произведения Ч.Т. Айтматова отвечают интересам учащихся, так как он является современным автором, и, следовательно, язык автора и проблематика произведений близки современникам.

Так на среднем этапе обучения студенты знакомятся с адаптированным художественным текстом, составленным по повести «Джамиля».

Таким образом, работа над повестью Ч.Т. Айтматова «Джамиля» состоит из двух основных частей. Первая – чтение художественного текста и вторая – просмотр кинофильма.

Работа над кинофильмом

Для просмотра рекомендуется художественный фильм «Джамиля», снятый в 1968 году киностудией «Мосфильм» на киностудии «Киргизфильм». Ценность данной экранизации состоит в том, что автором сценария является сам Ч.Т. Айтматов. В фильме, созданном по сценарию Ч.Т. Айтматова, ярко чувствуется национальный киргизский дух и колорит. Прежде всего, в обычаях и традициях, о которых сам писатель говорил так: «Они всегда важны для передачи особенностей национального характера».

При проведении работы над фильмом принято выделять три этапа: подготовительный, просмотровой и заключительный. Подготовительный (предпросмотровой) этап включает в себя работу, направленную на снятие языковых трудностей, просмотровой – на развитие умений воспринимать информацию фильма, заключительный (послепросмотровой) - на формирование навыков и умений устной речи. Для каждого этапа работы разрабатываются учебные задания.

На среднем этапе обучения не рекомендуется просмотр всего фильма, следует обратить внимание на ключевые эпизоды, отражающие содержание изученного студентами художественного текста.

Для просмотра предложены следующие эпизоды: 1. Большая семья. 2. Письмо Садыка. 3. Джамиля и Садык. 4. Разговор Сеита и Данияра. 5. Насмешки Джамили. 6. Случай на станции. 7. Песня Данияра. 8. Рождение любви. 9. Сеит – будущий художник.10. Прощание с детством. Таким образом, система работы с кинофильмом условно состоит из десяти этапов. Просмотр каждого эпизода занимает от 4 до 6 минут, всего монтажного материала – около 50 минут. В целом эпизоды создают целостную картину повествования.

При самом первом просмотре рекомендуется демонстрация всего видеоматериала, так как студенты знакомы с сюжетом повести, и подготовлены к просмотру фильма. Задания перед первым просмотром фильма нацеливают на глубокое понимание содержания как произведения Ч.Т. Айтматова, так и замысла экранизации, поэтому студенты должны отметить новые сцены, не вошедшие в изученный художественный текст, почувствовать эмоциональный контекст определенных сцен, обратить внимание на музыку, сопоставить прочитанный текст и просмотренный фильм. Например, в тексте нет информации о Джамиле и Садыке, истории их взаимоотношений, жизни до войны.

Далее в течение десяти последующих этапов работы с фильмом осуществляется его пошаговый просмотр, обсуждение, усвоение новых, а также закрепление ранее изученных лексических единиц, выполнение грамматических упражнений и заданий, направленных на развитие навыков устной и письменной речи. В среднем на каждый этап затрачивается примерно от 20 до 30 минут. На заключительном этапе работы предлагается итоговый просмотр всего фильма. Таким образом, работа над фильмом занимает от 6 до 7 часов в зависимости от уровня подготовки группы.

Учебный материал состоит из монтажной записи фильма и заданий. На каждом этапе работы просматривается по одному отрывку, а также выполняются языковые и речевые задания. Учебные задания преследуют две цели: закрепление лексики и грамматических форм, формирование навыков построения собственного высказывания. Каждый из этапов работы состоит из трех частей: подготовки к просмотру отрывка (предпросмотровые задания), непосредственно

просмотра и выполнения заданий после просмотра отрывка (послепросмотровые задания).

Предпросмотровой этап работы над фильмом

Основной задачей подготовительных (предпросмотровых) заданий является снятие лингвистических и экстралингвистических трудностей, которые могут возникнуть у студентов при просмотре фильма. Так, учащимся разъясняются значения незнакомых слов и выражений, знание которых необходимо для понимания данного эпизода.

Задания перед просмотром включают в себя лексические упражнения, которые помогают снять языковые трудности. Работу над новой лексикой следует проводить перед просмотром каждого эпизода. Это могут быть различные виды заданий, предлагающие разнообразную работу с лексикой: объяснение слов на русском языке на базе знакомой учащимся лексики, подбор синонимов, антонимов, словообразовательный анализ, в особо сложных случаях – перевод лексики на родной язык учащихся. Например, *невестка – жена брата, сына; солдатка – жена солдата, дитя – ребёнок, джигит – молодой человек, запрещать – разрешать (антоним), тревожиться – волноваться (синоним).*

Пропадать на работе – быть всегда на работе

Безобидный – без обиды / Безобидный человек – это человек, который …

кормить – давать еду / Кормилец – это человек, который …

Помимо работы с отдельной лексикой, некоторые эпизоды требуют дополнительной работы с информацией, раскрывающей суть сюжета. Эпизод «Большая семья» включает в себя диалог матери с бригадиром. Данный диалог является самым длинным и сложным для восприятия студентами-иностранцами диалогом фильма. Сократить данный эпизод невозможно, так как он содержит важную информацию не только о национальном укладе жизни, но о трудностях, которые испытывали люди, жившие в то время. Поэтому перед просмотром эпизода студентам предлагается прочитать диалог и ответить на вопросы: Кто с кем говорит? О чем просит бригадир? Почему мать спорит с бригадиром?

Кроме того, студентам предлагается проанализировать следующие высказывания: «Света белого не вижу», « Что её волки съедят?», «Ребятки - кормильцы наши, только они и выручают».

В эпизоде « Садык и Джамиля» ключевыми являются слова матери:

« Благодари аллаха, дочь моя, ты пришла в крепкий благословенный дом. Это твоё счастье. Женское счастье – детей рожать да чтобы в доме достаток был. А у тебя, слава богу, останется все, что нажили мы, старики, - в могилу ведь с собой не возьмём. Только счастье – оно живёт у того, кто честь и совесть свою бережёт. Помни об этом, соблюдай себя!..»

В эпизоде «Случай на станции» следует обратить внимание на реплики Джамили: «Что как столб стоишь?», «Ты вроде бы мужчина», «Штаны подтяни, а то потеряешь». Такие задания не только способствуют развитию речевых навыков учащихся, но также дают возможность преподавателю выявить некоторые культурные особенности учащихся и главные трудности, с которыми могут столкнуться студенты при дальнейшем просмотре фильма.

Подготовка к просмотру в среднем должна занимать от10 до 20 минут. Преподаватель должен помнить, что в целях экономии времени следует семантизировать только те лексические единицы, знание которых может пригодиться учащимся в дальнейшем или необходимы для понимания данного фильма. Например, значение таких слов как: мешок (мешки), бричка, зерно, лошадь – следует объяснять при первом просмотре фильма, используя визуальную демонстрацию как способ семантизации.

Просмотровой этап работы над фильмом

Далее следует сам просмотр эпизода. В слабых группах рекомендуется двукратный просмотр отрывка. Это необходимо для лучшего понимания содержания. При работе в более сильных группах достаточно одного просмотра.

Послепросмотровой этап работы над фильмом

После просмотра эпизода выполняются задания направленные на понимание содержания фильма, закрепление и выведение в речь новой лексики. Главной задачей этой группы заданий является развитие навыков говорения и письма. Сначала студентам предлагается ответить на вопросы по содержанию отрывка. Это задание включает в себя вопросы, не только контролирующие понимание увиденного, но и предлагающие студентам выразить их собственное мнение относительно некоторых деталей фильма, дать оценку поступкам героев, спрогнозировать их поведение в дальнейшем, поставить себя на их место. Например, предлагаются такие вопросы: Почему бригадир называет Джамилю солдаткой? Почему Джамиля делает мужскую работу? Почему мать называет Сеита кормильцем?

За вопросами по содержанию следуют задания, в которых учащимся необходимо сформулировать собственные высказывания. Это задания, имеющие своей целью вовлечение учащихся в активную, творческую деятельность. Например, предлагается описать внешность, характер, эмоциональное состояние героев (матери, Джамили, Данияра, Сеита, Садыка), анализируя поступки и высказывания героев. Обсудить проблему любви и долга, затронутую в фильме. Как правило, задания полемического характера выполняются с удовольствием, и обсуждение проблемы нередко перерастает в дискуссию. При этом вопросы могут быть самими разными. Например: Является ли поступок Джамили изменой? Любил ли Садык Джамилю? Мог ли он писать ей о своей любви в своих письмах, которые читают все родственники? Любила ли Садыка Джамиля? Правильно ли поступил Данияр? Правильно ли поступила Джамиля?

В сильных группах можно предложить студентам написать сочинение на тему о любви и долге, порассуждать о возможной дальнейшей судьбе Джамили и Данияра. Такие задания помогают преподавателю выявить некоторые национально-культурные особенности учащихся.

Важно помнить о том, что при выполнении данных заданий преподаватель не должен навязывать учащимся свою точку зрения, ответы студентов их суждения могут быть самыми разными и неожиданными, так как во многом они обусловлены их национальными и культурными особенностями, воспитанием, возрастом и личностными качествами.

Следует отметить, что планомерное использование художественных фильмов на уроках РКИ при правильном выборе видеоматериала и методически грамотной организации просмотра делает занятия более интересными и запоминающимися, позволяет активизировать процесс обучения, содействует совершенствованию всех видов речевой деятельности, способствует более качественному усвоению учебного материала.

Литература

1. Николенко Е. Ю., Иванова О. В. Система работы с художественным фильмом на уроках РКИ. // Русский язык за рубежом. – М., 2013. – № 52.

2. Весова Т. Н., Чистякова Е. В. Методические основы использования художественных фильмов в процессе преподавания русского языка как иностранного. // Известия Волгоградского государственного технического университета. – Волгоград, 2008.

3. Страмнова Т.В., Шантурова Г.А. Видеозапись художественных фильмов как средство совершенствования устной речи на продвинутом этапе обучения // Вопросы практической методики преподавания русского языка как иностранного / Под ред. А.Н. Щукина. М., 1995.

УДК 947.1/.9

Бикбулатова А. Р.
Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика, г.Бишкек.
E-mail:tataroved.anisa@yandex.com

ИЗ ИСТОРИИ ТАТАР ГОРОДА КАРАКОЛ

КАРАКОЛДУК ТАТАРЛАРДЫН ТАРЫХЫНАН

FROM THE HISTORY OF KARAKOL CITY TATARS

Аннотация. *В данной статье рассматривается история татар города Каракол Кыргызской Республики. Указывается время, причины переселения и их численность. А также их вклад в культурное развитие города.*

Ключевые слова: *Кыргызстан; Каракол; татары; история; переселение; численность.*

Abstract. *In this article history of tatars of city Karakol Kyrgyz Republic. Time, reasons of migration and their quantity, is specified. And also their contribution to cultural development of city.*

Keywords: *Kyrgyzstan; Karakol; tatars; history; migration; quantity.*

Территория Кыргызстана в средние века хорошо было известно торговцам. Через нее проходили караванные пути, один из ветвей этой дороги пролегал по побережью озера Иссык-Куль, через перевал Бедель в Китай. Долгие годы этот караванный тракт считался коротким и безопасным. Вдоль этой дороги недалеко от озера появляется поселение Каракол. В начале оно служило местом меновой торговли с кочевым населением. После присоединения края к Российской империи в Каракол переносится уездное и военное управление. Он приобретает статус уездного города согласно законо положениям Российской империи. Город стал пограничным форпостом России на Тянь-Шане, у границ с Цинским Китаем. [5, с.27]

После присоединения края к Российской империи торговые отношения становятся более оживленными. Этому способствовало в целом проводимая политика государства в этом регионе. Как сообщал, министр иностранных дел России К.Н. Нессельроде, в конце XVIII начале XIX века политика государства в Средней Азии заключалась в расширении торговли и поисках новых торговых путей с Китаем и Индией. [3, с. 28]

Для реализации в жизнь этой политики, расширения торговли в регионе Российские власти привлекали купцов из числа татар. Их привлекали в качестве проводников караванов, переводчиков «телмач», также не маловажное значение имело, то что они были мусульманами. Местные жители с единоверцев, т.е с мусульман брали налог 2,5% от стоимости товара, тогда как с представителей других конфессий 5%.[7, с. 78] Это все служило весомым аргументом в привлечении татар в торговое дело. Таким образом, на территории Кыргызстана, в том числе в г. Каракол во второй половине XIX века появляются татары – купцы.

В эти же годы появляются первые сведения об их численности. Исследователь истории г. Каракол Т.Рыскулов пишет: «в 1870 году из 130 человек первооснователей Каракола русские составляли 17 человек, остальные были узбеки и татары, занимавшиеся меновой торговлей и отчасти сельским хозяйством.[5, с. 33] По данным статистического комитета Кыргызской Республики, в 1869 году Иссык-Кульском уезде, а город Каракол был центром этого уезда, было 109 татар, из них 72 мужчины, 37-женщины.[4, с. 73] Таким образом, имея выше указанные сведения, не сложно посчитать этнический состав населения города, татар- 109, русских- 17 и 4 человека представители узбекской национальности. Из этих сведений мы можем сделать вывод, что основателями города Каракол были татары.

В городе бурно развивалась торговля, росло количество населения, на начало XX века из 102 купцов 78 были татары.[1, с. 52] Многие из них владели мельницей, мучным складом, сосредоточили в своих руках продажу керосина, детских игрушек, галантерейных, бакалейных изделий. Среди них Х. Абдувалиев, А.Г. Каримов, В.Г. Рафиков, братья Идрисовы, Давлетшины [2, с. 5] и т.д. Татары не только торговали, но и на свои средства строили мечеть, школы «мектеб» и медресе.

В Караколе на пожертвования татарских купцов в 1878 году был построен мечеть.[8, с.35] История этой мечети связан с именем Мухтурулла Баширова.

В 1840-году он по направлению Казанского муфтията отправляется в город Верный, 1850-году перебрался в город Каракол и остался жить. Среди местного населения он был известен своей набожностью и ученостью. По его инициативе в 1878 году на средства местных жителей и татарских купцов, в городе Каракол была начато строительство татарской мечети. Строительство мечети было завершено в 1887 году. После завершения строительства мечеть стали называть «татар мечеть». Это здание было одним из первых красивейших зданий города. В советское время купола мечети были разрушены, а здание переделано под кинотеатр. После 1991 года здание отреставрировано, ему вернули его первоначальный вид, и он стал выполнять свое предназначение. Но в народе и по сей день мечеть называют «татарским».

При этой мечети была устроена начальная школа для детей всех мусульман. Учителями были в основном татары, получившие образование в Казани и Уфе. Они поддерживали тесную связь с этими городами Поволжья. Получали книги, газеты, выпускаемые в выше указанных городах. Таким образом, они знакомились с передовыми идеями того времени, в том числе и с новым методом обучения И. Гаспринского. Это помогло открыть им новометодные школы в городе Каракол. В этом городе 1901-1902 годах было три школы с новым методом обучения. Одна из первых школ для мальчиков, с новым методом обучения была при татарской мечети.

При мечети также было открыто медресе, где получали образование дети горожан. В медресе в 90 гг. XIX века начали преподавать светские дисциплины. В это время там работал переехавший из Казани со своей семьей Мужабиров Шакир мулла. У него получили образование Иманалы Эркебаев, Абдылда Арыстанов, Ыбырай Абдрахманов, Иса Чокморов, и др. которые в последующие годы стали известными просветителями в регионе. [6, с. 26] По данным исследователя А.П. Яркова по национальному составу: 31 узбек, 20 дунган, 10 татар, обучались в мектебе. В медресе обучалось всего 130 учеников из них 77 татары, 28 кыргызов, 24 дунганина. [8, с.37]

Таким образом из выше изложенных сведений мы можем сделать следующие выводы:

- Татары являются основателями города Каракол;
- На пожертвования татарских купцов был построен мечеть, называемый в народе «татарским»;
- Татары внесли огромный вклад в развитие системы образования города Каракол.

Литература

1. Биз жашаган шаар Каракол. -Каракол: «Карга аке» 2014. -98 б.

2. Иссык-Кульский областной государственный архив. Ф. 1108. Оп.1. Д.№ 6. С.5.

3. История Узбекской ССР. Т.1. Кн .2. Ташкент, 1956. 228 с.

4. Кыргызская государственность. Статистика веков.- Б., 2003.-178 с.

5. Рыскулов Т. История города Каракола (1869-1918гг.) Дисс.канд. ист. наук. 07.00.02. –Б., 1994.-167 с.

6. Татары в истории Киргизии: прошлое и современность. Материалы Международной научно практической конференции г. Бишкек, 6 июня 2009 г. –Бишкек, 2010.- 100 с.

7. Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. С картами и планами. Т. II. Типография В.В. Комарова. СПб., Невский собств. Д. 138. 1876. – 547 с.

8. Ярков А.П. Татары и башкиры в Кыргызстане: Историко-культурный портрет. Часть 1.- Б., 1996.-117 с.

УДК 37.018.2:159.9

Джунушева Б. А., *ст. преп.*
Кыргызская государственная юридическая академия
E-mail: bakyt_aken@mail.ru
Суералиева Д. С., *ст. преп.*
Кыргызская государственная юридическая академия
E-mail: sudamira204@mail.ru

ГЕНДЕРНАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ШКОЛЬНИКОВ

МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРДЫН ГЕНДЕРДИК СОЦИАЛИЗАЦИЯСЫ

GENDER SOCIALIZATION OF PUPILS

Аннотация. *В статье рассматривается вопрос влияния гендерных стереотипов на интеллектуальное и социальное развитие мальчиков и девочек. Цель – выявить и показать обществу некоторые аспекты процесса гендерной социализации девочек и мальчиков, показать важность внедрения гендерного подхода в педагогический процесс. Показано, что гендерная социализация начинается в семье, еще до рождения ребенка, культивируется в дальнейшем школой и обществом. Главное внимание обращается на гендерные стереотипы как фактор, влияющий на гендерную социализацию школьников.*

Автор предполагает, что гендерное воспитание позволит создать условия для воспитания отношений между полами, свободных от гендерных стереотипов, что в свою очередь позволит воспитать новую личность, свободную от каких-либо личностных ограничений и страхов, способной к самореализации и развитию.

Ключевые слова. *Гендерный стереотип, гендерная социализация школьников, социальная роль, пол, различия, мальчик, девочка, родители, воспитывать, модель поведения, качества личности, традиция, стереотип, самореализация.*

Аннотация. *Макалада кыздардын жана балдардын интеллектуалдык жана социалдык өнүгүүсүнө гендердик стереотиптердин таасири каралды. Макаланын максаты – балдардын жана кыздардын гендердик социализация процессинин кээ бир аспектилерин жана педагогикалык процессине гендердик ык-амалдарды киргизүүнүн зор маанилүүлүгүн көрсөтүү. Гендердик социализация үй-бүлөдө башталаары жана акырында мектеп жана коом тарабынан колдоолору белгиленди. Мектеп окуучулардын гендердик социализацияларына таасир берген гендердик стереотиптер негизги фактор катары көрсөтүлдү.*

Автор гендердик тарбиялоо жыныстар аралык карым катнаштарга өбөлгө түзүп берери жана гендердик стереотиптерден көз каранды эместиги, келечекте жаңы эркин инсанды тарбиялоого шарттын түзүлүшү, кээ бир инсандык чектөөлөрдөн жана коркунучтардан эркин, өзүн-өзү өнүктүрүүгө, жөндөмдүү болууга шарттардын түзүлүшү болжолдолду.

Түйүндүү сөздөр. *Гендердик, стереотип, гендердик социализация, социалдык ролу, жыныс, айырмачылыктар, эркек бала, кыз бала, ата-эне, тарбиялоо, жүрүм-турумунун модели, инсандын сапаты, өзүн өзү реализациялоо.*

Abstract. *The impact of gender stereotypes on the intellectual and social development of boys and girls is researched in the article. The goal is to identify and to show the public some aspects of the process of gender socialization girls and boys, to show the importance of gender mainstreaming in the educational process. It is shown that gender socialization begins in the family, even before birth, cultivated further in school and society. The main attention is drawn to gender stereotypes as a factor influencing gender socialization of pupils.*

The author supposes gender education will create conditions for the education of gender relations which are free from gender stereotypes, which in turn will lead to a

new personality free from any personal limitations and fears, who are capable of self-realization and development.

Key words. *Gender stereotypes, gender socialization of students, social role, gender, differences, boy, girl, parents, raise, behavior model, personality, tradition, stereotype, self-realization.*

В советском обществе преобладали стереотипные взгляды на воспитание мальчиков и девочек, на поведение мужчин и женщин, на их социальные роли. Считалось, что раз мужчина «хозяин в доме», то он должен быть сильным, уметь зарабатывать и обеспечивать семью. Мужчина a priori должен быть волевым и стремиться к власти, а значит он играет доминирующую роль. Он более независимый, самоуверенный. Агрессивность не возбранялась. И по сей день считается, что мужчина умнее женщины, способность рассуждать логически – его прерогатива. В то же время женщина должна быть покладистой, уступчивой, домашней. А значит, она более зависима, более эмоциональна и нежна. Такое представление о мужественности (маскулинности) и женственности (фемининности) изначально противопоставляло мужчин и женщин. [4]. Любое нарушение такого стереотипного поведения осуждалось обществом, и в первую очередь в семье и как следствие, приводило к конфликтам и непониманию.

Что же такое гендерные стереотипы, гендерная социализация и как они возникают. Гендерные стереотипы – это разновидность социальных стереотипов, стандартизированные представления о моделях поведения и чертах характера, соответствующие понятиям « мужское» и « женское». [5].

Гендерная социализация – процесс усвоения норм, правил поведения в соответствии с культурными представлениями о роли, положении и предназначении мужчины и женщины в обществе. [5]. На социализацию детей и их воспитание большое влияние оказывают гендерные стереотипы.

Гендерные стереотипы существуют как в семейной, так и в профессиональной среде. Причем, для женщин главными социальными ролями являются семейные роли (жена, мать, хозяйка), для мужчин – профессиональные. Так сложилось в обществе, что успешность женщины оценивают по наличию семьи, а мужчин оценивают по успехам в профессиональной деятельности [4]. Потому что мальчикам с детства прививают только половые роли: их воспитывают только как мужчин, а не как будущих мужей или отцов. О социальных ролях забывается.

Какие социальные институты влияют на процесс гендерной социализации детей? Думаю, никто не будет отрицать, что одним из главных социализирующих факторов являются родители и семья. Они показывают пример социального поведения, распределения гендерных ролей. Матери, как правило, хорошие домашние хозяйки. Они добры, нежны, заботливы, отзывчивы, тактичны, дипломатичны. Женщины/матери понимают чувства других. В то же время она – слабое существо, а значит нуждается в защите. В то же время у мужчин больше времени на карьеру, на личностное развитие. И соответственно мужчина должен быть более предприимчивым, агрессивным, независимым, доминирующим. Чтобы сделать карьеру, мужчина должен обладать деловыми навыками, легко принимать решения. Женщина/жена должна обеспечивать для этого все условия. Поэтому все домашние заботы и воспитание детей ложится на их плечи.

Такое стереотипное поведение культивируется в обществе и СМИ и усваивается в детстве и далее в школе. В качестве образца поведения выступают родители, сестры, братья, сверстники. Влияние родителей на гендерную социализацию детей начинается с самого их рождения, задавая разные направления развития мальчикам и девочкам [4]. Учеными были проведены исследования среди родителей. Родителям была предложена анкета из 11 вопросов по теме «Влияние семейных отношений на формирование гендерных ролей». Ответы показали, что 75 % родителей считают, что девочек и мальчиков надо воспитывать по-разному. На уровне первичной социализации «в кругу семьи» уже происходит ориентация на патриархальные ценности. Родители считают, что в мальчиках надо воспитывать мужественность, смелость, ответственность, порядочность, уверенность. А в девочках нежность, ласку, доброту, чистоплотность, уважение, качества необходимые будущей женщине/матери, а мальчику соответственно будущему отцу – главе семейства. Применяют насильственные методы воспитания к мальчикам 30% родителей, к девочкам – 8 % [5].

Сегодня еще до рождения ребенка многие родители уже знают пол будущего ребенка. В голове родителей и родственников начинает складываться «план воспитания» ребенка, в духе какой половой роли, мужской или женской. Гендерная социализация ребенка начинается буквально еще до рождения ребенка. Цвет одежды, игрушки указывают на пол ребенка как ему самому, так и окружающим. Поведение матери с мальчиком или девочкой различны. Как правило, родители положительно относятся к типичному для пола поведению детей и наоборот, выражают недовольство, если ребенок ведет себя по модели поведения другого пола [4].

Гендерные роли – вид ролей социальных, они нормативны, выражают определенные социальные ожидания, проявляются в поведении. На уровне культуры они существуют в контексте определенной системы половой символики и стереотипов маскулинности и фемининности. Гендерные роли всегда связаны с определенной нормативной системой, которую личность усваивает и преломляет в своем сознании и поведении (Кон И.С., 1975) [5]. Сами того не замечая, родители прививают своим детям определенные гендерные роли в зависимости от пола.

С раннего детства семьей и обществом у детей закладываются разные качества личности. У мальчиков – самостоятельность, активность, жесткость, уверенность в себе. У девочек – уступчивость, покладистость,

зависимость, пассивность. Стереотипное поведение наблюдается и в выборе цвета одежды, игр и игрушек. Девочкам покупают одежду розового, красного, словом яркого цвета. Мужским считается голубой, синий, темные цвета. Считается «ненормальным», если девочка играет с машинками, пистолетами, конструкторами, а мальчик – с куклами или детской посудой. Девочкам обычно дают игрушки, связанные с миром дома, семьи; мальчикам чаще покупают игры, стимулирующие активность, фантазию и сообразительность.

Начатая в семье традиция привития разного типа поведения у девочек и мальчиков, продолжается в школьный период. Исследования, проведенные в школах разных стран, показали, что девочкам на 20% меньше уделяется внимания, чем мальчикам. [5]. Девочек реже привлекают к различного рода демонстрациям опытов в учебной среде. Им обычно дают поручения, связанные с заполнением журналов, списков, протоколов, оформления классных уголков и стенгазет. Считается, что девочки успешнее справляются с данными видами работ, т.к. они более усидчивые и аккуратные, чем мальчики. В тех случаях, когда не хватает учебных пособий или приборов, их скорее получают мальчики. Девочек хвалят за послушание, прилежность и исполнительность, мальчиков – за их знания и правильные ответы. Поощрений за знания девочки получили на 80% меньше. Негативное отношение к неудачам в интеллектуальной сфере составило 30% у мальчиков и 75% у девочек. Осуждают мальчиков и девочек за разное: мальчиков за плохое поведение, девочек – за ошибки в ответах. [5].

По-разному объясняют плохие успехи школьников разного пола: неуспех девочек – отсутствие способностей, неуспех мальчиков – недостатком усидчивости и трудолюбия. Следовательно, девочек меньше настраивают на работу. В скрытой форме их поощряют принять то, что есть, как должное. Обратное справедливо для мальчиков. Их настраивают работать больше, чтобы добиться успеха [5]. Это отличие имеет большое значение, т.к. показывает, что якобы девочки изначально менее способные и трудолюбие не решит проблему. Мальчиков же больше стимулируют и мотивируют для достижения успеха. Со стороны учителей и родителей на девочек оказывается сильное давление с тем, чтобы заставить их беспрекословно подчиняться всевозможным нормам, правилам поведения и традициям.

Каковы возможные последствия стереотипной гендерной социализации детей? Одним из главных последствий у девочек является формирование внутренних барьеров, которые затрудняют личностное и профессиональное саморазвитие, и как результат, у девочек наблюдается недостаток настойчивости, боязнь общественного порицания, боязнь неудачи, неуверенность в себе. Из-за большей чувствительности к ожиданиям окружающих одаренные девочки рано понимают, каковы приоритеты для женщины в представлениях современного общества. [5]. Девочкам/девушкам внушается, что главное для женщины – это семья. Карьера женщины неважна, потому что у нее другое предназначение – рожать, вскармливать и воспитывать детей. А раз женщина «сидит» дома, то она становится зависимой от мужа. Зависимой и материально, и психологически.

Но развал СССР, изменившиеся реалии свели на нет эти стереотипы. В «лихие» 90-ые и мужчинам и женщинам пришлось изменить социальные роли. Тысячи мужчин и женщин остались без работы. Но в той непростой ситуации женщины оказались более приспособленными к новым реалиям, чем их мужья. Многие женщины начали «челночить», зарабатывать свой первый капитал, открывать свое дело, тем самым обеспечивая свои семьи. Их мужья семейные заботы взяли на себя. Им пришлось осваивать новые роли. Таким образом, мужчинам и женщинам пришлось сменить, закреплявшиеся веками, социальные роли.

Социальные роли сменили, но отношение к своей идентичности, то что соответствует маскулинности (мужественности) и фемининности (женственности), осталось прежним. И как результат – домашние конфликты, недовольство собой и второй половинкой, недовольство жизнью, постоянные стрессы.

Гендерное образование – один из способов избежать в будущем таких конфликтов, привлечь внимание к изменению социополовых отношений в условиях социальной трансформации. И такое образование нужно начинать еще с дошкольного и далее школьного возраста. Оно готовит людей к новой реальности, знакомит с новыми ценностями и нормами социального поведения. [4].

Как же нужно воспитывать мальчиков и девочек, чтобы в будущем не возникало трудностей с распределением ролей в семье и далее в обществе в целом?

Очевидно, что мальчики и девочки имеют биологические и индивидуальные различия, но эти различия не могут быть основанием для установления иерархии между людьми или иной дискриминации по признаку пола. [5].

Необходимо в мальчиках – развивать мягкость и чуткость; учить их больше сосредотачиваться на процессе; научить их не бояться признавать свой страх и не бояться поражений; в девочках – развивать самостоятельность и напористость; учить их больше сосредотачиваться на цели; не стесняться допускать агрессивность и, главное, развивать свои таланты и не бояться успеха. Может нам стоит прислушаться к советам специалистов и именно так готовить к жизни наших детей? [5].

В заключение отметим, что введение гендерного образования в школе, привитие мальчикам и девочкам новых социальных ролей позволит понять, что пол не является основанием для дискриминации. И у педагогов, и у школьников появится возможность свободного выбора способов и форм самореализации, развития своей индивидуальности. Традиционная полоролевая социализация девочек и мальчиков, в которой активно участвует школа, продолжает воспроизводить патриархатные стереотипы взаимодействия полов в общественной и личной сферах. Эти стереотипы все чаще вступают в противоречие с реальными трансформациями гендерных отношений в современном обществе, становятся препятствием для раскрытия индивидуальностей, равноправия полов, устойчивого развития демократических отношений. [4]. Школа должна давать ученикам возможность развивать индивидуальные

способности и интересы, независимо от принадлежности к тому или иному полу, противостоять традиционным стандартам в отношении полов.

Литература

1. Айвазова С. Г. Гендерное равенство в контексте прав человека. - М., 2001.

2. Воронина О.А. Категории пол – гендер в философии феминизма. Философские исследования, 1995, № 4.

3. Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика. В 2-х ч. - Мурманск, ОУ КРЦДО иРЖ, 2001.

4. Клецина И.С. Гендерная социализация / Учебное пособие. - СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 92 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://psymania.info/gend/klezina/soc.php

5. Ковырзина О.Б., Яковлева Н.Н. Гендерная социализация школьников. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://открытыйурок.рф/статьи/524024/

УДК 376

Иманкулова С. Э., *п.и.к.*
И.Арабаев атындагы
Кыргыз мамлекеттик университети
saadatesen@mail.ru

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИНКЛЮЗИВДИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨНҮГҮШҮ

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация. *Заманбап мезгилде Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын өнүгүшүндө бирден-бир негизги милдеттердин бири, ар бир баланын өнүгүшүнө, анын психикалык жана дене өзгөчөлүктөрүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө жана жөндөмдүлүктөрүнө карабастан шарт түзүү болуп саналат.*

Бул макалада Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнүн өнүгүшү кандай деңгээлде жүрүп жаткандыгы жөнүндө баяндалат.

Түйүндүү сөздөр: *инклюзия, инклюзивдик билим берүү, принцип, социализациялашуу, өнүгүү, инсан, балдар, интеграция, мүмкүнчүлүгү чектелген, ден-соолук.*

Аннотация: *На современном этапе в развитии образования Кыргызской Республики одним из основных задач является создание условий для развития детей, несмотря на его психические и физические особенности, возможности и способности.*

В этой статье рассматривается, на каком уровне идет развитие инклюзивного образования в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: *инклюзия, инклюзивное образование, принцип, социализация, развитие, личность, дети, интеграция, ограниченными возможностями, здоровье.*

Abstract: *At the present stage in the development of education in the Kyrgyz Republic, one of the main tasks is the creation of conditions for the development of children, despite its mental and physical characteristics, capabilities and abilities.*

This article examines the level of development of inclusive education in the Kyrgyz Republic at what level.

Key words: *inclusion, inclusive education, principle, socialization, development, personality, children, integration, limited opportunities, health.*

Азыркы учурда Кыргызстандагы саясий, экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр билим берүү тармагындагы максат жана милдеттердин мурунку түшүнүгүн өзгөртүү керек экендигин аныктады. Алар бардык кызыктар тараптардын сапаттуу билим алуусун эске алуу менен коомдун уламдан-улам өсүүчү керектөөлөрүн канааттандырууга жөндөмдүү болгон билим берүү системасын калыптандырууга багытталган.

Акыркы он жылдык билим берүү системасында чоң өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Эгемендүү Кыргызстандын жаңы мамлекеттик саясатына ылайык билим берүү демократиялык принциптерди өздөштүрдү. Билим берүү тармагында мамлекеттик саясаттын бир көрсөткүчү катары болуп калктын аяр категориялары-на, алардын арасында ден-соолугунан мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга мамиле эсептелинет.

Кыргызстан инклюзивдик саясат жана инклюзивдик практикага карата активдүү калыптануу баскычында турат. Буга Кыргыз Республикасынын Эл аралык Концептуалдык Докладдарды, 1993-жылы БУУнун Генералдык Ассамблеясы кабыл алган резолюциясын, майыптар үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуунун Стандарттуу эрежелерин таануу, Кыргыз Республикасынын Балдардын укугу жөнүндө Конвенцияны ратификациялоосу (1994) балдардын, ошондой эле мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын кызыкчылыгын жана укугун коргоо боюнча Улуттук мыйзамдуулукту калыптандыруу үчүн негиз болуп калды. Бүгүнкү күндө республиканын балдарынын кызыкчылыгын жана укугун камсыз кылуу боюнча мыйзамдуулук базасы 30дан ашык мыйзамдар жана нормативдик актыларды камтыйт.

Ушул концепцияга ылайык Кыргыз Республикасында ден-соолугу, мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды коомго камтуу маселеси ишке ашырылып жатат.

Инклюзия (камтуу) – бул өзгөчө муктаждыктары бар адамдардын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн толугу менен ачууга максималдуу жана ар тараптуу багытталган мамлекеттик жана мамлекеттик эмес чаралардын системасы.

Бардык мектептер, ал атайын же орто жалпы билим берүү мектеби, ЖОЖдор болбосун инклюзивдик билим берүүнү чагылдырылышы керек, анда уюмдар окуучулардын муктаждыктарын канааттандыруу жана ушул процессти ишке ашыруу үчүн ресурстарды сунуштайт [2].

Инклюзивдүү билим берүү **төмөнкү принциптерге** таянат:

- адамдын баалуулугу анын жөдөмдүүлүгүнөн көз каранды эмес;
- ар бир адам ойлоно жана сезе алат;
- ар бир адамдын баарлашууга жана ишмердүүлүккө укугу бар;
- бардык адамдар бир-бирине муктаж;
- бардык адамдар достукка жана колдоого муктаж;
- ар түрдүүлүк адамдын жашоосун бардык жагынан күчөтөт.

1990-жылга чейинки инклюзия түшүнүгүндө постсоветтик мамлекеттер баланын майыптыгын медициналык моделинен карашкан, ал өзүнүн параметрлери боюнча дискриминацияга алып келген.

1995-жылдан баштап инклюзивдик билим берүү идеясы Кыргызстандын мектепке чейинки мекемелеринде тарала баштаган. Бул идея дүйнөдөгү 30 мамлекетти камтыган “Кадам артынан кадам” Эл аралык билим берүү программасынын алкагында ишке ашырылган. Бүткүл дүйнө боюнча статистика көрсөткөндөй, мектепке чейинки кураста тиешелүү билим алган жана кичинекей кезинен тартып жакшы багылган балдар мектепке дагы, жашоого дагы көбүрөөк ийгиликтүү болушат» [1; 40-б].

Мамлекеттин билим берүү жаатында саясаттык көрсөткүчтөрдүн бири калктын ичиндеги мүмкүнчүлүгү чектелген категориядагы адамдарга болгон мамиле болуп саналат.Балдардын укугу дүйнөлүк Конвенциянын бир принциби билим алууга укук болуп саналат. Балдардын билим алууга болгон укук, аларды парталарга отургузуп коюу гана эмес, балдардын өнүгүүсүнө туура таасир эткен шарттарды мектепте түзүүгө багытталган иш-чаралар да кирет.

Кыргызстандык изилдөөчү, психолог Н. А. Багдасарова өзүнүн “Инклюзивдик билим берүү жана майыптыктын модели” аттуу изилдөөсүндө инклюзивдик билим берүүнүн өнүгүүсүнүн эволюциясы жөнүндө төмөнкүдөй оюн айткан: “Инклюзивдик билим берүүнүн өнүгүүсү, коомдо майып түшүнүгү менен тыгыз байланышта, ошондуктан өзгөчө талаптары бар адамдардын жашоосу жөнүндө кандай түшүнүктөр көбүрөөк тарагандыгын билүү абдан маанилүү (анткени, Кыргызстандагы коомчулук ар башка болгондуктан ар кандай коомдук топтордо же региондордо ар түрдүү түшүнүктөр басымдуу кылат).

Майыптыкка мамиле жана түшүнүктөрдүн 4 моделин бөлүп караого болот: диний, медициналык, коомдук жана маданий. Тарыхый жактан бул моделдер биринин артынан бири пайда болгон, бирок бүгүн булардын ар бири бардык мамлекеттерде бар жана буларды ар кандай коомдук түзүлүштөрдө жана топтордо кезиктирүүгө болот” [3; 6-б].

Медициналык моделдин пайда болушуна атайын педагогика боюнча белгилүү изилдөөчү К.М.Тилекеев кеңири токтолуп төмөнкүлөрдү белгилеген: психофизикалык өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар балдарга кылган мамилелердин тарыхынын этаптарын Л.С.Выготскийдин концепциясына таянуу менен талдоонун негизинде, төмөнкүлөдү белгилейт: «Мектепте психофизикалык өнүгүүсүндө өзгөчөлүктөрү бар балдарды окутуу тарыхын шарттуу түрдө төмөнкү этаптарга бөлүүгө болот:

- XX кылымдын башталышы – 60-жылдардын ортосу – «медициналык модель» → **сегрегация**
- 60-жылдардын ортосу – 80-жылдардын ортосу – «нормализация модели» → **интеграция**
- 80-жылдардын ортосу – азыркы учур – «социалдык модель» → **кошуу.** [1; 9-б]

Адам баласы коомдо жашайт жана коом аркылуу өсөт деген негизди таануу менен, педагогикада чөйрө багыты алдынкы мааниге ээ болуп эсептелет. Эгерде окуучулар социалдык биримдикти, гармонияны, бири-бирине урматтоону колдогон билим берүү мейкиндигинде болушса, анда ушул нерселер аларды тынчтыкта, тирешүүсүз жашоодо жашаганга жана ошону менен бирге алар өзүнүн аброюн, өзгөчөлүгүн сактап калганга үйрөтөт.

Ал эми азыркы учурда башталгыч класста окутуучу ар бир предметтин программасын инклюзивдик билим берүүгө адаптациялоо иштери жүргүзүлүп жатат. Бара-бара бул программалар жалпы орто билим берүүчү мектептердин башталгыч класстарына киргизилип, ар бир мүмкүнчүлүгү чектелген бала билим алат деген ойдобуз.

Адабияттар

1. Инклюзивное образование в высшей школе: Интегрированное учебно-метод. пособие. – Б., 2010. – 172 с.

2. Усенко Л.В., Дудкина О.И., Сейдекулова Г.С. Инклюзивное образование Методическое пособие для воспитателей ДОО и учителей начальных классов. – Б., 2012.

3. Учебный модуль «Создание инклюзивной развивающей среды в дошкольных организациях Кыргызстана. – Б. 2017.

УДК: 371.315.5:5

Г.Д.Исмаилова
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университети

«АЗЫРКЫ ТАБИЯТ ТААНУУНУН КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ» КУРСУН ОКУТУУДА СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИН УЮШТУРУУ

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «КОНЦЕПЦИИ СОВРЕМЕННОГО ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ»

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS STUDYING THE DISCIPLINE “CONCEPTS OF MODERN SCIENCE”

Аннотация: *Бул макалада студенттик конференцияны өткөрүү методикасы сунушталган. Конференциянын максаты - гуманитардык багыттагы негизги билим берүү программасында көрсөтүлгөн компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу.*

Түйүндүү сөздөр: *концепция, табият таануу, уюштуруу, ыкма, оз алдынча иш, долбоор, маалымат, конференция.*

Аннотация: *В данной статье представлена методика проведения студенческой конференции. Целью конференций является формирование компетенций, которые согласуются с указанными в основной образовательной программе гуманитарных направлений.*

Ключевые слова*: концепция, естествознания, организация, метод, самостоятельная работа, проект, информация, конференция.*

Annotation: *This paper presents a methodology of student conference. The aim of conference is to develop competencies that are consistent with those in the basic educational program of humanities.*

Key words: *concept, natural, organization, method, independent work, project information, the conference*

Азыркы күндүн педагогикалык проблемаларынын бири студенттердин чыгармачыл шыктарын, аң-сезиминин активдүүлүгүн өнүктүрүү, алардын таанып-билүү мүмкүнчүлүгүн өстүрүп-өнүктүрүү. Студенттердин өз алдынча иштерин туура уюштуруу алардын өсүп-өнүгүүсүнө чоң таасир берип жана ар бир студентин өз алдынчалыгын өстүрүүдө керектүү каражат болуп саналат.

Студенттердин өз алдынча иштерин туура уюштуруу бир нече оң таасир берет: биринчиден, студенттер предметти өз алдынча аң сезимдүү жана бекем өздөштүрүшөт; экинчиден, өз алдынча билим алуу ыкмаларын билишет; үчүнчүдөн, өз алдынча билимге ээ болуу муктаждыгын өсөт.

Өз алдынча даярдануу ар бир студенттин акылэсин, бийик маданиятын калыптандырат, өз алдынча иштөө ыкмаларына ээ болууну камсыздайт, өз убактысын акылдуулук менен пайдаланууга үйрөтөт жана профессионалдык жарамдуулуктун пайда болушуна таасир берет. Андан тышкары ар бир студент көп сапаттарга ээ болот: уюштуруучулук, эркүүлүк, тартиптүүлүк, демилгелүүлүк жана башка ушул сыяктуу ойлоо шыктары өсүп-өнүгөт (анализ, синтез, салыштыруу, жана өз алдынча ой-жүгүртүү, өз алдынча иштөө стилин калыптандыруу жана таанып билүү ыкмалары өнүгөт).

«Азыркы табият таануунун концепциялары» курсунун маалыматтык материалы физиканын, химиянын, астрономиянын, биологиянын жалпы закондорунун негизинде түзүлгөн. «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсун окутуунун төмөндөгү проблемалары бар: студенттик тайпалар физика, химия, биология, астрономия сабактары окутулбаган гуманитардык лицейлердин, гуманитардык багыттагы

орто мектептердин класстарынын ж.б. бүтүрүүчүлөрүнөн түзүлөт. Буга байланыштуу табият таануунун мыйзамченемдүүлүктөрүнө тиешелүү курстун материалдарын окуп үйрөнүү маселеси пайда болот.

Кийинки маселе өз алдынча ишти: лабораториялык иштерди, практикалык сабактарды (окутуунун интерактивдүү системасын колдонуу менен [1]) аткарууга, (бул эле курста эмес) жетиштүү деңгээлде даяр эместигине байланыштуу пайда болот.

Маселелерди чечүү

Биринчи маселени чечүүдө гуманитардык багыттагы студенттер үчүн «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсу окутуу методикасы иштелип чыккан [1]. «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсунда «Табият таануунун тарыхы» деген тема бар анда курстун кийинки материалдарын окуп үйрөнүү үчүн негизги маалыматтар берилген. «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсунун болжолдуу программасына (үчүнчү муундагы ФГОС үчүн) [1] жана азыркы табият таануу концепциясына жараша логикалык жактан түшүндүрүлүп, индуктивдүү, дедуктивүү методду колдонуу менен жеткиликтүү берилген.

Бул макалада студенттик конференцияны өткөрүү методикасы сунушталат. Конференциянын максаты - гуманитардык багыттагы негизги билим берүү программасында көрсөтүлгөн төмөнкү окутуунун натыйжаларын калыптандыруу;

- Табигый илимий мыйзамченемдүүлүктөрдү жана азыркы учурдагы дүйнөнүн сүрөттөлүшүн өздөштүрүү жөндөмдүүлүгүн.
- Реферат, курстук долбоорлор, дипломдук иштер, макалалардын ж.б. үстүндө иштөөнүн илимий методдоруна ээ болуу жөндөмдүүлүгүн.
- Жаны илимий багыттарды (синергетика ж.б.), азыркы учурдагы табият таануунун маселелерин жана келечегин өздөштүрүү жөндөмдүүлүгүн.
- Теориялык жана эксперименталдык изилдөөлөрдөн алынган маалыматтарды иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгүн.
- Глобалдык компьютердик тармактардагы жана маалыматтык системалардагы маалыматтар менен иштөө жөндөмдүүлүгүн.
- Кесиптештери менен бирдикте, коллективде иштөө көндүмдөрүнө ээ болуу жөндөмдүүлүгүн.

Көрсөтүлгөндөргө кошумча өз алдынча иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу маселесин чечүү үчүн төмөнкү иштер жасалды.

Долбоордук методду колдонуу менен иштөө: студенттик тайпалар үч-төрттөн бөлүнөт, студенттер өз тобунун жетекчисин шайлашат, жетекчи өз тобунун иши үчүн жоопкерчиликти алып, милдеттерди бөлүштүрөт, чогулган материалдарды алдын ала карап чыгат ж.б. Бул метод семестр ичинде студенттик окуу-илимий конференцияларга даярдануу үчүн колдонулат.

Өздүк өсүүгө багытталган мамиле колдонулат: студенттер окутуучу сунуштаган докладдардын темаларынын ичинен өз алдынча теманы тандашат, ошондой эле студенттер өз темасын сунуштай алат.

Изилдөө методу докладды даярдоодо колдонулат, студенттер керектүү маалыматтарды сунуштаган адабияттар, видеофильмдер, интернет ж.б. колдонуу менен табышат.

Курстту окуп үйрөнүүнүн мотивин докладдардын темаларын тандоо менен курчутулат:

1. Санариптик фотоаппаратта фотопленка кайсы жерде катылган?
2. Гравитация аркылуу түзүлгөн дүйнөлөр.
3. Жылдыз чаны.
4. Түбөлүк жашоого жол.
5. Мезгил тасмасы : «Табият таануунун тарыхы».
6. Байыркы цивилизациялар: Гиперборея, Атлантида, Ацтектер, Майя, Кытай (Тибет, Шамбала), Египет, Япония, Месопотамия, Инки.
7. Төмөнкү сөздү түшүндүрүү : «Муктаждык ойлоп табууну жаратат, ал эми ойлоп табуу – эки эсе муктаждыкты жаратат».

Докладды даярдоо үчүн мөөнөттүн болжолдуу көлөмү – он сааттын тегерегинде биргелешкен эмгек. Докладдар презентация түрүндө даярдалып, изилдөөчүлүк, чыгармачыл мүнөздө болушу керек. Долбоордун жетекчиси докладдын мазмуну тапшырмага толугу менен дал келишин текшериши керек. Докладды даярдоодо гана төмөнкү компетенциялар калыптанат: маалыматты издөө, иштеп чыгуу жана сунуштоо жөндөмдүүлүгү, логикалык ой жүгүртүү, маалыматты талдоого жана синтездөөгө, ошондой эле илимий көз карашты калыптандырууга жана тапшырмаларды аткарууда илимий методдун элементтерин пайдалануга жөндөмдүүлүгү.

Регламент: доклад жети мүнөт, суроо-жообу жана талкууга беш мүнөт берилет. Докладдардын темалары жана методикалык көрсөтмөлөр студенттерге семестрдын башында таратылат. Студенттер конференциянын төрагасын, катчысын шайлашат, алардын милдеттери: конференциянын программасын түзүү, мындан тышкары ар бир топто студенттердин докладдарын жана суроолорду жазып турган катчы шайланат. Семестр ичинде окутуучу бир нече жолу (муктаждыкка жараша) докладдардын жана презентациялардын тексттин карап чыгып, эскертүүлөрдү берет, маалыматтарды иштеп чыгууда, презентацияларды даярдоодо жардам берет.

Докладды жазуунун методикалык көрсөтмөсүндө сунушталган маалымат булактары (адабият, видеофильмдер, интернет-ресурстар), докладды даярдоонун негизги жоболору берилет. Мисалы, «Мезгил тасмасы : «Табият таануунун тарыхы» темасы үчүн студенттер маалыматты издөө методу, ал методдун өзгөчөлүгү жана кемчиликтери жана аны келечек кесибинде пайдалануу жолдору тууралуу айтып бериши керек.

«Мезгил тасмасы» – бул маалыматты окуялары хронологиялык ирээт менен берилген мезгил шкаласы түрүндө көрсөтүүнүн жолу. Бул долбоорду аткарууда студенттер маалыматты топтоп, аны пайда болгон күнү боюнча талдап, мезгилдик шкаланы түзүшөт, ага күнүн, сүрөттөөлөрдү, сүрөттөрдү, видео, аудиолорду жана шилтемелерди киргизишет. Сүрөттө студенттердин Prezi.com жана dipity.com. интернет – ресурстарын пайдалануу менен аткарган «Мезгил тасмасынан» фрагменттер берилди.

Байыркы цивилизациялар тууралуу докладдарда төмөнкүлөр чагылдырылышы керек:

1. Берилген байыркы цивилизациянын өкүлдөрү курчап турган чөйрө жөнүндө эмнени билишкен?

2. Эмнени жасай билишкен, эмнелерди курушкан?

3. Кандай механизмдерди жаратышкан?

4. Эмнелер азыркы учурга чейин сакталып, колдонулуп келет?

Корутунду чыгарууга аракет жасалат: цивилизациялардын өнүгүшүндөгү жалпылыкты, өз ара сиңишүүнү көрсөтсө болобу. Цивилизациялардын өнүгүү деңгээлиндеги басымдуу айырмачылыктар (эгер байкашса).

Конференцияга даярдык көрүү, докладды окуу студенттердин абдан чоң кызыгууларын жаратат. Алар өз алдынча маалыматтарды издеп табышат, бир жагынан учурдагы заманбап каражаттар аркылуу бул иш көп деле эмгекти талап кылбайт, бирок, экинчи тарабынан алып караганда, студенттер маалыматты башка булактар аркылуу текшергенге үйрөнүшөт. Маалыматтардын карама-каршылыгы талкууну жаратат, буга доклад даярдабаган студенттер да катыша алышат.

Окутуучу конференцияга угуучу катары катышып, төрага менен катчынын ишине кийлигишпейт, маалыматтар окутуучу үчүн да кызыктуу болот. Мисалы, «Муктаждык ойлоп табууну жаратат, ал эми ойлоп табуу – эки эсе муктаждыкты жаратат» деген сөздү талдап жатып, студенттер дөңгөлөктү ойлоп табууну жөө жүргүнчүлөр арасынан өтө албаган машиналар бар азыркы учурдун сүрөттөлүшү менен бирге карашат ж.б.

Студенттердин өз алдынча ишин уюштуруу үчүн курс методикалык жактан камсыз болгон. Курстун мазмуну компьютердик класстарда, окутуучулардын сайтында, окутуучулар менен болгон интервьюларда берилген. [2].

Конференцияны өткөрүү студенттердин долбоордо берилген тема боюнча маалыматты издөөдөгү, докладды логикалуу түзүүдөгү өз алдынча көндүмдөрүн калыптандырууга, ой жүгүртүү операцияларын (анализ, синтез, салыштыруу, чыгарып таштоо ж.б.) өстүрүүгө мүмкүндүк түзөт. Конференцияны өткөрүүнүн максатка ылайыктуулугун студенттердин кызыгуусу, алардын талкууга активдүү катышкандыгы далилдейт. Гуманитардык багыттардын студенттеринин өз алдынча ишин уюштурууда көрсөтүлгөн методдордун практикалык колдонулушу алардын өз алдынча изилдөө иштерин жүргүзүү көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн маанилүүлүгүн далилдейт. Жеке адамга багытталган докладдардын темалары студенттердин сабакты окуп үйрөнүүгө болгон мотивациясын курчутат. Макалада берилген мамилелерди «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсун окуп үйрөнүүдө гана эмес, башка сабакты окуп үйрөнүүдө да пайдаланса болот.

Адабияттар

1. Ерофеева Г.В., Немирович-Данченко Л.Ю. Организации самостоятельной работы студентов при изучении дисциплины КСЕ // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-1. – С. 177-180;

2. Георге, И.В. Принципы организации самостоятельной работы студентов в процессе профессиональной подготовки. 2009. - № 11.

3. URL: https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34530 (дата обращения: 09.04.2017).

УДК: 82:372.03(575.2) (04)

Касымбекова Э.Т.
Кыргыз мамлекеттик консерваториясынын мугалими

Т. КАСЫМБЕКОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ОКУТУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК, ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

МЕТОДОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ Т.КАСЫМБЕКОВА

METHODOLOGICAL AND DIDACTIC BASES OF TEACHING ON THE WORKS OF T. KASYMBEKOV

Аннотация. *Макалада тарыхый романдарды окутуунун методикалык максаттары, өзгөчөлүктөрү, көп түрдүү милдеттери каралат. Көп түрдүү татаал жанр катары тарыхый романдын методикалык өзгөчөлүктөрү белгиленди. Т. Касымбековдун "Сынган кылыч" тарыхый романын окутууда тарыхый окуялардын, инсандардын, тарбия берүүчүлүк, эстетикалык, дидактикалык ж. б. баалуулуктары белгиленет. Тарыхый романды окутуудагы тарыхый-салыштырма методун өзгөчө орду көрсөтүлдү.*

Түйүндүү сөздөр: *Тарыхый роман, жанр, эстетика, дидактика, адабият, адабият таануу, тарбия, образ.*

Аннотация. *В статье рассмотрены цели, специфика, многогранные задачи обучения историческим романам. Также отмечены методические особенности обучения такому сложному, многоаспектному жанру литературы, как исторический роман. При изучении исторического романа Т. Касымбекова «Сынган кылыч» рассматриваются воспитательные, дидактические, эстетические возможности изображённых исторических событий и личностей. Особо отмечены место и роль сравнительно-исторического метода при обучении историческим романам.*

Ключевые слова: *Исторический роман, жанр, эстетика, дидактика, литература, литературоведение, воспитание образ.*

Annotation. *The article considers the goals, specificity, and multifaceted tasks of teaching historical novels. Also the methodological features of teaching such complex, multifaceted genre of literature as a historical novel are noted.When studying the historical novel "Syngan kylych" (A broken sword) of T. Kasymbekov the educational, didactic, aesthetic possibilities of depicted historical events and personalities are considered. The place and role of the comparative-historical method in the teaching of historical novels is highlighted.*

Key words: *historical novel, genre, aesthetic, didactic, literature, literature studies, education, image.*

Ар кандай адабий чыгарманы талдоо, үйрөнүү ал чыгармаларды адабиятчылардын, сынчылардын канчалык «ачып» бергендиги менен байланыштуу. Адабиятчылар бул же тигил чыгарманын эстетикалык баалуулугун, идеялык салмагын тактап, таразалап берет, окурмандарга чыгарманы дагы тереңирээк түшүндүрөт, окурман байкабай кеткен учурларды алып чыгат, ал чыгарманы тарыхый доор, башка чыгармалар менен типологиялык жактан байланыштырат, ийгилик-кемчилдиктерин көрсөтөт. Орус окурмандары А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романын В.Г.Белинскийдин сындарынан кийин мыкты өздөштүргөнүн тарых тастыктап берген.

Т.Касымбековдун чыгармалары да адабий сында жана адабият таануусунда бир топ изилдеген, ошол изилдөөлөр адабият мугалими үчүн методологиялык негиз болуп саналат. «Сынган кылыч» тарыхый романдардын кыргыз адабиятындагы жаңы доору, - деп айтат А.Садыков. - ...Тарыхты курулай окуса да болот. Ал аны көркөм образдарга айлантып жатат. Андагы

ар бир образ, Аксыдагы Теңирберди менен Сарыбай же тигил кан ордосунда жүргөн Нүзүп, Алымбек датка. Анан Ыскак деген эмне деген адам. Кокон кандыгына, падышалыкка каршы күрөшкөн баатыр. Т.Касымбеков түзгөн ар бир образ тип болуп турат. Анын мыктылыгы да ушунда. Тарыхый чындыкты көркөм чындыкка айландыра билиш деген оңой-олтоң жумуш эмес» (1).

Мында сынчы «Сынган кылыч» романынын эң биринчи артыкчылыгы – жазуучу түзгөн ар бир образ тип экендигинде. Тип, типтүүлүк деген ар бир эле катышуучу каарманга мүнөздүү көрүнүш эмес, андай деңгээлге жетүү үчүн ошол каарман өз мезгилиндеги ондогон, жүздөгөн адамдардын башка белгилерин, сапаттарын, кыймыл-аракеттерин өзүндө сактап турушу керек.

Мындагы окуучуларга түшүндүрө турган нерсе, мисалы, Теңирберди деген бир гана конкреттүү киши – дыйкан Теңирберди эмес, ал Кокон хандыгында эзилген, салык төлөп, кыйынчылык менен күнүмдүк жашоосун өткөргөн миңдеген жер менен оокат кылгандардын жалпыланган образы. Ал көркөм образ, ал эми көркөм образ – бул адамдардын тиби, жазуучунун ошол кесиптеги адамдардын ошол доордогу абалы тууралуу көркөм концепциясы, ошол көркөм концепцияны көркөм тил менен айтып берүүсү.

Адабият таануу багытындагы эмгектер (К.Асаналиев, С.Байгазиев, К.Даутов, Ү.Култаева, Г.Мурзахметова, Б.Темирова, Д.Чокоева ж.б.) Т.Касымбековдун чыгармаларын окуп үйрөнүүдө кандай максаттарда методологиялык негиз түзүп берет.

- Т.Касымбековдун тарыхый романдарынын жанрдык белгилеринин жалпы тарыхый жанрдын табияты, талаптары менен канчалык деңгээлде дал келгендигин аныктоо үчүн;
- жазуучу чыгармачылыгын жараткан учурдагы адабий процесстин өзгөчөлүктөрүн, советтик адабияттын динамикасын түшүнүү үчүн;
- жазуучунун жалпы кыргыз, андан өтүп Борбор Азия элдеринин адабиятындагы ордун аңдап билүү үчүн;
- Т.Касымбековдун чыгармаларынын идеялык-эстетикалык салмагын, көркөмдүк күчүн, образдарынын жеткиликтүүлүгүн дагы тереңирээк аңдап билүү үчүн.

Ошол эле кезде Т.Касымбековдун чыгармалары менен башка тарыхый жанрда жазылган чыгармаларды салыштыруу төмөнкүдөй бир натыйжаларды көрсөтөт.

1. Тарыхый факт, документалдык материалдарды пайдалануу тарыхый жанрдын негизги белгилеринен болгондугуна карабастан, ал көркөм-эстетикалык принциптердин негизинде кайрадан иштелип чыгууга муктаж. Алар романдын көркөм аянтына, чыгарманын идеялык-тематикасына, сюжеттик-композициялык структурасына шайкеш келбесе, ал тарыхый романдын жанрдык касиетине тескери таасирин тийгизиши мүмкүн («Боордоштор»).

2. Тарыхый инсандын идеологиялык басымга негизделген жалаң коомдук ишмердүүлүгү аркылуу тарыхый жанрды талапка ылайык иштеп чыгууга мүмкүн эмес. Каармандын жеке тагдыры өзү жашаган коомдун социалдык карама-каршылыктарынын татаал байланыштары аркылуу терең аңдоону талап кылат («Тарых эстелиги»).

3. Тарыхый инсандын образына бир жактуу мамиле тарыхый жанр күткөн натыйжаны бере албайт. Тарыхый инсанды ашыкча идеализациялоо менен тарыхый жанрдын эстетикалык баалуулугун камсыз кылууга мүмкүн эмес экендигине да адабий тажрыйба күбө («Болот калем»).

4. Тарыхый чыгармалардын генетикалык кодун, геналогиялык булактарын түзгөн фольклордук чыгармаларды: тарыхый баяндоо, санжыра, легенда, уламыш ж.б. даяр материалдарды пайдалануу жаңы эстетикалык деңгээлге алып чыгуу улуттук адабий процессте чечүүнү талап кылган маселелерден. Аларга жасалган автордун чыгармачыл мамилеси аркылуу фольклордук чыгармалардын жаңы сапаттык белгилерге ээ болушу зарыл («Көчмөндөр кагылышы»).

5. Тарыхый романдардагы фольклор менен жазма адабияттын карым-катышын адабияттаанууда терең изилдөө маселеси теманын илимий келечегин болжолдоого мүмкүндүк берет.

6. Кыргыз элинин узак жылдар көчмөн турмушта жашоо кечирүүсү, натыйжада архивдик материалдардын, жазма булактардын жетишсиздиги тарыхый жанрдагы чыгармаларды жазууда кыргыз тарыхый романист жазуучуларды чоң кыйынчылыктарга дуушар кылган («Көк асаба»). Бул жагдайда коңшулаш өлкөлөрдөгү архивдик материалдарды үйрөнүү максатка ылайык.

7. Коомдук системанын өзгөрүшүнө байланыштуу, тарыхый инсандардын образы өзүнүн таанып-билдирүүчү, тарбия берүүчү, эстетикалык баалуулукка ээ болуу үчүн мурунку (социалисттик реализм) чен-өлчөмдөрдөн башка жаңы көркөм принциптердин, методдордун негизинде жаңы көз караштагы ойдон жаратууга муктаж («Баскын», «Кыргын») (2).

Жогорудагы пикир жалаң эле Т.Касымбековдун тарыхый романдарын окутууда эске алынбастан, кыргыз адабиятынын башка чыгармаларын талдоо учурунда да эске алынууга тийиш.

Жазуучунун чыгармаларын талдоодо тилдик материалдарды өздөштүрүү бир топ оорчулукту жаратат, ал романдын окуялары сүрөттөлгөн доордун, географиялык аймактын, адамдардын кызматын, даражасын, кесибин мүнөздөөнүн өзгөчөлүктөрү менен байланышат. Бул жагынан адабият мугалими сабакта Ж.Мукамбаевдин «Сөз күчү» (3), Т.Назаралиевдин «Тарых чындыгы жана көркөм чыгарманын тили» (4), Ж.Мамытовдун «Сынган кылыч» романындагы тарыхый стилизация» (5) деген макалаларын, Т.Аширбаевдин «Язык романа «Сломанный меч» деген темада кандидаттык диссертациясын колдонууга болот.

Ж.Мамытовдун макаласында «романда тилди тарыхый стилизациялоонун каражаты катары историзмдердин ар кандай типтери – лексикалык, семантикалык, фразеологиялык историзмдер жана историзм-макалдар кеңири пайдаланылат» деп келип, алар төмөнкүдөй классификацияланат:

1) Коомдук саясый турмушка байланыштуу историзмдер (хан, падыша, жарым пааша, дарга ж.б.);

2) Согуш ишине байланыштуу историзмдер (миң башы, кол, кошун, удайчы ж.б.);

3) Динге байланыштуу историзмдер (мечит, шарият, жаназа, шайтан, зикир ж.б.);

4) Турмуш-тиричиликке байланыштуу историзмдер:

а) кийим-кечектин жана алар тигилген кездеменин аты (манат, быязы, паттайи кепич ж.б.);

б) өткөн мезгилде колдонгон музыкалык аспаптар (дабыл, керней, сурнай ж.б.);

в) улуттук оюндар (чек эчки, топу бекитмей, кыз оюн ж.б.);

г) аза күтүүгө байланышкан этнографиялык историзмдер (кара такыя, көк көйнөк ж.б.);

д) акча жана чен бирдиктери (бир мири, тилла теңге, теше ж.б.) (6).

Жогорудагыдай лингвистикалык изилдөөлөр романдын тилин азыркы окуучуларга жеткирүүдө методологиялык база түзүп берүү менен окуучулардын тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга көмөк берет.

Ал эми Т.Касымбековдун чыгармаларын окутуунун дидактикалык негиздери жалпы эле адабиятты окутуунун дидактикасы менен байланышат. Улуу дидактиктер Я.А.Коменскийдин (1592-1670) «Великая дидактика» (1667) деген эмгенинен тартып балдарды окутуунун жалпыланган принциптерин жана эрежелерин иштеп чыккан, анын оюн И.К.Песталоцци, А.Дистервег, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинский ж.б. педагогдор андан ары тереңдетип, окутуунун жалпы жолдорун, окуучу жана мугалим байланышынын татаал багыттарын иштеп чыккан. Анда ар бир класска ылайык окуу предметинин мазмуну; илимдердин негизи; окутуу, б.а.мугалимдин окуу процессин уюштуруудагы ишмердиги; окуучунун ишмердиги; окутуу каражаттары, алардын бири-бири менен бир максатка багытталышы айтылган. Бул дидактика илиминин негизги милдеттери: а) окутуунун максат-милдеттерин аныктоо; б) окутуу процессинин мыйзам ченемдерин табуу; в) билим берүүнүн мазмунун аныктоо; г) окутуунун натыйжалуу методдорун жана уюштуруу формаларын сунуштоо.

Т.Касымбековдун чыгармаларын үйрөтүүнүн башкы өзөгү – көркөм чыгармаларды талдоо. Талдоосуз жазуучунун идеясын түшүнүү мүмкүн эмес. Ал эми көркөм чыгарманы талдоо мугалимден өз алдынча ар тараптуу изденүүнү, чеберчиликти, дегинкиси, сабактын жүрүшүнүн так-таасын **уюштурулушун** талап кылат. Алар:

- окуу программасы койгон талаптарга, б.а., бөлүнгөн саатына, теманын милдеттерине, талдоого алынып жаткан чыгарманын көркөм-эстетикалык асылдуулугуна, таанып-билүүчүлүк нарк-насилине, тарбиялоо касиетине жана окуучулардын анализдөө билимдерине, билгичтиктерине, көндүмдөрүнө карата аныктоо жана чечүү;
- чыгарманын мазмунунун окуу китебиндеги чагылышы, б.а., окуучулардан талап кылган адабий-дидактикалык материалдын чечилиши, анда негизги илимий жана тарбиялоо идеяларынын айкын баяндалышы, окуучулардын кабылдап өздөштүрүүсүнө ылайык жүзөгө ашышы;
- коюлган максатка карата теманын ачылышынын логикалык жактан негизделиши, б.а. көркөм чыгарманы талдоо менен адабий билимдердин өздөштүрүлүшүнүн мыйзам-ченемдүүлүгү, мурдагы билимди өркүндөтүүнүн ыраатуулугу, теориялык түшүнүктөрдү кабылдоого карата системалуулугу көркөм аңдаштыруунун турмуш менен байланыштуулугу, теория менен практиканын өз ара карым-катышынын ачылышы, окуучулардын үйрөнүүсүндөгү илимийлүүлүк жана анын жеткиликтүүлүгү, ошондой эле сабактын жүрүш ыкмаларынын алдын ала структуралык талдоодон өтүшү, анын натыйжасында чыгарманы анализдөө методдорунун мугалим тарабынан иргелиши, коюлган проблемага карата дарстын түрүнүн тандалып алынышы жана чыгарманын кайсы бөлүктөрү окуучулар тарабынан өз алдынча өздөштүрүүгө сунушталышы;
- ар бир сабактын темасын, ага ылайык көтөргөн жүгүн айкындоо, ар бир дарста көркөм чыгарманы талдоого карата маанилүү проблемаларды чечүү жана алардын негизги милдеттерин үйрөнүү чеберчилигине жараша бөлүп көрсөтүү;
- сабактын жүрүшүндө чыгарманын мазмуну менен формасын бирдиктүү талдоо аркылуу берилген окуу-тарбия иштерин чечүү мүмкүнчүлүгүнө карап, окутуу каражаттары менен усулдардын ийкемдүүлөрүн, натыйжалууларын тандоо;
- сабакта окуучулардын окуу иштерин уюштуруунун класстык, топтук, же жеке түрлөрүн аныктоо;
- сабактын жүрүшүндө чыгарманы талдоонун оптималдуу вариантын табуу;
- сабакты жыйынтыктоодо жана тапшырма берүүдө өз алдынча үйдөн талдоо жүргүзүүнүн ыңгайлуу ыкмаларын табуу, чыгарманы жеке талдап, окуунун ийкемдүү усулдарын колдонуу» (7).

Адабияттар

1. Сынган кылычтын сыны жана сыры. Журналист Б. Шамшиевдин адабиятчы А.Садыков менен маеги // Азаттык, 2010. – 16-янв.

2. Таирова К. Кыргызстандын тарыхын окутууда көркөм адабий чыгармаларды колдонуунун педагогикалык негиздери. Магистрдик диссертациялык иш. – Б.: Манас университети, 2010.

3. Мукамбаев Ж. Сөз күчү //Кыргызстан маданияты, 1972, 5-янв.

4. Назаралиев Т. Тарых чындыгы жана көркөм чыгарманын тили // Мугалимдер газетасы, 1972, 11-март.

5. Мамытов Ж. «Сынган кылыч» романындагы тарыхый стилизация // Ала-Тоо, 1977, №12.

6. Батаканова С.Т. Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутууда көркөм чыгармаларга талдоо жүргүзүүнүн илимий-педагогикалык негиздери. – Пед. илим. доктору дисс. автефераты. – Б., 2011. – 18-19-бб.

УДК 37.034:37.017.92

Кенжекараева Ч. М.
И.Арабаев ат. КМУ нун ага окутуучусу

КЫРГЫЗ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАСЫНДАГЫ АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛООНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОПЕДАГОГИКЕ

THEORETICAL BASES OF MORAL EDUCATION IN THE KYRGYZ ETHNO-PEDAGOGY

Аннотация: *Бул макалада кыргыз элдик педагогикасы жана андагы адеп тарбиясынын теориялык негиздери жөнүндө жазылган. Адеп бул адамдардын коомдогу жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы экендиги ачып көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *элдик педагогика, адеп тарбиясы, теория, адам, коом, турмуш, мамиле, жүрүм-турум нормалары, маданият.*

Аннотация: *В этой статье написана о кыргызской этнопедагогике и о теоретических основах нравственного воспитания. Нрава-это прежде всего отношение людей в обществе и с обществом, исторический сборник этических норм поведения.*

Ключевые слова: *этнопедагогика, нравственное воспитание,теория, человек, общество, жизнь, отношение, этические нормы поведения, культура.*

Annotation: *this article is about national peculiarities and the theoretical bases of moral education in the Kyrgyz ethno-pedagogy.*

Key words: *ethno-pedagogy, moral upbringing, theory, human, society, life, attitudes, ethnic norms of behavior, culture.*

Элдик педагогика – элдик оозеки чыгармачылыкта, үрп-адат, каада-салттарда, оюндарда сакталган педагогикалык идеялардын жана тарбиялык тажрыйбалардын тутуму, тарбия жаатындагы элдик эмпирикалык билимдер.

“Элдик педагогика – бул баарынан мурда, тигил же бул улуттун социалдык турмушунун практикасы, таалим-тарбия жаатындагы предметтүү, жөрөлгөлүү иш-аракеттеринин бөтөнчө системасы. Демек, элдик педагогика тарбиялоо билим берүү жаатындагы акыл-ойлордун, ишеним-идеалдардын гана уюткусу эмес, ал баарынан мурда, ошол идеалдарды калыптандырууга багытталган элдин практикалык педагогикалык иш-аракеттерин өз ичине камтыган өзгөчө феномен”,-деп жазат окумуштуу-этнопедагог Б.Апышев. Элибиздин адептик этикалык маданияты өз ичинде көп кылымдык рухий практикалык тажрыйбаларды камтыйт. Адеп-ахлак тарбиясы жөнүндө Б.Апышев мындай деген: “Адеп-адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен, коом менен мамилелеринин жана жүрүш-туруш нормаларынын тарыхый жыйындысы. Адептүүлүк адамдардын жеке мамилелерине, коомго жасаган мамилелерине, бири-бири менен жана коом менен карым-катнашына, жакшылык-жамандык, абийирдүүлүк-уятсыздык, айкөлдүк-мыкаачылык деген түшүнүктөрдүн негизинде баа берет. Коом адеп-ахлак нормаларын иштеп чыгат жана коргойт. Ага илим, саясат, философия, дин, укук, көркөм өнөр өндүү коомдук аң сезимдер да таасирин тийгизет. Адамдардын адептүүлүк нормаларын сактоосун көзөмөлгө алуучу каражат коомдук пикир, элдин назары. Үй-бүлөдө жана мектепте балдарды адептүүлүккө тарбиялоонун милдети инсандагы идеялык өзөктү, жарандык көз карашты, ишенимди, жүрүм-турумду, сөз менен иштеги биримдикти калыптандыруу. Инсанды мындай идея менен шыктандыруу педагогикалык маданияттын башаты да, тарбиячылык чеберчиликтин туу чокусу да болуп эсептелет.

Кыргыз элдик педагогикасынын тажрыйбаларын мектептердин, ЖОЖдордун окуу тарбия процессинде колдонуу боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары Р.А.Абдраимова, А.Акматалиев, А.Алимбеков, Х.Ф.Анаркулов, Б.А.Апышев, Н.А.Асипова, С.О.Байгазиев, Ж.Бешимов, Н.Имаева, С.Иптаров, А.Исаев, А.Т.Калдыбаева ж.б. эмгектеринде кеңири чагылдырылган.

Элдик педагогиканы үйрөнүүдө ар бир улутка тиешелүү болгон оозеки чыгармаларды талдап көрүүнүн

мааниси зор. Башка элдер сыяктуу эле, кыргыз элинде оозеки чыгармалар бир муундан экинчи муунга өтүп турушу шартка ылайык болгон.

Кыргыз элинде балдар үй-бүлөдө тарбияланган-дыгы белгилүү. Ата-энелер тарбия куралы катарында оозеки чыгармаларды кеңири колдонушкан. Биздин элде "Манас" эпосунан тартып элге кеңири таралып ар кайсы учурда өз шартына ылайык колдонулуучу макал-ылакаптар көп. Ошолордун ичинен үй-бүлөдө тарбиялоодо колдонууга ыңгайлуулары жомоктор жана макал-ылакаптар.

Кыргыз фольклорунун арасында жомоктор белгилүү орунду ээлейт. Ал жомокторду айтуучу атайын жомокчулар болушкан. Жомокту көбүнчө мал четинде чогулуп алышып айтуу менен уктабай малга көз салып, жомокко алаксып таңды аттырышчу. Мал багуучулардын арасында тестиер эркек балдар да көп болгон. Жомок айтылган жерге аны угуу үчүн үйдөгү балдар, аялдар келишчү. Жомок угуу көңүл ачуучу негизги иштердин бири болуп эсептелген. Балдар жомокту айрыкча жакшы көрөөрү белгилүү. Жомок айтуучулар улгайган адамдар болушкан. Ишендирүүдө жомоктордун мааниси чоң жана чындыктын үлүшү бар. Анда адамдардын ой тилеги, каалоосу да кеңири көрсөтүлөт.

Ата-энелер балдарына жомок айтып бергенде аны чындык менен байланыштырып, балдардын жүрүш-турушуна оң таасир бергидей кылып баяндашкан.

Профессор Г.Н.Волков жомок айтуудагы чоң энелердин чебердигин баалаган: "Чоң энелер жомок айтууга чебер келишет, алардын айткан жомоктору улууларды урматтоо, эмгекчилдик, чынчылдык, адептүүлүк ж.б жөнүндө айтышат", – деп жазган . Кыргыз эл жомокторунун башка элдердин жомокторуна окшоштук жактары көп. Мисалы, чуваштарда "Кучер и барин", кыргыздардын "Акылдуу дыйкан, акмак бай", орустардын "Сказка о балде" деген жомокторунун бардыгынын мааниси бири-бирине жакын, негизги идеясы эмгекчил адамды даңазалоо.

Балдар табиятында бейпил, мээрман карыларды жакшы көрүшөт. Алардын айткан акылы, даана берген акыл-насааттары турмуштан алган өрнөгүн билгичтик менен балдарга үйрөтүүсү жаштар үчүн баалуу. Карыларды урматтоо бардык эле элдерде кездешет. А.С.Пушкин өзүн баккан Арина Радионовнаны өтө жакшы көргөн. Ал адам А.С.Пушкиндин белгилүү акын болушуна көмөк берген. Эртели кеч жомокторду айтып, ырдап, акындык талантын ойготкон.

Ал эми Л.Н.Толстой болсо өзүн тарбиялаган адам жөнүндө төмөнкүдөй пикирин айткан: "Татьяна Филипповна жүрөктү элжиреткен адам эле, ал баккан балдарынын ата-энелери менен ушунчалык жакын болуп кете алган. Ал менин эсимден эч качан чыкпайт".

Белгилүү тарыхчы С.М.Соловьев өзүнүн биринчи эмгегин өзүн баккан аялга арнаган. "Менин мүнөзүмдүн калыптанышына ушул аялдын таасири чоң. Ал өзү токтоо мүнөздүү адам эле", – деп эскерген.

Элдик "Ач көз карга" деген жомокто, карга ач көздүк кылып, өзү менен катарлаш балапан чыгарып жаткан бүркүттүн жумурткасын ал жокто кошуп алат. Бүркүттүн балапаны көзүн ачкандан кийин карганын балапандарын бүт жеп аягында карганын өзүн жеп коет. Бул жомок ач көздүктү, ичи тардыкты жек көрүүгө тарбиялайт. Тарбиялык маанисин жогору баалаган академик А.Э.Измайловдун пикирине кошулбай коюуга болбойт: "Кыргыз жомокторунун өзгөчөлүгү баарынан да акыл эстүүлүккө үндөйт", – деп айткан.

Үлгүлүү жүрүм-турумду тарбиялоодо жаш өзгөчөлүгүнө карата жана ар бир баланын мүнөзүнө жараша жомоктордун туура тандалышы маанилүү.

Орус элинин улуу педагогу А.С.Макаренко: "Жакшы айтылган жомок маданияттуу жүрүш-турушту тарбиялоонун башталышы", - деп жомоктун тарбиялоочулук күчүн таамай белгилеген.

Балдарды кичипейилдикке, токтоолукка, ак ниеттүүлүккө тарбиялаш үчүн айтылган жомоктор да аз эмес. Кичинесинен баштап эле ар бир адамга жылуу мамиле жасоо, көпчүлүк учурда аларды кокустуктан сактап каларын далилдешкен.

Кыргыз жомоктору жаш муундардын талантын ачууга да чоң жардам берген. Кыргыздын белгилүү акыны Токтогулдун энеси Бурма элдик оозеки чыгармаларды мыкты билген. Бурма кошокту да кыйын айткан адам болгон. Токтогулга жаш кезинен баштап ар кандай жомокторду айтып берип, болочок акындын талантын өрчүтүүгө жардамдашкан. Кичинекей Токтогул энесинин айткан жомокторун өтө кунт коюп уккан. Жомоктогу фантазиялуу окуялар анын учкул кыялын алыска-алыска алып жөнөй турган.

Эл жазуучусу Т.Сыдыкбековдун энеси кошокту жана жомокту жакшы билип, өз баласынын талантынын ачылышына таасирин тийгизген.

Ата-энелер балдарга жомок айтууда алардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуулары талапка ылайык. Эси кире элек бала жакшы көргөн каарманынын кор болуп азап чегишин, өлүп калышын каалабайт. Жомоктогу каарман менен бирге өзү да убара тартып кыйналышы, терең кайгырып, маанайы түшүп кетиши мүмкүн. Өтө кайгылуу жомоктор бойго жеткен балдардын арасында айтылса анча коркунучтуу эмес. Ал эми кичине балдарга коркунучтуу жомокторду айтуу зыяндуу.

Адабияттар

1. Алимбеков А.А. Кыргыз эл педагогикасы. -Б., 1996.

2. Кыргыз эл педагогикасы. / Түз: С.Иптаров. – Б., 1998. – 69 б.

3. Кыргыздар: Он томдук жыйнак. / Түз: Жусупов К., Иманалиев К. – Б.: Учкун, 2004. – 1-т., 523; 2-т., 499; 3-т., 510; 4-т., 531; 5-т., 388; 6-т., 498; 7-т., 534; 8-т., 534; 9-т., 542; 10-т., 511 б.

4. Муратов А. Ат этнопедагогикасы -Айтматовдо.-Б.: Айан, 2005, 54 б.

5. Муратов А. Аталар сөзү – акылдын көзү. Адеп аңгемелери. 1-китеп. – Б., 2008. – 148 б.

УДК 37:372

Н.К. Койлубаева
И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын доценттин м.а.,педагогика илимдеринин кандидаты
E-mail: Koilubaeva.n@mail.ru

ЭНЕ ҮЛГҮСҮ АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛООНУН МЫКТЫ УСУЛУ

ПРИМЕР МАТЕРИ - НАИЛУЧШИЙ МЕТОД НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

THE EXAMPLE OF MOTHER IS THE BEST METHOD IN BRINGING UP A CHILD

Аннотациясы: *Макалада балдарды адептүүлүккө тарбиялоодо эненин мыкты үлгүсү өзгөчө мааниге ээ экендиги жана эне үлгүсү аркылуу баланын жүрүм-туруму, адептик сапаттарынын түптөлүү натыйжасы жемиштүү болору жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *үлгү, эне үлгүсү, адептик сапаттар, жүрүм-турум, тарбия, кенже курактагы балдар, усул.*

Аннотация: *В статье идет речь о значимости идеального примера матери в воспитании ребенка, о плодотворности укрепления нравственных качеств и поведения ребенка через материнский пример.*

Ключевые слова: *пример, пример матери, нравственные качества, поведение, воспитание, дети, метод.*

Abstract: *This article tells us about ideal example of mother and its meaningfulness in bringing up a child and its' productiveness in attaching moral characteristic and behavior of a child.*

Keywords: *example, example of mother, moral characteristics, behavior, bringing up, children, method.*

Үй-бүлөдөгү күнүмдүк жашоодо балдар тарабынан кабылданган эненин үлгүсү сөзсүз түрдө биринчи орунга коюлушу керек. Үлгүнүн таасирдүүлүгү чөйрөдөгү балдарга өз көз караштарын, кылык-жоруктарын таңуулашпагандыгында. Балдар жагымдуу, позитивдүү жүрүм-турумга көзү түшүп, кызыгышат жана өзүлөрүнүн жүрүш-турушу үчүн аны үлгү кылууга умтулушат. Үлгүнүн бул түрү адам тарабынан анын бөбөк кезинен, эненин балага болгон биринчи камкордугунан башталып кийин инсан катары бүтүндөй өмүр бою коштолот. Бул үлгү адамдын өсүшүнүн алгачкы жашоосунда түшүнүксүз, ал эми кийин анын күнүмдүк жашоосунун жана тарбиянын таасиринен улам, барган сайын аң-сезимдүү кабылданат. Балдар ата-энеси айткан сөздөрдү, жасаган иштерди үлгү, чындык катары кабыл алышат. Үлгү – өспүрүм үчүн багыт болуп эсептелет, ал аны менен өзүнүн турмушун салыштырат. Энелердин күндөлүк жасаган кылык-жоругу, мамилеси, баскан-турганы, дегеле, бардык жагынан көрсөткөн сапаттык үлгүлөрү баланын көңүлүнө терең из калтырат.

Эне үлгүсү – бардык кырдаалдарда, өзгөчө, жакшы сапаттарды үйрөтүүдө ыйык. Тарбиялап жаткан балдарыбызга карата сезимдерибиз, ой-пикирлерибиз, сөздөрүбүз, жүрүш-турушубуз руханий жашообузда ар дайым үлгү болуу максатын көздөшү керек. Эненин мыкты үлгүсү аркылуу баланын жүрүм-туруму, адептик сапаттарынын түптөлүү натыйжасы жемиштүү болот деген ой келет.

Бул ойдун тууралыгын жазуучу М. Горькийдин: «Инсандагы бардык жакшы касиет, эненин сүтү менен күндүн нурунан пайда болот. Энесиз – эч ким, баатыр да, гений да, акын да болбойт» – деген сөзү менен далилдөөгө болот [1, 37-б].

Эненин үлгүлүү тарбиясы жөнүндө академик А.Э. Измайлов өз эскерүүсүндө: «Мен бир топ жашка барып калган адаммын, бирок балалык чагымда, чоң энемден, чоң атамдан, атам менен апамдан укканларым өмүр бою эсимде сакталып калды», – деп ата-эненин айткан акыл-насаат сөздөрү балдар үчүн өтө маанилүү экендигин эскертет [2].

Окумуштуу Y. Култаева энелердин коомдогу орду тууралуу мындай деп жазат: «Дегеле, Айтматовдун чыгармаларында айрыкча 1-этабында Эне жана Аял проблемасы өзгөчө орунда турат. Мунун өзү да турмуш чындыгы эмеспи. Биринчиден, жазуучунун атадан эрте калып, энесинин колунда тарбияланышы, болгондо да сөөгү таза, акылы тунук, билимдүү аялдын колунда өсү-

шү, экинчиден, балалыгы согуш мезгилине туш келгендиктен «бүт аалам аялдардын колунда» турганда, адам катары калыптанышы анын чыгармачылыгына өз таасирин тийгизбей койгон эмес» [4, 172-б].

Баланын адептик сапаттарга калыптануусунун деңгээли эненин дүйнө таанымынан жана жүрүм-турумунан, анын тарбия берүү процессине болгон мамилесинен, ошондой эле анын жөндөмүнөн (көпчүлүк жаш энелерге бул өзгөчө маанилүү) көз каранды. Мектеп бул багытта эненин ордун алмаштыра албайт. Алар дайыма шериктеш жана чыгармачыл байланышта болушу керек. Эне алгачкы тарбиячы болгондуктан, бала көпчүлүк учурда анын образына окшоп тарбияланат. Ал эненин адептик сапаттарын келечекте түшүнүү менен турмушта колдонуу максатында өзүнө топтойт. Эненин өз баласын толук билип, туура тарбиялай билүүсү анын тубаса тарбиячы экендигин көрсөтөт.

Демек, эне үлгүсүнүн таасири астында, алардын жүрүм-турумун, иш-аракетин тууроо менен балада алгачкы адептик сапаттар пайда болот.

Л.Н. Толстой: «Тарбиялоо – бул биз кимди тарбиялап жатсак, ошолордун жүрөгүнө таасир көргөзүү. Жүрөккө таасир берүү акыл-эсти, жан-дүйнөнү толук бийлеп алгандай мыкты үлгү аркылуу гана ишке ашат. Эгер тарбиялоочу өзү кем акыл болсо, тарбия берүүнү мен кыйын деп эсептебестен, дегеле мүмкүн да эмес деп ойлойм» деп жазат [5, 354-б].

Чындыгында эненин образы, анын сүйүүсү, балдарга болгон камкор мамилеси, талыкпаган энелик эмгеги – кызынын, баласынын интеллектуалдык жана эмоционалдык эсинде өмүр бою сакталып, «жол көрсөтүүчү жылдыз» болуп калат.

Энелердин турмуштук таалим-тарбия проблемаларына карата айтылган, макал-лакаптарына кайрыла турган болсок: «Энесин көрүп кызын ал», «Эне адеби – кыз адеби », «Эне адаты кызга үлгү», «Энени көрүп кыз өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт», «Энеден тарбия башталат, эне тилден улут сакталат» деген аялзатынын таалим-тарбиясын, үй-бүлөдөгү ордун, ролун, даанышмандыгын өзгөчө белгилеген ата-бабаларыбыз үйдүн куту да, жакшы-жаманы да аялдардын жүрүм-турумуна, акыл-эсине байланыштуу болорлугун таамай сөз аркылуу берген элдин ой-тилеги педагогика илиминин уюткусу катары жаш муундарда адептик сапаттарды калыптандырууда кеңири пайдаланылат [3].

Эне үлгүсүнүн өзүнө гана таандык ачык-айкын өзгөчөлүктөрүн белгилесек, алар төмөнкүлөр:

1. Эне – адамзаттын негиздөөчүсү, улуттун сактоочусу. Эне гана толгоо тартып, перзентти жарык дүйнөгө алып келет. Табигатта бул – улуу сыр, бийик жоопкерчилик энеге гана энчиленген. Ошондуктан, эненин үлгүсү – бүткүл адамзатты өзүнүн таасири менен ээлеген, бүтүндөй адамдардын тукумун анын узак тарыхында кучагына алган метод. Эне – адамзаттын түбөлүктүүлүгүн көрсөтүүчү символ. Тарбиянын жалпы жана түбөлүктүү мүнөзү эненин, анын өзгөчө миссиясынын дал ушул башкы функциясы менен аныкталат.

2. Эненин үлгүсү – бул анын өз жанынан да артык көргөн балдарына болгон сүйүүсү. Эне бала үчүн баарына чыдайт, баарын көтөрөт, баланын бүт жамандык-жакшылыгы эненин жүрөгү аркылуу өтөт, балдары үчүн энелердин мээрими – океандай чексиз, боорукер, камкор. Эне – биринчи кезекте жашоо берүү менен бирге таалим-тарбия берген тубаса тарбиячы. Эне өзүндө миң жылдык генетикалык программаны алып жүрөт.

3. Балдар үчүн өмүрүн аябаган эненин бийик сүйүүсү өз балдарынын жооптуу сүйүүсүн чакырбай койбойт. Балдарынын бул сүйүүсү алардын өмүрүнүн алгачкы жылдарында өзүмчүл болуу менен жетишерлик эмес деңгээлде түшүнүлсө, улам чоңойгон сайын туура тарбиянын натыйжасында мындан да күчтүү, таасирдүү боло баштайт, анткени өзүнүн адаты, өзүнүн жүрүм-туруму жана өзүнүн өмүрү үчүн туулган адам эненин алдында, ата-эненин алдында, үй-бүлөнүн алдында жоопкерчилиги менен өтө органикалуу биригет. Адамдын энеге мамилеси – анын адамгерчилигинин, адамдарга болгон мамилесинин биринчи критерийи, энеге болгон сүйүүсүнүн калыптанышы – башка адамдарга туура гумандуу мамиле кылуусунун башталышы.

4. Эне – коомдун кичинекей бөлүкчөсү жана эң маанилүү системасы, балдардын шайыр күлкүсү угулуп турган үй-бүлөнүн куруучусу. Үй-бүлөдө эне – бардыгын бириктирүүчү башат, анын өзөгү. Эрежеге ылайык энесиз үй-бүлө болушу мүмкүн эмес. Эне өзүнүн сүйүүсү, чыдамкайлыгы, кечиримдүүлүгү, сабырдуулугу, мээримдүүлүгү менен үй-бүлөнү, өз балдарын, андан соң неберелерин бириктирет, алардын жакындыгынын уңгусу болуп саналат.

5. Үй-бүлөдөгү эне – өз элинин улуттук менталитетин, анын маданиятын, тилин алып жүрүүчү. Жаңы төрөлгөн наристе энесинин сүтү аркылуу өз элинин эне тилин алат. Ошондуктан «эне тили – эне сүтү» делет, тил аркылуу билим бекемделет. Энелер – элдик уюткулуу үрп-адатты, салт-санааны сактоочулар жана укумдан-тукумга мурас катары өткөрүп берүүчүлөр.

Демек, айтылгандардан улам биз: эненин үлгүсү тарбиянын усулу катары анын образын жокко чыгара албайт, - деп ырастай алабыз. Эне үлгүсүн – балдарды адептүүлүккө тарбиялоонун мыкты усулу катары карасак болот.

Адабияттар

1. Горький М. Сказки об италии [Текст] / М. Горький. – М., 1961. – 37 с.

2. Ибрагимов, М. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү [Текст] / М. Ибрагимов. – Б., 2008.– 500 б.

3. Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казакстана [Текст] / А.Э. Измайлов – М.: Педагогика, 1991. – 400 с.

4. Култаева У. Турмуш чындыгы жана көркөм образ [Текст] / У. Култаева. – Б., 2002. – 172 б.

5. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н. Толстой. – М.: Педагогика, 1989.– 354 с.

УДК 378.1.15:373.0.

Молдалиева А. Ж.
И.Арабаев ат. КУУнун ага окутуучусу

АЗЫРКЫ УЧУРДАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН ЭТНОМАДАНИЯТТЫК ТАРБИЯСЫ

ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕНИКОВ

MODERN ETHNO-PEDAGJGICAL EDUCATION OF PUPILS

Аннотация: *Бул макалада тарбия берүүдөгү улуттук өзгөчөлүктү эске алуу менен эскирген ырым-жырымдарды, педагогикалык шарттарды түзүүнү билиши керектиги тууралуу жазылган.*

Түйүндүү сөздөр: *Этнопедагогика, этномаданият, этнос, элдик тарбия, метод, компонент.*

Аннотация: *В этой статье наряду с учитыванием национальных особенностей раскрыто содержание старых национальных нравов и обычаев.*

Ключевые слова: *Этнопедагогика, этнокультура, этнос, народное воспитание, метод, компонент.*

Annotation: *this article is about national peculiarities and the meaning of old national games, manners and customs.*

Key words: *enhno-pedagjgic, article, national enhno-pedagjgical, peculiarities, education, mean, manners, customs.*

Азыркы окуучулардын этномаданияттык тарбиясы жөнүндө келечектеги мугалимдердин түшүнүгүн кеңейтүүчү этнопедагогикалык билимдин арсеналына эмпирикалык билим гана кирбейт. Алардын ажырагыс компоненти болуп, элдик тарбия берүүнүн каражаттары, методдору, принциптери менен байланышкан инструменталдык билимдер менен келечектеги мугалимдердин куралдануусуна мүмкүндүк берген маалыматтар эсептелет.

Мындай антологиялык элдик методдордун аң-сезимге, жүрүм-турумга, сезимге, тил алдыруу, каалоо, сураныч, кеңеш берүү, ишарат кылууга тыюу салуу, жактыруу сыяктуу таасир берүүсүн актуалдаштыруу зарыл. Саналган каражаттар көптөгөн кырдаалдарда салтуу колдонулуп келет. Жашоонун салттуу түрүндө каалоолордун маанилүүлүгү таасирдүү жана салмактуу. Бул жөнүндө турмуштун өтө жоопкерчиликтүү учурунда, улуулардан бата алууга умтулган аракеттер, каалоотилектердин, батанын, улуу адамдардын тоскоолдуктарды жеңүүдөгү күчүнө ишенүү жөнүндө айтылат.

Келечектеги мугалимдерге баланын инсандык калыптанышына оң таасирин тийгизген элдик педагогиканын методдорун колдонууну сунуштайбыз. Ошону менен катар студенттер тарбия берүүдөгү улуттук өзгөчөлүктү эске алуу менен эскирген улуттук ойлорду, ырым-жырымдарды, жок нерсеге ишенимди, улуттук чектелгендик менен түнтүктү муундан-муунга өткөрүүгө тоскоол болуучу педагогикалык шарттарды түзүүнү билиши керек. Мисалы, элдик педагогикада жазалоо ар түрдүүлүгү менен айырмаланат. “Уруп жазалоого элдик педагогикадагы мамиле карама-каршы”, – деп жазат белгилүү окумуштуу Г.Н.Волков. Инсанга таасир берүүнүн ар түрдүү принциптерине ылайык, көпчүлүк учурда элдик педагогикада уруп, согуп жазалоого карама-каршы таасир берүүнүн башка чаралары коюлган, кай бир учурда денелик жазалоону колдонуу ачык талкууга алынган”.

Келечектеги мугалимдер элдик педагогиканын чыныгы методдорун калпыс, төгүн методдорунан айырмалай билиши керек. Билим берүүнүн системаларын башкаруу бөлүмүндө этникалык маданиятты сактоонун жана өнүктүрүүнүн маанилүү институту катары улуттук мектептин феномени улуттук аң-сезимдин калыптанышы, балдардын жана жаштардын, дүйнөлүк жана өз элинин маданиятынын баалуулуктарын өздөштүрүү жөнүндө кеп кылынат. Мазмундун, методдордун, билим, тарбия берүү системаларын уюштуруунун формаларынын баштан аяк өзгөрүүсүнө, мектептин өзүнүн тибинин өзгөрүшүнө жаңы типтеги улуттук окуу жайларынын: жогорку деңгээлдеги билим берүүнү ишке ашырган лицейлердин, гимназиялардын ачылышына илимий-методологиялык мамилелер каралат. Бул абалга өзгөчө басым жасалат, себеби элдик каада-салтты, элдик педагогикадагы педагогикалык баалуулуктарды азыркы учурдун талабына ылайык заманбап окуу-тарбиялоо иштерин модернизациялоо татаал процесс. Окумуштуулар Ю.Ш.Атангулов, В.Ф.Афанасьев, Б.Н.Волков, М.С.Ва-

сильевдердин изилдөөлөрүнө таянуу менен элдин өзү тарабынан иштелип чыккан жана элдик башкарышка негизделген тарбия, абстрактуу педагогикалык идеяларга сугарылган, эң мыкты системалардын өзүндө жок тарбия берүүчүлүк күчкө ээ экендигине ишендиребиз. Ошону менен бирге, мисалы, кыргыздын элдик мектеби өзгөрүлүп жаткан дүйнөнүн шартында дайыма эле азыркы талаптарга ылайык келе бербейт. Индустриалдык доорго чейин кыргыздардын мүнөздүү салттык маданиятынын педагогикалык багытына сын көз менен карап талдоонун негизинде, салттуу улуттук баалуулуктар адамдын жашоосунун актуалдуу соцмаданияттык шарттарына жана мүнөзүнө ылайык келиши керек деген жыйынтык чыгарылат. Демек, салттуу кыргыз педагогикасы бир топ эле консервативдүү система болуп эсептелет, ага балдарды тарбиялоодо тил алчаактыкты, жүрүм-турум иерархиясын орнотуу мүнөздүү.

"Социалдык чөйрө тарбия берүүнүн каражаты катары" темасында окуучуларга этномаданияттык тарбия берүү процессинде үй-бүлөлүк, мектептик жана ачык айылдык социумду ишке ашыруудагы субъектилердин ишмердүүлүгүн координациялоо жөнүндөгү суроо актуалдаштырылат.

Лекцияларда тарбиялоо процессинин конкреттүү субъектилери белгиленет. Кыргыздын айылдык социумуна ылайыктуу субъектилер:

– үй-бүлө, туугандары, кошуналары;

– мугалимдер, теңтуштары, достору, коомчулуктун өз алдынча өкүлдөрү;

– өз алдынча адистер же ар кыл профилдеги адистердин топтору;

– тарбия берүү процессинин субъектилеринин санына айылдык мектепке түз же кыйыр таасир кылган райондук же айылдык деңгээлдеги административдик - башкаруучулук системалар кире алышат.

Келечектеги мугалимдердин этнопедагогикалык көз караштарынын калыптанышында "Педагогиканын тарыхы" курсунун ролу өзгөчө. Бул курс ар түркүн элдерде, ар башка дооорлордо түзүлгөн педагогикалык системалардын өзгөчөлүгүн көрүүгө мүмкүндүк түзөт.

Белгилүү болгондой, тарыхый-педагогикалык ойлордун компоненти болуп, кеңири элдик массанын көп кылымдык педагогикалык практикасында чагылдырылган элдик педагогиканын көз караштары жана тажрыйбалары эсептелет. Тилекке каршы, бүгүнкү күнгө чейин курстун программасында көптөгөн элдердин педагогикалык ойлорунун мазмундук тарыхы кысымга алынып, басылып келген. Философия жана билим берүүнүн тарыхы боюнча азыркы окуу китептери жана окуу программалары өткөн жылдарга таандык аналогиялык окуу китептерден жана методикалык долбоорлордон айрымаланып турат."Евроцентризмди" жеңүү максатында курстун окуу материалын түзүүдө педагогикалык маданияттын өнүгүшүнүн тарыхын этнопедагогикалык түшүнүктү эске алуу менен жазылган бир топ окуу китептери жана окуу куралдары иштелип чыкты. Аларда педагог-демократтардын мурастарын анализдөөдө өзгөчө элдүүлүк принцибине басым жасалат.

Чындыгында эле, өз өмүрүн өз элине патриоттук кызмат кылуу менен тыгыз байланыштырган өткөндүн атактуу педагогдорунун бардыгы дайыма элдик педагогикага таянышкан. "Алар (педагог демократтар) өздөрүнүн калыптанышында элдин тарбия берүү процессиндеги тажрыйбасын жалпылаштырышкан, элден үйрөнүшкөн, акыл-ой кенчтеринен көптү өздөштүрүшкөн", – деп жазат академик Г.Н.Волков Өзүн элдик илим менен айкалыштыргандар улуу педагог-демократтар болуп калышты. Келечектеги мугалимдердин этнопедагогикалык билимдер менен куралданышында окуу курсунун мындай бөлүмдөрү - "Кыргыз педагогикасы тарыхый-педагогикалык билимдердин структурасында", "Байыркы дүйнөдөгү тарбия берүү жана мектеп", "Чыгыш элдериндеги тарбия берүү, мектеп жана педагогикалык ойлор", "Байыркы Рустагы педагогикалык ойлор", "Манас эпосу" – кыргыз элинин педагогикалык ойлорунун энциклопедиясы".

"XIX кылымдын акыры XX кылымдын башындагы кыргыз акын-демократтарынын педагогикалык идеялары", "Педагогикалык ойлордун өнүгүшүндөгү кыргыз жазуучуларынын ролу" ж.б. чоң мааниге ээ.

Ошентип тажрыйбалык эксперименталдык иш окуу-тарбия ишинин логикасын бузбастан атайын жана педагогикалык дисциплиналардын мазмунун келечектеги мугалимдин этнопедагогикалык даярдыгы аркылуу органикалык байланыштагы билимдер менен байытууга болот. Ошол эле учурда окуу пландарынын чегинде педагогикалык даярдыгы менен сабактарды үйрөнүү процессинде студенттер ээ болгон билимдер жана анын негизинде калыптанган жөндөмдөр студенттердин этнопедагогикалык даярдыгынын бардык компоненттеринин калыптанышы анын сапатында көрсөтүлөт.

Адабияттар

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. 1-бөлүк. -Б., 1997.-67 б.

2. Айтматов Ч. Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт. / Түз. Тургунбаев С. – Ф.: Кыргызстан, 1978.

3. Айтматов Ч. Балалыгым: жазуучунун Ф.Хитцерге айтып берген өмүр таржымалы: Түрк тилинен которгондор: Муратов А., Чыныбаева Б. – Стамбул, 2004. – 2-басылышы. – 114 б.

4. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт. – Б.: Баласагын, 1993. – 220 б.

5. Акматалиев А. Балдарга арналган салт жана ырым жырымдар. – Бишкек, 2000.-124 б.

6. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. -Б., 2000. 42 б.

УДК: 342.813: 37.013

Мураталиева М., *к.п.н., доцент*
Бишкекский гуманитарный университет им. К. Карасаева
E-mail:

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕТНОСТНОЙ МОДЕЛИ ВЫПУСКНИКА ВУЗА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

ПЕДАГОГИКАЛЫК БАГЫТЫНДАГЫ БҮТҮРҮҮЧҮНҮН КОМПЕТЕНТТИК МОДЕЛИНИН КАЛЫПТАНУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

TO THE QUESTION OF FORMATION OF THE COMPETENCY MODEL OF A GRADUATOR OF A PEDAGOGICAL DIRECTION STATION

(на примере бакалавра по педагогическому направлению «Социально-экономическое образование», профиль «История»)

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы подготовки учителей истории в системе высшей педагогической школы согласно действующему государственному образовательному стандарту, разработанного в логике компетентностного подхода. Сделан вывод о том, что опора на формирование совокупности общепрофессиональных и специальных компетенций как важнейших характеристик, обеспечивают возможность приобретения и совершенствования необходимых качеств будущего учителя истории для решения профессиональных задач педагогической деятельности.*

Ключевые слова: *компетентностная модель, компетентностный подход, компетенции, компетентность, стандарт, учитель истории.*

Аннотация*: Макалада азыркы мамлекеттик билим берүү стандартына логикалык компетентүүлүктүн жаатында кайрадан иштелип чыккан тарых боюнча мугалимдерди даярдоодогу суроолор каралат. Жыйынтыктап айтканда, болочок тарых боюнча мугалимдердин педагогикалык ишмердүүлүгүндө профессионалдык маселелерди чечүүдөгү универсалдуу компетенциялардын калыптануусуна басым жасалат жана эң олуттуу сапаттар катары саналат.*

Түйүндүү сөздөр: *компетентүүлүк модель, компетенттик багыт, компетентүүлүк, стандарт, мугалим, тарых.*

Annotation*. The article deals with the issues of training history teachers in the system of higher pedagogical school according to the current state educational standard, developed in the logic of competence approach. It is concluded that the reliance on the formation of a set of universal and professional competencies as the most important characteristics, provide opportunities for the acquisition and improvement of the necessary qualities of the future history teacher to solve professional problems of pedagogical activity.*

Keywords*: competence model, competence approach, competence, competence, standard, history teacher.*

В рамках глобализации и интеграции в мировое образовательное пространство высшее профессиональное образование Кыргызской Республики активно включилось «в конкурентную борьбу за обладание компетенциями» [1].

Г. А. Барышевой (2009) отмечается, что «уровень профессионального образования определяется совокупностью показателей: приобретенным объемом базовых знаний, привитыми умениями, выработанными навыками, развитым кругозором в сфере будущей

профессиональной и практической деятельности» [2]. Реализация такого подхода обеспечит формирование компетентностной модели выпускника педагогического вуза, предполагающей набор универсальных, общепрофессиональных и специальных компетенций, степень его подготовленности к выполнению стандартных и нестандартных задач, т.е. формирование модели выпускника, направленной на сферу профессиональной деятельности.

Мы разделяем точку зрения, что «модель специалиста - это описание того, к чему должен быть пригоден специалист, к выполнению каких функций он должен быть подготовлен и какими качествами должен обладать» [6].

В последнее время в педагогической науке и практике все более широко обсуждаются такие вопросы, как определение и структура компетентностей педагога. Так, наиболее распространенными подходами, в рамках которых выделяют три основные группы компетентностей являются:

- общие, профессиональные и академические (по В.И. Байденко [1]);

- социально-личностные, общепрофессиональные и специальные (по В.Д. Шадрикову [9]);

- компетентность в общенаучной сфере, которая является базой соответствующей профессии, компетентность в широкой области профессиональной деятельности (инвариантной к различным специальностям), компетентность в узкой (специальной) области профессиональной деятельности (по Ю.Г. Татуру [7]).

Непосредственно применительно к педагогической профессии ряд исследователей называют следующие виды компетентностей: общекультурные, методологические и предметно-ориентированные (по Ю.В. Фролову, Д.А. Махотину [8]).

В рамках проекта TUNING были выделены универсальные компетенции и предметные компетенции в области педагогического образования, математики, физики и др.[1].

В действующем в Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева (КГУ им. И. Арабаева) государственном образовательном стандарте высшего профессионального образования (ГОС ВПО) по направлению «Педагогическое образование» (бакалавр), построенного в логике компетентностного подхода, определены две группы компетенций: универсальные и профессиональные [3].

Однако по результатам анализа научно-педагогических работ зарубежных и отечественных ученых, исследовавших проблему компетентностного подхода, нами была взята за основу система компетенций, предложенная О.И Мартынюк и соавт. (2006), которые считают, что для специалистов педагогического профиля применительна модель, состоящая из трех групп компетентностей [6]:

1. Ключевые, общекультурные, общие, социально-личностные и т.п. Сюда входят компетентности, которые являются общими для современных специалистов различных профилей;

2. Педагогические, общепрофессиональные и базовые, т.е. включены компетентности, базовые для всех специалистов педагогического направления;

3. Специальные, академические и предметные. Это компетентности, обусловленные конкретной предметной областью.

Таким образом, при формировании компетентностной модели специалиста в области профессионального педагогического образования (на примере выпускника факультета истории и социально-правового образования) согласно ГОС ВПО по направлению «Педагогическое образование» (бакалавр) мы будем использовать следующие названия групп компетентностей: **универсальные** и **профессиональные**. При этом помимо универсальных и профессиональных компетенций при подготовке учителя истории в группу профессиональных компетенций включены *общепрофессиональные* и *специальные компетенции*, являющиеся базовыми для всех специалистов педагогического профиля [5].

В данной статье мы предложим свою компетентностную модель выпускника – бакалавра педагогического направления «Социально-экономическое образование» (профиль «История») согласно ГОС ВПО. В этой связи нами была предпринята серия опросов. В них приняли участие 17 учителей истории школ г. Бишкек, 32 преподавателя истории в вузах республики, 14 директоров и завучей школ, 22 студента выпускного курса (бакалавры) факультета истории и социально-правого образования КГУ им. И. Арабаева.

В начале экспериментального исследования нам необходимо было выявить понимание со стороны респондентов содержания самого понятия «компетенция». Результаты ранжирования анкет учителей школ, преподавателей университета и выпускников позволили выявить следующие группы определений понятия «компетенция»:

1. Это совокупность знаний;
2. Это совокупность умений;
3. Это совокупность знаний и умений;
4. Это применение знаний, умений и навыков в профессиональной и практической деятельности;
5. Это качество личности;
6. Это совокупность качеств личности;
7. Другие определения, которые не подлежат группировке.

В ходе анализа анкет было установлено, что лишь 52% учителей школ и 62% профессорско-преподавательского состава факультета дают наиболее точное определение понятия «компетенция» как совокупность применения знаний, умений и навыков и личностных качеств, а остальные респонденты формулировали понятийный аппарат «компетенции» в процентном соотношении очень разбросанно.

Определение понятия «компетенция» со стороны выпускников выявило следующую картину: 39,1% студентов выделяют «компетенцию» как совокупность знаний, 18,9% - как совокупность знаний и умений, 13,5% - как применение знаний, умений и навыков в профессиональной и практической деятельности, 8% - как качество личности.

В связи с этим мы можем сделать вывод о том, что академический персонал, персонал школы, сами выпускники в полной мере не ориентируются в вопросах определения понятия «компетенция». Только незначительная часть студентов (20,5%) реально оценивают требования к собственной профессиональной компетентности.

На следующем этапе наших исследований проведено анкетирование представителей администрации школ. Заданием для участников опроса было продолжить предложения: «Хороший учитель знает …» и «Хороший учитель может, способен…». Ответы были сгруппированы и проранжированы.

Следовательно, на основании всего вышеизложенного нами были выделены универсальные и профессиональные компетенции и их компоненты.

Далее остановимся более подробно на содержании каждой компетентности.

Универсальные компетенции составляют ядро компетентностной модели выпускника любого вуза, которые имеют двойственную природу. Во-первых, они не являются профессионально обусловленными. Данные компетентности должны быть характерны для всех современных специалистов независимо от сферы и области их деятельности. Во-вторых, ключевые компетентности имеют профессиональную значимость, так как они составляют базу, основу при формировании профессиональных компетентностей и способствуют им более успешно реализовываться.

Важной характеристикой универсальных компетентностей является то, что они дают возможность выпускникам вуза педагогической направленности при необходимости быть востребованными со стороны работодателей на рынке труда, результативно реализовывать себя в других профессиях, в тех сферах деятельности, которые не связаны с полученной в вузе квалификацией.

Поставив перед собой цель, определить универсальные компетентности специалиста в области педагогического образования, нами проанализированы и обсуждены различные подходы к определению универсальных компетенций, учитывая особенности и специфику педагогической профессии: личностно-ориентированный, практико-ориентированный, деятельностный, системный, культурологический, средовый и другие. Практически во всех подходах присутствуют (под теми или иными названиями) общенаучные, инструментальные и социально-личностные компетенции. Отметим, что эти же компетенции указаны в ГОС ВПО, которые необходимо включить в модель выпускника вуза педагогической направленности.

Второй группой составляющей модели выпускника являются профессиональные компетенции, представленные *общепрофессиональными* и *специальными компетенциями*, которыми должны обладать специалисты педагогического профиля. Необходимо отметить, что в ГОС ВПО по направлению «Педагогическое образование» (бакалавр) общепрофессиональные компетентности не выделяются в отдельную группу, они представлены разбросанно и относятся либо к блоку общекультурных, либо к одному из видов профессиональных компетенций.

Анализируя работы А.К. Марковой [5], коллективную монографию под редакцией Ю.В. Фролова и Д.А. Махотина [8], мы сформулировали следующие *общепрофессиональные компетентности* выпускника педагогического вуза:

- компетентность в проектировании, организации и проведения учебно-воспитательного процесса;

- компетентность в проведении мониторинга достижений и проблем учащихся;

- компетентность взаимодействия с участниками учебно-воспитательного процесса;

- компетентность профессионального самообразования и самооценки.

Модель выпускника должна содержать компетентности, характеризующие его как работника определенной сферы деятельности. В этой связи необходимо выделить в группе профессиональных компетенций *специальные компетентности*, которые связаны со способностью специалиста использовать для решения профессиональных задач совокупность знаний, умений, навыков и личностных качеств, формируемых в рамках конкретной предметной области [4].

Специальные компетенции в стандарте включены, также как и общепрофессиональные компетенции, в блок профессиональных компетенций и имеют свою специфику для подготовки выпускника - бакалавра педагогического направления «Социально-экономическое образование» (профиль «История»).

Таким образом, путём анализа литературы и проведения анкетирования в рамках нашей работе мы определили сущность понятия «компетенция». При этом оценили уровень понимания данного понятия преподавателями вуза, учителями школ, студентами факультета истории и социально-правового образования КГУ им. И. Арабаева и сделали вывод о том, что только лишь небольшая часть студентов реально оценивает требования к собственной профессиональной компетентности. Далее мы предложили компетентностную модель выпускника педагогического вуза (на примере бакалавра социально-экономического образования, профиль «История»), составляющими компонентами которой являются универсальные и профессиональные компетенции, последняя группа компетенций представлена общепрофессиональными и специальными компетенциями.

Литература

1. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: Методическое пособие - М., 2006.

2. Барышева Г. А. Включение российского образования в конкурентную борьбу за обладание компетенциями // Фундаментальные исследования. - 2007.- № 3. - С. 6.

3. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по направлению «Педагогическое образование» (бакалавр). - Б., 2013. - С. 4 - 22.

4. Добаев К.Д., Сакимбаев Э.Р. Еще раз о государственных образовательных стандартах высшего образования на основе компетентностного подхода по педагогическим направлениям и специальностям //Известия КАО. - № 1. - Б., 2011. - С. 12-17.

5. Маркова А.К. Психология труда учителя. - М., 1993.

6. Мартынюк О.И., Медведев И.Н., Панькова С.В., Соловьева О.И. Опыт формирования компетентностной модели выпускника педагогического вуза как нормы качества и базы оценки результатов образования.- М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006.

7. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста //Высшее образование сегодня. - № 3. - 2004.

8. Фролов Ю.В., Махотин Д.А. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов //Высшее образование сегодня.- №8.- 2004.

9. Шадриков В.Д. Модель специалиста с высшим профессиональным образованием. – М., 2003.

УДК: 37.013:39(560)

Октай Четин
ОшМУнун Арашан гуманитардык институтунун директорунун орунбасары.
oktaycettin@gmail.com
Алимбеков А.
профессор кафедры педагогики КТУ «Манас»
akmatali_alimbekov@mail.ru

АНАДОЛУ ТҮРКТӨРҮНҮН МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛОО САЛТТАРЫНЫН ӨНҮГҮШҮ

РАЗВИТИЕ ТРАДИЦИЙ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ АНАТОЛИЙСКИХ ТУРОК

THE DEVELOPMENT OF THE TRADITIONS OF PATRIOTIC EDUCATION OF THE ANATOLIAN TURKS

Аннотация. *Макалада Анадолу түрктөрүнүн балдарды мекенчилдикке тарбиялоо жаатындагы макалдарда чагылдырылган салттык көз караштары талдоого алынып конкретүү кырдаалдардагы чындыкка айланышын тастыктаган мисалдар менен бекемделет. Ошону менен жаңы Туркиянын мектептеринде Ататүрк баштаган окуучу жаштарды мекенчилдикке тарбиялоо саясатынын салттык баалуулуктар менен байланышына олуттуу орун берилет.*

Түйүндүү сөздөр: *Анадолу түрктөрү, мекенчилдикке тарбиялоо, ата сөздөрү, салттык маданият.*

Аннотация. *В статье проанализированы традиции Анатолийских турок в сфере патриотического воспитание детей и подкреплены конкретными действительными фактами истории. Вместе с тем, особое внимание уделяется раскрытию взаимосвязи традиционной системы и политики новой Турции в области патриотического воспитание детей и молодежи.*

Ключевые слова: *Анатолийские тюрки, патриотическое воспитание, пословицы, традиционная культура.*

Annotation. *This article analyzes the traditions of Anatolian Turks in the field of Patriotic education of children and supported by concrete facts of history. At the same time, special attention is paid to the relationship between the traditional system and the policy of the new modern Turkey in the field of Patriotic education of children and youth.*

Key words: *Anatolian Turks, Patriotic education, Proverbs, traditional culture.*

Азыркы Анадолу түрктөр жайгашканга чейин бир катар христиандык Европалык масштабдуу цивилизациялардын жаралган жери болгону жалпыга маалым. Түрктөр Мазгрит согушунан кийин Анадолуга келген огуздардын алдында көп сандаган түрк калктары пайда болду. Селжук мамлекети жана Түрк бектиктеринен Түркия чыныгы түрк журтуна айланып, Анадолу Түркия болуп калган. [13, 79]

Анадолу маданияты түпкү табияты жагынан *ислам-түрк маданияты* катары калыптана баштаганына карабастан мында түрктөрдүн түпкүрдөн түптөлүп келген салттык маданиятынын өнүгүшүнө да олуттуу өбөлгөлөр түзүлгөн. Балким, улуттун өткөнү менен келечегине стратегиялык өңүттөн ой жүгүрткөн чыгаан көсөм жол башчылар элди уңулуу маданиятынан кол үздүрбөй тескерисинче элдин эс тутумунда, аңыз аңгемелерде, арбактуу салттарында сакталып калган бийик адептик үлгүлөрдү эш тутуп сактап келээр муунга мурастоо үчүн атайын камкордук көрүшкөндүр. Ырасында эле тарыхый өүгүштүн мыйзамы ушу. Бул акыйкатты түрк элдеринин сыймыгы, чыгаан кыргыз жазуучусу Ч. Айтматов төмөнкүчө белгилеген:

"Ажайып искусство образдарында, башкача айтканда, байыркы мифтерде, аңыз-аңгемелерде (легендаларда), классикада сакталып калган рухий таржымалы менен тарыхын унутуп калган адам акыл-эс жагынан эч качан жарыбайт, андай адам азыркы ашкан татаал турмушту аңдаганга алсыздык кылат" [9, 112]

Ал эми көрнүктүү этнопедагог Г.Н. Волков тарабынан *"Эс тутумсуз тарых болбойт, тарыхсыз салт болбойт, салтсыз маданият болбойт, маданиятсыз тарбия болбойт, тарбиясыз личность болбойт, личностсуз улут болбойт"* – деп XXI кылымдын эң оригиналдуу педагогикалык формуласы катары айкындаган. [12,166]

Бул макалада биз жогорку ойлорубузду Анадолу түрктөрүнүн адеп-ахлак тарбиясына байланыштуу байыртан бүгүнкү күнгө чейин элдин турмуш практикасында жашап келген макал лакаптардын жана турмуштук фактылардын мисалында бекемдөөнү көзөмөл тутабыз.

Анадолу түрктөрүндө макалды "ата сөзү" деп өтө урматтуу кадырлуу ой пикир катары кабылданат. Ошондуктан "Ата-бабалардын сөзүн укпаган киши четке кагылат, акыретте айбандарга кошулат» деп айтылат. Мында «Макал» түшүнүгү оозеки чыгармачылык жанры маанисинен да кыйла жогорку мааниде, башкача айтканда, ата-бабалардын кеңеши, көрсөтмөсү катары кабылдана тургандыгын туябыз.

Жогорудагы "ата-бабалардын сөзүн укпаган киши четке кагылат" деген сүйлөмдөгү "четке кагылат" фразеологизмин адам катарынан чыгат элден бөлүнөт деп түшүнсөк болот. Ошондой эле бир макалда бул жаза дароо ишке ашырылаары белгиленет: «Ата-бабалардын сөзүн укпаган октой атылат». Түркия түрктөрүнүн фольклорунда «Аталардын сөзүн укпаган же теке же бүкө» -деген да макал бар. Бул макалда да салттуу турмуштун эреже салттарын тартипке салып турган макалдарды этибарга албаган дам «теке» болуп камакка алынаары же «бүкө» болуп токойго айдалып сүргүн жазасына тартылаары эскертилет. Макал ылакаптарды олуттуулугун белгилеген ой тыянактар башка түрк калктарында да көп учурайт. Бул маселе боюнча Алтай түрктөрүндө «Аталардын сөздөрү талкууланбайт», «макалдар базарда сатылбайт», «мисал – роза, ал эми сөз – гүл» жана «ата-бабалардын сөзү – акыл», чуваштарда «Улуунун сөзү жерде калбайт», Кыбрыс түрктөрүндө «Карынын сөзү четке ташталбайт», өзбек түрктөрүндө «макал акылдын каймагы» же болбосо «макалдар-акылдын көзү», түркмөндөрдө «аталар сөзү-сөздөрдүн негизи» -деп айтылат. [10, 45]

Макалдарда байкалган тарбиялык кубулуштарды интеграциялоо функциясы алардын педагогикалык баалуулугун көтөрөт. «Ойду эсте сактоо, кабыл алуу жана аң сезимде кайра иштеп чыгуу процесстерин жеңилдетүү максатында калктын коллективдүү акыл эси ойду сарамжалдуу код аркылуу бекемдейт. Ар бир макал көптөгөн сандагы маалыматты камтыйт. Ой, маалымат бул жерде бекем сакталат. Мындай көрүнүш, бир жактан, кабыл алуу жана эсте сактоо ишин жеңилдетсе, экинчиден аны түшүнүү жана чечмелөө ишин татаалдаштырат» [11,166]. Макалдарда катылган билим технократиялык көз караштарга, микродүйнө менен макродүйнө тууралуу маалыматка, рыноктук эсеп-кысаптуулукка анчейин коошпойт. Себеби алардын негизин текти-төркүндү ызаттоо, адамгерчиликти баалоо, асыл сапаттарды даңазалоо сыяктуу касиеттүү мааниле түзөт. И. Аксой жана Ө Асым белгилегендей *"Булар салт-санааны, адат-традицияны бекем сактоочу сыр сандык сыяктуу. Алар өздөштүрүлгөн, кабыл алынган, тажрыйбада текшерилген гана пикирлерди, эрежелерди, императивдерди камтыйт. Макалдар ойдун жалпылоочу формуласы катары убакытты өтмүшкө, учурга жана келечекке ажыратпай, дайыма туруктуулукту сактайт»*. Aksoy, Ö. Asım. (1970). Atasözleri ve Deyimler El Kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. Ушулардан улам макалдар педагогикалык кубулуштардын, жагдайлардын жалпылоочу символу катары кызмат кылат жана ар бир символдун артында терең жана сырдуу маани жатат деп айтууга негиз бар.

Биз макалада негизги булак катары Анадолу элини оозунан жыйналып алынган макалдар жыйнагын колдонууга аракет кылдык. Ал жыйнак Өзкул Чобаноглунун «Түрк дүйнөсүнүн орток макалдар сөздүгү». [2] Мында түрк элдерине таандык макалдар тематикалык жана семантикалык тектештигине жараша кылдат жикке бөлүштүрүлгөн.

Анадолу түрктөрүнүн адеп-ахлак маданиятынын өзөктүүсү – бул эл жер жана мекенди сүйүү коргоого тарбиялоо. Мекенге жана өз элине болгон сый-урмат мамиле элдин эң маанилүү моралдык талабы болуп эсептелет: **«Yad elde beylik sürmeden, yurtta züğürt gezme yeğdir»** *("Башка элде султан болгончо өз элиңде ултан бол")*.

Эл мекенден ажыратылгыс бир түшүнүк болуп, мекенсиз жашоону элестетүү мүмкүн эмес болгонуктан, адамдын рухий жана физикалык болмушу мекен менен органикалык түрдө байланышта турат: **«Halkın kudreti, büyük kudret, Vatan toprağıysa servetti»** *(«Элдүү түлкү ач өлбөс»);* **«Halk varsa yiğit var, yiğit olan yerde halk var»** *("Эл болбосо, эр болбойт»). Анадолу түрктөрү үчүн бул тарыхый эс тутум гана эмес керек учурда ачыкка чыгып чындыкка айланганда бийик адамдык сапат болгон. Муну, Чанаккале согушунда* улук лейтенант Захиддиндин энесине жазган каты тастыктап турат: "Бул күндөрдө күндөгүдөн маанилүү салгылашууларга киребиз. Билесиң, ар салгылашууга кирген өлбөйт. Бирок, мен өлсөм такыр кам санаба... Ата Мекен үчүн шейит болсом кандай бактылуумун" [6, 87-б].

Ал эми Хасан Этемдин жазган акыркы катында түрк жеринин табиятынын кооздугуна көзү тойбогон сүйүү да, аны сактоо жөнүндөгү ичтен чыккан рух, аллахтан акыркы суранычы да таасирлүү берилген: "Оо, түрктөрдүн улуу Аллахы, Оо, ушул сайраган куштун, ары бери жайылган жана маараган койдун, ийилип жүгүнгөн көк эгин жана чөптөрдүн, ушул айбаттуу тоолордун жаратуучусу. Сен булардын баарын түрктөргө бергенсиң. Кайра түрктөргө ташта. Анткени, мындай кооз жерлер Сени аздектеген жана Сени улуу деп билген түрктөргө тиешелүү." [6, 10].

Элдик тарбия системасы жаштарды өз элин душмандардан активдүү түрдө коргоого даярдагандыктан, жаш муундарда мекен үчүн жанынан кечүү даярдыгы калыптанат: **«At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır»** *(Эр жигит эл четинде, жоо бетинде)*. Мекенге карата мындай терең урмат жана берилүү,

жашоодогу эң баалуу нерсе болуп эсептелген жанын берүүгө даяр болуу кыргыз жана түрк элдеринин эң мыкты уулдарына мүнөздүү сапат болуп келген. Мына ушул өзгөчөлүк кыргыз жана түрк элдеринин баатырларын баалоонун башкы критерийи болуп эсептелет.

Мекен сүйүүсүнө байланыштуу макалдар жаштардын коркоктук жана чыккынчылык сыяктуу уятка калуудан алыс болууну үйрөтөт. Себеби коркоктор жана чыккынчылар мекендин кечирилгис душмандары болуп эсептелет: **«Besle kargayı oysun gözünü/ Düşmana nefreti olmayanın vatana sevgisi olmaz» («***Элден безген эр эмес, жоодон качкан шер эмес»);* **«Tuz, ekmek hakkını bilmeyen kör olur» (** *«Туз, нан акысын актай албаган адам сокурдан айрымасы жок»); «Korku dağları bekletir (aşırır)» (Коркок миң өлөт, баатыр бир өлөт); «***Cesurun bakışı, korkağın kılıcından keskindir» («***Жүүнү боштун жүзү бириксе да, бир баатырга тең келбейт»); «***Korkana çift görünür/ Korkak kendi gölgesinden de korkar» («***Коркконго кош көрүнөт, кошогу менен беш көрүнөт»).*

Элдин пикиринде душмандан коргонууда ар дайым кайраттуу, күчтүү жана тайманбас адамдар жеңишке ээ болот. Күч, кайрат жана тайманбастык жаштардын эрктүүлүгүн калыптоодогу негизги сапаттар болуп эсептелип, эл ичинде төмөндөгүчө нускаланат: «**Korkunun ecele faydası yoktur» («***Өлүмдөн коркон жеңе албайт»); «***Yatakta ölmektense müminlerin yardımına koşarken ölmeyi tercih etmek/ Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin» («***Жатып өлгөнчө, атып өл»); «***At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır» («***Кордук өмүрдөн, эрдик өлүм жакшы»).*

Макалдарда белгиленген өз өмүрүн мекенге арноо жөнүндөгү ойлор башка мурастарда да тереңдетилип таасири күчөтүлгөн. Ушундай мүдөө жана идеалдардын негизинде жазылган "Түрк кызынын насааты" деп аталган бешик ыры өзгөчө кызыгууну туудурат. Ырдын тексти төмөндөгүдөй:

Алдей, бөпөм, сен уктасаң рухуң угат үнүмдү
Түрк кызымын чек аранын боюнда саймалуу
жоолугумдун кесими
Ыза болбо мен сени да журтум үчүн терметем
Румелиде агызылган кызыл канга ыйлаймын
Алдей, алдей, алмаз балам, жүрөгүңдү азапка салба
Чыккынчы душмандын намысы жок, үнүңдү бас, ыйлаба
Бул дин үчүн, журтум үчүн бешигиңди терметем
Боорум чок болуп, сүңгүлөнгөн күнөөсүздөргө ыйлаймын
Алдей, алдей, арстан балам, мекен сенин өч
алышыңды күтөт
Сен чоңоюп душмандарга кылычыңды бир көрсөт
Илим алсын, билим алсын уулум деп мен терметем
Кудайым, сакта, бул элибиздеги сабатсыздыкка
ыйлаймын [5, 111]

Бул ырда кош кабат педагогикалык максат мүдөө катылганын байкоо анчалык кыйын эмес. Биринчиден, баланын келечектеги парзы жөнүндө айтылса, экинчиден балдарды эмне максатта тарбиялоо керектиги жөнүндөгү энелерге айтылган акыл кеңеш берилген.

Түрк поэзиясында мекенчилдик темасын терең мазмундуу чагылдыруу аркылуу бүткүл улутка таасир эткен улуу чыгармачыл инсан Түрк улуттук гимнинин автору – Мехмет Акиф Эрсой. Гимнде тарбияланууучуларды эркиндик, азаттык, көз карандысыздык жалпы эле мамлекеттин эмес, ар бир инсандын бакыбат жашоосунун зарыл шарты экендигин ынандырууга негиз болгон төмөнкүдөй саптар орун алат.

"Мен эзелтен бери эркин жашадым, эркин жашаймын
Кайсы эсин жоготкон мага чынжыр байлайт? Таң каламын.

Мехмет Акиф мекендин бакубаттыгы анын чыныгы ээлери болуп эсептелген мекенчил инсандар аркылуу камсыз болоорун нускап, жаштарды ушундай нарк насилге ээ болууга үндөйт:

Ээси болбогон мамлекет жоюлуп кетет,
Эгер сен ага ээ боло алсаң сакталып калат"

Мында баамдалгандай, "мекен сүйүү" таалим-тарбиясы мамлекеттин билим берүү саясатынын өзөгүн түзгөн.

Анадолу түрктөрүнүн мекенчилдик жана мекенди сүйүүгө тарбиялоо салттары жаңы өлкөнүн билим берүү системасынын максатынын өзөктүү багыттарынын бири болгон. Бул маселе тууралуу 1922-жылы 1-мартта түрк парламентинин ачылышында сүйлөгөн сөзүндө мындай деп айткан [3, 296].

"Тарбиялана турган балдарыбыз менен жаштарга адегенде Түркиянын эгемендүүлүгүнө, иденттүүлүгүнө, улуттук салтына кедергисин тийгизген бардык факторлор менен күрөшүш зарыл экени үйрөтүү керек." Улуу жол башчы мамлекеттин тагдырын мектептердин таалим-тарбия иши менен ажырагыс биримдикте карап "мектептер-мамлекет" (1923-жыл,12-декабрь) деп эсептеген.

1923-жылы мартта Коньядагы жаштарга кайрылып жатып: "Дүйнөнүн бизди урматташын кааласак, адегенде биздин өзүбүзгө жана мамлекетибизге бул урматты сезимибиз менен, жүрүш-турушубуз менен көрсөтөлү; улуттук өздүгүн таба албаган мамлекеттер башка мамлекеттердин жеми экенин билишибиз керек" деп жаңы түрк мамлекетинин улуттук биримдикке болгон көз карашын билдирип, алдынкы жылдарда түзүлө турган мамлекеттик билим берүү системасынан белги берип кеткен [3, 85].

Бул баалуулуктар азыркы Түркия мектептеринин билим берүү жана тарбиялоо мазмунунун өзөгүн түзөт.

Түрк коомунун фундаменти үй-бүлө болуп эсептелет. Билим берүү министрлиги тарабынан бекитилген "Мектеп жана үй-бүлөнүн иш бирдигинин" жоболоруна ылайык мугалимдер ата энелер менен биримдикте окуучуларды ата мекендин ыйык символдоруна, алар аркылуу өз өлкөсүнө, эли-жерине, тарыхына жана маданиятына карата иш жүзүндөгү урмат-ызаат сезимин өнүктүрүүгө өбөлгө боло алуучу улуу жеңиштерге байланыштуу майрамдарга, өлкөнүн өнүгүшүндө өзгөчө мааниге ээ тарыхый жерлерге электрондук жана жандуу экскурсияларга катыштыруу, эрдиктерди эскерүү кечелерге, туу көтөрүү аземине, айрым ата-энелердин балдарды мекенчилдикке тарбиялоо боюнча өрнөктүү тажрыйбаларын үйрөнүүгө катыштырышат.

Адабияттар

1. Aksoy, Ö. Asım. (1970). Atasözleri ve Deyimler El Kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi

2. Çobanoğlu, Özkul, 2004, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, AKM yay.: Ankara.

3. Gn. Kur. Bşk. lığı. (2001), Atatürkçülük 2 nci Kitap. MEB yayınları, İstanbul, s. 85.299.

4. Kafesoğlu İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1999, 19. baskı, s. 236-237.

5. Oğuzhan, A. F. Çocuk Edebiyatı [Metin] / Ankara, (2001), 232 s.

6. Ortaokulların 6.sınıf 'Sosyal Bilimler' öğrenci kitabı. [Metin] / Milli Eğitim Başkanlığının devlet kitapları. İstambul, (2007), 203 s.

7. Tozlu Selahattin. Anadolu Türk tarihi ve Fnadoluculuk// Kazım Karabekir Eğitim Fakütesi Dergisi Yıl: 2004 Sayı:9. -

8. Türk atasözleri ve deyimleri. I. - istanbul: Milli Eğitim Bakanliği Yayinlari, 1997. - 143 s.

9. Айтматов Ч.Т. В соавторстве с землёю и водою. Очерки, статьи, беседы, интервью [Текст] / Ч.Т. Айтматов. – Ф.: Кыргызстан, 1978. – 406 с.

10.Алимбеков А. Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн. – Б.; 2016.-336 б.

11.Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1974. – 358 с.

12.Волков, Г.Н. Этнопедагогика [Текст]: учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений / Г.Н.Волков. – М.: ACADEMA, 2000. – 174 с.Волков 24,166-б

13.Решат Генч. Түрк дүйнөсүнүн кыскача тарыхы. -Б., КТМУ, 2002, 335 б./ 79

УДК: 394.014 (575.2) (043.3)

Омурзакова Ж. К. *к.и.н.*
"Кыргыз Республикасынын Эл Аралык университет" мекемеси
доценттин м.а. e-mail: omurzakova.74@mail.ru

ШААРДЫК КЫРГЫЗДАРДЫН АРАСЫНДАГЫ ОКУРМАНДАРДЫН КОШ ТИЛДҮҮЛҮГҮ *(Бишкек шаарынын мисалында)*

БИЛИНГВИЗМ ЧИТАТЕЛЕЙ СРЕДИ ГОРОДСКИХ КЫРГЫЗОВ *(на примере г.Бишкек)*

BILINGUALISM OF READERS AMONG URBAN KYRGYZ *(on the example of Bishkek)*

Аннотация: *Бул макалада шаардык кыргыздардын арасындагы окурмандардын кош тилдүүлүгү каралган. Окурман кайсыл тилде ой-жүгүртүүсү кеңири болсо ошол тилди жашоосунда көбүрөөк пайдалана тургандыгын макалада кеңири каралган.*

Аннотация: *В статье рассмотрен вопрос распространения билингвизма среди читателей городских кыргызов. Язык использования в повседневной жизни зависит и на выбор восприятия читателя.*

Annotation: *The article considers the issue of the spread of bilingualism among the readers of urban Kyrgyz. The language of use in everyday life depends on the choice of the reader's perception.*

Адабият – искусствонун бир түрү катары, чындыкты биздин эстетикалык сезимдерибизге таасир этүүчү көркөм образдар формасында чагылдырып берүүчү каражат.

Эгерде музыка адамдын көңүл-күйүтүн үн аркылуу чагылдырса, живопись адамдын ички дүйнөсүн эле эмес, аны курчаган чөйрөсүн, мисалы, жаратылышты кайра жаратат, ал эми скульптура болсо адамдын жашоосуна мүнөздүү бир абалды (күрөшкө умтулуусун, кайгысын, кайратын ж.б.) берет. Адамдын жашоосу толугураак, жетишээрлик деңгээлде кеңири көркөм адабиятта гана чагылдырылат.

«Сөз, – деген В.Г. Белинский, – үн да, сүрөт да жана ачык берилген элес да, ошондуктан адабият искусствонун бардык түрлөрүнүн элементтерин бир өзүнө камтыйт жана искусствонун башка түрлөрүнө таандык нерселердин бардыгын пайдаланат» [1: 210 б].

"Китеп – бул илим булагы", – деп бекер айтылбаса керек. Себеби, китеп менен жан дүйнөсүн байытат, ошондой эле башка маалымат каражаттардан айырмаланып, баардык мезгилди бириктирген, адамзаттын улутуна карабай бириктирген курал.

Улуттук жазуунун жана басма сөздүн негизделиши элдин маданиятын көтөрүүдө өзгөчө окуя болгон. 1924-жылы араб алфавитинин негизинде кыргыз жазуусу ишке киргизилип, 7-ноябрда кыргыз тилинде «Эркин Тоо» гезити басылып чыккан. 1925-жылы 12-мартта орус тилинде «Батрацкая правда» гезити чыккан. 1926-жылдын ноябрында жаштардын «Ленинчил жаш» гезити негизделет. «Коммунист» журналы да ушул жылы чыга баштайт. 1928-жылы «Жаңы маданият жолунда», «Дыйкан» аттуу журналдар чыгарылган [2: 98].

Акырындык менен кыргыз профессионалдык адабияты да өнүгө баштайт. Анын башатында К. Тыныстанов, Т. Үмөталиев, Ж. Бөкөнбаев, К. Маликов, А. Токомбаев, М. Элебаев, Ж. Турусбеков жана Я. Шиваза турган.

Согушка чейин кыргыз жазуучуларынын чыгармачылыгы жаңы бийиктике көтөрүлгөн. 1934-жылы апрелде өткөн Кыргызстан жазуучуларынын биринчи съезди кыргыз адабиятынын буга чейин өнүгүшүн жыйынтыктап жаңы милдеттерди белгилеген. Съездде Кыргызстан жазуучуларынын союзу уюштурулуп, анын төрагалыгына А. Токомбаев шайланган. 1937–1941-жылдары бул союзду Т.Үмөталиев жетектеп, ал «Манас» эпосун, жана «Курманбек», «Кедейкан», «Жаныш-Байыш», «Ак-Саткын», «Эр Табылды» өндүү ондогон кенже эпосторду чогуллтуруп, китеп кылып элге жеткирүүдө өзгөчө зор эмгек сиңирген [2:99 б].

Адабияттын өз алдынча болуусу жеке эле искусство эмес аң-сезимдин саясат, мораль, философия, илим өңдүү башка формалары менен салыштырууда да таасын көрүнөт. Адабият идеологиянын бул түрлөрүнө абдан жакын, тактап айтканда ал да ошол эле философия же тарых көтөрүп чыккан маселелерди көтөрөт.

Бирок жазуучунун ойчулдук ишмердиги аң-сезимдин башка чөйрөлөрүнөн, мисалы, илимден айырмаланат. Бул айырма баарынан мурда предмет таануудан жана аны чагылдыруудан көрүнөт. Илим адамдын иш аракетинин, жана башка бардык нерселердин айрым жактарын үйрөтөт. Жазуучу болсо чындыкты бүтүн түрдө кайра жаратууга тийиш. Ал адамды же бир кубулушту бир жактуу эмес бардык аспекттерден сүрөттөйт жана анын адамдарды кызыктыра турган жактарын өзгөчө бөлүп көрсөтөт.

Орус классикалык адабиятынын негизги белгилерин бийик идеялуулук, аёсуз жана аң-сезимдүү реализм, адам жан дүйнөсүнүн сезим-туюмдарына тереңдеп кирүү, социалдык көрүнүштөрдү, мүнөздөрдү даана ачуу, нравалык тазалыкка үндөө, сөздү көркөмдүктүн жогорку деңгээлинде колдонуу сыяктуу касиет-сапаттары түзөт. Орус адабияты менен таанышуу аркылуу биз мезгилдик байланышты туябыз, социалдык экономикалык процесстердин мыйзам ченемдерин таанып билебиз, адамзат иштеп чыккан тажрыйбалардын түрдүү жактарын өздөштүрөбүз, турмушка карата активдүүлүк, патриоттук, жамандык менен келишпөөчүлүк сапаттарга үйрөнөбүз. Орус классикалык адабиятынын коомдук мааниси, дүйнөлүк адабияттын алтын казынасына кошкон салымы мына ушунда.

Чыгармачылык тили катары орус тилинин базасына негизделген көркөм чыгармалардагы кош тилдүүлүк салты өзгөчө тарыхый жана маданий мааниге ээ. Анткени орус тили Балтика боюндагы, Борбордук Азиядагы, Орто Азиядагы өлкөлөрдүн ар биринин улуттук адабиятынын өзгөчө өнүгүшүнө кубаттуу түрткү берип, алардын жазма адабияттарынын өнүгүү тенденцияларын аныктады. XX кылымдын башында улуттук тилдердин жана орус тилинин пайдаланылышынын ортосундагы айырмачылык, орус тилин билүүнүн зарылдыгы, кош тил билген инсандардын жетилүүсү, улуттук адабияттардын орус тилинде жазылышы жаңы структуранын пайда болгондугун айтып турат. Орус тили бул мезгилде орус тилине таандык маданият менен «геолингвистикалык» жактан да, «маданий-рухий мейкиндиги» боюнча да дал келбей калган. Орус жана улуттук маданияттардын өнүгүүсү коммуникациянын жаңы шарттарындагы тигил же бул объекттерди сүрөттөөнүн жаңы ыкмаларын талап кылган. Ошондуктан маданият «ортомчуларды» ортого алып чыккандыгы орус тилинин маданиятын кабыл алуусун шарттаган. Ага ылайык, кош тилдүү авторлордун пайда болушу, биринчиден тарыхый шарттардан улам сөзсүз боло турган факт эле, экинчиден маданияттардын эволюциясы көз карашынан караганда мыйзам ченемдүү болгон.

Азыркы учурда орус жана башка тилдердин маданияттарын, XX кылымдын экинчи жарымындагы адабияттын ролу менен маанисин жана жазуучулар түзгөн көркөм образдардын да, тарыхый процесстеги жазуучулардын, алардын ичинде чыгыш теги орус эмес, бирок орус тилдүү жазуучулардын өздөрүнүн да ролун жана функцияларын изилдеп-үйрөнүүнүн жаңы парадигмаларын аңдап-түшүнүүгө аракеттер жасалууда. Улуттук жазуучу орус тилинде көркөм образды түзүүдө колдонгон тил каражаттарын изилдөө кош тилдүү жазуучунун чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн да, эки тилдин маданиятынын өзгөчөлүктөрүн да ачып көрсөтөт.

Орус тили кыргыз жазма адабиятынын пайда болуу мезгилинде башкы ролду ойногон. Кыргыздын тунгуч интеллигенттеринен алгач К. Тыныстанов кыргыздын улуттук жазуусун иштеп чыгууга, асыресе араб алфавитин кыргыз тилине ылайыкташтыруу, араб алфавитин латынча, латынчаны орус алфавитине алмаштыруу иштерине катышкан. Азыркы кыргыз орфографиясынын негизги принциптерин иштеп чыгып, кыргыз тилинде туңгуч окуу китептерин, кыргыз тилинин туңгуч грамматикасын жана тил илими боюнча кыргызча терминологияны түзгөн. Касым Тыныстанов адегенде казакча, кийин кыргызча жазган ырлары Алматы жана Ташкенде казакча чыгуучу газета журналдарга жарыяланып, 1925-жылы «Касым ырларынын жыйнагы» деген ат менен Москвада жарык көргөн. К. Тыныстанов – туңгуч көркөм котормочу. Ал «Интернационалды», И.А. Крыловдун тамсилдерин биринчи жолу кыргызчалаган [2: 99 б].

Кийинчерээк К. Баялинов, А. Осмонов, М. Элебаев биринчи кезекте орус жазуучулары А.С. Пушкиндин, М.Ю. Лермонтовдун, Н.В. Гоголдун чыгармаларын которууга киришишкен.

Которулган классика жаш адабиятты байыткан, анын жардамында жаңы жанрларды – сюжеттик поэманы, романды, драманы өздөштүрүү башталган. Сахна искусствосун биле элек кыргыздар орус тили жана маданияты аркылуу өздөрүнө театрдын таң калыштуу дүйнөсүн ачышкан. Орус тили дүйнөлүк маданий байлыкка, адамзаттын көркөм баалуулуктарына жетишүүгө көмөкчү болгон.

1950-жылдарда партиянын атактуу XX съездинен кийин адабий жана гуманитардык өнүгүү секириги башталган, анда дүйнөлүк классик-жазуучулардын, акындардын, философтордун чыгармалары орус тилине которулуп, массалык тиражда чыгарылган. Орус тилинин таралыш ареалы кеңири горизонтко ээ болгон.

50-жылдардын башында, 60-жылдардын аягында Кыргызстанда улуттук тилде да, орус тилинде да чыгармаларын жазган кош тилдүү жазуучулар (Ч. Айтматов, М. Байжиев, кийинчерээк К. Өмүркулов, Э. Борбиев) пайда болгондугу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ал эми 1970–1980-жылдарда орус тилинде гана чыгарма жазган жазуучулардын жаңы генерациясы пайда болгон (У. Токомбаев, С. Күрүчбеков, Ч. Нусупов, М. Шабаева, Б.Сарыгулов) [3: 103].

90-жылдарда– мамлекеттик көз карандысыздыкка жетишкен мезгилде өлкөнүн социалдык маданиятында түп-тамырынан бери өзгөрүүлөр башталган. Кыргыз тили мамлекеттик тил статусун алган, улуттук мурастарга кайрылуу, улуттук каада-салттарды, үрп-адаттарды калыбына келтирүү процесстери башталган. Эгемендүүлүктүн мындай дүркүрөгөн этабына карабастан, орус тилинин ролу эч кандай төмөндөгөн жок.

Кош тилдүү кыргыз жазуучулардын ичинен Ч.Т. Айтматовдун ысымын өзгөчө белгилөөгө болот. Биринчи чыгармасы «Жамиля» повести дүйнө коомчулугунун жогору баасына татыктуу болгон. Жаш прозачы көп улуттуу совет адабиятына зор салымын кошту. «Жамиля» повестинен кийин «Делбирим», «Бото көз», «Биринчи мугалим», «Гүлсарат» повесттери жана «Кылым карытар бир күн» жана «Кыямат» романдары жазылды.

Тоолук жаш жазуучу сөз маданиятын мыкты билип, мезгилдин чыгармачыл бийиктиктерин багынты. Изилдөөчүлөр белгилегендей, жазуучунун табигый шык-жөндөмүнүн тез өнүгүшүндө кыргыз элинин илгертен бери келаткан сөз маданиятынын бийиктиги олуттуу роль ойноду. Кыргыздар өзгөчө сүйлөө жөндөмү менен айырмаланышат. Чындыгында, кыргыздардын сүйлөгөнүнө таң калбай коё албайсың. Кыргыз ар дайым такалбай жана токтолбой, шар сүйлөйт. Өз ойлорун так жана таамай айтып, сүйлөп жаткан сөзүнө көркөмдүктүн белгилүү үлүшүн бере алат.

Жазуучунун чыгармачылык индивидуалдуулугун калыптандырууда советтик элдердин улуттар аралык карым-катыш тили болгон орус тилин эң жакшы билүүсү жана сүйлөөшүүсү чоң роль ойногон. Бирок ал орус тилин жөн гана билбестен, аны өз чыгармаларын жазган эки тилдин бири катары колдонду. Мында жазуучунун чыгырмачылык өзгөчөлүгүн түшүнүү үчүн абдан маанилүү болгон Ч. Айтматовдун кош тилдүүлүгүн дагы бир жолу белгилей кетүүгө тийишпиз. Совет мезгилиндекөптөгөн жазуучулар чыгармаларын өз эне тилинде жана орус тилинде жазышкан, бир тилден экинчи тилге которушкан (В. Быков, Р. Кутуй, Ю. Рытхэу). Кээ бир теоретиктер жана адабиятчылар «башка тилдеги сөз менен мааниси жактан так дал келген бир да сөз жок» экендигин белгилешкен. Чыңгыз Айтматов өзүнүн чыгармачыл дүйнөсүнө котормочулук эмгектин жагымдуу таасири тийгенин белгилечү, анткени эне тилдин байлыгын аны башка тилдер менен салыштырууда гана түшүнүүгө мүмкүн болот.

Өзүбүздүн изилдөөбүздө сурамжыланган респондентер окурман катары өздөрүнүн көз караштарын белгилешти. Албетте, окурмандардын кызыкчылыгына билим деңгээли да таасирин берди.

1-таблица.

Билимине жараша китеп окуу, % менен

№	Билими	
1.	Жогорку	49,8
2.	Кесиптик орто	18,5
3.	Орто	20,3
4.	Бүтпөгөн жогорку	11,4

Канчалык билими жогору болсо, ошончолук окуу көлөмү да кеңири болот. Себеби таблицада көрүнүп тургандай жогорку билимдүүлөр өздөрүнүн кесиби боюнча, же болбосо кесиптик талабын жогорулатуу максатында китеп окуу зарыл. Алардын арасында китеп окууда басымдуулук кылуучу окурмандар билими боюнча жогорку – 49,8%, орто – 20,3%, кесиптик орто – 18,5%, бүтпөгөн жогорку – 11,4% түздү. Мындан биз билим деңгээли респонденттердин кесибине, иштеген ишине, адистигине таасир берерин аныктадык. 3.8. таблицада көрүнүп тургандай эркектер (50,7%) аял затына (49,3%) караганда китептерди көбүрөөк окушат. Билимге умтулуу сөзсүз түрдө колдонулган тилге байланыштуу болот. Анткени, китеп окууда эң маанилүү нерсе бул тил тандоо жана тил билүү. Себеби окурмандар өзүнө жакын тил аркылуу, маанисин түшүнө тургандай болуш керек. Окурмандар өздөрүнүн кызыкчылыгына жараша китеп тандоосун белгилей кетишти. Муну, биз окурмандардын талабына жараша карасак болот. Мисалга алсак, медицина кесибиндегилер өздөрүнө ылайыктуу китептерди тандашса, техника кесибиндегилер башка китептерди тандайт. Албетте, мындай китептер көбүнчө орус тилинде чыгарылгандыктан (медициналык, техникалык терминдер) айылдан келген окурман деле орус тилинде окуганга мажбур болот. Себеби кыргыз тилинде мындай терминдер которулган эмес, которулса да мааниси башкача болуп калышы мүмкүн. Демек, окурмандар кесиптик талабына жараша китептерди тандап жатканда кош тилдүүлүккө жатыкталышы айкын.

Албетте, жалаң гана китеп эле окуп башка маалымат булагы каралбай калды деп айтууга мүмкүн эмес, бирок китептин баракгарын баракгап, сезип, болгон маалыматты алып (илимий китеп болсо), же болбосо көркөм чыгарманын образына кирип, кошо аралашып, болгон окуяны баштан өткөрүп бүт дүйнөсүн байытат. Ошондой эле китеп эч убакта, интернетке, же уюлдук телефонго салыштырмалуу өчүп калбайт. Интернет булагына салыштырмалуу, китеп ар дайым далил катары көрсөтүлө алат, ал эми интернеттин булактары кээ бир учурларда жалган, далили жок маалымат болуп калышы мүмкүн. Бирок, кандай маалымат болсо дагы аны тандап, колдонулган тил аркылуу гана түшүнөсүң.

Жыйынтыктоодо массалык маалымдоо каражаттары бул коомубузга өз учурунда окуялар жөнүндө маалымат берүү болуп саналат. Ар бир жаран маалымат алыш үчүн массалык маалымат каражаттарына кайрылат. Шаардык кыргыз коомун маалыматташтыруунун өнүгүшү менен жалпы коммуникация каражаттары коомдун жашоосунун ар түрдүү чөйрөлөрүнө жана калктын жүрүм-турумуна анын ичинен кош тилдүүлүктүн өнүгүшүнө бир кыйла таасирин тийгизет. Ошону менен бирге коомдун жашоосуна түздөнтүз таасирин тийгизип жеткиликтүү жана жөндөмдүү кызматты аткаруу менен коомдун жашоосунда маанилүү роль ойнойт. Маалымат алуучу, массалык маалымат каражаттарынын комментарий берилип жаткан ар түрдүү социалдык кырдалдарды оң же терс баалап, салыштыруу мүмкүнчүлүккө ээ.

Массалык маалымат каражаттарынын бири газета журналдар. Шаардык кыргыздар өзүнүн маалымдоосун газета окуган учурда канааттандырат. Массалык маалымат каражаттарынын экиден үчү кыргыз тилинде, чейреги орус жана өзбек тилдеринде чыгат. Бирок кыргыз тилинде чыгарылган маалымат көп болсо да, шаардык кыргыздардын орус тилдүү газеталарга кайрылуусу көп. Же болбосо эки тилде бирдей жарымынан көбү окуй аларын изилдөө көрсөттү. Биздин изилдөөбүзгө таянсак жыл өткөн сайын газета окубагандардын саны көбөйгөнү байкалып турат. Себеби сурамжыланган дардын күнүмдүк жашоосунда

убакыттык жоктугу, массалык маалымат каражаттарынын баасынын жогорулашы ошондой эле шаардык кыргыздар заманбап гаджиттерине кайрылуусу көбөйүп баратат. Же болбосо убакытты үнөмдөө үчүн радио, телеберүүлөрдү, интернет булактарын тандап алышы. Массалык маалымат каражаттарындагы кош тилдүүлүктүн пайдаланышы анын мазмуну чоң роль ойнойт. Анткени, котормочулардын шашылыш же профессионалдык тажрыйбасынын аздыгынан улам которгон котормолорундагы тилдин бурмаланышы, басылманын өз алдынча чыгарылбагандыгы шаардыктарга жакпай, нааразычылыктарды пайда кылат. Биздин этносоциологиялык изилдөөлөрүбүздүн натыйжалары да шаардыктардын дээрлик бардыгы маалыматтардын негизги массасын телекөрсөтүү аркылуу алууну артык көрүшөөрүн көрсөттү. Массалык маалымат каражаттарынын арасынан өзгөчө телекөрсөтүү популярдуу, бирок респонденттердин социалдык-демографиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу буларга карата мамилеси бирдей эмес. Телекөрсөтүү менен радионун популярдуулугу жаш-куракка жана социалдык-профессионалдык статуска жараша болот.

Окурмандар арасында кош тилдүүлүк басымдуураак болорун аныктадык. Себеби, окурмандар билимине, кесибине, адистигине жараша китеп тандоосу болот. Сурамжылангандардын жалаң үчтөн бири орус, жалаң бир чейрегине жакыны кыргыз, ондон бири башка тилде окуган окурмандар. Бишкектик кыргыздардын жашоосу, айлана-чөйрөсү баары тең кош тилде жана жалаң орус тилинде сүйлөшөт. Окурмандардын тил тандоосуна мектептеги окуган тили да таасирин тийгизбей койбойт. Окурман кайсыл тилде ой-жүгүртүүсү кеңири болсо ошол тилди жашоосунда көбүрөөк пайдалана тургандыгын биздин анализ толук көрсөтө алды.

Шаардык кыргыздардын социалдык-маданий мүнөздөмөлөрүндөгү өзгөрүүлөр шаардык кыргыздардын руханий дүйнөсүн байытуу менен маданият чөйрөсүнө көбүрөөк көңүл буруш абзел. Маданият чөйрөсүнө мамлекеттик тилди тартуу үчүн жана шаардык кыргыздардын арасына жайылтуу, бул кыргыз тилиндеги көркөм чыгармаларды, илимий жана башка адабиятты башка этностордун тилдерине, дүйнөлүк тилдерге которуу практикасын жандандырып жана колдоо көрсөтүлүш керек.

Адабияттар

1. Белинский, В.Г. [Текст] // Крат.лит.энцикл.: в 9 т./ гл.ред. А.А.Сурков. – М., 1962. – Т.1: Аарне-Гаврилов. – С. 503-510.

2. История киргизского искусства [Текст]: крат. очерк /Б.К.Джамгерчинов, К.Орозалиев, Т.Аскаров и др.; / под ред. А.А.Салиева. – Ф.: Илим, 1971. – 407 с.

3. Дубинин, Б. Если объединить усилия [Текст] / Б.Дубинин // Журналист. – 1990. – № 2. – С. 45-46.

УДК: 746:39(575.2)

Султаналиева Н. И.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети
т.и.к., доцент
Nazi_s@mail.ru

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН КОЛ ӨНӨРЧҮЛҮГҮНДӨ АЯЛДАРДЫН ТАРБИЯЛЫК ИШТЕРГЕ КОШКОН САЛЫМЫ

ВКЛАД ЖЕНЩИН В ВОСПИТАНИИ В РЕМЕСЛЕ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

THE CONTRIBUTION OF WOMEN IN EDUCATION AND IN THE CRAFT OF THE KYRGYZ PEOPLE

Аннотация. *Кыргыз уздары, дегеле ар бир аял жаштарды, кыздарды тарбиялоону кол өнөрчүлүк, узчулук өнөрлөрдү үйрөтүүдөн баштаган. Кол өнөрчүлүк өз алдынча кесипчилик болбогондуктан,, жөнөкөй өрмөк аспабы менен, таар согууну, кийизден түрлөп шырдак, ала кийиз, териден көлдөлөң, көздүн жоосун алган сайма, туш кийиздерди жасоо ар бир кыргыздын аялдары билген. Кол өнөрчүлүктү жакшы өздөштүргөн кыздар келечекте сарамжалдуу, тыкан болуп, үй бүлөөдө оз орундарын табышкан. Буга байланыштуу макал лакаптар да далил болуп турат.*

Түйүндүү сөздөр: *Кыргыздар, салттуу маданият, жүн, тери, шырдак, кийиз, аялдар.*

Аннотация. *Статья посвящена о роли искусство и мастерство кыргызской женщины в воспитании молодежи. Кыргызские женщины мастерицы воспитывали молодых девушек обучая традиционному рукоделию. Так как, рукоделие не было профессией каждая кыргызская женщина умела ткать безворсовое и ворсовое ткачество, делать войлок, из него ковер, шырдак, көлдөлөн и т.д. хорошо усвоившие рукоделье девушки умели вести хозяйство, в семье находили свое место. Этому свидетельствует и кыргызские пословицы.*

Ключевые слова: *кыргызы, традиционное культура, шерсть, кожа, шырдак, войлок, женшины*

Annotation. *The article is devoted to the role of art and skill of a Kyrgyz woman in the education of youth. Kyrgyz women skilled workers brought up young girls by teaching traditional crafts. Since, needlework was not a profession, every Kyrgyz woman was able to weave lint-free and tufted weaving, make felt, from it a carpet, shyrdak, koldlen, etc. well-assimilated needlework girls were able to farm, in the family found their place. This is also evidenced by Kyrgyz proverbs.*

Key words: *Kyrgyz, traditional culture, wool, leather, shyrdak, felt, women*

Салттуу маданият өнөрү өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрү менен кыргыз элинин кол өнөрчүлүгүндө, материалдык, руханий маданиятында орчундуу орундардын бирин ээлейт. Бул биринчи кезекте мал чарбасынан алынган сырьелор, жана аларды иштетүү менен кол өнөрчүлүктүн, колдонмо–декоративдик искусствонун өнүгүшүн шарттаган. Эгерде кыргыздарда кол өнөрчүлүк өз алдынча кесипчилик болбогонун эске алсак, жөнөкөй өрмөк аспабы менен, таар согууну, кийизден түрлөп шырдак, ала кийиз, териден көлдөлөн, көздүн жоосун алган сайма, туш кийиздерди жасоо ар бир кыргыздын аялдары билген. Чынында эле, кыргыз элинин уздарынын, деги эле ар бир аялдын колунан чыккан буюм улутубуздун жүзү, байлыгы катары карасак болот. Түрлөнтүп боз үйдүн боо-чууларын гана согушпастан, анын ичин да, азем, кол күчү менен жасалган буюмдарга толтурушкан. Кийим-кечектерден тартып күндөлүк турмушка керектүү кооз, бышык куржун, баштык, кап, шалчаларды жөнөкөй эле өрмөктүн жардамы менен ишке ашырышкан. Тамак-аш үчүн өзүнчө баштыктардын (чай баштык, туз баштык, идиш аяк кап) болушу кыргыз аялдарынын

тазалыгынан, тыкандыгынан, сарамжалдуулугунан кабар берет.

Ал эми кыргыз мамлекети көз карандысыздыкка жетишкенден бери элибиздин салттуу маданиятына кызыгуу күчөп бара жатат. Боз үйдүн кайрадан көп колдонула баштаганынан улам жүндөн, өрмөк менен согулган терме боо-жип шууларынын баарын өндүрүү жандана баштаган. Жаштардын кийинчерээк унутулуп келе жаткан кол өнөрчүлүктүн бул түрүн өздөштүрө баштаганын жагымдуу көрүнүш катары бааласак болчудай.

Ошондуктан кыргыз уздары, дегеле ар бир аял жаштарды, кыздарды тарбиялоону кол өнөрчүлүк, үзчулук өнөрлөрдү үйрөтүүдөн баштаганы бекеринен болбосо керек.

Кыргыздардын кол өнөрчүлүгүнүн бардык түрүндө эле алгач жүндү тандап алуудан, иштетүүдөн башталган. Күзгү кыркымдын чыбашын кетириш үчүн жүндү сууга салат да анан алат. Адатта кыркып жаткандан тартып эле жүндү ылгай баштайт. Карасын карага, көгүлтүрүн көк боекко, кызылын кызылга, агын агына ылгап чыгарышкан. Койду кырккандан кийин анын жүнүн сорттошот. Мында көбүнчө кылчык жүндүү кыргыз койлордун катуу кылдуу жүндөрүн терип тазалашат, башкача айтканда бул процесс *жүн кылдоо* деп аталат [5.55]. Кийизге өзүнчө кылчык, кыска, ийрилүүчү жипке узун-узун жүндөр тандалып алынгандан кийин өтө чыбаш болсо, бир эки күнгө чейин сууга чылап коюшкан да аябай таза жуулуп, агын сууга чайкалган. Жүндү, жипти жана кездемени аппак кылыш үчүн XIX кылымдын атайын кир жуугуч каражаты – *шакарды* же аки таш пайдаланылчу. Акиташ жүндү же жибекти талаптагыдай агартуу менен бирге боектун негизги корушу үчүн да ойдогудай мүмкүнчүлүк түзөт. Шакарды кыргыздар XIX кылымдан – XX кылымдын башына чейин *ала бата* куурай чөбүнөн жасашкан. Ал үчүн ала батаны чаап келип, кургатышкан да, таза жерге өрттөшкөн. Өрттөлгөндөн калган күлдү сууга аралаштырып даярдап алган соң, казандын үстүнө чийден, куурайлардан тизип, чыпкалап, сүзүп куюшкан. Натыйжада күлдөрү калып, казанга сапсары түстөгү тундурмасы гана куюлган. Отту күчтүү эмес, табы менен жагып, күйгүзүп жибербеш үчүн тынбай аралаштырып туруш керек болгон. Бул үчүн атайын *сойгок* деп аталган жыгачты колдонушкан. Эгер бир казан тундурма куюлса, көп убакытка чейин, 100-200 граммдай гана аппак майда болуп, кургаганга чейин кайнатышкан. Мындан кийин чыгарып, муздагандан соң эчкинин майына аралаштырып, абдан ийлешкен да, талкан көөлөгөндөй формага келтирип, томолоктошкон. Мына ушул пайда болгон самынды *шакар* деп аташкан [6.76]. Эгер жуула турган жүн көп болсо кошуна аялдар жардамга чакырылат. Жуулган жүндөр топ-топ кылып мамычаларга илинип коюлуп, суусу сарыктырылат. Андан соң суусу сарыккан жүн жерге жайылган чийдин үстүндө кургатылат [6.34]. Кургаган жүндү сабашкан. Бул үчүн атайын сабоолорду колдонушкан. Сабоо бул узундугу 90 сантиметрден 1 метрге чейин жеткен жыгач аспап. Сабоону кыргыздар *шилбиден, ыргайдан, четинден, талдан, кайыңдан, долонодон,* ошондой эле, көбүнчө *табылгыдан* жылмалап, жонуп жазашкан [4.7]. Кол кармай турган жагы жоонураак келип, улам ылдыйлаган сайын ичкерип кеткен. Туурасы 7-10 милиметр келет. Аны кээ бир уздар атайын кооздоп, көркөмдөп да алышкан. Жүндү атайын торпоктун же тайдын терисинен жасалган талпакты тегиз жерге салышып, ага сабала турган жүндү текшилеп салат да жанына үч бүктөлүп төшөлгөн төшөккө отуруп, ыргактуу кыймыл менен бирде оң колду өйдө көтөрүп, бирде сол колу менен чаап отурат. Жүн көп болсо сабоого бир нече аялдар катышат. Алар маңдай тескей отуруп алышып, жүн үлпүлдөп, көөп чыкканча сабалат. Мында аялдардын чогулуп алып бири-бирине жардам бериши *ашар* деп аталат. Жумуш жүрүп жаткан мезгилде бир чети ылдам бүтүш үчүн, кошуна аялдар чакырылат. Экинчиден, бул кошуналардын бири-бири менен жолугушуп, кабар алып, күнүмдүк турмуш жөнүндө жаңылыктарды алмашуу, сүйлөшүп, узун күндү чогуу өткөрүүнүн бир түрү болгон. Мындан сырткары, ушундай чогуу иштеген мезгилде, жүндү иштетүүнүн ыкмаларын кийинки муундарга калтыруунун бир формасы болгон. Мындай жерлерге жаш кыздарды, келиндерди кошо ала келишкен же болбосо чакырышкан. Улгайган, же жашап калган, көптү билген аялдар, жаш келиндерди, кыздарды жанына отургузуп, жүндү чабуунун, дегеле жүндү андан ары иштетүүнүн техникасын, ыкмасын үйрөтүшкөн. Мындай аялдардын чогуу жүндөрдү сабоосу кийинки жаш муун – уздарга сабак болуучу, үйрөтүүчү мектеп болгон. Жаш уздарды ортого коюушуп эки жагындагы аялдар «мындай чап», «андай сабаш» керек деп үйрөтүп турушкан. Жүндү сабап жаткан кезде улуу байбичелер сөз билген аялдар терең тарыхты, салт санааны эске салып, узун санжыранын учугун улашкан. Же болбосо күлкүлүү-шакабалуу окуяларды айтышып, шаңдуу иштей беришкен. Жүндү сабоо үчүн чогулган аялдардын чогулушу бул өзүнчө бир аялдардын салттуу жасай турган иштеринин алмашуу байытуу, тереңдештирүүнүн бир куралы, жаңылыгы болуп эсептелип, жаштарга үйрөтүүнүн өзүнчө бир сабагы болгон. Үй ээси аялдарды нааразы кылбай, колдон келсе карын майын ачып, жакшы тамагын берген же козу-койдон союш союуга чейин сыйлашчу, узун сөз, андан ары да уланчу [2.104].

Жүн сабалып бүткөндөн кийин, жүндү тытуу процесси башталат. Аны чоң чоң кылып түрмөктөштүрүп каптарга салышат да четинен тытышат. Жүндү үлпүлдөтүп тытуу адатта жаш кыз- келиндерин милдети болгон. Аялдар көбүнчө мал, үй оокаты менен алек болуп жүргөн мезгилде, улгайган аялдар, жаш келиндер менен кыздарды тегерегине чогултуп жүндү тытышкан. Жүн тытуу процессинде жөн гана жүндү борпоң кылып, үлпүлдөтүп коюу максат эмес. Мындай учурда, шырдак, кийиз, көлдөлөңдөрдү сыртка чыгарышып, кенен отурушуп, анан узун сөздүн учугун улашып, кыз-келиндерине узчулукту үйрөтүүнү, андан ары кандай иштеткендиги жөнүндө өзү көргөзүп айтып берип, жүндү тыттыруудан башташат. Бул жүн тытуу процесси, улуу аялдардын жаш кыздар менен келиндерге, үй-бүлөлүк турмушка даярдоонун өзүнчө сабагы жана мектеби болгон. Ыр ырдашып, жаңылмак айтышып, күлкү тамаша менен жүндү тытышкан. Үйрөнчүк кыздар жүндү үлпүлдөтүп тытууга абдан тырышып аракет кылган. Улуу аялдар аларды мактап кеткенди да унутушкан эмес.

Мындан кийинки процесс тытылган жүндү ийрүүгө ылайыктап жоондугу ортондой кылып созуу, аны узундугу бир сөөм, бир карыш чүпүрөктү эки бүктөп туруп,

ошол түпүрөккө орой баштайт. Ал жүн оролуп отуруп чоңдугу чайнектей болот. Аны *түйдөк* дейт. Кыргыздарда жини келгенде урушканда «түйдөктөй болбой» деген сөздү колдонушкан. Бул таарынганда ачылбай, тултуйуп, эки бүктөлүп жатып калган кишиге карата айтылган сөз [6.80]. Экинчиден кийим-кечеси тыкан эмес, чачы-башы саксайып жүргөн аялдарга карата да айтылчу экен, «түйдөктөй болуп» жүдөө аял деп.

Түйдөктүн ичиндеги түпүрөктүн илмегин же буйласын сол колдун ортонуна илип алып ийрий баштайт [3.30]. Негизи эле ийригенде кило дегендин ордуна *түйдөк жип, түрмөк жип* деген өлчөм колдонулган. Түрмөк ар кандай көлөмдө келет. Орточо түрмөктө төрт-беш ийик жип болот.

Жүндү жипке айландыруу процесси колдун күчү менен ишке ашкан оор, убакытты көп талап кылган жумуштардын бири. Ошондуктан кыргыз аялдары жыл маалы бою, кышы да үй жумуштарынан колдоору бошой калган ар бир убактысын жип ийрүү менен алек болгон. Жип ийрүү кыргыз аялдары үчүн көнүмүш жумуш болуп эсептелингендиктен, бир эле убакта малга көз салып же балдарын карап да турууга жетишет [1.166].

Негизи жиптин ийрилиши чоң мааниге ээ. Бир караганга ийик көзгө илээшпей чимирилип, жүн өзүнөн өзү жипке айланып жаткандай көрүнгөнү менен ага да өзүнчө ык керек. Ийик ийрүү аялдардын өз алдынча иштеле турган процесси. Эмгектин бул түрү аркылуу да жаш кыз-келиндерди кол өнөрчүлүккө, чарбачылыкка үйрөтүүнүн дагы бир тепкичи болуп эсептелинет. Улгайган энелер, аялдар, жаш кыздарга, келиндерге ийик ийрүүнү сөзсүз үйрөтүшкөн. Себеби күндөлүк турмуш-тиричилигинде пайдалануучу ар кандай жиптерди ар бир үйдө ийрүү аркылуу алышкан. Ошондуктан ийик ийрий албаган аялдарды шылдың кылышып, жүдөө аял, оокатка жөндөмү жок деп эсептешкен. Келин жаңы келип, көшөгөнүн ичинде отурганда эле кайнене ак кебез менен ийикти алып келип ийриткен да салт кездешет. Эгерде жаш келин жипти чыйрак ийрисе тың келин, бош, одуракай кылып ийрисе жүдөө келин болот экен деп коюшкан. Мында келин жипти сөзсүз оң тарапка чыйратыш керек болгон. Байбичелер «ийиктей имерилип турган келин бол» деп бата беришкен. Өзүнүн чоркоктугун байкабай аспапка шылтаган кыз-келиндерге карата айтылган «ийик ийрий албаган ийиктен көрөт» деген макал кыргыздарда кеңири тараган. Ушул эле макалдын экинчи вариантында «ийик ийрий албаган түйдөгүнөн көрөт» деп айтылат [7.7].

Натыйжада кыргыздардын кол өнөрчүлүгү жон гана кыргыздардын күндөлүк турмушуна керектүү буюмдарды жасоо менен чектелбестен, кийинки муунду тарбиялоодо да чон роль ойногон.

Адабияттар

1. Загряжский Г.С. Кара киргизы (Этнографический очерк) Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1874, № 42.

2. КР УИАнын кол жазмалар фонду Тянь – Шань областынан жыйналган этнографиялык материалдар. 1946 ж. Жыйнаган А. Өмүрзаков. Инв № 527/306.

3. КР УИАнын кол жазмалар фонду. 1973 ж. Жыйнаган Ж.Казакбаев. Инв № 635/5273 Тетрадь № 1.

4. КР УИАнын кол жазмалар фонду. Колониалдык доордун мезгилиндеги кыргыздардын маданияты. Жазган: Ы.Абдрахманов 1945 – ж. Инв. (336) 129.

5. Талаа дептери № 1.

6. Талаа дептери № 2.

7. Талаа дептери № 3.

УДК: 161.201.3

Эсенаманова Ж.Ж.
К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин аспирант, E-mail: jibekesen@gmail.com

ИДЕНТТҮҮЛҮК, ИДЕНТТЕШҮҮ ЖАНА ИДЕНТТЕШТИРҮҮ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПЦИЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ИДЕНТИФИКАЦИИ

THEORETICAL ISSUES OF IDENTITY AND IDENTIFICATION CONCEPTS

Аннотация. *Аталган макалада идентүүлүк, идентешүү жана идентештирүү феномендеринин теориялык негиздери каралат.*

Түйүндүү сөздөр: *идентүүлүк, идентешүү, идентештирүү, жарандык идентүүлүк ж.б.*

Аннотация. *Статья посвящена теоретическим основам феноменов идентичность и идентификация*

Ключевые слова: *идентичность, идентификация, гражданская идентчиность и др.*

Annotation. *The Paper is devoted to the Theoretical Basics of the Identity and Identification Phenomena.*

Keywords: *identity, identification, civil identity*

Идентүүлүк. Кээ бир изилдөөчүлөр идентүүлүктү агартуудан кийин пайда болгон көрүнүш катары айтышса да идентүүлүк көрүнүшүнүн өтмүшү коомдук жактан да психологиялык жактан да терең тарыхты камтыйт. Тарыхтын ар кандай замандарында үстүртөн же ар кошкон, жаралуудан же кийинчерээк жетишилген идентиктер алдыңкы планга чыга алат. Мындай абал коомдордун баалуулук түрлөрүнө, өнүккөн деңгээлдерине, ал коомду кызыктырган жана алар алектенген тармактарына карата өзгөрөт. Бирок факт болгон нерсе сөз жок ар бир кишинин идентиги бар экендиги. Мисалы, бир кишинин жашаган жеринде эң үстүртөн маалымат ала турган болсок баланчанын уулу, кызы, же баланча жердик, эгер теги жөнүндө эч бир маалымат болбосо ал киши ал жерде чоочун деп эсептелет. Мындай көрүнүш адамзаттын баштапкы чагынан бери ушундайча уланып келүүдө. Анткени идентүүлүк таануу жана таанылууну камсыз кылган негизги курал болуп эсептелет. Таануу жана таанылуу муктаждыгы болсо адам коому бар болгон ар жерде сөзсүз түрдө бар [1. 5-32].

Концепция катары идентүүлүк, жамааттык таандыктарынан башка, арзуларыбыз, кыялдарыбыз, өзүбүздү көрсөтүү, жашоо, байланыш куруу-таанылуу сыяктуу жашоодо ээлеген ордубузду билдирген сапаттардын жыйындысын түшүндүрүү. Кишилик, «кандай бири» суроосуна; идентүүлүк болсо «бул ким» суроосуна жооп берет. Физикалык жактан алганда ден-соолук факторлору, биологиялык мурас жана башка факторлор менен бирге эле бардык социалдык факторлор, мендиктин түзүлүшүнө салым кошушат (ошондо эле).

Идентүүлүк – инсандын ошондой эле улуттун, калктын башкалардан айырмаланган же бирдейлигин сезе турган сапаттарынын, ишениминин, идеясынын жыйынтыгы. Инсандын же улуттун бул өзгөчө сапаттары, ишениими жана идеясы алардын маданиятына, т.а. анын цивилинин деңгээлине, өзгөчөлүгүнө тиешелүү [2. 159].

Идентүүлүк – адамдын бардык мүнөздөмөлөрүнүн бир структурага келтирилген синтези жана ал өзгөрүлүп турган дүйнөдө субъективдүү прагматикалык ориентациянын натыйжасында аныкталып өзгөрүлөт. Идентүүлүк түшүнүгү жакынкы убакытка чейин колдонулган эмес, анын ордуна «өзүн-өзү таануу», «өзүнөзү аңдап-түшүнүү» ж.б.у.с. түшүнүктөр колдонулган. Аталган термин илимий чөйрөдө акыркы жылдары гана кеңири колдонула баштады, бирок али да болсо бир жактуу так аныктама берилбей, мааниси ачылбай, коомчулукка түшүнүксүз болуп келе жатат. Батыш мамлекеттеринде бул термин популярдуулук менен колдонулуп, бүгүн түшүнүү аппаратынын үзгүлтүксүз

атрибуту болуп калууда. Иденттүүлүк бул субъективдүү чындыктын негизги элементи болуп эсептелинет жана коом менен ар дайым тыгыз диалектикалык байланышта жүрөт.

Иденттүүлүк социалдык кубулуштар аркылуу түзүлөт. Ал түзүлгөндөн тартып өзгөрүлүп жана социалдык кубулуштар менен кошо кайрадан жаңыланып, толукталып турат. Иденттүүлүктүн түзүлүшү менен байланыштуу социалдык кубулуштар – социалдык түзүлүш менен детерминацияланат жана тескерисинче акыл-эстин, индивидуалдык аң-сезимдин жана социалдык түзүлүштүн катышы менен түзүлгөн иденттүүлүктөр - берилген социалдык түзүлүштү колдоп же өзгөртүп дагы коёт.

Иденттүүлүк – бул адамдын же топтун өз иденттешүүсү (идентификациясы), бирок чындыгында иденттешүү сени башкалар кабыл алуусуна чоң таасир тийгизет деп белгилеген америкалык окумуштуу Самюэль Хантингтон (Хантингтон., С. 2004:53). Анын көз карашы боюнча иденттүүлүк өзү менен башкалардын ортосундагы айырманы кабыл алуу дайыма эле атаандаштыкка андан өтсө жек көрүүгө алып келбейт. Бирок ким психологиялык жек көрүү муктаждыгынан алыс болсо душмандын болуусуна алып келген процесске шарт түзөт. Иденттүүлүк айырмалануу (дифференциация) талап кылат. Акыркысы өз кезегинде «биздин» топ «алардын» тобунан айырмалануучу белгилерди бөлүү менен салыштыруу талап кылат. Салыштыруу баалоону жаратат: «биздин» белгилер «алардын» белгилеринен жогорубу же төмөнбү? Топтун эгоизми логикалык жыйынтыгына алып келет: бардык эле жерде «биздин» болушунча жогору. Ал эми канчалык башка топтордун өкүлдөрү аналогиялык образда сындашат, чатакташкан көз караштар атаандаштыкка алып келет. «Биз» «биздин» деп чакырык ташташ керек, «алардын» үстүнөн коюу керек. Атаандаштык ичке иденттүүлүктөрдүн кеңейүүсүн жана антагонизмге алып келип, бир фундаменталдуу иденттүүлүккө жеткирет (ошондо эле).

Самюэль Хантингтон элдердин алдында өз иденттүүлүктөрүнүн бай, чексиз тандоо мүмкүнчүлүгүнүн булагы тураарын белгилеген. Алардын көбүрөөк маанилүүрөгү төмөнкүлөр:

1. Аскриптивдүү - жаш курак, жыныс, кандык туугандык, этникалык жана расалык таандыктуулук;

2. Маданий–туугандык, уруулук, тилдик, улуттук, диний, цивилизациялык таандыктуулук;

3. Территориялык – жакынкы чөйрө, айыл, шаар, провинция, штат, регион, климаттык зона, континент, шаарча;

4. Саясый - фракциялык жана партиялык (кеңири маанисинде – кликтен коомдук кыймылга чейин);

5. Экономикалык –жумуш, кесип, кызмат, жумушчу чөйрө, лидерге берилгендик, кызыкчылыктар тобу, идеология, мамлекеттин кызыкчылыгы;

6. Социалдык – достор, клубдар, командалар, коллегалар, көңүл ачуучу компаниялар, социалдык статус (Хантингтон С. 2004:57)

Алгачкы жолу психиатр жана психанализчи Эрик Эриксон иденттүүлүк түшүнүгүн 1950-жылдары илимий адабиятка киргизген. Адегенде анын эмгектери негизинен профессионалдык психологдор арасында белгилүү болгон. 1950-жылдардын соңунда, ушул кезге чейин уланып келген социологдордун жана антропологдордун кызыгуусун арттырган. 1970–1980-жылдары Эриксондун пикиринин аркасында, иденттүүлүк дисциплиналар аралык билим категориясы макамына ээ болот. Э. Эриксон иденттүүлүктү үч негизги багытка бөлгөн: 1) иденттүүлүктү сезүү; 2) иденттүүлүктүн калыптануу жүрүшү (процесси), 3) бул жүрүштүн жыйынтыгы катары иденттүүлүктүн натыйжасы. Иденттүүлүк проблемасы алгачкы жолу анын жазууларында жана бир гана кишилик иденттүүлүктү таануу, белгилөө максатында көрүлөт (Эриксон Э., 1996:7-9).

Окумуштуу Л. Сильверстейн психоаналитик Э. Эриксон сыяктуу эле, иденттүүлүктү ата-энелик мамиленин, жүрүм-турумдардын, энелик мээримдин, көрүнүштөрдүн жана баалуулуктардын индивид тарабынан өзүнүн жеке инсандык сапаты катары өздөштүрүү жөндөмү деп сыпаттайт. Индивид ата-энелердин, мындан сырткары жакын адамдардын инсандык өзгөчөлүктөрүн өзүнө кабыл алат. Иденттүүлүк – белгилүү жүрүм-турумдун калыптануусун жөнгө салуучу күчкө ээ болгондуктан, аны позитивдүү механизм деп айтууга болот деп белгилеген (Пучков А.С.,2010).

Н. Лумандын эмгектеринен да социалдык системалардын өзүн-өзү уюштуруусуна арналган, системалардын өзүнө-өзү окшоштукка ээ болуу механизмдери жөнүндө жалпыланган пикирлерди табууга болот. Ал, алардын ар биринин типологиялык таандыктыгынан көз карандысыз эле, жашоого жөндөмдүүлүгүн сактоо үчүн, курчап турган чөйрө менен дал келүүчүлүгү жана өзүн-өзү рефлексиялоосу абдан зарыл экендигин баса белгилеген (http://www.soc.pu.ru/materials/golovin/reader/luhmann/r_luhmann1.htm). Мындай механизмдин аракети өзүн-өзү окшоштуруу катарында чөйрөгө болгон мамилесин айырмалоону камсыздайт. Дал ушундай эле, мен-иденттүүлүк да ар бир өзүн-өзү сунуштоодо өздүк ички түрткүнүн негизинде сыртка чагылдырылат.

У. Бек белгилегендей, заманбап адамдын аныктап жаткан ылдамдыгы, социалдык чындыктын аныксыздыгынын өсүүсү, адамдын жашоосундагы кокустуктардын жана тобокелдиктердин ролунун күчөөсү, келечектин табышмактуулугу менен тыгыз байланышкан. Өздүк иденттүүлүктү табуу процесси, бул байланышта өз долборлоого – натыйжасы белгисиз болгон «эксперименталдык кырдаалга» айланат. Иденттүүлүк каада-салт менен да, жашаган же туулган жери менен да аныкталбайт, ал адам тарабынан өзүнүн жашоо процессинде калыптанат, тандалат (Beck U., 2006).

«Иденттүүлүк» жана «иденттешүү» маселелери кийинки убактарда эң кеңири жана негиздүү каралууда. Бул жагдайга мүнөздүү мисал катары эл аралык илимий чөйрөдө атактуу окумуштуу Э. Де Фреденин «Маданият, цивилдүүлүк жана иденттүүлүк» деген макаласын келтирүүгө болот. Автордун пикири боюнча иденттүүлүк концепциясы «маданият» жана «цивилдүүлүк» түшүнүктөрү менен түздөн-түз байланышкан. Анткени, иденттүүлүк деген – бул айрым инсандын башкалардан айырмаланган же башкалар менен окшоштурган сапаты, идеясы жана ишеними. Инсандык бул сапаттары, ишенимдери жана идеялары анын маданияты болуп саналат, тактап айтканда анын иденттешкендигинин көрсөткүчү. Ал эми мада-

нияттын өнүгүшүнүн жогорку деңгээли цивилдүүлүк деп аталат. Демек, иденттүүлүк – инсандын цивилинин эл аралык деңгээлге (интернациалдашуусу) көтөрүлүшү. Инсандын иденттүүлүгү жогорулаган сайын, анын маданиятынын эл аралык деңгээлге көтөрүлгөнүн, демек интернацияланганын далилдейт [3. 191].

Негизги жалпы түшүнүгүндө деп жазат В. И. Самохвалова - иденттүүлүк адамдын өзүн бирдиктүү бар болууга, турмушта ишке ашырылуучу функциялар, жалпы сапат, мүнөздөмөлөр, максаттарга, норма тууралуу салттык элестетүүлөр ж.б. таянган кандайдыр бир жамаат, коом менен байланыштыруусу кабыл алынат [4. 89]. Бирок иденттүүлүк механизми бир гана адамдын өзүн кандайдыр бир коом менен байланыштырган терең муктаждыгын камтыбайт. Проблеманын башка да жагы бар. Аныктоо аркылуу ал өзүн терең түшүнүүгө, жеке кишилик ядросун билдирүүгө аракет кылат. Адам өзүн айлана-чөйрө аркылуу тааныйт, «башкалар» адамга өзү жөнүндөгү ички туруктуу элестетүүсүн иштеп чыгуусуна жардам берет. Жазуучу Дина Рубина «Мен ар бир мүнөт сайын өзүмдө өзүмдүн сырдуу таандыктуулуктун, катышуунун, таануунун агымдарынын өзгөрүүсүн сезем» деп жазган [5. 232].

Идентештүү. Эриксон «иденттүүлүк» (идентичность) менен «иденттешүү» (идентификация) түшүнүктөрүнүн ортосундагы айырманы белгилейт. Лингвистикалык жана психологиялык жактан идеттүүлүк менен иденттешүү бир тамырга ээ. Иденттешүү – бул психологиялык механизм болсо иденттүүлүк өздөштүрүү процессинин жыйынтыгы. Психологияда психотерапиянын милдети болуп алсыз жана чектен ашкан иденттешүүлөрдү башкалар, көбүрөөк баалуулар менен алмаштыруу эсептелет. Бирок башка кандайдыр бир дары сыяктуу эле «көбүрөөк баалуу» иденттешүүлөр жөн гана анын бөлүктөрүнүн суммасы эмес алда канча көбүрөөк, жаңы бирдиктүү гештальтка баш ийиши керек [6. 64-70).

Иденттүүлүк же иденттешүү (лат. Identificare - аныктоо (отожествлять, дал келгендикти түзүү)) – өзүн башка образга окшоштурууга шарт түзүүчү коргоочу психологиялык механизм болуп эсептелет (ошондо эле). Иденттешүү (идентификация) башка кишиге карата эмоционалдык көз карандылыктын негизинде ишке ашат. Ал адам өзүнө идеал катары көргөн, сүйгөн жана кадырлаган кишиге карата окшошууну каалагандыгында чагылат. Башка адамдын өзгөчө касиеттери жана сапаттары, анын кебетеси, бет түзүлүшү, басканы, өзүн алып-жүрүү стили жана жашоо образы чагылуунун объектиси абалына жеткирет. Алсак бала атасына окшош болууга аракеттенет.

Социалдашуу процессинде адам өзүн бир гана конкреттүү ролдор менен чектебестен ошол эле учурда анын жеке кишилик багытында жаралган өзгөчө түрдөгү персоноиденттешүүсүн элестетет. Булар мисалы адабий чыгармалардагы баатырлар, атактуу тарыхый кишилер, «оозеки» социалдык-психологиялык же маданий-тарыхый типаждар («романтик», «жумушчу адам», «күчтүү личность» ж.б.) Интенсивдүү элестетүү менен байланышкан мындай идеалдуу образдык конструкциялар, индивид үчүн ачык элестетилген баалуулук мааниге ээ (ошондо эле).

Адамдын психикасы ар дайым гумандуулук процессин жаратат. Жер үстүндө, асманда жана деңизде ал адамдын бар болуусун көрөт. Э. Фромм Мики-Маус жандандырылган сериалына көңүл буруу менен Адорно сыяктуу эле чычкандын популярдуулук образын түшүнгөнгө аракет кылган. Америкалык окумуштуу анын эффективдүүлүгүн түшүнүүгө аракет кылуу, психикага таасир берүү себептерин жайылтуу боюнча телеэкрандык жырткычка карата жеке концепциясын иштеп чыккан. Адорнодой эле Фромм дагы телеэкрандык өндүрүмдөрдү социалдык-психологиялык методикага анализге колдонгон.

Иденттешүү түшүнүгү З. Фрейд тарабынан киргизилип, социалдык психологияда кеңири тараган. Ал иденттешүүнү баланын (же алсыз адамдын) күчтү атасынан, энесинен (же лидерден) үйрөнгөн жана ошондойчо реалдуулуктун алдындагы коркунучту азайткан сезим катары караган (ошондо эле).

Заманбап индивиддин мамлекет менен иденттешүү процессин өнүктүрүүнүн зарылдыгы шексиз. Бирок, постмодерн коомдо адам автономдуулукка, анонимдүүлүккө жана индивидуализмге умтулса да, анын социалдык бүтүндүк менен иденттешүүгө муктаждыгы ошол бойдон кала берет [7. 2,4]. Коомдун формасын башкалар тарабынан кабылдоону ишке ашырууга мүмкүндүк берген иденттүүлүк, бир жактан алып караганда, такталган чектери жана «алар-биз» айырмачылык мүнөздөмөлөрүнө ээ болсо, экинчи жактан, башка иденттүүлүктөрдү танбастан, индивидге заманбап дүйнөдө зарыл болгон «индивидуализм эркиндигин» берет жана ал дал ошол мамлекеттин алкагында колдоого алынуусу абзел. Бул факт илимде улуттук иденттүүлүктүн синоними катары, ошол эле учурда маданий уникалдашуу идеясы менен бирдиктүү аймактык жана символикалык чек ара идеясына басым жасаган «мамлекеттик иденттүүлүк» түшүнүгүнүн ургаалдуу (интенсивдүү) колдонулуусу менен белгилүү. Мамлекет ал тургай мында, муктаждыктарды канааттандыруучу институттардын системасы эмес, индивидге когнитивдик жана эмоционалдык жакын болгон социалдык бүтүндүк катары түшүндүрүлөт (аталган пикир «өлкө», «ата мекен» ж.б.- синоним сөздөрдү колдонууда байкалат). Бул түшүнүктү дээрлик ачык, айкын, ошондой эле түшүнүү жана баалоо үчүн ыңгайлуу кылып, анын илимий жана күнүмдүк жашоодо колдонулуштарын жакындатат.

Иденттешүү социалдашуунун негизги механизми катары каралат, иденттешүү процессинде индивидге кандайдыр бир топко кирүүдө социалдык роль ыйгарылат, индивид өзүнүн ошол топко таандык экендигин сезет, социалдык тартиптер калыптанат ж.б. Иденттешүүнүн заманбап түшүнүгү психологиялык чындыктын бир канча кесилишкен чекитин камтыйт:

- Көбүнчө кездешкен түшүнүк – пайда болгон эмоционалдык байланыштын негизинде өзүн башка адамга, топко же символго окшоштуруу, ошондой эле аларды өзүнүн жан дүйнөсүнө киргизүү жана өзүнүн нормалары жана баалуулуктары катары кабыл алуу жараяндары. Өзүн бир нерсеге же бирөөгө окшоштуруу көбүнесе мектепке чейинки куракта байкалат.

- Бир нерсени же бирөөнү таануу. Бул мааниде иденттешүү термини көбүнчө жалпы, инженериялык жана юридикалык психологияда колдонулат. Бул

учурда кандайдыр бир касиеттердин жана белгилердин негизинде эки объект бири-бирине салыштырылат жана бул салыштыруунун натыйжасында эки объекттин арасындагы окшоштук же айырмачылык таап чыгарылат.

Иденттешүү процесси учурунда адамдар бири-бирин тааныйт, топтор пайда болот, түркүмдөлөт ж.б. Иденттешүүнүн объектиси инсан болгон учурда, ал кандайдыр бир касиетти же белгини таануу жараяны катары каралат, бул касиеттин жана белгинин негизинде төмөнкүлөрдү аткаруу мүмкүн:

1. Индивидди кандайдыр бир топко же класска киргизүү, мисалы, кылмышкердин иденттешүүсү;

2. Индивиддин өзүн-өзүнө окшоштугун таануусу;

3. Субъект тарабынан башка бир адамды өзүнүн элеси (проекциясы) катары көрүү, өзүнүн каалоолорун, сезимдерин, мүнөздөрүн ага таңуулоо, мисалы, өзүнүн каалоо-тилектерин баласы тарабынан канааттандырылышын каалаган ата-эне;

4. Өзүн башка адам менен окшоштуруу аркылуу аны түшүнүү жана чечмелөө.

Иденттешүү – бул кишинин эмоционалдык жана башка өзүн жеке адам катары башка адамдар, топтор, идеалдар жана үлгүлөр менен тааныштыруусу.

Э. Геллнердин, Ф. Баттын, С. В. Соколовскийдин эмгектерин изилдөөдө иденттешүү жеке эле эмес, топтук маданий феномен катары көпчүлүк тарабынан кабыл алынган баалуулуктар, нормалар жана алардын жекече түшүнүк катары маани беререрин да билүүгө болот. Жеке адамдын топко кирүүсүндө иденттешүүнүн жардамы менен ал жердеги башкалардан айырмаланып кабыл алынган нормаларды жана баалуулуктарды түздөн-түз кабыл алуу жана ошондой эле өзүн топ менен тааныштыруу процесси жүрөт [8. 95-101].

Иденттүүлүк жана иденттешүү татаал жана көп тараптуу түзүлүшкө ээ болгон, инсандын сапаттарынын, ишенимдеринин жана идеалдарынын баалуулуктары болуп саналат. Булар адамдын табиятын талдоодо үч негизги деңгээли менен байланыштуу:

Индивидуалдык деңгээлдеги иденттешкендик жана иденттүүлүк жеке адамга таандык болгон өткөндү баалаган жана келечекке умтулушун шарттаган, адамдын өзүнүн убактылуулугун билишинин жыйынтыгы, өзүнүн өзгөрбөгөн жактарын аңдап түшүнүшү, өзүнүн тигил же бул сапаттарын, ишенимин, идеалын таанышы, сезимдүүлүгү жана шыгы катары аныкталат;

Инсандык деңгээлдеги иденттүүлүк жана иденттешкендик – айрым жеке окшоштуктары, «жеке-мендеги» жашоо тажрыйбасын уюштуруунун жол-жобосу, адам-өзүнүн кайталангыс экендигин таанышынын жана өзүнүн жашоо тажрыйбасынын өзгөчөлүгүн сезе билишинин натыйжасында аныкталат;

Социалдык деңгээлдеги иденттешкендик – социалдык, таптык, этностук, улуттук тууралык калыптар жана эрежелер менен адамдын ички тилектештигин чагылдырган, «Мен» түшүнүгүн өнүктүрүүгө түрткү болгон, адамдын дүйнөнү өзүнө окшош же окшош эмес деп бөлгөн мүнөздөмөлөрдүн негизинде аныкталат. Социалдык иденттүүлүктүн калыптануу жүрүшү – инсандардын өзүнүн социалдык топторунун, жамааттарынын кайталанма жана туруктуу эрежелерин өздөштүрүшүнүн натыйжасында социалдык жүрүш-турушунун ички көзөмөлдөөчүсү менен аяктайт. Мындан кийин адам өз жамаатын жигердүү баалоого жана башка топтор менен салыштырууга өтөт.

Идентештирүү. Кийинки кездерде социология илиминде «жарандык иденттүүлүк», «жарандык иденттешүү», «жарандык иденттештирүү» деген категориялар кеңири талкууланып, алар «социалдык иденттүүлүктүн» мамлекеттик масштабдагы эң ири түрү катары каралууда.

Жарандык иденттүүлүктү социологиялык изилдөөдөгү заманбап багыттар XXI кылымдын баштапкы этабында туура келген, жарандык коомчулуктун деңгээлиндеги иденттештирүү процесстеринин актуалдашуусуна негизделген изилдөөлөрдүн жигердешүүсү менен мүнөздөлөт. Социологияда, «жарандык иденттештирүүлүк» түшүнүгү адамдын коом менен бардык анын социомаданий өлчөмдөрүндө (тили, менталитети, дүйнө кабылдоосу, социомаданий баалуулуктары, жүрүш-туруш эрежелери) өзүн ага таандык экендигин көрсөтөт [9. 124-125].

Жарандык иденттештирүүлүктүн негизин-коом, мамлекет жана өлкө менен иденттешүүсү түзөт. Жарандык жана мекенчилдик жарандык иденттүүлүктү түзүүчү курамчылар. Жарандык иденттештирүүлүк калкты бириктирүүчү, өлкөнүн ар түрдүү этносторун бир чекитке топтогон, социалдык интеграцияны чыңдоочу кубаттуу курал болуп саналат.

Иденттештирүүлүк – бул инсандын же улуттун цивилидүүлүгүнүн эл аралык деңгээлге көтөрүлүшү. Канчалык цивилдүүлүк эл аралык деңгээлге көтөрүлсө ошончолук иденттүүлүк бекемделет. Иденттүүлүктөрдүн калыптанышына жана бекемделишине т.а. өлкөлүк, жарандык, улуттук, этностук, маданий, диндик, саясый чөлкөмдүк аталган иденттештирүүлөрдүн деңгээлине коомдо үстөмдүк эткен идея, идеал ж.б. баалуулуктар жана мамлекеттин саясаты ошондой эле башкаруучу элитанын билим, каада-салт, символ, элес, көпчүлүк маалымат каражаттары аркылуу жүргүзгөн иш-чараларынын жыйынтыгына түздөн-түз көз каранды. Маселенин мындай коюлуп жатканынын тарыхый себептери бар. Анткени, салттуу коомдун жаңы социалдык тартипти карай иденттештирүүнүн жүрүшү негизги коомдук институттардын багыттарынын сакталышы жана өркүндөшү коркунучсуз, чыр-чатаксыз жарандык иденттештирүү саясаттарына жетишүүгө ишенич калыптандырат.

«Жарандык иденттүүлүк», «жарандык коом», «укуктук мамлекет», «адам укугу», «коомдук коркунучсуздук», «улуттук коопсуздук» жана «улуттук маданий-цивилдик иденттүүлүк», «руханий», «маданий-экологиялык цивил» деген түшүнүктөр XXI кылымдын жаңы маданий-тарыхый шартында пайда болушу толук ыктымал. Иденттештирүүнүн күчөшү менен ар бир азаттыктагы дүйнө элдеринин маданияты өнүгөт, цивилдүүлүктүн кубаты күчөйт. Ар бир элдин материалдык жана рухий байлыктары, аң-сезим, маданият, шаарлашуу жана жаңылануу заманына жараша кебетелениши менен илимде, техника, технология өнүгүү жолундагы иденттештирүүнүн жаңы деңгээлинин эл аралык деңгээлге көтөрүлүшүн айгинелейт. Салттуулук, өзгөчө жаңы калыптанган улуттук жарандуулуктун, маданияттын иденттүүлүгү, бирдиктүү мамлекеттүүлүгү күчөйт. Демек, акыл-эстүүлүк

менен табигый жүргөн жана улуттук мамлекеттердин жана анын коомчулуктарынын иденттештирүү боюнча саясаттары цивилдердин жаңы деңгээлге көтөрүлүшүнө көмөктөшөт [10. 159].

Адабияттар

1. Bostanci, M. Naci (2003), "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik", Türkiye Günlüğü, Sayı: 75.

2. Исаев К. Кыргыз ооматы чыгышта, Бишкек, 2016, 159 б.

3. Самюэль Хантингтон; пер. с англ. яз. А. Башкирова. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. -М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Транзиткнга", 2004 -635 [5] с. (Philosophy).

4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. -М., 1996. Детство и общество. СПб, 2000.

5. Göka E. İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler, Ankara: 2006, Aşina Kitaplar.

6. Пучков А.С. Россия. Религиозная идентичность как фактор социализации молодежи (http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Psihologia/72966.doc.htm).

7. Beck U.The Cosmopolitan Vision. Cambridge, Malden: Polity, 2006. (https://books.google.kg/books?id=f63AicEHA5YC&printsec=frontcover&dq=Beck+U.The+Cosmopolitan+Vision.+Cambridge,+Malden:+Polity,+2006.&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwjbjoTMm9LZAhWB_SwKHRimCYgQ6AEIJjAA#v=onepage&q=identity&f=false).

8. Исаев К. Жарандык идентүүлүк жана идентешүүнү социологиялык маселе катары дүйнөдө жана Кыргызстанда изилдөө тажрыйбасы // Известия ВУЗов, №1, 2015

9. Самохвалова В.И. К пониманию человека вего человеческой идентичности //Полигнозис. 2009. №2

10.Рубина Д. Больно, только когда смеюсь. -М., 2008.

11.П.С. Гуревич Проблема идентичности человека в философской антропологии// Вопросы социальной теории. 2010. Том IV.

УДК: 373.21:159.924.7

Алекова Н. *– аспирант*
Бишкекский гуманитарный университет им. К.Карасаева

БАЛДАРГА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨГҮ ҮЙ-БҮЛӨ МҮЧӨЛӨРҮНҮН МИЛДЕТТЕРИ

ОБЯЗАННОСТИ ЧЛЕНОВ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

DUTIES OF FAMILY MEMBERS IN EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Аннотация: *Макалада балдарга мектепке чейинки тарбия берүүдөгү үй-бүлө мүчөлөрүнүн милдеттери каралган. Үй-бүлө – бул эң биринчи чөйрө, башкача айтканда үй-бүлөдө бала адамдарга жакшылык кылганды, өзүнүн ишине тың, жашоодо алдыга көптөгөн конкреттүү максаттарды коюп үйрөнүшөт.*

Түйүндүү сөздөр: *балдар, үй-бүлө, милдеттер, тарбия берүү, мектепке чейинки балдар, үй-бүлө мүчөлөрү, ата-энелер, балдардын өз алдынчалыгы*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются обязанности членов семьи в воспитании детей дошкольного возраста. Семья – это та первичная среда, где маленький человек учится творить добро, быть упорным в труде, выбирать четкую цель жизни в обществе.*

Ключевые слова: *дети, семья, обязанность, воспитание, дети дошкольного возраста, члены семьи, родители, самостоятельность детей.*

Annotation: *In this article duties of family members in education of children of preschool age. The family is that primary environment where the little person learns to create good, to be persistent in work, to choose the accurate purpose of life in society.*

Keywords: *children, family, duty, education, children of preschool age, family members, parents, independence of children, ability of children.*

Мектепке чейинки куракатагы балдарга тарбия берүүдө үй-бүлө мүчөлөрүнүн негизги милдеттерине балага дайыма көз салып контролдоо жана бир нерсеге кызыгуусун арттыруу зарыл. Үй-бүлө мүчөлөрү балага көңүл бурбаса, бала жагымсыз абалга туш болушу мүмкүн.

Ошол эле учурда алардын баскан-турганын тынымсыз көзөмөлдөй берген да жарабайт. Себеби бала өз алдынча ойлонуп иш кылганга умтулуусу азаят. Анын натыйжасында психикасында да күтүлбөгөндөй жагдай түзүлүшү мүмкүн. Балага ар-дайым кандайдыр бир жардам керек болуп, өзүнө ишенбестик сапаттары өөрчүй баштайт. Эгерде баланын өз алдынчалыгын өнүктүрөбүз десек, тыюу салууларды кескин азайтуубуз зарыл.

Кандай гана шартта болбосун баланын өз алдынчалыгын өнүктүрүүбүз керек. Өз алдынчалык – бул адамдын татаал психикалык сапаттарынын бири, ал адам баардык жактан өзүнө ишенип, эмне иш жасаса дагы башкалардан жардам сурабай өзү ишке ашырганга аракет жасайт.

Жаш баланы өз алдынчалыкка үйрөтүү бир топ убакытты талап кылат. Ал баланын табигый шыгына, жөндөмүнө, ой жүгүртүүсүнө, чындыкка жете алуусуна байланыштуу болот. Ушундай сапаттары өнүккөн бала ийкемдүү болуп, бир жумуштан экинчи бир жумушка оңой өтүп, ишин өз алдынча бүтүрө алат.

Жаш баланы өз алдынчалыкка үйрөтүү, анын бир эмгек процессин толук үйрөнүп, ал операцияны бирөөнүн жардамысыз ишке ашыра турган деңгээлге жеткен абалын айтабыз. Өз алдынчалыкка үйрөнгөн бала өзүн-өзү тейлей алат [4].

Атап айтканда ата-эненин талабы жана көрсөтмөсү менен күчү жеткен жөнөкөй ишти аткара алат. Аны аткаруу ыктарын билет, ал процесс турмуш тажрыйбасынан өтүп турат.

Ата-эне, үй-бүлө мүчөлөрү баланын калыптануу багытындагы ар бир аракетин, кадамдарын өткүр көз менен байкап турганы дурус. Баланын жашоо, өсүү деңгээлиндеги ар бир жаңылыгы үй-бүлө мүчөлөрү

тарабынан талдоого алынып, жакшысы жактырылып, жаманы сындалуусу керек.

Маселени талкуулоо баланын катышуусу менен өтүп, баланын өзүнүн жеке ой-пикири болуш керек дагы ал өз оюн айтып үйрөнүшү зарыл. Себеби, анын кээ бир аракеттерине, үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелери менен таанышат, андан натыйжа чыгарганга баланын мүмкүнчүлүгү болот. Андай үйдөгү мүчүлүштүктөрдү талдоолор баланын таанып-билүү процессин бекемдейт, өзүнүн абалынын оң-терс жактарын байкоого шарт түзөт.

Балдардын өзүн алып жүрүүсүнүн кээ бир аспектилерин талдоодо эч качан анын адамдык беделин түшүрбөөгө, ага карата жаман сөздөрдү айтып, кемсинтип жибергенге жол берүүгө болбойт. Жөн гана чыгармачылык абал түзүлүп, болуп өткөн мамилелердеги жетишкендик жана жетишпегендик жактары жакшы маанай менен көрсөтүлсө таасирлүү болот. Көбүн эсе мындай кырдаалдарда башка балдарды мисалга келтирип, бирок аны ашыра мактап жибербей, жакшы жана жаман жактарын көрсөтсө, ал, сөзсүз баланын аң-сезимине өзүнүн эсте калаарлык таасирин тийгизет [3].

Белгилүү болгондой мектепке чейинки жаш бала ойноок болот. Биргелешип ойноону каалаган балдарды да өздөрү тандашып алышат. Аларга “аны менен ойно”, “муну менен ойно” деп көрсөтмө берген да туура болбой калат. Анын ордуна ойноо боюнча “жолдошунун” кээ бир мүнөздүк касиеттерин жеткиликтүү түрдө түшүндүрүлсө бала өзү андай дос менен ойнобой калат. Бирок балдардын көпчүлүгү “ойно”, “ойнобо” деген көрсөтмөлөрдү жактырышпайт. Натыйжада ата-эненин көзүнчө ойнобой, ал эми өзүнчө болуп калышканда бекинишип, көзгө урунушпай ойноолорун улантыша беришет.

Үй-бүлөнүн дагы бир өтө маанилүү милдеттеринин бири баланын кандай оюнга берилип бара жатканын байкап баруусу. Жалаң ата-эне андайды жасай албайт, алардын убактысы ушулардын баарына жетпейт. Ошондуктан бул иште жалпы үй-бүлө мүчөлөрүнүн катышуусу зарыл [1].

Ал кандай байкоолор? Биринчи кезекте балдар кандай образдагы оюнду тандашып, ойношуп жатышат. Ушуга маани берүү зарыл. Кээ бирде бала чабандын ролунда болот, кээ бирде “рембонун” , кээ бирде “террорист”, кээ бирде “ата”, кыздар болсо “эне”.

Бала чабандын ролунда талаада чай кайнатат, натыйжада үйүн же малканасын өрттөп жиберет, же террорист болуп, атасынын октолуу калган мылтыгын алып чыгып, бирге ойноп жаткан баланы атып жиберет, же болбосо үй-бүлөдөгү “аталык” ролун аткарат жана башка толуп жаткан образдар. Мындай жаман окуялар анда-санда бирок болот. Ошондуктан мындай коркунучтуу, аянычтуу окуяларды болдурбоо үчүн үй-бүлө мүчөлөрү жапырт киришүүсү жакшы натыйжаларды берет.

Ар дайым көзөмөлдөө аркылуу балдардын мүнөздүк адаттарын калыптандырууга маани берүү зарыл. Адат - адамдын экинчи натурасы. Калыптанган адат адам баласы көз жумганга чейин жоголбойт. Ошондуктан кыргыз элинде “уйга жүгөн салабы, үйрөнгөн адат калабы?” деген макала айтылып жүрөт элибизде.

Жакшы адаттарды баланын жашынан анын аң-сезимине сиңирип, жүрүм-турумунда калыптандырып, анын адеп-ахлак нормаларынын негизги куралына айландыруу зарыл. Баланын адаттарындагы “Мен өзүм” деген аракеттерин колдоо, кубаттоо жаман болбойт. Мындай адаттары балдардын турмуштук жактан тез жетилүүсүнө жол ачат. Андайлар өздөрүнө тың болуп, ар кандай шарттарда түзүлгөн кырдаалдардан эркин жол таап чыгып кете турган инсандар болуп жетилишет. Бул сапаттарын да көздөп барбасак багыт бере албай калуубуз мүмкүн.

Эч качан баласына карата ата-энеде кош көңүл болуусу мүмкүн эмес. Кайра баланын ар бир баштаган ишинин башталышында ата-эненин болгону дурус, ага жардамдашып, жол көрсөтүп, натыйжага жетишүүнүн кыска жолун көрсөтүп турган жакшы. Ал мезгилде балада ишеним пайда болуп, ишенимдүү аракеттене баштайт. “Балдар сулуулук дүйнөсүндө жашоосу керек ... фантазияда, чыгармачылыкта” деп жазат В.А. Сухомлинский, - билимге болгон анын андан аркы жолу, анын кыйынчылыктары, таанып-билүү шатысынын биринчи баскычына көтөрүлүп жатып, ал өзүн кандай сезээрине байланыштуу болот [2]. Ошол баскыч көпчүлүк балдарга басып өтө алгыс аска болуп жаткандыгын ойлоо жөн эле коркунучтуу.

Ошондуктан, мүмкүн болушунча балдарга ар тараптуу эркин тарбия берүү зарыл, ар тараптуу эркин жана чыгармачыл тарбиянын негизинде гана бала көптөгөн бийиктиктерди багындыра алат. Педагогикалык ишмердүүлүктө гармониялык тарбия эң негизги орунду ээлейт, себеби баланы эмгекке, саясий, эстетикалык, этикалык, дене, экологиялык, укуктук, экономикалык, үй-бүлө, адеп-ахлактык ж.б.у.с. баланын аң-сезимине көптөгөн тарбиялоонун түрлөрүн багыттоо зарыл.

Адабияттар

1. Рахимова М.Р. Үй-бүлөдө балдарды адептүүлүкө тарбиялоо. –Ф.: Мектеп,1974.

2. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека.- Киев, 1975 .

3. Макаренко А.С. «Воспитание в семье и школе». Сочинение в 7 томах. т-ЛУ.- Москва, 1957.

4. Касымов Т., Миталипов К. Үй-бүлөдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы.- Б., 2010.

УДК: 37.013:39

Турдукеева Р.А.
к.п.н. и о доцента
Кафедра педагогики и психологии
Бишкекский гуманитарный университет им. К Карасаева
e- mail: rozatur @ mail.ru

ПРИНЦИПЫ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ТРАДИЦИЯХ НАРОДОВ АЛТАЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

АЛТАЙ ЦИВИЛИЗАЦИЯСЫНЫН ЭЛДЕРИНИН САЛТЫНДА ЭТНОМАДАНИЯТТЫК ТАРБИЯНЫН ПРИНЦИПТЕРИ

PRINCIPLES OF ETHNOCULTURAL EDUCATION ON THE TRADITIONS OF THE PEOPLES OF THE ALTAI CIVILIZATION

Аннотация: *Макала Кыргызстандагы билим берүү мекемелеринде гуманитардык билимин тереңдетүүгө, өз мекенинде жашаган элдин биримдигин бекемдөөгө керектүү эң негизги шарт болгон – этномаданияттык тарбияга арналат. Евразия мейкиндигиндеги алтай тилиндеги бир тууган элдердин чоң тарыхты окуп үйрөнүүдө алдына койгон негизги максаты бири-бирин түшүнүшүү, маданиятты өнүктүрүү, Евразия өлкөсүндөгү биримдикти, экономиканы бекемдөө. Өсүп келе жаткан муунду элдик оозеки чыгармачылыктын, кол өнөрчүлүктүн негизинде көп кылымдардан бери келе жаткан каада-салтка, маданиятка тарбиялоо.*

Түйүндүү сөздөр: *Билим берүү, тарбия, маданият, тарых, каада-салт, оозеки чыгармачылык, этномаданияттык тарбия, көчмөндөр, алтай цивилизациясы.*

Аннотация: *статья посвящена теме этнокультурного воспитания в образовательных учреждениях Кыргызстана, как необходимого условия углубления знаний гуманитарного составляющего единства народов проживающих в своей стране. Изучение истории большого пространства Евразии образовавшегося из родственных народов алтайской языковой семьи преследует одну цель: понимать друг друга и укреплять культуру, экономику единство стран Евразии. Воспитывать в подрастающем поколении многовековые традиции, культуру, на принципах устного народного творчества, прикладного искусства.*

Ключевые слова: *образование, воспитание, культура, история, традиции, устное творчество, этнопедагогика, эпос, этнокультурное воспитание, кочевники, алтайская цивилизация.*

Annotation: *The article is devoted to the topic of ethno-cultural education in educational institutions of Kyrgyzstan as a necessary condition for deepening the knowledge of the humanitarian constituent of the unity of peoples living in their country. The study of the history of the great Eurasian space of the Altaic language family formed from related peoples pursues one goal: to understand each other and strengthen the culture, economy, the unity of the countries of Eurasia. To educate in the younger generation the centuries-old traditions, culture, on the principles of oral folk art, applied art.*

Key words: *education, upbringing, culture, history, traditions, oral creativity, ethno-pedagogy, epic, ethnocultural education, nomads, Altai civilization.*

Международный форум «Алтайская цивилизация и родственные народы алтайской языковой семьи» прошедший в Кыргызстане, один из знаменательных событий 2017 года. Кыргызстан выступил инициатором организации форума. Это гуманитарный проект, ориентированный на то, чтобы углубить знания общей истории, стран генетического единства народов большого пространства Евразии. Тема культурной и

гуманитарной общности единства стран, выходцев древней алтайской цивилизации актуальна и своевременна, обусловлена единой задачей способствовать, современному развитию Евразийского экономического союза. Народы алтайской языковой семьи населяют территории от Якутии на севре, до Турции и Ирана на юге, от Венгрии и Карелии на западе до Японии и Кореи на востоке. Эти территории образуют громадный географический и историко- культурный регион «Евразия».

Историческое единство народов алтайской цивилизации в современных условиях это новое основание для культурного, научного и гуманитарного обмена, между народами, имеющими общие корни. Древние письменные источники, в произведениях Жусупа Баласагына, Махмуда Кашгари, Амра Тимура, Бабура, тесно переплетены история, традиции, многие виды народного искусства, народное прикладное творчество все это необходимо использовать в системе воспитания в образовательных учреждениях, для укрепления гуманитарных связей. А много ли знает об этом подрастающее поколение? преподаются ли в школах Кыргызстана уроки истории стран алтайской цивилизации? Однозначно нет. Если мы хотим подвигнуть народы алтайской языковой семьи к сотрудничеству, культурному взаимопониманию и объединению к согласию между всеми народами, необходимо начинать это со школьной скамьи, далее расширять образовательные и научные связи в разработке и реализации совместных комплексных научных исследований в высших учебных заведений стран Евразии.

Профессиональная деятельность сегодняшних студентов педагогических факультетов протекает в исторический период, связанный с реализацией основных направлений реформ образовательной системы. Это накладывает особую ответственность на высшие учебные заведения, готовящие педагогические кадры. Вот почему важнейшей задачей нашего времени является задача готовить педагогов новой формации. Тема историко- культурных взаимосвязей народов алтайской языковой общности должна быть в основе образовательно-воспитательных программ стран Евразии. Воспитательная система этнической « народной» педагогики должна строиться на одном из наиболее актуальных аспектов ее решения, через переосмысления истории народов, этногенетические корни, наследия материальной, нематериальной культуры. Многовековой воспитательный опыт наших предков, на традициях, устном творчестве, народного промысла позволили выработать единые подходы воспитания последующих поколений, которые нужно активно использовать в воспитании.

Основным источником изучения нравственно-воспитательных принципов этнопедагогики является устное народное творчество. Его анализ дает основание утверждать, что нашими предками на протяжении многих веков были установлены воспитательные принципы.

Через устное народное творчество эпоса «Манас» в воспитательной системе Кыргызстана проходит идея единства настоящего, прошлого и будущего, предков, потомков. «Манас» является энциклопедией кыргызской народной жизни. В эпосе хорошо прослеживаются образцы ораторского искусства кыргызов, кроме того, различные виды речи часто используются как особый художественный прием. Например, краткое изложение предыдущих событий эпоса, в отличие от повествования самого сказителя, чаще передается в виде воспоминаний героя, или его словами в форме авторской речи и прямо адресуется слушателю. Манас – бесстрашный богатырь, воин, великодушный, правдивый человек – еще и руководитель, играющий роль в объединении Кыргызского народа, обретении ими некогда потерянной родины. Он часто выступает перед воинами, поэтому чаще других в эпосе используются монологи героев. В «Манасе», как справедливо отмечал М. Ауэзов, очень много форм речи героев, разнообразны и богаты возложенные на них функции. Можно найти самые различные виды речей: совещательные речи на сборе и совете (речь Манаса и Алманбета перед походом); речи- угрозы «послание Манаса семи ханам»; задушевные речи, выражающие раскаяние, огорчение, дружеские наставления, укоры «речи Бакая, Кошоя, обращенные к Манасу ». Даже из этого неполного перечня видов речи, встречающихся в эпосе, можно судить об ораторской речевой культуре народа, о ее значении в общественной жизни.

Сохранение традиций и обрядовые исполнения в семье, обществе отражают единение, сплоченность, где каждый глубоко прочувствует себя неотделимой частицей своего племени, народа, общества. Этнокультурное воспитание создает естественную основу для нравстве нно - ориентированного смысла жизни.

На основе соучастия, сопереживания и развития эмоций в этнопедагогической практике формируются убеждения, которые определяют дальнейшие поступки и поведения воспитанников.

В документах о реформе образования поставлена задача сближения системы высшего образования Кыргызской Республики с европейским образовательным пространством, а также обеспечения общественно-государственного управления и координации процессов, происходящих в системе высшего образования республики в рамках интеграционной деятельности [1]. Считаю, необходимо добавить, что в основе Модели обучения должны лежать принципы сохранения и устойчивого развития самобытности этнической культуры стран входящих в алтайскую языковую семью.

Авторитет и безусловное первенство будущего преподавателя как носителя знания, требует от педагога высокого уровня общей культуры, богатого духовно-нравственного и творческого потенциала. Все выше сказанное будущий педагог должен получить в процессе обучения в новых условиях многоуровневой системы образования. Главное внимание профессионального образования должно быть направлено на развитие личности студентов. В связи с этим на уроках специальных дисциплин применяются активные методы обучения, способствующие активизации познавательной деятельности студентов, реализации принципа единства обучения и воспитания.

Чтобы передать особые неповторимые особенности устного творчества алтайской цивилизации, обязательным условием во все времена остается высо-

кая речевая культура будущего педагога. Для умелого использования языковых богатств народа, сочетания апелляций к разуму слушателей, с воздействием на чувства и эмоции студента необходимо постоянное совершенствование профессиональных навыков всеми доступными средствами, должны стать потребностью и привычкой каждого, кто задался целью овладеть всем тем, что называется этнопедагогикой. Устное народное творчество народов входящих в алтайскую языковую семью включает все фольклорные жанры: легенды, героические сказания, эпосы. А.Асанканов отмечает: «.. устное народное творчество алтайских народов является одним из характерных признаков кочевой цивилизации. … Народы, входящие в алтайскую семью, в зависимости от конкретных исторических ситуаций, со своими вариациями, в зависимости от местных географических условий и результатов совместного проживания и взаимодействия с другими этносами, оставили своим потомкам и всему миру богатую и своеобразную материальную и духовную культуру.» [4]

А сегодня многие исследования ученых С.А.Аратюнова, Г.Н.Волкова и др., [6?7] в области развития традиций этнокультурного воспитания, свидетельствуют о кризисных явлениях этнокультурного воспитания и его дальнейшего развития у многих народов.

Возрождение по инициативе Кыргызстана такого яркого мероприятия как Игры кочевников, которой никто из кочевых народов не придавал значения свидетельствует о мировом достижении в сближении народов, сплочении и понимании, что в эпоху глобализации не только кочевые, но и оседлые народы не оказались на грани исчезновения. На третьих Всемирных игр кочевников 2 сентября 2018 года примут участие уже 37 национальных видов спорта из 80-ти стран мира. Международный форум «Алтайская цивилизация и родственные народы алтайской языковой семьи» также проведенный на Кыргызской земле по инициативе нашей страны, еще один новый толчок укреплению мира и согласия на Евразийском континенте.

Это доказывает, что этические знания и простейшие нормы нравственности дети должны приобретать не только в учебно-образовательных учреждениях, но на таких грандиозных воспитательно-развлекательных мероприятиях, где внутренний мир личности обогащается чувственным переживанием действительности.

Сохранение и устойчивое развитие самобытной этнической культуры народов стран Евразии, в данном случае, алтайской цивилизации остается одной из актуальных в настоящий момент. В начале 90-х годов, в условиях усиливающейся глобализации и нарастающей угрозы ассимиляции многих этносов, народы начали абсолютизацию собственных этнических ценностей, что привело межнациональным конфликтам, в нашей стране это события 2010 в г.Ош, которые привели к человеческим жертвам. В достижении межнационального согласия, большая роль принадлежит образованию и воспитанию. Стратегическое направление образования заложенное в Законе об образовании КР Статья 4. Принципы государственной политики в области образования провозглашается: «гуманистический характер образования, приоритет общечеловеческих ценностей в сочетании с национальным культурным богатством, воспитание гражданственности, трудолюбия, любви к семье, Родине и окружающей среде, патриотизма и уважения к правам и свободам человека»[1].

Реализация данной статьи должна быть четко прописана во всех компонентах образовательного процесса, для дальнейшего развития в новых условиях. Без этого невозможно формирование поколений, которые станут надежными преемниками наследия народов данной страны.

Литература

1. Закон Кыргызской Республики. Об образовании (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2017 г.)

2. Источник: ИС ПАРАГРАФ, 02.03.2018 09:52:46 www.adviser.kg

3. Приказ Министерства образования и науки Кыргызской Республики от 25 марта 2011 года № 197/1О Источник: ИС ПАРАГРАФ, 01.12.2016 10:14:31 www.adviser.kg

4. Источник.https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:9199

5. Материалы форума «Алтайская цивилизация и родственные народы алтайской языковой семьи» Слово Кыргызстана. 27 июля 2017; Комсомольская правда 2017, 27 июля; Вечерний Бишкек. 221 июля 2017.

6. Арутюнов С.А. Силуеты этничности на цивилизованном фоне. М.; 2012

7. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. Для студ. Сред. Высш. Пед.заведений. М., 1999.

УДК:372.881.161.1:371.263

Т. Т. Шамурзаева , С.Э. Аманбаева,
Кыргызский Государственный университет им. И. Арабаева

ОРУС ТИЛИНИН ПРАКТИКАЛЫК КУРСУН БӨТӨН ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУДАГЫ ТЕСТТИК ТАПШЫРМАЛАР

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

TEST ASSIGNMENTS IN THE PRACTICE OF TEACHING RUSSIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE

Аннотация: *Макалада орус тилинин B1, B2 деңгээлдери үчүн Типтүү тесттин үлгүлөрү берилген. Тесттердин түрдүүлүгүнө таянып, авторлор орус тилин бөтөн тил катары окутууда колдонулуучу тесттик тапшырмалардын үлгүлөрүн көргөзгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *Типтүү тест, тесттерге талаптар, тесттик тапшырмалар, субтестти аткаруунун инструкциялары.*

Аннотация: *В статье представлены образцы Типового теста по русскому языку для уровней B1и B2 (Общее владение). Опираясь на разновидности тестов, авторы приводят примеры тестовых заданий из практики преподавания русского языка (как неродного).*

Ключевые слова: *типовой тест; требования к тестам; тестовые задания; инструкции по выполнению субтеста.*

Annotation: *In the article presented examples of Sample test of russian language for the B1 and B2 levels (general proficiency). Basing on the types of the tests, author gives examples of testing tasks from practical teaching of russian language (as non-native).*

Key words: *sample test, test requirements; test tasks; instructions for the implementation of the subtest.*

Несколько лет назад в Кыргызстане была разработана Концепция многоязычного образования [1], определяющая основные направления и задачи по обеспечению в образовательных учреждениях республики качественного обучения, развития у обучающихся языковой компетенции, формирования у них коммуникативных навыков и навыков межкультурного общения.

Одной из первоочередных задач в связи с реализацией многоязычного образования является подготовка педагогических кадров, владеющих вторым языком на уровне, необходимом для эффективного осуществления профессиональной деятельности. В решении этой задачи важное место отводится практическому курсу русского языка как обязательному общеобразовательному курсу, согласно стандартам профессиональной подготовки специалистов на уровне бакалавриата.

В практике преподавания русского языка как неродного сегодня становится актуальным описание различных уровней владения русским языком и создание соответствующей системы тестов. В связи с этим, нами был разработан и апробируется в КГУ им И. Арабаева Типовой тест по русскому языку для уровней B1, B2 (общее владение). Тест составлен на основе Российского государственного образовательного стандарта I и II сертификационного уровней общего владения русским языком как иностранным [2], [3] и типовых тестов ТРКИ-1 (Андрюшина Н. П. и др.) [5] и ТРКИ-2 (Аверьянова Г. Н. и др.) [6], которые соответствуют уровням B1 и B2 по европейской классификации и адаптированы нами к реалиям Кыргызской Республики.

При составлении тестовых материалов по русскому языку были учтены и критически осмыслены принципы и основные положения методических разработок по преподаванию мировых языков как вторых и иностранных: английского («Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка»), русского («Требования по русскому языку как иностранному») и др.

Разработанные для уровней В1 и В2 тесты представлены двумя вариантами и включают 5 субтестов: 1) «Лексика. Грамматика»; 2) «Чтение»; 3) «Аудирование» (слушание и понимание), 4) «Письмо»; 5) «Говорение» (устная речь). Каждый субтест содержит определенное количество заданий, оцениваемых в баллах, и должен выполняться в течение строго определенного времени.

Для каждого из уровней владения русским языком установлены **общие требования**, соответствие/несоответствие которым и определяется в результате тестирования студента.

Уровень В1. Данный уровень владения русским языком предполагает, что студент: может понимать основные идеи четких сообщений, сделанных на литературном русском языке на разные типичные для работы, учебы, досуга и т. д. темы; умеет общаться по-русски в большинстве ситуаций, которые могут возникнуть в социально-бытовой и социально-культурной сферах; может составить связное сообщение на русском языке на известные или особо интересующие его темы; может описать по-русски впечатления, события, надежды, стремления, изложить и обосновать свое мнение и планы на будущее.

Уровень В2. При этом уровне владения русским языком студент: понимает общее содержание сложных текстов на русском языке на абстрактные и конкретные темы, в том числе узкоспециальные тексты; говорит по-русски достаточно быстро и спонтанно, способен общаться с носителями русского языка без особых затруднений для любой из сторон; умеет делать четкие, подробные сообщения на русском языке на различные темы, излагать свой взгляд на те или иные ключевые проблемы, объяснять преимущество и недостатки разных мнений.

Структура представляемого здесь теста в общем виде принципиально не отличается от тестов по ТРКИ. В ней наличествуют: регламентирующая, информационная, операционная и инструментальная части.

В информационной части, как правило, даются инструкции. В них оговариваются условия и способ выполнения теста. Общая инструкция по выполнению теста предназначена для ознакомления как тестирующих, так и тестируемых с особенностями работы. Например:

Субтест 2. ЧТЕНИЕ
Инструкция к выполнению теста

*Время выполнения теста **50 минут.***

При выполнении теста можно пользоваться словарём.

*Вы получили тест. Он состоит из **3 текстов и 20 тестовых заданий.***

На матрице, которую Вы получили, напишите свою фамилию и имя. Выберите правильный вариант ответа и отметьте соответствующую букву на матрице.

В рамках данной статьи мы хотим представить именно субтест «Чтение», так как, по-нашему мнению, оценка данного вида речевой деятельности является в значительной степени более сложной, чем, например, оценка сформированности лексического или грамматического навыка, оценка речевых умений в продуктивных видах речевой деятельности.

Цель субтеста «Чтение» – проверка уровня сформированности у тестируемого речевых навыков и умений, необходимых для чтения текстов с общим охватом их содержания и для осуществления изучающего чтения.

В качестве примера приведем один из вариантов субтеста «Чтение» (вид чтения: чтение с общим охватом содержания, изучающее чтение), задания которого предполагают выбор тестируемым ответа из нескольких предложенных вариантов.

Субтест 2. ЧТЕНИЕ
УРОВЕНЬ В1 (ВАРИАНТ II)

Задания 1–7. Текст 1.

Прочитайте отрывок из повести Ч. Айтматова «Джамиля». Выполните задания после него.

…Данияр снова запел. Начал он также робко, неуверенно, но постепенно голос его набрал силу, заполнил собой ущелье, отозвался эхом в далёких скалах.

Больше всего меня поразило, какой страстью, каким горением была насыщена сама мелодия. Я не знал, как это назвать, да и сейчас не знаю, вернее, не могу определить: только ли это голос или ещё что-то более важное, что исходит из души человека, что-то такое, что способно вызвать у другого такое же волнение, способно оживить самые сокровенные думы.

Если бы я только мог хоть в какой-то мере воспроизвести песню Данияра! В ней почти не было слов, без слов раскрывала она большую человеческую душу. Ни до этого, ни после – никогда я не слышал такой песни: она не походила ни на киргизские, ни на казахские напевы, но в ней было и то, и другое. Музыка Данияра вобрала в себя все самые лучшие мелодии двух родных народов и по-своему сплела их в единую, неповторимую песню. Это была песня гор и степей, то звонко взлетающая, как горы киргизские, то раздольно стелющаяся, как степь казахская.

Слушая Данияра, я хотел припасть к земле и крепко, по-сыновьи, обнять её только за то, что человек может так её любить. Я впервые почувствовал тогда, как проснулось во мне что-то новое, чего я ещё не умел называть, но это было что-то неодолимое, это была потребность выразить себя, донести до других своё видение, свои думы и ощущения, рассказать людям о красоте нашей земли так же вдохновенно, как это делал Данияр. Я замирал от безотчётного страха и радости перед чем-то неизвестным. Но и тогда я ещё не понимал, что мне нужно взять в руки кисть.

Я любил рисовать с детства. Я срисовывал картинки с учебников, и ребята говорили, что у меня получается «точь-в-точь». Учителя в школе тоже хвалили меня, когда я приносил рисунки в нашу стенгазету. Но потом началась война, и братья ушли в армию, а я бросил школу и пошёл работать в колхоз, как и все мои сверстники. Я начисто забыл про краски и кисти и не думал, что когда-нибудь вспомню про них. Но песни Данияра всполошили мою душу. Я ходил точно во сне и смотрел на мир изумлёнными глазами, будто видел всё впервые.

(По Ч. Айтматову)

Выберите вариант, который наиболее полно и точно отражает содержание текста.

1. Мелодия песни Данияра была наполнена … .
А страстью
Б горечью
В радостью
2. В песне Данияра раскрывалась человеческая … .
А жизнь
Б душа
В память
3. Песня Данияра пробудила в герое рассказа потребность … .
А выразить себя
Б проявить себя
В показать себя
4. Герой рассказа любил … .
А рисовать
Б петь
В сочинять стихи
5. Когда началась война он … .
А ушёл на фронт
Б ушёл в армию
В пошёл работать в колхоз
6. Он смотрел на мир, … .
А будто видел всё впервые
Б словно во сне
В как в первый раз
7. Как Вы думаете, каким человеком был Данияр?
А равнодушным и злым
Б несчастным и грубым
В счастливым и нежным

Задания 8–14. Текст 2. Прочитайте текст и выполните задания после него.

Василий Иванович Суриков родился в 1848 году в Красноярске. Семья его принадлежала к старинному казачьему роду. Он был сибиряком не только по рождению и внешности. Он был сибиряком по душе, по всему складу характера своего. «Идеалы исторических типов воспитала во мне Сибирь с детства, – говорил он, – она же дала дух, и силу, и здоровье».

Сильное стремление к обучению живописи заставило его сначала переехать в Санкт-Петербург, где в 1869–1875 годах он обучался в Петербургской Академии Художеств у знаменитого педагога Чистякова, который уже в те годы говорил о Сурикове как о лучшем ученике школы. Начиная с 1877 года Суриков живёт и работает в Москве, позже вступив в Товарищество Передвижных Художественных Выставок. Здесь, в Москве, Суриков создал свои наиболее значительные произведения – монументальные исторические картины «Утро стрелецкой казни» (1881), «Меншиков в Берёзове» (1883), «Боярыня Морозова» (1887). Главным действующим лицом в этих картинах выступает народ, представленный разнообразными типами, раскрывающими национальный русский характер.

В своих картинах он не спешит судить и выносить приговор. Он как бы зовёт вас пережить вместе с ним, подумать о судьбах человеческих и судьбах народных. О своей первой большой картине «Утро стрелецкой казни» он как-то сказал: «Всё у меня была мысль, чтобы зрителя не потревожить, чтобы спокойствие было во всём…» Пожалуй, точнее не ухватишь особенность суриковских картин – ту ненавязчивость, то поразительное соединение наружной сдержанности с глубоким драматизмом содержания, какое их отличает.

Картины Сурикова поражают нас удивительным проникновением в «живое прошлое», и не только обликом зданий, одежд, убранства, но и воссозданием типов, чувств и переживаний людей этой эпохи. Это свойство у Сурикова необычайно.

Хотя Суриков и изображал на своих полотнах сцены из далёкого исторического прошлого, но проблемы, которые он выдвигал в своих произведениях, были подсказаны ему современной русской жизнью. Не мудрено, что произведения эти, созданные с необычайной силой, волновали и до настоящего времени так волнуют зрителей.

В 1877 году Суриков поселился в Москве и прожил там до конца жизни. Неоднократно он ездил к себе на родину в Сибирь, и эти поездки всегда вдохновляли его на дальнейшую работу.

Умер он в 1916 году в Москве.

Выберите вариант, который наиболее полно и точно отражает содержание текста.

8. В. Суриков был выходцем из старинного … .
А дворянского рода
Б казачьего рода
В купеческого рода
9. Он учился в Академии художеств … .
А в Москве
Б в Петербурге
В в Красноярске
10. Главное действующее лицо в его картинах – это … .
А народ
Б сибиряки
В человек
11. В картинах Суриков изображал … народа.
А историческое прошлое
Б светлое будущее
В современную жизнь
12. Проблемы, выдвинутые Суриковым в картинах, были подсказаны ему … .
А историческим прошлым народа
Б светлым будущим человечества
В современной русской жизнью
13. Сурикову были свойственны … .
А доброта и объективность
Б мелочность и безволие
В неустойчивость во взглядах
14.Суриков был … .
А живописцем-романтиком
Б живописцем-историком
В живописцем-новатором

Задания 15–20. Текст 3.
Прочитайте текст и выполните задания после него.

Когда Токтогулу исполнилось 18 лет, произошли события, которые оказались решающими и для его песен, и для всей его жизни.

Было это в 1882 году, когда на одном из праздников в числе других развлечений и игр проходили и айтышы – состязания акынов. Народу собралось много. На этот раз выступал очень известный певец Арзымат, который был домашним акыном местного богача Дикамбая.

Арзымат в своих песнях хвалил знатных гостей и особенно рассыпался в похвалах своему покровителю. Потом, как бы невзначай, он стал задевать и высмеивать Токтогула.

Молодой акын до сих пор не выступал перед таким многочисленным собранием, но он принял вызов противника и в ответ ему запел свою песню, не имеющую, однако, отношения ни к Арзымату, ни к присутствующим на состязаниях богачам. Это нарушило традиции, было смелым поступком: какой-то бедняк акын осмеливался петь не о богачах, в то время как сам прославленный Арзымат восхвалял их.

Люди из свиты Дикамбая закричали на Токтогула, принуждая дерзкого акына склонить голову перед их хозяином. Народ же поддержал Токтогула возгласами одобрения. Арзымат взял комуз, и уже не стесняясь в выражениях по адресу молодого акына, стал издеваться над его бедной одеждой и хвастаться своим богатством, сытой жизнью у Дикамбая. Токтогул не сдавался: он пел о храбрости и честности, о неподкупности акына. Песня его звучала вдохновенно и всё больше завоёвывала симпатии народа. Растерявшийся Арзымат не только убеждался в явном превосходстве Токтогула, но видел также презрение во взорах присутствующих. Он лишь подбирал наиболее оскорбительные слова, смешно и жалко выкрикивал их под хохот толпы. Токтогул уже предчувствовал победу. Он решил своей последней песней окончательно побить врага. Во весь свой молодой голос, перекрывая шум толпы, он запел: «Из-за куска бараньего мяса ты ползёшь на животе перед угнетателем-богачом. Ты потерял совесть и продал свой голос акына. Ты смеёшься надо мной, что я бедняк. Да, я бедняк, но песня моя свободна. Как вольный иноходец, я мчусь навстречу солнцу».

Не успел Токтогул допеть своей песни, как со всех сторон раздались одобряющие возгласы. Арзымат, как затравленный зверь, поспешил улизнуть с поля. Удалился и Токтогул, окружённый плотным кольцом старых и новых почитателей своего таланта. Но враги не простили ему его вольнолюбивых песен.

Царский суд приговорил его к смертной казни за участие в восстании, и лишь потом казнь была заменена каторгой. Токтогул очутился в Сибири. Здесь он познакомился с русскими политическими заключёнными. Три раза пытался Токтогул бежать с каторги домой. Три раза русские товарищи, рискуя жизнью, помогали ему осуществлять побег. Наконец, после десятилетнего пребывания на каторге, ему удалось вырваться на волю и добраться до родины.

Шли годы. Глубоким стариком стал Токтогул. Голос потерял былую силу и звонкость. Но сердце поэта осталось по-прежнему молодым, горячим.

Поэтическое наследие Токтогула Сатылганова стало сейчас достоянием взрослых и детей. Киргизский школьник, открывающий первые страницы хрестоматии, видит знакомое лицо старика с добрыми, умными глазами. Он одет в киргизский халат. На голове барашковая шапка, в руках комуз. Пальцы лежат на струнах, и, кажется, что вот-вот они забегают, и польётся живая, горячая песня акына, прославляющая жизнь и счастье народа.

(По В. Виноградову)

Выберите вариант, который наиболее полно и точно отражает содержание текста.

15. Арзымат в своих песнях восхвалял … .
А богатых людей
Б простой народ
В всех людей

16. В ответ Арзымату Токтогул запел песню … .
А о любви к народу
Б о богачах
В об Арзымате

17. Песни Токтогула завоёвывали симпатии у … .
А народа
Б Дикамбая
В Арзымата

18. Токтогул за свои вольнолюбивые песни был … .
А приговорён к смертной казни и казнён
Б сослан на каторгу в Сибирь
В приговорён к тюремному заключению

19. Токтогул был … .
А писателем
Б певцом
В акыном

20. Содержанию текста более всего соответствует название: … .
А «Кыргызский писатель»
Б «Певец свободы»
В «Творчество Токтогула»

Весь тест по чтению оценивается максимально в 140 баллов (за каждое правильно выполненное задание начисляется 7 баллов).

Результаты тестирования по чтению оцениваются как **удовлетворительный уровень** (не менее 105 баллов, т. е. не менее 75% правильных ответов) или **неудовлетворительный уровень** (менее 105 баллов, менее 75% правильных ответов).

КОНТРОЛЬНАЯ МАТРИЦА (УРОВЕНЬ В1)

1	А	Б	В
2	А	Б	В
3	А	Б	В
4	А	Б	В
5	А	Б	В
6	А	Б	В
7	А	Б	В
8	А	Б	В
9	А	Б	В
10	А	Б	В
11	А	Б	В
12	А	Б	В
13	А	Б	В
14	А	Б	В
15	А	Б	В
16	А	Б	В
17	А	Б	В
18	А	Б	В
19	А	Б	В
20	А	Б	В

Таким образом, применение тестов в учебном процессе является для студентов дополнительным стимулом к качественному овладению русским языком, а для преподавателей – стимулом к качественной работе. В ходе выполнения теста тестируемые выполняют различные речевые действия, при этом происходит определенное повторение и закрепление учебного материала, активизируется мыслительная деятельность, развивается память, т. е. достигается определенный обучающий эффект.

Литература

1. Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике. – Бишкек: Министерство образования и науки Кыргызской республики, 2009.

2. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. Первый уровень. Общее владение / Андрюшина Н.П. и др. – М. – СПб.: Златоуст, 1999. – 36 с.

3. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. Второй уровень. Общее владение / Иванова Т. А. и др. – М. –СПб.: Златоуст, 1999. – 40 с.

4. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному. Первый и второй уровни. Профессиональные модули. – М.–СПб.: Златоуст, 2000.

5. Андрюшина Н. П., Макова М. Н., Пращук Н. И. Тренировочные тесты по русскому языку как иностранному. I сертификационный уровень. Общее владение. – СПб.: Златоуст, 2011.

6. Типовые тесты по русскому языку как иностранному. Второй сертификационный уровень. Общее владение / Аверьянова Г.Н. и др. - М.–СПб.: Златоуст, 1999. – 112 с.

7. Балыхина Т. М. Основы теории тестов и практика тестирования (в аспекте русского языка как иностранного). – 3-е изд. – М.: Русский язык. Курсы, 2009. – 240с.

8. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. Департамент по языковой политике. Московский государственный университет (русская версия), 2003.

УДК: 811.111`367

Козуев Д.И.,
к. ф. н., доцент
Бишкекский гуманитарный университет им. К. Карасаева,
Гауриева Г.М.,
к.п.н., ассоциированный профессор
Евразийского национального университета
им. Л.Н. Гумилева, г. Астана,

ПРОБЛЕМА ПРЕДИКАЦИИ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

ТАТААЛ СҮЙЛӨМДӨРДҮН СЕМАНТИКАЛЫК СТРУКТУРАСЫНЫН ПРЕДИКАЦИЯЛЫК КОЛДОНУЛУШУНУН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

THE PROBLEM OF PREDICATION WITH RESPECT TO THE SEMANTIC STRUCTURE OF A COMPLEX SENTENCE

Аннотация*. Рассматривается, что если конкретизированные понятийные смыслы содержатся в семантике элементарных предложений из которых конституируется сложное предложение, то сама глубинная структура последнего обусловлена характером отношения между его составными частями, которые определяются как «отношения логической обусловленности». Взаимоотношения между составными компонентами сложного предложения, проявляют понятийно-смысловую семантику пропозитивного характера. В тоже время грамматическая (в широком смысле этого слова) категория предикативности, свойственная сложным предложениям, имеет свою лингвистическую основу в номинативном, коммуникативном, понятийно-смысловом, модально-коннотативном и интонационно-звуковом онтологических аспектах. Но нагляднее всего пропозиция проявляется в сложном предложении, где оно непосредственно связывает глагольно-именные соединения из двух или более составных частей данного сложного предложения. Обосновывается, что дифференциация, а не отождествление представляет основное отличие пропозиции от предикации, которое состоит в том, что пропозиция проявляется в предикации, или предикациях, в то время как предикация выступает фундаментом пропозиции, лингвистической основой, на которой функционирует пропозиция; пропозиция есть более абстрактное явление и выражает основное суждение о событии, в то время как предикация есть конкретное представление логико-грамматических отношений, возникающих между субъектом-подлежащим и предикатом-сказуемым.*

Ключевые слова: *пропозиция, предикация, семантическая структура, элементарное предложение, сложное предложение, дифференциация, отождествление.*

Аннотация. *Татаал сүйлөмдүн курамын түзүп турган жөнөкөй сүйлөмдөрдүн семантикасында конкреттүү түшүнүктүк маңыз камтылса, анда жөнөкөй сүйлөмдүн ички түзүлүшү курамдык бөлүктөрүнүн ортосундагы катышынын мүнөзү менен шартталат. Татаал сүйлөмдүн курамдык компоненттеринин ортосундагы карым-катыш пропозитивдик мүнөздөгү түшүнүктүк-маңыздык семантиканы пайда кылат. Ошол эле учурда татаал сүйлөмгө тиешелүү болгон предикативдүүлүктүн грамматикалык категориясы (кең маанисинде) номинативдик, коммуникативдик, түшүнүктүк-маңыздык, модалдык-коннотативдик жана интонациялык-тыбыштык онтологиялык аспектиде лингвистикалык негизге ээ болот. Бирок татаал сүйлөмдө эки же андан ашык курамдык бөлүктөрдү түздөн-түз байланыштырган пропозиция ачык байкалат.*

Пропозициянын предикациядан эң негизги айырмачылыгы окшоштурууда эмес дифференциацияда болот. Анткени пропозиция предикацияда же предикацияларда мындай учурларда көрүнөт: предикация пропозициягаа лингвистикалык негиз болуп келет; пропозиция абстрактуу кубулуш жана окуя жөнүндө негизги ой-жүгүртүүнү туюндуруп турса, предикация субъект-ээ менен предикат-баяндоочтун ортосундагы логика-грамматикалык катыштардын конкреттүү белгиси.

Түйүндүү сөздөр: *пропозиция, предикация, семантикалык структура, элементардык сүйлөм, татаал сүйлөм, дифференциация,* ***отождествление.***

Annotation*. It is considered that if the specific conceptual meanings are contained in the semantics of elementary sentences from which a complex sentence is constituted, then the very deep structure of the latter is conditioned by the character of the relation between its constituent parts, which are defined as the "relations of logical conditioning". The interrelations between the composite components of a complex sentence manifest conceptual notional-semantic of a propositional nature. At the same time, the grammatical (in the broadest sense of the word) category of predicativity, inherent in complex sentences, has its own linguistic basis in the nominative, communicative, conceptual, notional-semantic, modal-connotative and intonational-sound ontological aspects. But most clearly the proposition manifests itself in a complex sentence, where it directly connects verbal-nominal compounds from two or more constituent parts of a given complex sentence. It is justified that differentiation, and not identification, is the main difference of a proposition from predication, which consists in the fact that the proposition is manifested in predication or predicates, while predication is the foundation of the proposition, the linguistic basis on which the proposition functions; the proposition is a more abstract phenomenon and expresses the general judgment about the event, while predication is a concrete representation of the logical-grammatical relations arising between the subject and the predicate.*

Key words: *proposition, predication, semantic structure, elementary sentence, complex sentence, differentiation, identification.*

Понятие предикации в языкознании имеет разные толкования, одно из которых, на что мы и ориентируемся, включает в себя простое распространенное предложение с повествовательной коммуникативной целенаправленностью. По Ахмановой О.С., предикация есть «… отнесение данного содержания, данного предмета мысли к действительности, осуществляемое в предложении (в отличие от словосочетания): Русский: «Мальчик будет (мог бы быть, является) трудолюбивым» в отличие от «трудолюбивый мальчик»» [Ахманова О.С., 1966; 346].

Понятие предикации с простым распространенным предложением облигаторным образом предполагает факт предиката (сказуемого) как действия или признака, присущего предмету речи (субъекту, подлежащему), эксплицированного во временном плане в одном из трех логических времен: в прошлом, в настоящем или будущем – относительно момента речи. Облигаторное признание факта наличия предиката также закономерно ведет к манифестации явления субъекта высказывания, как предложения взятого в некий определенный момент речи; данный субъект речи в логико-грамматическом плане отождествляется в грамматике языка с подлежащим как главным членом предложения. Данное обстоятельство отождествления и можно рассматривать с проблемных позиций предикации в семантической структуре сложного предложения.

Вместе с тем такое отождествление предиката со сказуемым, а субъекта с подлежащим все же не до конца отражает реальное положение лингвистических особенностей данной формы. Сказуемое также как и подлежащее скорее грамматические средства языка, а не предикативный фактор. Сказуемое и подлежащее выражают языковую структуру главных членов предложения, в то время как предикат и субъект манифестируют предметы мысли, заключенные в данных главных членах предложения.

Известный лингвист А. Н. Смирницкий писал об этом так, «сказуемое и подлежащее – это члены предложения, представленные словами, в то время как предикат и субъект не слова, не члены предложения, а предметы мысли; это то, что отражается в предложении, но само находится вне предложения» [Смирницкий, 1957; 108].

Сказуемое и подлежащее как явления чисто грамматического порядка призваны обеспечивать конституирование и функционирование грамматической синтаксической структуры предложения-высказывания как некоторого намена (имени) отрезка внеязыковой действительности, то есть они всецело выполняют номинативную функцию языка. И в то же время данный отрезок реальной действительности отображается в сознании в качестве осознаваемого представления, суждения, а конституенты данного отрезка выступают в сознании в виде предметов мысли, то есть в форме таких понятийно-мысленных сущностей, которые принадлежат к когнитивному уровню языка и выражают когнитивную языковую функцию.

Сама же языковая когнитивная функция определяется как бикатериальная сущность, которых, во-первых, проявляется в участии в формировании мысли, а, во-вторых, проявляется через способность «… выражения информации о работе мысли» [Березин, Гоповин, 1979; 75; ср.: , 1996; 631].

В подтверждение бикатериальной сущности когнитивной функции приведем пример из исходного англоязычного материала:

(1) He met friends, and drank with them; they hired a carriage and drove into the country, and there drank again [Stevenson, 2013: 172] –

Он повстречал друзей и бражничал с ними; они наняли экипаж и поехали за город и бражничать там снова.

В примере (1) употреблены два простых распространенных предложения, соединенные вместе знаком препинания точкой с запятой. Так, первое из них *He met friends, and drank with them* представляет собой элементарное предложение, где, кроме облигаторных подлежащего – субъекта *he* и сказуемого-предиката, а точнее, двух сказуемых-предикатов *met* и *drank*, имеются еще два дополнения-объекта: *friends* и *with them*. Подлежащее Sub и сказуемое Pred образуют субъектно-предикатную конструкцию, т.е. грамматическую предикацию. Однако когнитивно-понятийная сторона предложения выражает два предмета мысли: один предмет мысли, обозначающий действие, а именно процесс встречи *met* и процесс бражничанья *drank*; данные однородные действия, мыслимые как предмет (процесс), представляют происходящее в плане прошедшего; они выступают как семантический предикат и соотнесены со своим субъектом (семантическим субъектом) как производителем действия в плане прошедшего по отношению к моменту речи. Таким образом, предикат и субъект тяготеют к семантике предложения и являются предметами мысли, интерпретируемые с когнитивно-понятийной функции языка. В то же время подлежащее и сказуемое принадлежат к чисто грамматической (формально-грамматической) стороне предложения и являются средствами синтактико-грамматического уровня.

Сложное предложение, в сущности, онтологически является подобным простому и обладает сходной лингвистической сущностью. Сложное предложение проявляет, как и простое, пять онтологических лингвистических аспектов: 1. номинативный аспект, 2. коммуникативный аспект, 3. понятийно-смысловой, 4. модально-коннотативный и 5. интонационно-звуковой.

1. Номинативный аспект сложного предложения реализует номинативную функцию языка и служит для целей обозначения некоторой ситуации, которая отличается сложной внеязыковой структурой. Если синтаксическая номинация действенна для простого распространённого предложения и служит для обозначения некоторой предметно-признаковой внеязыковой ситуации, то для обозначения сложной внеязыковой ситуации – события необходимы, но меньшей мере, два простых распространённых предложения, которые реализуют уже сложную синтаксическую номинацию. Принципиального отличия между сложной синтаксической номинаций события посредством сложного предложения и простой синтаксической номинацией ситуации посредством простого распространённого предложения нет – небольшое различие заключается в объёме внеязыковой ситуации и в семантическом объеме предложения. Например:

(2) Билим үчүн келгендер деги окуудан баш көтөргөн жок [Усубалиев Б., 1991; 136] –

Те, кто приехал получить образование, занимаются, не поднимая головы.

В примере (2) мы имеем кыргызское сложное предложение сложноподчиненного типа, которое представляет собой сложную синтаксическую номинацию объёмного внелингвистического события. Обозначаемое событие состоит из двух составных внелингвистических явлений: 1) билимүчүнкелгендер и 2) окуудан баш көтөргөнжок, - которые связываются воедино тем, что первое из, грамматически являясь констутуентом, а именно, главной частью сложного предложения, приобретает при номинации права обозначаемого предмета речи, а второе, являясь зависимой частью сложного предложения, приобретает права номинируемого признака предмета; т.е. в случае сложной синтаксической номинации сложная внеязыковая ситуация упрощается и уподобляется простой синтаксической номинации с соблюдением основного принципа номинации: обозначаемый предмет + бросающийся в глаза его номинируемый признак.

При трансформации сложной синтаксической номинации сложным предложением в простую несложную синтаксическую номинацию, которая обычно имеет место быть при употреблении простого распространённого предложения, возникает самостоятельно номинативное значение, называемое чаще значением пропозитивного плана, данное пропозитивное значение может иметь семантику атрибутивности, объектности, адвербиальности, сказуемости и подлежащности. Так, в кыргызскоязычном примере (2) «пропозитивное значение представлено как значение атрибута (в самом широком понимании этого термина) в его отнесенности или относимости к предметам или явлениям, в его «привязанности» или «привязываемости» в действительности, к миру в его направленности или направляемости на референт «предмет» [Арутюнова Н.Д., 1976; 79; ср.: Searle, 1970: 113-114]

2. Коммуникативный аспект сложного предложения предполагает его иллокутивность, то есть то, что оно создано одним носителем языка – адресантом

для сообщения некоторой информации, заложенной в нем, другому носителю языка-адресату. Коммуникативный аспект есть проявление коммуникативной функции языка, а именно того, что язык создан человеком для целей общения с целью передачи и получения той или иной информации. И если простое распространённое предложение выражает сообщение о некотором предмете речи, о его признаках или его действиях относительного другого предмета, то сложное предложение выражает такую информацию уже элементарного троичного типа: [Sub+Pred+Obj], такую сложную информацию, минимально, четырехэлементного типа: [Sub+Pred+Obj – Obj (Atr., Adv)] Например:

(3) Tom made his way towards the public square of the village, where to "military"companies of boys had met for battle [Twain, 2012: 34] –

Том направился к главной площади городка, где две «армии» мальчишек встречались для сражений.

Сообщаемые в англоязычном сложноподчиненном предложении (3) коммуникативная информация имеет четырёхэлементное строение: [Sub+Pred+Obj –Adv] , а именно сообщается о предмете речи – лице *Tom*, а его действии *madehisway* по направлению к некоторому объекту *towards the public square of the village* и об обстоятельствах, поясняющих объект *where to "military" companies of boys had met for battle*.

Таким образом, в реализации коммуникативного аспекта сложного предложения, представляя собой манифестацию коммуникативной функции языка, в логико-грамматическом плане проявляются синтактико-семантические отношения…» между подлежащим и сказуемым (предикативные), между сказуемым и дополнением (объектные), между сказуемым и обстоятельством (обстоятельственные), между предметом и его определением (атрибутивные). [Ломтев Т.П., 1976:127; ср.: Гулыга Е.В, 1971:107-108].

3. Понятийно-смысловой аспект сложного предложения содержится и реализуется в семантической стороне данной языковой единицы, в его смысле. Кроме чисто номинативного обозначения и синтактико-номинационного подхода к сложным внеязыковым явлениям, сложное предложение включает в себя самые разнообразные понятийно-смысловые компоненты, характеризующие в приблизительно полном объеме, как предмет речи, так и его признак или действие. Если конкретизированные понятийные смыслы содержатся в семантике элементарных предложений из которых конституируется сложное предложение, то сама глубинная структура последнего обусловлена характером отношения между его составными частями, данные отношения определяются авторами академических «Грамматических исследований…», а также видным англистом Дж. Сёрлем как «отношения логической обусловленности», которые устанавливаются между составными компонентами сложного предложения, причём эти составные компоненты проявляют понятийно-смысловую семантику пропозитивного характера. Сами отношения логической обусловленности формируют особую пропозицию. Пропозитивное значение вступающих в отношения логической обусловленности компонентов не вызывает сомнения в том случае, когда эти компоненты представлены предикативными конструкциями, то есть когда отношения логической обусловленности выражены в форме сложного предложения» [Ильина Н.Е., Воронцова , Борунова и другие, 1991:168-169. – Подчёркнуто нами. Д. К. – Ср.: Searle, 1977:36-37].Например:

(4) Өз колуң менен сылап-сыйпап, алаканына салып, жерде балдар менен бирге өскөн айбандарыңызды жалпы ортого тапшырып берүү, канчалык аянычтуу болсо да, алып барып тапшыруу керек [Мияшев, 1974:21] –

Как бы ты растил этих животных своими руками, чуть ли не нянчил их на руках и росли они во дворе вместе с твоими детьми, как бы ни было их жалко, но всё же придётся их отвести и сдать.

Отношение логической обусловленности в кыргызскоязычном сложном предложении (4) сочинительного типа проявляется в детермированности смысла второй части смыслом первой. И хотя повсеместно в корнях сложного предложения постулируется, что составные части сложносочиненных предложения являются относительно независимыми друг от друга [Лингвистический энциклопедический словарь, 1990:395; Грамматические исследования, 1991:234-235], но всё же языковые факты не подтверждают этот постулат, как, например, в примере (4), где отношения логической обусловленности ставят семантику второй составной части от семантики первой.

4. Модально-коннотативной аспект сложного предложения объединяет два смежных языковых средства: модальность и коннотацию, - которые в семантической структуре сложного предложения вступают в смысловой симбиоз. Если понимать под модальностью, во-первых, отношение говорящего к своему же высказыванию о предмете речи, а во-вторых, «…отношения высказывания к действительности, а также разные виды субъективной квалификации сообщаемого» [Лингвистический энциклопедический словарь, 1990: 303], а под коннотацией, - во-первых, любой дополнительный смысловой нюанс, высказываемый говорящим в сообщение, а во-вторых, эмоциональную, оценочную или стилистическую окраску «…языковой единицы узуального (закрепленного в системе языка) или окказионального характера» [цит. соч.:236], то такое объединение двух языковых имплицитных средств в один симбиоз представляется обоснованным и правомерным, поскольку они оба связаны одним общим элементом – «говорящим человеком»; именно говорящий человек формирует как модальную, так и коннотативную сторону высказывания и сложного предложения.

(5) «I do beseech you, fair maid – it is the favorite falcon of the queen: I dare not return to the palace without it» [Irving, 1984:127] –

Но я вас умоляю, красотка, это любимый кречет королевы, и мне никак нельзя без него вернуться ко двору.

В английском сложном предложении бессоюзного типа модально-коннотативный аспект проявляется отчётливо. Так хорошее субъективное отношение говорящего к собеседнице выявляется через обращение *fairmaid*, а дополнительный смысловой оттенок с негативно-предположительной оценкой содержится во всем смысле последней составной части: *Id*

arenotreturntothepalacewithoutit. Но наличие данного модально-коннотативного аспекта не является облигаторным фактом – нередко в высказываниях односоставных или безличных данный аспект в обоих сопоставляемых языках может и отсутствовать.

5. Интонационно-звуковой аспект сложного предложения всегда присутствует в устной речи, в письменной же речи он наличествует имплицитно и выражен различными знаками препинания, порядкам слов и взаимными расположением составных частей по отношению друг к другу. Данный аспект относится одинаково ко всем прочим, предыдущим аспектам сложного предложения, поскольку он обслуживает всё сложное предложение в целом. Например,

(6) Шамал айдап көлдүн киргил көбүгүн,

Кашка суудай мөлт дейт түшкөн өмүрүм [Осмонов, 1 т., 2014:239] –

Ветер гонит мутную пену озера,

Как прозрачная вода поблёскивает мою жизнь.

Приведённое кыргызское сложное предложение (6) представляет строфу из стихотворения классика кыргызская художественной литературы А. Осмонова и интонируется в соответствии с законами данного жанра с методикой каждой строки «восходящий тон – ровный тон – нисходящий тон». Сам факт подобного интонирования затрагивает все предыдущие аспекты предложения: номинативной, коммуникативной, понятийно – смысловой -, но особо оно связано с аспектом модально-коннотативным, поскольку в данном стихотворной строфе – сложном предложении бессоюзного типа явно проявляются дополнительный эпетический смысл и субъективная сравнительная печальная самооценка.

По Адмони, степень эмоциональности предложения выявляется, прежде всего, в интонации, а в сложном предложении сюда добавляется позиционное размещение составных частей относительно друг друга. Однако точную типологию интонации и методики в сложных предложениях провести очень сложно, «различение типов здесь удаётся провести очень, суммарно, противопоставляя друг другу эмоционально нейтральные и эмоционально повышенные предложения» [Адмони В.Г., 1968:231; ср.: Джумалиева Г.К., 2011: 22-23].

Все проанализированные выше аспекты сложного предложения в той или иной степени выражают различные функции языка. Так, номинативный аспект сложного предложения выражает номинативную функцию языка, служащую для обозначения предметов, ситуаций и событий внеязыковой действительности. Коммуникативный аспект выражает коммуникативную функцию, служащую для общения людей в обществе посредством языка. Понятийно-смысловой аспект выражает когнитивную функцию языка, которая предусматривает, с одной стороны, познание мира посредством мыслительных способностей человека, а с другой, удерживает данное познание в понятийно-семантических концептах и структурах. Модально-коннотативный аспект сложных предложений выражает эмотивную, или эмотивно-экспрессивную, функцию языка, которая предполагает, что названные предложения могут содержать такие модальные и коннотативные элементы, которые непосредственным образом вызывают особое эмотивное отношение человека и особое экспрессивное выражение этих эмоций в языковых структурах. Что же касается интонационно-звукового аспекта сложного предложения, то он выражает все означенные выше языковые функции, поскольку сложные предложения имеют онтологическое происхождение в звучащей речи, а письменная речь, в которой нет непосредственного звучания, есть не что иное как графическое отображение звучащей речи в специальных общепринятых письменных знаках.

Грамматическая (в самом широком смысле этого слова) категория предикативности, свойственная сложным предложениям, имеет свою лингвистическую основу в вышеуказанных аспектах сложного предложения представленную в номинативном, коммуникативном, понятийно-смысловой, модально-коннотативной и интонационно-звуковом. Именно понятие предикации как смысловое взаимодействие предиката-сказуемого и субъекта-подлежащего проявляется, прежде всего, в бессоюзном сложном предложении. Именно в этом предложении составные части сложного предложения соединяются интонацией в звучащей речи и посредством соответствующих пунктуационных знаков в письменной речи; в данном типе предложения зачастую предикация оказывает влияние и на третий член предложения, составляющий необходимый формат элементарности, элементарного предложения, например:

(7) Above, the forest ran up into the clouds of rain; below, the black lava fell in cliffs, where the kings of old lay buried [Stevenson, 2013:125] –

Вокруг леса вздымались ввысь к самым облакам; внизу потоки чёрной лавы застыли в ущельях, где покоятся в пещерах останки древних царей.

В обеих составных частях англоязычного сложного бессоюзного предложения, соединённого пунктуационным знаком «точка с запятой», содержатся субъектно-предикатные конструкции, которые выражают предикативность. В первой составной части *Above, the forest run up into the clouds of rain* субъектно-предикатная структура *theforestranup* влияет на составной атрибут элементарного предложения *into the clouds of rain*, которым в данном случае является объектом-дополнением. Явление предикации имеет место быть в означенном предложении, поскольку предикат взаимодействует с субъектом речи и имеет дополнительное взаимодействие с объектом предложения.

Вторая составная часть бессоюзного сложного предложения, стоящая после «точки с запятой», уже является не только второй составной части означенного сложного предложения сочинительного типа, но и сама обладает уже другим лингвистическим статусом – она уже являются само сложным предложением сложноподчиненного (подчинительного) типа, в котором главная часть - *below, the black lava feelin cliffs*, а подчинённых, зависимая часть - *wherethekingsofoldlayburied*, и причём зависимая часть является придаточным обстоятельственным места, указывая на некоторые пространство, где совершается действие. Во второй части бессоюзного сложного предложения, представляющего собой сложноподчинённое предложение с придаточным обстоятельственным места, уже имеются

две субъектно-предикатные конструкции: в главном предложении *theblacklavafell* и в зависимом придаточном *thekingsburied*, - то есть во второй части бессоюзного сложного предложения реализуются две предикации, два предикативных отношения.

Что же касается понятия пропозиции, то мы вслед за многими учёными, занимающимся проблемами синтаксической семантики, или семантического синтаксиса, (Амони В.Г., Ахмановой О.С, Гулыга Е.В., Джумалиевой Г.К. и др.) отделяем явление пропозиции от явления предикации. Ранее мы попытались показать, что предикация присуще всей понятийно-семантической структуре предложения – высказывания и имеет лингвистическую основу во всех аспектах сложного предложения: в номинативном, коммуникативном, понятийно-смысловом, модально-коннотативном и интонационно-звуковом, - то есть предикация мотивируется не только отношением субъекта и предиката, но и всеми другими отношениями, вытекающими из означенных выше аспектов. Явление же пропозиции является более абстрактным, оно связывается только с самым важным, самым актуальным членом предложения, в качестве которого обычно выступает глагольное сказуемое. «В основной структуре предложения мы обнаруживаем то, что можно назвать «пропозицией», то есть вневременной набор отношений между глаголами и именами» [Общее языкознание: Внутренняя структура языка, 1972:298. – Подчёркнуто нами. Д. К. – Ср.: Арутюнова, 1976:37; Ильина, Воронцова, Борунова и др., 1991:167; Пузиков, 2009:11].

В структуре простого распространённого, то есть элементарного, предложения явление пропозиции обнаруживается между глаголом и именем, причём имя необязательно может быть субъектом, оно может быть и объектом. В семантике элементарного предложения термин «пропозиция» может быть применён к значению той части предложения, той семантической структуре, которая способна соединиться с любым «модусом коммуникативной цели», то есть с глаголами, выражающими целенаправленность речевого акта» [Арутюнова, 1976:34]. Рассматриваемая в таком ракурсе, пропозиция может быть наложена только на номинативный аспект элементарного предложения, который ещё не предполагает лично-временных глагольных экспликаций. Все остальные аспекты элементарного предложения остаются вне сферы влияния явления пропозиции: ни коммуникативный аспект, ни понятийно-смысловой аспект, ни модально-коннотативный, ни даже интонационно-звуковой аспект элементарного предложения не затрагиваются действием пропозиции.

Но нагляднее всего пропозиция проявляется в сложном предложении, оно непосредственно связывает глагольно-именные соединения из двух или более составных частей данного сложного предложения. Поясним нашу мысль на примере из кыргызского языка:

(8) Ал бир канча жолу кайрылып кеткиси да келди, бирок анын намысы бир кадам артка бастырбады [Ормонбеков, 1974:111]

Несколько раз он хотел вернуться, лишь самолюбие удерживало его от такого шага.

Кыргызкоязычный пример (8) представляет собой сложное предложение сложносочиненного типа, в котором взаимодействует два элементарных предложения, соединяющиеся посредством связующего кыргызского союза *«бирок»*. Первое элементарное предложение конституируется субъектно-предикатной структурой *«ал+кеткиси да келди»*, второе элементарное предложение конституируется подобной субъектно-предикатной структурой *«намысы+артка-бастырбады»*; в двух элементарных предложениях реализуется две предикации, две предикативные линии. Данные предикатные линии, в сущности, выражаются сочетанием глагола и имени. Две предикативные линии двух элементарных предложений. Однако, составляют одно сложное предложение сложносочинённого типа, соединяясь связующим союзом *«бирок»*. Но не только союз *«бирок»* конституирует сложносочинённое предложение в примере (8), понятийно-семантическую связь между двумя глагольно-именными сочетаниями двух элементарными предложений в процессе их объединения в одно целое сложного предложения сочинительного типа осуществляет пропозиция, которая в сложных синтаксических структурах выражает необходимую информацию о произошедшем, или происходящем событии. «Пропозиция есть суждение о событии. Событие при этом понимается не только как свершение чего-то, но и как приписывание предмету признака» [Грамматические исследования, 1991:168].

Таким образом, как следует и проведенного нами анализа проблемы, дифференциация, а не отождествление представляет основное отличие пропозиции, от предикации и состоит в том, что пропозиция проявляется в предикации, или предикациях, в то время как предикация выступает фундаментом пропозиции, лингвистической основой, на которой функционирует пропозиция; пропозиция есть более абстрактное явление и выражает основное суждение о событии, в то время как предикация есть конкретное представление логико-грамматических отношений, возникающих между субъектом-подлежащим и предикатом-сказуемым.

Литература

1. Адмони В.Г. Типология предложения // Исследования по общей теории грамматики / Отв. ред. В.Н. Ярцева — М.: Наука, 1968 — С.232-291.

2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл — М.: Наука, 1976 — 384 с.

3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966 — 609 с.

4. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание: Учеб. пос. для студ. пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1979. - 416 с.

5. Грамматические исследования: функционально-стилистический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис. - М.: Наука, 1991. - 247 с.

6. Гулыга Е.В, Теория сложноподчинённого предложения в современном немецком языке. - М.: Высшая школа, 1971. - 206 с.

7. Джумалиева Г.К. Функционально-семантическое поле интерротивности в английском и кыргызском языках (контрастивный и переводческий аспекты). - Б.: БГУ, 2011. - 183 с.

8. Ильина Н.Е., Воронцова В.Л., Борунова С.Н. и др. Грамматические исследования: Функционально-стилисти-

ческий аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис. - М.: Наука, 1991. - 247 с.

9. Мияшев Т. Бүгүнкү дайкадар жөнүндө сөз // Ырыс алды ынтымак (очерктер, аңгемелер). - Ф.: Кыргызстан, 1974. – 19-35 б.

10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева — М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.

11. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание. Избранные работы — М.: Наука, 1976. - 381 с.

12. Ормондеков М. Асман жолунда //Ырыс алды ынтымак (очерктер, аңгемелер). - Ф.: Кыргызстан, 1974. – 107-117 б.

13. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. - М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1957. - 286 с.

14. Усубалиев Б. Түтүн. Повесть жана аңгемелер. – Б.: Адабият, 1991 — 240 б.

15. Irving W. Legend of the Rose of the Alhambra (1832) // Американская романтическая проза. сборник / Сост. А.Н. Николюкина (на англ. и рус. яз.) - М.: - Радуга, 1984 – С. 122-149.

16. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. - Cambridge: CUP, 1970. - 204 p.

17. Twain M.The Adventures of Tom Sawyer – М.: Изд-во"Эксмо", 2012– 288 p.

УДК:338:22 (569.1)

Альмехраз Халед,
ст. преп. БГУ им. К.Карасаева

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ СИРИЙСКОГО КОНФЛИКТА

СИРИЯ ЖАҢЖАЛЫНЫН МАДАНИЙ-ТАРЫХЫЙ СЕБЕПТЕРИ

CULTURAL AND HISTORICAL REASONS OF SYRIAN CONFLICT

Аннотация: *Статья посвящена культурно-историческим причинам возникновения и эскалации современного Сирийского кризиса. Традиционно Сирия была поликонфессиональным многоэтничным государственным образованием, что наложило отпечаток на тот фактор, что в стране существует почти полутора десятков различных этноконфессиональных общин, каждая из которых имеет собственные интересы и социально-политическую нишу. Наиболее влиятельной общиной является шиитская община алавитов, к которой принадлежит президент Б. Асад. Но в различных сторонах жизни Сирии алавиты установили тесные и многогранные отношения с другими этноконфессиональными группами сирийцев. На протяжении второй половины XX в. складывается сложная система этноконфессионального баланса, которая в начале XXI в. в ходе реализации политики Б. Асада начала видоизменяться, что обострило взаимоотношения между различными религиозными и этническими группами страны. Это стало основанием наравне с распространением влияния ряда группировок политического ислама, с которыми режим Асадов традиционно боролся, для событий «Арабской весны» 2011 г. и последующей эскалации религиозно-политического конфликта в Сирии.*

Ключевые слова: *Сирия, режим Асадов, этноконфессионализм, Сирийский конфликт.*

Аннотация: *Макала Сирия кризисинин пайда болуусу жана анын күчөшүнүн маданий-тарыхый себептерин талкуулайт. Сирия көп улуттуу, ар кандай диндүү, мамлекеттик билим берүүчү расмий өлкө болгондуктан, өз кызыкчылыктарына ээ, коомдук-саясий очоктуу он бештеген түрдүү этностук жана диний жамаатту өлкөгө айланган. Алардын ичинде эң таасирдүүсү президент Б. Асадга таандык шииттердин "алавиттер" жамааты болуп саналат. Сириядагы алавиттер өлкөдөгү башка этникалык, диний топтор менен тыгыз жана көп кырдуу мамилелерди түзгөн. Ал эми XX кылымдын экинчи жарымында этно-диний баланстын татаал түзүлүшү куралып башталат. Б. Асаддын саясаты башталган XXI кылымдын башында өлкөдөгү ар кандай диний жана этникалык топтордун мамилелери ажырымга учурайт. Ушуга негиздүү саясий исламдын топтору жайылып, өз таасирин бере баштаганынан улам Асаддын режими аны менен салтуу түрдө күрөшкөн. Натыйжада Сирияда 2011-жылы "Араб жазы" башталып, диний-саясий жаңжалдын күчөшү менен коштолгон.*

Түйүндүү сөздөр*: Сирия, Асаддардын режими, этно фанаттуулук, Сирия жаңжалы.*

Annotation*: The article is dedicated to the cultural and historical reasons for the appearance and escalation of the modern Syrian crisis. Traditionally, Syria has been a polyconfessional and multi-ethnic state entity, which left mark on the fact that there are almost ten and a half dozen different ethno-confessional communities in the country, each of them have their own interests and a social and political niche. The more influential community is the Shia community of the Alawites, to which President B. Assad belongs. But in different aspects of Syria's life, the Alawites established close and multifaceted relations with other Syrian ethno-confessional groups. During the second half of the XX century. There is a complex system of ethno-confessional balance, at the*

beginning of the XXI century, in the course of implementing policy of B. Assad began to change, which aggravated the relationship between various religious and ethnic groups of the country. This became the basis on a level with the spread of the influence of a number groups of political Islam with which the Asad regime traditionally fought, for the events of the "Arab Spring" in 2011 and the subsequent escalation of the religious and political conflict in Syria.

***Keywords**: Syria , Asad's regime , ethno confessionalism, Syrian conflict*

Сирийский конфликт, раздирающий в последние годы эту ближневосточную страну, отличается многогранностью и комплексностью причин его породивших. Далеко не последнюю роль среди них занимают причины культурно-исторического плана, постепенно формировавшиеся в недрах сирийского общества на протяжении практически всего XX и начала XXI вв. Свои законченные очертания они приобрели в период режима Хафеза и Башара Асадов, оказав наряду с причинами социально-экономического характера существенное воздействие на возникновения конфликтного очага в современной Сирии.

Исторически сложилось несколько факторов культурного характера, существенно повлиявших на формирование последующее развитие противоречий в сирийском обществе в период событий Арабской весны 2011 г. и последующей гражданской войны. К важнейшим из них, по нашему мнению, можно отнести следующие:

- Конфессиональные различия внутри сирийского общества;
- Полиэтничность населения Сирии, в том числе фактор палестинских беженцев;
- Различные социальные ниши этноконфессиональных групп в различных сферах жизни страны;
- Фактор политизации ислама в течение второй половины XX вв.

С конфессиональной точки зрения современная Сирия имеет достаточно сложную структуру. Согласно существующим оценкам, доминирующей религиозной группой являются последователи суннизма, которые составляют до 74 % всего населения страны [6, 86], хотя по другим оценкам, их численность может в значительной мере ниже – порядка 60 % населения. [4, 3] Исторически представители этого течения принадлежали к ханафитскому и в меньшей мере к шафиитскому мазхабам. Сунниты преобладают на большей территории Сирии, особенно в восточной и северо-восточной частях страны, немало их также на юго-западе Сирии. Кроме того, исторически суннитские группы населения составляют значительную часть жителей крупных и средних городов, в том числе в Дамаске, Хомсе, Хаме и других.

Кроме того, в течение второй половины XX в. в Сирии постепенно возникают сравнительно немного численные группы салафитов, связанные идейно и культурно со своими единоверцами в странах Аравийского полуострова и, в первую очередь, в Саудовской Аравии. Увеличение сторонников салафитского учения постепенно увеличивается на рубеже XX и XXI вв., но достоверно оценить их численность среди сирийских суннитов не представляется возможным. Их деятельность ограничивалась преимущественно отсталыми сельскими районами и отчасти пригородами городов. [3]

Шииты по различным оценкам составляют до 16% населения Сирии. При этом шиитская община страны не составляет единого целого и представлена целям рядом исторически сложившихся течений.

Наиболее многочисленным и влиятельным шиитским течением является секта алавитов или нусайритов, численность последователей которой составляет порядка 11-14% от всего населения Сирии [8, 206; 6, 86], т.е. около 2,5 млн. чел. Хотя по другим оценкам численность алавитов в стране может достигать 20%, т.е. более 4 млн. чел. [4, 3], что не должно казаться чем-то невероятным, учитывая, что алавиты, как и представители других шиитских течений исторически часто прибегали к практике «такыя», т.е. преднамеренного сокрытия истинной конфессиональной принадлежности.

В настоящее время они составляют значительную, а местами и большую часть населения в провинциях Латакия, Тартус, Хама и Хомс. Алавиты традиционно были жителями сельской местности и небольших городов на побережье Средиземного моря, соседствуя там с представителями иных конфессиональных и этноконфессиональных групп суннитов и христиан. Но последние несколько десятилетий они активно мигрируют в крупные города Сирии, в первую очередь в Дамаск, составляя сейчас там заметные по численности и влиянию общины.

Другим относительно крупным шиитским течением в Сирии являются друзы, численность которых оценивается в 3-4% от населения страны, т.е. порядка 600-700 тыс. чел. Основная их часть проживает на юго-западе Сирии вдоль границы с Ливаном, в горном районе Джебель-эль-Друз. Небольшая часть сирийских друзов также имеется в провинции Идлиб на севере страны, а также в столице.

В небольшом количестве в Сирии проживают также небольшие группы исмаилитов и ортодоксальных шиитов-двунадесятников. Исмаилиты Сирии принадлежат к низаритской ветви, их общины имеются преимущественно в западной части страны, в том числе в Дамаске и его окрестностях. Двунадесятники очень немногочисленны, и их группы известны в столице, а также в городах и сельской местности западной части Сирии, в том числе в приграничных районах с Ливаном, с шиитами которого они исторически поддерживают тесные связи.

До событий Арабской весны и последующего вооруженного развития Сирийского конфликта в стране достаточно широко была представлена христианская община, составлявшая по различным данным 8-10 % населения [8, 206; 14, 278], т.е. порядка 1,8-2 млн. чел. Также как и мусульманская община страны, христианская также не монолитна и представлена целым спектром исторически сложившихся направлений. Большую часть сирийских христиан составляют пра-

вославные, по большей части принадлежащие к особой Антиохийской православной церкви, к которой относится немногим порядка половины христиан страны. Не менее многочисленны группы христианского населения, относящиеся к различным течениям, связанным исторически и культурно с католицизмом – это мароните, сиро-католики, греко-католики и другие. Заметное влияние в Сирии имеют монофизитские церкви – яковитская и армянская григорианская. Имеется также небольшое количество последователей протестантизма, появившегося в Сирии преимущественно в течение XX в. [14, 278-280]

Из других религиозных течений до эскалации Сирийского кризиса имелась сравнительно небольшая община курдов-езидов (до 80 тыс. чел.), расселявшаяся на северо-востоке страны. Но по большей части это были сравнительно недавние мигранты с территории соседней Турции.

На протяжении существования в Сирии баасистского режима Асадов ограничивался переход граждан из одной религии в другую. При этом полностью был запрещено принятие иных религиозных доктрин мусульманами страны, но в то же время не запрещалось обращение христиан и езидов в ислам. Поэтому данные ограничительные меры способствовали сохранению определенного исторического баланса между важнейшими конфессиями в Сирии, не претерпевшего существенных изменений в конце XX – начале XXI вв. Этому во многом способствовал также фактор того, что в случае перехода в иную конфессию человек практически лишался поддержки своей семьи, рода и племени, что также существенно сдерживало значительную смену религиозной принадлежности сирийцами. Кроме того, ряд религиозных течений крайнего шиитского толка – алавиты, друзы и исмаилиты – не предполагает прозелитизма как такового. Поэтому конфессиональный баланс исторически играл значительную роль в жизни сирийцев в условиях традиционных взаимосвязей и поддержки в рамках своей конфессиональной группы.

Помимо конфессиональных различий большое значение исторически сложившаяся полиэтничность Сирии. Основную часть населения современной Сирии составляют арабы, к которым относится порядка 85% жителей страны. Подавляющее большинство – это сирийские арабы, имеющие собственное самосознание и использующие в быту так называемый сиро-арамейский диалект арабского языка. Но также в стране исторически проживает значительное количество палестинских арабов (до 3 % или порядка 500-600 тыс. чел.), мигрировавших сюда в течение второй половины XX в. по мере обострения палестино-израильского конфликта [8, 206]. Имеется в Сирии и небольшое количество выходцев из соседнего Ливана, которые, впрочем, ни культурно, ни лингвистически не выделяются из основной массы арабов-сирийцев. В то время как значительная часть палестинцев полностью все еще не интегрировалась в сирийское арабское сообщество. В начале 2000-х годов в Сирию хлынул поток беженцев из соседнего Ирака, численность которых достигала примерно 2 млн. чел. [7, 322], оставшихся в Сирии вплоть до эскалации конфликта в 2011-2012 гг.

Второй по численности этнической группой населения современной Сирии являются курды, которые относительно компактно расселяются преимущественно на северо-востоке страны. Численность курдов в Сирии по различным данным оценивается в 10-15 % от всего населения страны (т.е. не менее 2,5 млн. чел.). Причем, рост их количества в Сирии в последние несколько десятилетий во многом связывается не только с естественным приростом, но и также за счет значительного наплыва мигрантов из соседней Турции. [5, 172]

Достаточно заметное место в этнической структуре населения Сирии занимают сирийские туркмены или туркманы, численность которых оценивается в 100-200 тыс. Они относительно компактно исторически проживают на северо-западе страны, в значительной мере вдоль границы с Турцией.

Из других этнических групп в Сирии представлены небольшие общины армян и так называемых черкесов. Под последними понимаются потомки мухаджиров с территории Северного Кавказа во второй половине XIX – начале XX вв. Несмотря на заметную степень ассимиляции с сирийскими арабами, черкесы и армяне вполне отчетливо сохраняют самосознание и отчасти язык.

Однако не только сложная этническая структура населения Сирии продолжает оказывать заметное влияние на развитие социокультурных процессов в стране. Как было показано выше, не меньше, а даже в значительной степени больше сирийцы дефрагментированы в религиозном отношении. По данным признакам сирийское общество исторически подразделяется на ряд территориальных, этноконфессиональных общин, каждая из которых имеет собственные культурные традиции и интересы. Поэтому население современной Сирии в значительной степени отличается мозаичностью, усложняемой также тем, что нередки случаи чересполосного проживания различных данных этноконфессиональных групп сирийцев, что особенно ярко заметно в городах, которые исторически подразделяются на кварталы в зависимости от принадлежности к ним.

Поэтому рассматривать Сирийский конфликт исключительно в плоскости противостояния шиитов и суннитов было бы не совсем верно. Здесь задействованы более сложные этноконфессиональные и культурные механизмы, истоки которых лежат в историческом прошлом страны, что заставляет рассматривать этот конфликт в более широком спектре конфессиональных, этнических и культурных противоречий.

Постепенное и нарастающее нарушение этноконфессионального баланса в течение второй половины XX – начала XXI вв. в Сирии порождало латентные конфликты между различными этнорелигиозными общинами, населяющими страну. Особенно заметно это стало происходить в период правления Х. Асада и отчасти его преемника – Б. Асада. Подобные противоречия накапливались в сирийском обществе и фактически не находили действенного решения со стороны политического руководства страны, порой только усугублявшего их. Поэтому вкупе с неразрешенными режимом Асадов социально-экономическими и политическими причинами, они выливаются в один из

заметных факторов событий Арабской весны 2011 г. и последующей кровопролитной гражданской войны.

Также следует отметить, что вплоть до настоящего времени среди арабского большинства Сирии вплоть до настоящего времени, вне зависимости от религиозной принадлежности, в значительной мере сохраняется племенное деление. Поэтому сохранение семейно-клановых взаимоотношений и их большое значение в жизни сирийцев продолжает оказывать большое влияние и на их политическую ориентацию. [2, 47] Так, значительная часть кланов суннитских политиков – ближайших сторонников и сподвижников Б. Асада и ранее его отца, поддержала его и сохранила верность правящему режиму, стремясь сохранить свое привилегированное положение в политической жизни страны. Таким образом, это показало, что корпоративные семейно-клановые интересы во многих случаях оказались важнее конфессиональных. Хотя не будет также преувеличением отметить, что все же значительная часть суннитских политиков и их родственники перешли еще в начальный период Сирийского кризиса на сторону оппозиции.

Поэтому возникновение и экскалацию Сирийского конфликта следует рассматривать не только в разрезе политических и социально-экономических причин, а также в результате накопления и глубинной эволюции культурно-исторических причин, выражающихся, прежде всего, в сильнейшей фрагментированной сирийского общества по этноконфессиональному признаку.

Исторически различные этноконфессиональные группы сирийского общества накануне событий Арабской весны и последующей за ними гражданской войны фактически занимали различные ниши в политической и экономической сферах Сирии. Традиционно мусульманская часть населения страны занимает доминирующее положение в политической сфере жизни общества. Так, согласно конституции страны только мусульманин может стать президентом Сирии. Впрочем, в ней не оговорено также, к какому именно течению ислама, представленному в стране, должен принадлежать президент. [1, с. 20] Так, нынешний глава государства Б. Асад и значительная часть его ближайшего окружения принадлежит к крайней шиитской секте алавитов.

Во второй половине XX в. в Сирии постепенно складывается очень специфический этноконфессиональный баланс между различными религиозными общинами и важнейшими народами страны. Фактически каждая этноконфессиональная группа заняла собственную нишу в политической и социально-экономической жизни страны. Алавиты после прихода и утверждения власти Х. Асада в 1970 г. постепенно занимают главенствующее место в политической жизни страны. Но при этом сирийский лидер старался создать очень своеобразную систему баланса между различными этническими и религиозными группировками, получившими различный уровень представленности в государственных властных структурах. Алавиты в первую очередь утвердились не только в рядах высшего руководства страны, но и также в армии и спецслужбах, где они составили большинство и, таким образом, обеспечивали стабильной режима Асадов в Сирии. Как отмечает по этому поводу А.В. Сарабьев, «единственной, пусть и важной привилегией рядовых алавитов была гарантия занятости в госсекторе, которая достигала временами 80%» [12, 148], поэтому значительная их часть была заинтересована в поддержке режима Асадов. Не случайно, что еще в начале 2000-х годов именно алавиты составляли до 60-70% офицерского состава [5, 157-158; 4, 2, 3]. При этом алавиты в органах государственного управления были представлены только примерно 30%, значительную часть здесь составляли поддерживающие их сунниты и представители других этноконфессиональных групп. В частности, христиане, исмаилиты, друзы и ортодоксальные шииты традиционно сотрудничали и поддерживали главенство алавитов в политической системе Сирии, поскольку рассматривали его как определенную гарантию сохранения своего статуса и представленности собственных интересов, что отчасти подогревалось опасениями их изменения и возможного игнорирования в случае изменения подобного баланса и перехода абсолютной власти к суннитскому большинству. Представители данных этноконфессиональных общин занимали при режиме Асадов заметные политические и отчасти экономические позиции в государстве.

Поэтому вплоть до прихода к власти Б. Асада в 2000 г. происходило только частичное сращивание суннитского большинства с алавитами в сфере государственной власти и внутрипартийного сотрудничества. Преимущественно это были выходцы из городской среды и в меньшей мере – уроженцы сельских районов страны, выдвижение которых зачастую происходило за счет военной службы и последующей карьеры в рядах сирийской армии. Гораздо более широкое сотрудничество между суннитским большинством и алавитстким меньшинством наметилось в экономической сфере, где исторически более всего доминировали именно сунниты – выходцы из крупнейших сирийских городов, где они традиционно были вовлечены в торговлю и производство. Как справедливо отмечает В.М. Ахмедов, «суннитская буржуазия стремилась к более тесному партнерству с алавитской властью. Суннитским бизнесменам была необходима поддержка влиятельных алавитских генералов и парт. госаппаратчиков». [2, 60-61] Поэтому вполне закономерно, что постепенно при Х. Асаде происходит сращивание суннитских и алавитских деловых кругов, причем, не только в сфере бизнеса, но и на уровне семейно-брачных связей. [12, с. 129] И, как следствие, происходит последующее постепенное, более глубокое проникновение суннитов в систему государственного управления Сирии.

Ситуация сотрудничества между суннитами и алавитами в экономической сфере начинает постепенно меняться в период экономических реформ Б. Асада в 2000-х годах. Примечательно, что в ходе их реализации более всего инфраструктурные проекты, в том числе с широким привлечением иностранных инвестиций, привлекались в средиземноморские провинции Сирии, где исторически преобладали члены секты алавитов. Это фактически способствовало расширению интересов в области экономики заметной части алавитской политической верхушки и последующее активное, и подчас агрессивное, продвижение

их интересов, что затрагивало и частично изменяло баланс между различными этноконфессиональными группировками в этой сфере. Это вполне закономерно вызывало скрытое недовольство суннитской бизнес-элиты.

Другие шиитские группировки занимали неоднозначные позиции по отношению к доминированию алавитов в политической жизни страны. Так, исмаилиты и ортодоксальные шииты-двунадесятники старались активно сотрудничать с ними, поддерживая также сирийскую региональную внешнюю политику. В частности, это ярко проявлялось в период ливанских кризисов, когда режим Асадов поддерживал тесные отношения с ливанскими шиитами, в том числе в поддержке «Хизбаллы». [9, 79-80] Показательно также политическое взаимодействие сирийского режима с друзами, которые хотя и способствовали на начальных этапах становлению баасистской власти в стране, затем после прихода к власти Х. Асада несколько дистанцировались от алавитсткой верхушки и наиболее активно сотрудничали с руководством Сирии период гражданской войны и периода оккупации сирийскими властями соседнего Ливана, где также имеется крупная община друзов. [11] Поэтому, несмотря на общую принадлежность к шиизму, алавитская верхушка не спешила интегрировать другие его течения, представленные в стране, в политическую структуру Сирии, стараясь сохранить свое определенное первенство в ней.

Не менее противоречивым было сотрудничество алавитов в христианскими общинами страны. Их участие в политических процессах несколько ограничивалось. К примеру: в конституции страны прямо указывалось, что президентом Сирии может быть только мусульманин, хотя корректно не отмечалось, к какой конфессиональной группе ислама он должен принадлежать. Тем самым христианам указывалось на их зависимое от мусульманского большинства, в данном случае, от алавитов, положение, что вполне укладывалось в форму взаимодействия патрона и клиента, что в целом также диктовалось историческим прошлым Сирии и вполне устраивало христианское меньшинство. Как говорилось выше, они видели в режиме, где доминировали алавиты во главе с Асадами, определенный залог их безопасности и стабильного положения. Поэтому значительная часть христианского населения в городах принадлежала к интеллигенции и в меньшей мере к мелкому предпринимательству, и только отчасти рекрутировалась в среду чиновничества. Подобное положение было связано с тем, что еще со времен французской колониальной администрации был создан ряд христианских учебных заведений европейского образца, который обеспечивал доступ к современному светскому образованию. Этот фактор во многом позволял занять выходцам из христианской среды заметное положение в интеллектуальной, образовательной и культурной сферах жизни сирийского общества.

Различные христианские общины в Сирии в различной степени сотрудничали с алавитами в политической сфере. Более тесные взаимосвязи устанавливаются с общинами католического исповедания, особенно с маронитами. Это не было случайностью, поскольку в период ливанских кризисов сирийское руководство наряду с друзами поддерживало в этой стране маронитские политические силы. [9, 80] Остальные христианские течения Сирии также в целом были лояльны режиму Асадов, обеспечивавшему ограниченный доступ к государственной и военной власти на основе созданной ими и поддерживаемой ими системе этноконфессионального баланса.

В целом же до событий Арабской весны 2011 года и последующего начала гражданской войны режим Асада декларировалась относительная свобода вероисповедания, но вместе с тем, режим следил, чтобы религиозная деятельность не перетекала в политическую. Поэтому вполне закономерно, что на практически всем протяжении существования режима Асадов преследовались сторонники политического ислама. Особенную борьбу он вел с организацией «Братья-мусульмане», активно действовавшей в районах проживания суннитского населения. Данная организация была запрещена законом, и принадлежность к ней каралась суровыми тюремными сроками. Впрочем, подобные жесткие меры были продиктованы глубоким оппозиционным настроем «Братьев-мусульман», неоднократно выливавшееся в вооруженные мятежи и столкновения со сторонниками режима Асадов [7, 239-248]. Наиболее крупными и трагичными были событий в Хаме в 1982 и в Хомсе в 1983 годах, повлекшие значительное количество жертв среди мирного населения. [8, 209-211] Поэтому вполне закономерно официальные власти Сирии запрещали и всяческие ограничивали деятельность организаций и течений, ставящих своей целью переформатировать политическое пространство страны. Это также касалось и салафитов, создавших ряд небольших организаций, которые пропагандировали их идеи среди беднейших слоев суннитского населения как в сельской местности, так отчасти и в городах на протяжении последних нескольких десятилетий. Особенно данная пропаганда со стороны салафитских организаций усиливается в период экономических реформ Б. Асада в 2000-х годах, когда из-за их перекосов происходит дальнейшее обеднение жителей сельских районов суннитского востока и пригородов на западе страны. Поэтому идеи политического переформатирования на религиозной основе Сирии в пользу доминирования суннитского большинства находят благодатную почву среди социально неудовлетворенных слоев суннитского населения. [13, 10-11]

И, несмотря на то, что Б. Асад попытался провести реформы и пойти на встречу суннитскому населению страны, отчасти осознавая его неудовлетворенность во многих сферах жизни. Что выражалось в протестные настроения в его среде, а также ползущем распространении влияния учений политического ислама, поддерживаемых из-за рубежа «Братьями-мусульманами» и салафитским течением из стран персидского залива. Стараясь остановить данные процессы, сирийский режим пошел на ряд уступок исламистам. [7, 319-321]

Другими нерешенными проблемами культурно-исторического характера в Сирии накануне Арабской весны и гражданской войны были нерешенные этнические проблемы. В первую очередь это было

связано с политикой арабизации, проводимой режимом Асадов по отношению к крупнейшим этническим меньшинствам страны. Это проявлялось в том, что согласно конституции Сирии единственным государственным языком считался арабский, что существенно ограничивало использование национальных языков меньшинств, низводя их до уровня языков домашнего общения. Это также исключало возможность получения образования, даже школьного, на родном языке и возможности выдвижения в сирийском обществе без соответствующего владения государственным языком. Этот же фактор усиливал процессы ассимиляции арабским большинством этнических меньшинств страны. К примеру, в течение XX века подобная политика со стороны, активно применяемая режимом Асадов, привела к заметной арабизации части сирийских туркменов (туркманов), особенно живущих в равнинной части и непосредственном контакте с арабоязычным окружением. Сложилась прослойка также прослойка достаточно сильно арабизированных курдов в сирийских городах, которые, будучи оторваны от своего основного этнического ареала, быстро подвергаются аккультурации. Но именно среди этих двух этнических групп зрело скрытое недовольство своим положением и частичной дискриминацией со стороны правящего режима на национальном уровне.

Особенно ярко это проявляется у курдского населения Сирии, которое так или иначе было вовлечено в борьбу за свои политические и культурные права в соседних странах. Это связано еще и с тем, что на территории Сирии нашли убежище многочисленные беженцы из соседней Турции и, в меньшей мере, из Ирака. Еще в 1960-х годах почти 20% курдского населения Сирии было отказано в гражданстве, поскольку они, являясь беженцами, не рассматривались в качестве граждан страны. Оказавшись в такой ситуации, курды неоднократно выступали против этого. Особенно усилились их выступления в период Арабской весны в 2011 году, поэтому режим Б. Асада вынужден был также пойти здесь на ряд уступок, как в политической, так и социально-экономической сферах. В частности, более 300 тыс. курдов наконец было предоставлено сирийское гражданство. [5, с. 121]

Курды, являясь по конфессиональной принадлежности преимущественно суннитами, как правило, в значительной мере дистанцируются от арабов-суннитов, так как в этом отношении этнические чувства практически всегда превалируют над религиозными. Поэтому в последующих событиях Сирийского конфликта они занимают самостоятельную позицию, направленную как минимум на значительную культурную автономию, большее участие в принятии политических решений и перераспределении доходов от добычи нефти на северо-востоке страны. [5, с. 171]

Заметную проблему для сирийского режима во главе с Б. Асадом к настоящему времени составила этническая группа туркманов (сирийских туркмен), компактно занимающая северные и северо-западные провинции Сирии, вдоль границы с Турцией. Учитывая крайне близкое языковое и этническое родство с турками, было совершенно неслучайным, ориентация их значительной части, особенно в горных районах, слабо контролируемых Дамаском, на соседнюю Турцию, которая на протяжении практически всей второй половины XX и начала XXI вв. выступает геополитическим и идеологическим противником Сирии на Ближнем Востоке. Это соседнее государство уже в течение последних десятилетий активизировало свое влияние в приграничных районах Сирии, занимаемых туркманами. Однако не только связи с Турцией, стремящейся втянуть туркманов в сферу своего культурного и идейного влияния, подтолкнуло их занять собственную позицию в Сирийском конфликте, поддержав умеренные суннитские группировки, противостоявшие режиму Б. Асада.

Причины, на наш взгляд, кроются несколько глубже и, в первую очередь, в последовательной политике арабизации сирийских туркманов, проводимой сирийской властью, в том числе режимом Асадов. Это порождало глухое недовольство в среде этой этнической группы, что вылилось в открытое противодействие режиму Б. Асада в период 2011-2016 гг. и их практически открытую ориентацию на Турцию, призывавшую на первых порах свержению режима Б. Асада. Последующее изменение позиции Р.Т. Эрдогана по сирийскому вопросу в контексте взаимодействия с Россией и Ираном привело к фактическому отказу со стороны Турции поддерживать туркманов, что в свою очередь помогло установлению контроля официального Дамаска на территориях их проживания при взаимодействии с турецкой стороной.

Итак, эскалация Сирийского кризиса после Арабской весны 2011 г. вызвала еще большую дефрагментацию сирийского общества по этноконфессиональному признаку. Происходит дальнейшее изменение взаимоотношений между этнорелигиозными группами, фактически происходит перегруппировка их союзов, что было продиктовано резкой перегруппировкой их интересов и видения будущего Сирии уже на начальном этапе гражданской войны, внешне выразившееся в опредленные полтические и отчасти религиозные лозунги, выдвигаемые различными политическими силами, обозначившимися в начале Сирийского конфликта.

Уже самом его начале в 2011-2012 гг. оформляется несколько полюсов объединения различных этноконфессиональных групп. Значительная часть шиитских сообществ объединяется вокруг алавитов, к которым фактически примкнули общины ортодоксальных шиитов-двунадесятников. В то время как часть шиитских течений страны постаралась фактически отстраниться от слишком активного участия в гражданской войне, заняв самостоятельную позицию – это шиитские группы друзов и исмаилитов, составляющие, впрочем, сравнительно небольшую часть сирийских шиитов. Но в то же время они остались, в целом, лояльны режиму Б. Асада. Подобная, вынужденная концентрация шиитских общин Сирии вокруг алавитов перед угрозой со стороны наиболее радикализированной части суннитов была вполне закономерной и позволила забыть на какое-то время старые противоречия между ними. Этим также продиктована поддержка сирийского режима со стороны ливанской «Хизбаллы». [12, 143]

Поддержала руководство Б. Асада и умеренная часть суннитов, придерживающихся традиционных для этого региона ханафитского и в меньшей мере ша-

фиитского мазхабов, поскольку связана давними экономическими и политическими связями интересами, с семьей Асадов и его ближайшего алавитского окружения. Примыкает к данному союзу большая часть шиитов, отчасти умеренные сунниты и подавляющее большинство сирийских христиан, которые, как было показано выше, не представляют в то же время какого-то монолитного объединения. [12, 145] Так, если ряд христианских общин традиционно сотрудничали и были союзниками руководства Сирии по ливанскому конфликту вплоть до «Кедровой революции», маронитыв частности [7, 309], то большая часть христианских течений вынужденно сотрудничает с режимом Б. Асада и олицетворяющими его этноконфессиональными группами исключительно в интересах выживания и сохранения своей представленности в различных сферах жизни страны. Это связано также с тем, что значительная часть исламистских организаций, ведущих вооруженную борьбу против официальной власти в Сирии, занимает крайне жесткую позицию по отношению к христианам как таковым и нередко прибегают к суровым репрессиям против христианского населения. Поэтому в глазах значительной части сирийских христиан режим Б. Асада ассоциируется с той относительной стабильностью и спокойствием в конфессиональном плане, которая наблюдалась в стране до событий гражданской войны. [10, 20; 12, 153-154]

Другой существенный политический полюс Сирийского конфликта в конфессиональном отношении представлен суннитской частью сирийского общества, которая в значительной степени пронизана идеями политического ислама, распространявшимися на протяжении нескольких десятилетий не только «Братьями-мусульманами», но и салафитскими группами, поддерживаемых идейно из аравийских монархий Персидского залива. [12, 138] Поэтому, не представляя идейно единого целого, значительная часть суннитской общины, противостоящая режиму Б. Асада, оказалась в условиях Сирийского конфликта презентована целым комплексом различных политических организаций, пропагандирующим в разной степени выраженности идеи от радикального суннитского государства до демократического государства. [3] Но определенным заметным явлением является то, что уделяется заметное внимание роли ислама – суннизма – в политической и социокультурной жизни. Поэтому идейное противостояние шиитскому меньшинству, которое ассоциируется с режимом Б. Асада, со стороны наиболее радикализованной части сирийских суннитов все же достаточно хорошо заметно, что и позволяет рассматривать Сирийский кризис как религиозно-политический конфликт также с элементами этнического противостояния.

По этим причинам, как и затяжной конфликт в соседнем Ливане, Сирийский кризис направлен на изменение политического баланса и представительства в системе управления страной между различными этноконфессиональными группами сирийского общества.

И в этом отношении режим Б. Асада в процессе гражданской войны пошел на ряд заметных уступок. Сирийскому руководству удалось не только еще более консолидировать союз между алавитами, другими шиитскими, христианскими и умеренными суннитскими группами, но и также постепенно пойти навстречу с рядом суннитских локальных общин, ранее поддерживавших умеренную сирийскую оппозицию. Это ярко проявилось в умиротворении в течение 2016 года значительной части страны, где была объявлена амнистия тем политическим силам, которые согласились сложить оружие и сотрудничать с сирийскими властями. Только преимущественно сторонники радикальных исламистских групп и течений отказались принять участие в данном процессе, что маркирует наиболее непримиримую часть суннитской общины Сирии, подверженную влиянию радикальных взглядов политического ислама – ИГИЛ, «Джабхат ан-Нусра» и ряд более мелких, получающих идейную и финансовую подпитку из-за рубежа.

Поэтому, на наш взгляд, режиму Б. Асада и поддерживающим его алавитским группировкам, устоявшему в ходе гражданской войны, придется пойти на значительное переформатирование баланса между различными этноконфессиональными группами Сирии. Так как только при этом условии Б. Асаду и его окружению удастся сохранить в ближайшем будущем власть и контроль над страной.

Литература

1. Александров А.И. Политика Сирии: долговременная стабильность или затянувшаяся неопределенность? // Арабский мир в конце XX века. -М.: РАН, 1996.

2. Ахмедов В.М. Сирия при Башаре Асаде. Региональный опыт модернизации в условиях внешней нестабильности. -М.: ИА РАН, 2005.

3. Ахмедов В.М. Салафиты в условиях вооруженного восстания в Сирии // Институт Ближнего Востока. 2014. [режим доступа]: http://www.iimes.ru/?p=22037

4. Ахмедов В.М. Роль конфессионального фактора в сирийском урегулировании. Часть1. 2017. [режим доступа]: http://www.iimes.ru/?p=33114; Часть 2. 2017. [режим доступа]: http://www.iimes.ru/?p=33137; Часть 3. 2017. [режим доступа]: http://www.iimes.ru/?p=33188

5. Исаев Л.М., Шишкина А.Р. Сирия и Йемен: Неоконченные революции.- М.: «ЛИБРОКОМ», 2012.

6. Лаумулин М.Т. «Арабская весна» 2011 года: социально-политические изменения на Арабском Востоке и их международные последствия. -Алматы: КИСИ, 2011.

7. Пир-Будагова Э.П. История Сирии. XX век. -М.: ИВ РАН, 2015.

8. Поляков К.И., Хасянов А.Ж. Проблема стабильности Сирии в XXI в. // Ближний Восток и современность. Вып.9.- М., 2000.

9. Рассадин П.А. Этноконфессиональные процессы и международные отношения на современном Арабском Востоке // Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение. 2009. № 13.

10.Рассадин П.А. Политический ислам и религиозные меньшинства на Арабском Востоке // Азия и Африка сегодня. 2009. № 9.

11.Рассадин П.А. Конфессиональные меньшинства в общественно-политической жизни Сирии и Ливана. Автореф. дисс. канд. ист. наук. -М., 2011.

12.Сарабьев А.В. Вопросы межконфессиональных отношений в Сирии // Религия и общество на Востоке. Вып. 1. -М.: ИВ РАН, 2017.

13.Butter D. Syria's Economy: Picking up the Pieces. The Royal Institute of International Affairs. June. London, 2015.

14.The Encyclopedia of Christianity. Vol. 5. Leiden, Erdmans-Brill, 2008.

УДК:811.512.154:811.581

Акыйкатова А. А.,
К.Карасаев атн. БГУнун аспиранты
aychudunya@mail.ru

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ “ДҮҢ” СӨЗҮНҮН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ

HISTORY OF THE WORD "IN BULK " IN THE KYRGYZ LANGUAGE

吉尔吉斯语（趸）词语的来历

Аннотация: *Күндөлүк колдонуп жүргөн сөздөр араб, түрк, орус тилдерден эле эмес алыскы тибет тил группасындагы [汉藏语系hànzàng yǔxì] кытай тилинен дагы кирген сөздөр бар. Кытай тилинен кирген сөздөр чай, манты, ашлампу, лаазы, лаңман, мампар, пунтуза, саңза өңдүү тамак – аш сөздөрү эле эмес, соода сатыкка байланыштуу сөздөр дагы кыргыз тилинин лексикасына кирген. Ооз эки айтылышында кыргыз тилиндеги эле сөзгө окшогону менен, бирок келип чыгышы кытай сөзү болгон бул сөздөрдү изилдөөгө алуу актуалдуу жана өтө оор иш болуп саналат.*

Түйүндүү сөздөр*: Дүң [趸dǔn], кытай тили, кыргыз тили,* 趸买 [dǔn mǎi] *дүң сатып алуу.*

Abstract: *The worlds which are used in everyday life were borrowed not only from Arabian, Turkish, Russian languages but also from Chinese language which belongs to Tibetan language groups. The words which entered into the Kyrgyz language from the Chinese language are not only words connected with food, like: чай(tea), манты (manty), ашлампу (ashlampu), лаазы (laazi), ланман (lanman), пунтуза (puntuza), санза(sanza) but also words connected with trade. In the Kyrgyz language they are assimilated that it's difficult to identify the etymology of those words, therefore study of such words are both topical and difficult.*

Key Words: *In bulk [趸dǔn], Chinese language, Kyrgyz language, buy wholesale* 趸买 [dǔn mǎi].

摘要:世界每一种语言或多或少都会有外来词汇，在吉尔吉斯斯坦日常生活用语中的有些词不仅仅是借鉴了阿拉伯语，土耳其语，俄罗斯语，有的词也是向汉语借鉴的。从汉语中借来的词不仅是与食物 （茶，馒头，辣子）有关的词，有的词也与贸易有关，这些词也渐渐成为吉尔吉斯语中不可或缺的部分。如今研究汉语外来语对于吉尔吉斯语的语言发展也至关重要。

关键词：趸，汉语，吉尔吉斯语，趸卖

Кыргыз эли узак кылымдарга созулган тарыхта көптөгөн башка элдер менен карым-катнашта болуп келген. Андай байланыштар жалаң гана элдин турмуш тиричилигине, жашоо ыңгайына, үрп-адаттарына, руханий көз караштарына таасир тийгизбестен, анын тилине да из калтырганын көрөбүз. Ал эң алды менен негизинен, тилдин ийкемдүү жана дайыма толукталып, өзгөрүп турма бөлүгүнө - лексикасында сакталып калган. [1.5-б.] Күнүбүздө колдонуп жүргөн сөздөр араб, түрк, орус тилдерден эле эмес алыскы тибет тил группасындагы [汉藏语系hànzàng yǔxì] кытай тилинен дагы кирген сөздөр бар. Кытай тилинен кирген сөздөр *чай, манты, ашлампу, лаазы, лаңман, мампар, пунтуза, саңза* өңдүү тамак – аш сөздөрү эле эмес, соода сатыкка байланыштуу сөздөр дагы кыргыз тилинин лексикасына кирген. Ооз эки айтылышында кыргыз тилиндеги эле сөзгө окшогону менен, бирок келип чыгышы кытай сөзү болгон бул сөздөрдү изилдөөгө алуу актуалдуу жана өтө оор иш болуп саналат. Анткени кытай тилинен кирген сөздөр түздөн- түз эле тилибизге кирбестен кандайдыр фонетикалык өзгөрүүгө учурап, бирок маниси так сакталып калган же болбосо байыркы кытай тилиндеги сөздөр болуп азыркы кытай тилинде колдонуудан чыгып калган сөздөр болуп саналат. Ал эми ушул макалада кытай тилинен кыргыз тилине кирген, соода сатыкта кеңири колдонулган “*дүң*” сөзү тууралуу сөз болмокчу.

Дүң (кыт, дун) “чогуу, бүт бойдон” деген маанини билдирет. Дүң соода, дүң баа, дүң түшүм) – сөзү кытай тилинен кирген сөз деп Х. К. Карасаев “Өздөштүрүлгөн сөздөр” китебинде жазып калтырган [1.100-б.]. Чындыгында эле “*дүң*” сөзү кытай тилинен киргенби?

Деги эле Кытай тилинде ушундай сөз болуп - болгондугун тактоо керек деген маселе жаралат.

1. Кыргыз тилинде "дүң" сөзүнүн түшүндүрмөсү:

1). Дүң - I. зат. атак, данк, дуу болуп тараган даназа деген мааниде колдонулат. Мисалы: *Алыскы элге дүң кылган, Ашың менен жерге кир* (Токтогул). *Кедейкандын хандыгы, Уруулуугу элге дүң болду*. ("Кедейкан") *Калайыктын баарысын, Дүңүм менен басамын* ("Манас").

2. зат. Жалпы, бүт бойдон, чогуу, бүткүл деген мааниде кеңири колдонулат. Мисалы: *Дүң соода, дүң түшүм. Дүң букара көрбөдү, Дүнүйөнүн жыргалын* (Токтогул). *Дүң эсепке киргенде үч жыл ичинде аары чарбачылыгына жумшалган каражат жүз миң сомдон ашып кетти* ("Чалкан"). [2.405-б]

3. туур. Кандайдыр бир оор нерсенин салмагы тийгендегидей дүңк эткен дабышты билдирүүдө колдонулат. *Дүң дей түштү*. [3.99-б.]

2) Дүң- Оптовый; нареч. дүң соода-оптовая торговля; дүң баа - оптовая цена; дүңүнөн сат-продать оптом; дүңүнөн сатып ал-купить оптом. [4.203-б]

Кытай тилинде дүң "趸" [dǔn] сөзүнүн түшүндүрмөсү:

1) "趸" [dǔn] *дүң* - общим числом, оптом, всей партией; оптовый.

2) Кытай тилинде дүң [趸dǔn] сөзү байыркы кытай тилиндеги сөз. Бүгүнкү күндө дүң [趸dǔ] сөзү колдонуудан чыгып, дүң [趸dǔn]– сөзүнүн ордуна мааниле ш болгон [批发pīfā] сөзү колдонулуп дүң [趸dǔn] сөзү кээ бир аймактарда жергиликтүү диалекти катары колдонулуп калган.

2. Дүң сөзү башка тилдерде колдонулушу:

Түрк тилинде: 1. Şöhret,nam, ün . 2. hepsi,tamami. Toptan, büyük ölcude-чоң өлчөмдө маанисинде колдонулат.

Toptan gida- дүң азык

Toptan fiyati-дүң баа

Toptan ticaret- дүң соода сөз айкаштары менен колдонулат. [5.844-б]

Өзбек тилинде: дүң- күтара, улгуржи; дүң соода-улгуржи савдо деп колдонулат. [6.274-б]

3. Кыргыз тилинде "дүң" түшүнүгүнө жакын маанидеги сөздөр:

1- маанисинде: атак, даңк, дуу болуу.

2- маанисинде: *жалпы, бүт бойдон, чогу,бүткүл.*

1. Атак: Даңк. Атак – эмгекте. Биз атакты ошону менен гана чыгарабыз (Сыдыкбеков). Атагың чыкты белгилүү, Кыргыз элден Токтогул (Барпы). [2.143-б.]

Даңк: Абдан белгилүү болуп, урматталган даңаза, көпчүлүккө таанылган кадыр барк, ардакталган атак. *Баатырдын даңкын алыстан үк, жанына барсаң бир киши* (макал). *Эң эле жакшы чабан деп, Элимен өчпөс даңк алдым* (Осмонкул). [7.363-б.]

Дуу болуу: Кеп болуп кеткен, кеңири таралган ар кандай сөз, кабар. *Неси болсо да Манапбайдын бул жоругу эл арасында дуу* (Сыдыкбеков). *Айкелдүү Кыяз сойду деп, Катын менен баласын, Олжо кылып койду деп, Калың элге дуу болду* ("Манас"). [2.400-б.]

2- мааниси: Жалпы: Бүт, бүткүл, баары, жапырт, чогуусу менен, бардыгы, текши. *Жаасын тартар мергени , Жалпы кантип келгени* ("Манас"). *Жалпы аттанып кырк баатыр, Жабыла кирди камынып* ("Эр Табылды"). [2.440-б.]

Бүткүл: Бардык, жалпы баары, бүт бардыгы, бүт бойдон. *Амалын бүткүл үйрөндүм. Ажытын билдим дүйнөнүн* ("Манас"). *Акунжан бүткүл ички сырын төкту* (Байтемиров). [2.318-б.]

Чогу: Бүт бойдон, жапырт. *Чоң ылама балбаны. Чоң Жолойдой калмагы, Чогу кирди абылып* ("Манас"). [2.660-б.]

Бүт: Толугу менен, бүткүл, бардыгы чогу. *Кырк жигит түгөл бүт болду* ("Эр Табылды"). *О, кубанчым, Дүрдана, Бүт дүйнөдө сен гана* (Токомбаев). [2.317-б.]

Кытай тилинде дүң "趸" [dǔn] сөзүнө жакын маанидеги сөздөр:

批发[pīfā] - дүң

整批 [zhěng pī] – дүң

整批买进[zhěng pī mǎi jìn] - дүңүнөн сатып алуу же сатуу

4. Кыргыз тилинде энциклопедиялык маалымат:

"Манас" эпосунда "дүң" сөзүнүн "Атак, даңк, даңаза, дуу-дуу болуп кеңири тарап кеткен кабар" өндүү биринчи маанисинде колдонулат. Мисалы: *Деңиздей терең, тоодой зор, Дүңүнөн жоосу калтарган* (" Семетей"). *Олжосун мына алдык деп, Калайыкка дүң кылгып* ("Сейтек"). [8.99-б.]

Кытай тилинде дүң "趸" [dǔn] сөзү катышкан энциклопедиялык маалымат:

沙汀Shātīng（1904—1992）аттуу жазуучунун《医生》"Yīshēng" деген чыгармасында мындай деп айтылат: "Ал басып бара жатып бир жагынан бардык көңүлү менен жолдун эки тарабын карап бара жатты, бирок ал жолдун бир тарабындагы жерге жайылган тузду байкаган жок, бир гана бир канча дүкөндөрдө 3-5 кл кристалл тузун коюп коюшуп, калган көп санын катып коюшкан. Бул жерде "көп" деген сөздүн мааниси "дүң" деген сөздүн маанисин б.а, 整批[zhěng pī] 整数 [zhěngshù] "дүң, көп сандагы, көп" деген маанини билдирген.

Кытай элинин белгилүү адабиятчысы Хú xìngyè дин 徐兴业(1917-1990) "Jīn'ōu quē" 《金瓯缺》 чыгармасында мындай деп айтылат "Бир эле маалда соодалашып бошобой жатты, бардык товарды дүң сатып алып чекенелеп сатуу бул сооданын иши."

5. Кыргыз тилинде "дүң" сөзү катышкан тилдик бирдиктер:

а) Сөз айкаштары:

Дүң (чогу, жалпы)

Дүң азык

Дүң баа- Өндүрүлгөн нерсенин дүңүнөн сатуу жана сатып алуу баасы.

Дүң киреше (экон.)

Дүң пайда (экон.)

Дүң соода

Дүң соода ортомчул фирмасы

Дүң түшүм

Дүңүнөн алуучу баа (экон)

Дүң чыгуу

Дүң эмгек акы (экон).

Кытай тилинде дүң “趸” [dǔn] сөзү катышкан тилдик бирдиктер:

Зат атоочтук кызматы [名词 **]:**

趸船dǔn chuán(зат атооч)-кеме токтоочу жерде туруктуу иштөөчү жардамчы кеме [9.188-б.].

Тактоочтук кызматы【副词**】**:

趸售- [dǔn shòu] соода, сатык

趸批-[dǔn pī –дүң] дүң баада

趸买 [dǔn mǎi] дүң сатып алуу

趸卖[dǔn mài] дүң сатуу

趸批出卖 [dǔn pī chū mài] дүң сатуу

趸卖 [dǔn mài] дүң сатуу, тобу менен сатуу

趸售市场 [dǔnshòu shìchǎng] дүң базар

Баяндоочтук кызматы【动词**】**:

趸货 [dǔn huò]- товарды дүң сатып алуу

趸批 [dǔn pī]-тобу менен; дүң

现趸现卖[xiàn dǔn xiàn mài] -дүң сатып алып, дүң сатуу

趸批大米 [dǔn pī dà mǐ]- дүңүнөн күрүч сатып алуу

趸价 [dǔnjià]- топ басы, дүң баасы

Өлчөм бирдиги [数量词]

“趸” [dǔn] дүң сөзү Байыркы Кытай тилинде жүктөрдүн көлөмүн өлчөөчү бирдик (счётное слово) катары колдонулган.

Мисалы: Тарыхчы, поэт Qīng•Liáng Tíng Nán (1796-1861)《清 • 梁廷枏》“Yí Fēn Wén Jì” 《夷氛闻记》 деген чыгармасында мындай делет. “ Ар бир алты жүз миң сегиз килограмм бир дүң болуп саналат.”

Кытай тилинде дүң “趸” [dǔn] сөзүнүн этимологиясы:

“趸” (dǔn) иероглифи бул кытай жазмасында составдуу идеограммалардын катарында кирет[1]. “趸” (dǔn) иероглифинин үстүнкү бөлүгү “万wàn- 10 миң” ал эми астынкы бөлүгү “足zú- кадам” деген маанини билдирет. Ал эми “趸” (dǔn) Сөзүнүн биринчи мааниси “он миңдеген кадам” башкача айтканда абдан “көп” дегенди билдирет. Ал эми экинчи мааниси “唯万是足” түз маанисинде качан гана 10 миңге жеткенде жетишерлик болот, ага жетмейинче жетиштүү болбойт деген маанини берип, өтмө маанисинде “топтошкон, чогулган, көп сандагы” деген маанилерди билдирет.

Кытай тилиндеги “趸” [dǔn] сөзү 零售[Língshòu] сөзүнүн антоними болуп саналат. Кыргыз тилинде дүң сөзү чекене сөзүнүн антоними. Б.а, дүңүнөн сатып алып, чекенелеп сатуу деп колдонулат. Кытай тилиндеги “趸” [dǔn] сөзү менен кыргыз тилининдеги “дүң” сөзүнүн мааниси окшош, маанисинде эң кандай өзгөрү болгон эмес. Бир гана кытай тилиндеги “趸” [dǔn] сөзү кыргыз тилинде “дүң” деп у> ү; н >ң тыбышына үндөшүп кеткен. Анткени у жана ү тамгасы кууш-кыска үндүүлөр; н - жарылма, тишчил, уяң үнсүз тамга; ң- жарылмау, түпчүл, уяң үнсүз тамга, б.а, у> ү тамгасынын жалпылоочу белгиси- алардын куушгугу; н> ң тамгасынын жалпылоочу белгиси жарылма, уяң, үнсүз болушу. Тилде созулма кууш үндүүлөр, созулма кууш үндүүлөргө өтүшү, кууш үндүүлөр, кууш үндүлөргө өтүшү үндөштүк законунда закон ченемдүү көрүнүш болуп саналат.

Адабияттар

1. Карасаев Х.К. Өздөштүрүлгөн сөздөр. Кыргыз совет энциклопедиясынын башка редакциясы. - Ф., 1986.

2. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы. - Б.: “АВРАСИЯ ПРЕСС” 2015.

3. Кыргыз тилинин омонимдер сөздүгү. - Б., 2015.

4. Юдахин К.К. Киргизско-Русский словарь. - М.,1965.

5. Кыргызча -Түркчө сөздүк.

6. Мирзахидова М.И. Кыргызча-Өзбекче сөздүк. – Б., 2015.

7. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы.

8. Кытайча- кыргызча сөздүк; Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы / Түзгөн: А. Саспаев

[1] Составдуу идеограммалар (会意huìyì). Составдуу идеограммалар эки окшош элементтерди бириктирип, жалпы абстрактуу маанидеги сөздү берет. Мисалы 林lín, 森sēn иероглифтери кирет.

УДК:811.161.1

Эмилбек кызы Сымбат,
КГПУ им.И.Арабаева

ОБОГАЩЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

VOCABULARY ENRICHMENT AND GRAMMATICAL STRUCTURE OF STUDENTS SPEECH

Аннотация: *Изучение грамматической теории создает предпосылки для обогащения словаря учащихся, для совершенствования синтаксического строя, для развития точной, выразительной речи, а также для развития умений связной речи. Отмечена важная роль учителя в реализации задач обогащения речи школьников и формировании у учащихся оценочного отношения к отбору (выбору) языковых средств.*

Ключевые слова: *русский язык, модернизация образования, коммуникативно-прагматическаюя направленность, школьный курс русского языка, методы и приемы русского языка.*

Аннотация: *Бул макалада орус тилин окутуунун усулунун кайра түзүлүшү жана карап чыгуусу талап кылынган. Орус тилинин мектептик багытынын коммуникативдик прагматикалык багытын модернизациялоо концепциясынын негизги багыты белгиленген.*

Грамматикалык теорияны изилдөө окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүгө, синтаксистик түзүлүшүн өркүндөтүүгө, так, уккулуктуу сөздүн ыкмасын өстүрүүгө, ошондой эле байланыштуу сөздү билүүсүн күчөтүүгө мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Мектеп окуучуларын сөз байлыгын кеңейтүү жана алардын тилдик каражаттарды тандап алууга болгон баа берүү мамилелерин калыптандыруудагы маанилүү ролу белгиленип кеткен

Түйүндүү сөздөр: *орус тили, модернизация, азыркы билим берүү мейкиндик, коммуникативдик жана прагматикалык орус тилдин аралыгы, метод жана ыкмалары.*

Abstract: *In this article is marked the orientation of the concept modern education to communicatively pragmatic orientation of Russian language at school , which requires revision and restructuring methods of teaching Russian language.*

The study of grammatical theory creates the premises for enrichment of pupils speech , to improve the syntactic system , for development of accurate and expressive speech , and for development of communicative skills .

It is marked an important role of the teacher in the implementation of the tasks of pupils , and the formation of an evaluation attitude among pupils .

Key word: *russian language , modern educational portal, communicatively pragmatic orientation of the course of russian language , methods and techniques of the work.*

Развитие открытого общества невозможно без модернизации не только современного образовательного пространства, но и образования в целом. Поэтому особую значимость приобретает правильная организация обучения и воспитания, организация учебного труда, при которых осуществляется передача и усвоение информационного пространства. В воспитании личности важны также усилия самой личности, осознанное желание человека найти возможности для саморазвития. Неоценима роль школы, где каждый урок направлен на формирование интеллектуальных возможностей. Цель обучения русскому языку на уроках – это прежде всего формирование грамотной речи, как показателя культуры речи учащихся. Данное направление отражено в действующих программах по русскому языку.

«Расширение наших представлений о самом языке и о человеке как носителе языка позволяет по-иному взглянуть на процесс преподавания русского языка в школе» [1,7].

Концепция модернизации образования направлена на коммуникативно-прагматическую направленность школьного курса русского языка, которая требует пересмотра и перестройки методики преподавания русского языка.

На занятиях по русскому языку в школе достаточное внимание уделяется изучению грамматической теории, которая создает предпосылки для обогащения словаря учащихся, для совершенствования синтаксического строя, для развития навыков точной, выразительной речи, а также для развития умений связной речи.

Обучение видам речевой деятельности – говорению, слушанию, аудированию, письму, как показывает практика, представляет основы формирования общения учащихся в разных речевых ситуациях. О взаимосвязанности обучения указанным видам речевой деятельности, как средству обучения еще ранее было отмечено в методической литературе. Так, А.Н.Леонтьев рассматривал речевую деятельность в качестве самостоятельной деятельности[3,57].

До сих пор идут споры о том, в какой последовательности вести работу над видами речевой деятельности, какой из видов речи важнее и нужнее и нужна ли эта последовательность? Такой вопрос чаще всего ставят учителя русского языка, когда сталкиваются с тем, что после усвоения языкового материала итоги письменной работы в виде сочинения, изложения, диктанта результаты выглядят весьма плачевно.

Общеизвестно, что процесс развития человека проходит все возрастные ступени, начиная от младшего возраста до достижения зрелости. Развитие интеллекта, развитие речи у ребенка наиболее интенсивно осуществляется на ступени раннего детского возраста и далее совершенствуются в дошкольном, младшем школьном и подростковом возрасте. Часто учителя начальных классов, выпуская своих питомцев, недоумевают по поводу того, что учителя средних классов отмечают низкую успеваемость, например, по русскому языку. Переход от одной ступени обучения все же вызывает у учеников страх, неуверенность, неумение активно приспособиться к другой среде, к учителям-предметникам, которых учащиеся видят вместо одного учителя начальных классов.

Учителя средних классов в своей работе используют средства обучения–дидактический материал, методы и приемы обучения, организацию обучения согласно возрасту учащихся. Но кроме знания своего предмета учитель должен хорошо знать и психологию детей среднего подросткового возраста и, выбирая средства обучения, предвидеть их эффективность.

В методике русского языка при работе над развитием речи учащихся важное значение приобретает не только словарная работа, но и работа по ознакомлению с грамматическим строем речи учащихся. «Успех соединения уроков грамматики с развитием речи зависит также от разрешения вопроса о методах и приемов работы Общим исходным положением в выборе методов и приемов работы является, конечно, активизация речевой деятельности учащихся» [7,8].

Обогащение словарного запаса учащихся - важнейшая задача школьного курса русского языка. Оно происходит непрерывно в повседневной жизни. Однако в век информатизации вся жизнь не только учащихся, но и взрослого населения тесно связана с интернетом, наблюдается падение интереса и к чтению художественной, научно-популярной литературы. У большинства людей книги пылятся на полках и не находят применения. И приходится прилагать много усилий, чтобы приучить ученика работать с книгой, реализовать требования времени к развитию и формированию речевых умений, научить учащихся основам теоретических обобщений – познакомиться с понятиями стиля, типами речи (описанием, повествованием, рассуждением), текстом и его строением.

Организуя словарную работу учащихся, необходимо ставить задачу о переводе пассивной лексики в активную. По этому поводу еще М.Т.Баранов в свое время писал: « Активные слова в речи учащегося–это те, которыми он правильно пользуется в своей речи. В пассивном запасе оказываются те слова, которые ученик понимает, но не применяет в своей речи в силу различных причин. Правильное понимание читаемого текста в большой степени связано с наличием развитого пассивного словарного запаса»[6,160]. Таким образом, необходимо привлекать внимание учащихся к незнакомым словам, научить учащихся правильно их использовать, тем самым пополняя словарный запас учащихся. Одним из источников пополнения запаса слов являются толковые словари, которые для многих являются редкостью.

В 2012 году группой учёных Кыргызской Республики издан 4-х томный «Русско-кыргызский словарь», насчитывающий 85000 слов, который рассчитан на специалистов – филологов, переводчиков, работников, печати, радио и телевидения, а также на широкий круг читателей. В предисловии к этому словарю подчеркнута роль русского языка, посредством которого переведены шедевры мировой и русской классики.

Данный словарь стал дополнением к изданию «Русско-киргизского словаря», вышедшего в 1957 году под общей редакцией академика К.К. Юдахина. Ценным в словаре являются рекомендации о пользовании словарем, о расположении словарных статей, о построении словарной статьи. Также имеются пояснения о пометках по частям речи–имени существительного, имени прилагательного, имени числительного, местоимения, глаголов, наречия, предлогов, союзов, частиц и междометия.

В данной статье приводим пример о словаре неспроста, так как учащиеся почти не заглядывают в словари для уточнения значения каких- либо слов. А ведь именно словари являются источником пополнения словарного запаса и правильного их употребления как в устной речи, так и в письменной.

Интерес учащихся пополнять свой словарный запас должно поддерживаться на уроках в школе, причем не только на уроках русского языка, но и на других.

Каждое высказывание ученика должно быть оценено учителем с точки зрения правильности речи. По этому поводу совершенно верно отмечал Н.И.Жинкин: «Надо контролировать отбор слов, грамматическую конструкцию на ходу составленных предложений и логическую связь отдельных высказываний. Сам обучающийся не замечает своих ошибок» [3,12].

В 6 классе школ с кыргызским языком обучения учащимся рекомендуется проводить работу по обучению повествованию и описанию, поэтому в Программе по русскому языку, объяснительному и литературному чтению на русском языке для V-IX классов школ с кыргызским языком обучения предложена примерная тематика по развитию диалогической и монологической речью с ситуациями, которые могут произойти в жизни учащихся.

На примере работы с текстом – изложением, сочинением можно научить ученика практически овладеть речеведческими понятиями. Начиная с пятого класса целесообразно проводить работу над изложением не только обучая сжатому, подробному пересказу, изложению с элементами сочинения, но и организовать работу с лингвистическим анализом, который также позволит стилистически правильно оформлять тексты.

Учителю нужно помнить, что в ходе работы над связным текстом необходимо формировать умения, которые помогут учащимся передавать содержание в том или ином типе речи. Определение стиля текста проводится после чтения текста и определения той задачи, которую ставил автор –сообщал ли он о каких-то событиях или рисовал картину с передачей своего отношения к действию. Затем проводится работа по уточнению главной мысли текста, отношения автора к замыслу текста, работа над анализом языковых средств, которые помогли автору описывать действия.

Анализ структуры текста предполагает работу по расчленению всего текста на микротемы. Данная работа позволит учащимся составить план, выделить абзацы и их озаглавить. Проводится объяснительная работа по ознакомлению с трудными, непонятными словами, учим детей на слух обнаруживать незнакомые слова в читаемом тексте, причем можно было определить, что у учащихся недостаточно развито умение обнаруживать непонятные слова.

Лингвистический анализ текста также позволяет определить динамику передачи повествовательного текста при помощи глаголов.

Параллельно проводим языковой анализ текста, который основан на наблюдении за использованием глагольных форм, например, при передаче текста повествовательного типа. Если учащиеся еще не знакомы с категорией вида, то можно сопоставлять глаголы по вопросам: что делал? –что сделал? Также тренируем учащихся в формировании умения заменять глаголы настоящего времени глаголами прошедшего времени, что позволит учащимся правильно использовать грамматические конструкции при обучении видам речевой деятельности.

Литература

1.Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход.-М.: КНОРУС, 2007.

2.Ахременкова Л.А. К пятерке шаг за шагом, или 50 занятий с репетитором: Русский язык: 5 класс. –М., 2006.

3.Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи.-В сб. В защиту живого слова. -М., 1966.

4.Зимняя И.А., Неманова Р.П., Петропавлова Л.В. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности. // в журн. «Русский язык за рубежом».-М.,-1986.

5.Ладыженская Т.А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся. -М.: Педагогика, 1975.

6.Пути совершенствования преподавания русского языка в V-VII классах.-М.,1962

7.Развитие речи на уроках морфологии (Сборник статей из опыта работы). -М.: Просвещение, 1979.

УДК: 377.881.161.1(575.2)(043.3)

Ниязалиева Р. А.,
к.ф.н., и.о. доц.
БГУ им. К.Карасаева, Бишкек,
Кыргызстан

СОВОКУПНОСТЬ ЛИЦ, ОБЪЕДИНЕННЫХ РОДСТВЕННЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ В СВЕТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

THE TOTALITY OF PERSONS UNITED BY RELATED RELATIONS IN THE LIGHT OF LINGUOCULTURAL STUDIES

Аннотация: *Статья посвящена пристальному анализу лексико-семантической группы «совокупность лиц, объединенных родственными отношениями» в кыргызской и русской языковой картине мира. Основное внимание акцентируется на лингвокультурологические особенности наименований совокупностей родственников в сопоставляемых языках. На основании анализа данных групп в рассматриваемых языках выявлены сходства и различия.*

Ключевые слова: *лексема, доминирующая сема, гиперонимы, гипонимы, синоним, совокупное множество, родственные отношения.*

Аннотация: *Макала кыргыз жана орус тилдериндеги дүйнөнүн сүрөттөлүшүндөгү «туугандык мамилерди билдирүүчү жалпыланган көптүк» лексико-семантикалык группасын терең изилдөөгө арналат. Салыштырылып жаткан тилдердеги туугандардын жалпыланган көптүгүнүн аталыштарындагы лингвомаданияттык өзгөчөлүктөрүнө айрыкча көңүл бурулат. Аталган группаларды талдоонун негизинде каралып жаткан тилдердеги окшоштуктар жана өзгөчөлүктөр табылды.*

Түйүндүү сөздөр: *лексема, басымдуулук кылуучу сема, гиперонимдер, гипонимдер, синоним, жалпыланган көптүк, тугандык мамилелер.*

Abstract: *The article is devoted to a close analysis of the lexico-semantic group "the totality of persons united by related relations" in the Kyrgyz and Russian language picture of the world. The main attention is focused on the linguocultural features of the names of the groups of relatives in the comparative languages. Similarities and differences are revealed in the languages under consideration based on the analysis of these groups.*

Key words and phrases: *lexeme, dominant seme, hyperonimas, hyponyms, synonym, cumulative set, related relations.*

Слова со значением совокупного множества, выражающие родственные отношения, составляют особую группу, в связи с тем, что для кыргызов родственники были опорой в беде. В кыргызском языке много выражений о кыргызской системе родственных отношений: *тууган бир жакшылыкта - бир жамандыкта билинет (родня познается в радости, либо в горести), жээк-жергеси бар (у него есть родня), тууган- туушкандуу (у него есть родня), төркүн-төшү бар (у неё есть родня).*

«У кыргызов в силу кочевого уклада жизни, который диктует изолированный образ жизни каждой семьи, сложилась определенная система родственных связей, характеризующаяся различной степенью дистанцированности родственников друг от друга. Так, например, дифференцируется отношение к родственникам по материнской линии. По отцовской линии»[2, 180].

Совокупность лиц, объединенных родственными отношениями, в кыргызском языке представлена словами (28): *укум-тукум, тукум, урук, муун, урпак, тек, кубаар, ата жото, жете, тууган, агайын, урук- тууган, тууган-урук, тууган-туушкан, жерге, бүлө, үй-бүлө, абысын-ажын, жек-жаат, жерге-жээк или жээк-жерге, жакын, куда, кайын, кайын-журт, куда-сөөк, сөөк-тамыр, төркүн, төркүн-төш;* русском языке **- *(12)*** *поколение, потомство, семья, семейство, род, клан, гнездо (уст.), родня, (перен.) фамилия (устар.), дом, линия (разг.), династия.* Все эти слова объединяет сема **находящиеся в родственных отношениях.** И на основе этой доминирующей семы попытались дать классификацию этого микрополя (таблица 3 ***).***

Таблица 3.
Лица, находящиеся в родственных отношениях.

Член данной группы с доминирующей семой **родственники одной ступени родства по отношению к общему предку** слово ***«укум-тукум»*** в толковом словаре кыргызского языка рассматривается так: **Укум** 1. Укум –тукум Бир атадан таралган, ата-бабасы бир урук-туугандардын бир нече мууну. *Нечен кылым, нечен жыл* ***укум-тукум*** *жүргөн жер (Аалы*). [4, 644] *Земля, где* ***род*** *жил веками и годами (Н.Р.).*

В Киргизско-русском словаре К.К.Юдахина данное слово имеет значение: Укум 1. укумдан-тукумга из рода в род. [3, 302]

По происхождению иранское слово ***«тукум»*** в словаре кыргызского языка интерпретируется так: 2. Бир атадан тараган балдар, неберелер, урук-жуурат, кийинки муундар, тек. *Түгөнгөн сайын түтөгөн, Түптүү Манас* ***тукуму.*** *(«Семетей»).* [5, 1216] *Чем ближе был к упадку, тем больше возгорался, Могучее* ***потомство*** *Манаса (Н.Р.)* .

В Киргизско-русском словаре К.К.Юдахина лексема ***«тукум»*** рассматривается: **Тукум** 3. *перен.* Потомство, поколение; *тукумуңар чыкпайт - вы все погибнете (с вашего рода, поколения не останется)* [3, с. 265]. *Биздин* ***тукумдан*** *эчен өнөр чыгат. Из нашего* ***рода*** *выйдут умельцы (Н.Р.)*

Урматтуу кыргыз ***тукуму***
Улуктугу билинди. [7, 3, 4130, с.96]
Почитаемый киргизов ***род***
Сегодня свое достоинство показал.
[7, 3, 4130, с.336]

В данных примерах ***«тукум»*** на русский язык передано лексемой ***«род»*** *Лопухины – горласты,* ***род*** *многочисленный, захудалый…*[12, 106] *Лопухиндер – ураан-чыл,* ***тукуму*** *көп, жакырланып кетишти.* [13, 116]

Лексема ***«муун»*** в толковом словаре кыргызского языка под редакцией Э. Абдулдаева, Д.Исаева обозначено: Муун 4. Ата-бабанын укум-тукуму; *жашташ адамдар, курбулар. Жаш* ***муундар*** *(молодое* ***поколение*** *(Н.Р.).* [4, 440]

Рассмотрев эту лексему ***«муун»*** в киргизско-русском словаре, обнаружили: Муун 2. *перен.* Поколение; *жаш муундар молодое поколение*; 3. перен. Потомство*; уулу жоктун мууну жок у кого нет сына, у того нет потомства.* [3, 42]

Слово ***«поколение»*** в МАС трактуется как **Поколение** 1. Совокупность родственников одной ступени родства по отношению к общему предку. *В усадьбе Петра Матвеича живут три* ***поколения****. Он сам с женой Ариной Тимофеевной, два сына подростка…. и старый дедушка (Матвей Никонорыч . Салтыков Щедрин).* [10, 3, 248]

Петр Матвеичтин короо-жайында (усадьбасында) үч ***муун*** *жашайт. Аялы Арина Тимофеевна менен өзү, эки өспүрүм баласы … жана картаң чоң Ата Матвей Никонырыч (Р.Н.).*

Лексема ***«потомство»*** в словаре МАС рассматривается как 1.Молодое, новое поколение по отношению к старшему, к родителям; дети. *Теперь у него шесть сынов, из которых младшему не менее пятидесяти лет, и у каждого из этих сынов тоже свое многочисленное* ***потомство****. (Салтыков Щедрин).* [10, 3, 333] *Азыр анын алты уулу бар, алардын эң кичүүсү элүү жаш тегерегинде жана ар биринин* ***балдары*** *бар.* 2. *собир.* То же, что потомки. [10, 333]

В Русско-кыргызском словаре К.К.Юдахина слово ***«потомство»*** интерпретируется: **Потомство** *собир.* Тукум-жуурат, укум- тукум. [9, 618]

Лексема ***«урпак»*** в толковом словаре кыргызского языка семантизируется так: Урпак 2. укум-тукум. *Биздин кылым укмуш сонун. Укмуш эмгек калса экен! Бул кылымдын толук сыры,* ***Урпактарга*** *барса экен! (Аалы).* [4, 648] *Наш век прекрасен, Пусть останется доблестный труд! Все тайны этого века, Пусть дойдут до* ***потомства****! (Н.Р).*

Толкование этого слова у К.К.Юдахина - ***Урпак*** 2. *перен.* Потомок, потомки, потомство; *Өтүптүр чоң бабабыз Тагай деген,* ***урпагы*** *биз экенбиз калган анын. — жил когда-то наш предок Тагай, мы – оставленное им потомство.* [3, 308]

Слова ***«муун, урпак, тукум»,*** являясь синонимом слова **«укум-тукум»,** на русский язык передаются словами **«поколение»** и **«потомство», «род»**.

Лексема **«урук»** в толковом словаре кыргызского языка рассматривается - Урук *2.* Уруу, тукум. *Анжиянда туругу, адигине уругу (Тоголок Молдо*). [4, 648] *Житель Андижана, родом из адигине (Н.Р.)* Рассмотрим примеры из эпоса «Манас»:

Урук *куп ала албайт*
Ушунчалык көпчүлүк
Убарага сала албайт. [7, 3, 6780, 152]
Он не требует от [каждого] ***племени*** *[силача],*
Такое множество народа
Не будет хлопотам подвергать. [7, 3, 6780, 393]

В Киргизско-русском словаре оно имеет значение - **урук** *4. род, племя.* [3, 308]

Лексема **«уруу»** в толковом словаре киргизского языка имеет значение - Уруу 1 Өз ара туушкандык мамиледе болгон адамдардын тобу. *Чалдар Даниярдын кайсы урудан экенин да таап бериштиг. (Айтматов).* [4, 649] *Старики выяснили из какого рода Данияр (Н.Р.).*

Лексема **«уруу»** синоним слова **«урук»** в интерпретации К.К. Юдахина имеет значение - ***Уруу*** 1. род, племя**;** *кайсы жерлик, кыргыздын кайсы уруусунан? Из каких мест, какого киргизского рода***?**

Уругу *кыргыз уулунан*
Улук Манас деңиз бар. [7, 3, 3720]
Родом *из племени киргизов*
Есть великодушный правитель Манас. [7, 3, 3720]

Другой синоним лексем **«урук, уруу»** арабское слово **«тайпа».** Данное слово в толковом словаре кыргызского языка не зафиксировано, но в словаре кыргызского языка под редакцией А.Акматалиева дано так: Тайпа 1. Урук, уруу. *Алтын тайпа тараган («Манас» С.О.).* [5, 1130]

В интерпретации К.Юдахина слово «тайпа» обозначено - тайпа II ар. род, племя, группа. [3, 191]

В большом толковом словаре Ушакова лексема «**род**» трактуется как **1**. Основная общественная организация в первобытном обществе, представляющая собой союз больших семей, находящихся в родственных отношениях и ведущих общее хозяйство. *Патриархальный род. (патриархалдык уруу), член рода (уруунун мүчөсү).* [14, 909]

«Основная производительная ячейка первобытного общества – группа людей, происходящих от одного общего предка, связанная узами родства». В кыргызском языке данное значение передается словами ***укум-тукум.*** В русском языке родственники по отношению к общему предку обозначаются словами *клан, поколение.*

Следует отметить, что в русском языке кроме слова ***«род»*** (знаменитый род) сему **«несколько поколений, происходящих от одного предка»** имеют слова ***«линия»*** - (родня по отцовской линии), ***«семья»*** (выходец из знатной дворянской семьи), ***«фамилия»*** устар. (представитель старинной фамилии), «**династия - дом**» (династия Романовых в России – дом Романовых, Династия Бурбонов во Франции – дом Бурбоновых).

Слово **«гнездо»** в словаре русского языка МАС рассмотрено как перен. Устар. Семья, род. *Ольгердов племянник Бобрюк на Дмитриевой сестре женат. Они все в родстве. Все - из одного* ***гнезда****. (С. Бородин, Дмитрий Донской).* [10, 320] *Ольгердов Бобрюктун жээни Дмитриевага үйлөнгөн. Алар баары тууган. Алардын* ***укум-тукуму*** *бир (Н.Р.).*

Членом этой подгруппы является лексема **«клан»**, которая в Большом толковом словаре современного русского языка интерпретируется**: Клан** 1. Родовая община, группа сородичей, объединенных старшим в роде (преимущ. у шотландцев). [14, 348]

В Русско-кыргызском словаре оно имеет значение «клан» (шотландиялыктардын жана ирландиялыктардын уруу общинасы). [9, 281] Рассмотрев словарные дефиниции, мы можем отметить, что в кыргызском языке данное слово не имеет эквивалента, оно передается путем заимствования.

Следует отметить, что слово **«клан»** в кыргызском языке употребляется в значении **«уруу, урук»**.

Слово ***«үй- бүлө»*** в Словаре кыргызского языка трактуется так: **үй –бүлө** Бирге жашаган туугандардын тобу (аялы, күйөөсү, ата-эне балдары менен). Y***йбүлө*** *ойноп күлүп эртең мененки насипке олтурушат (Сыд.)* ***Семья*** *весело села завтракать (Н.Р.).* [6, 1272]

В Киргизско-русском словаре ***«үй-бүлө»*** дается как: семейство, семья; *бүтүн* ***үй-бүлөсү*** *менен* со всей своей **семьей.** [3, 319]

Слово «семья» в понимании кыргызов представляет не только близких родственников по крови. Об этом пишет З.К. Дербишева: «В кыргызской системе родственных отношений концепт «семья» имеет несколько иное содержание, нежели это имеет место в европейской традиции. В европейском понимании семья – это муж жена и дети, то у кочевых народов семья – это целый клан, объединяющий всех сыновей, их жен с детьми, старых родителей». [2, 167]

Рассмотрим лексемы ***«семья» «семейство»*** в Словаре русского языка под редакцией А.П. Евгеньевой: **Семья** 1. Группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе. *Кроме нашей* ***семьи****, то есть моей матери, сестер и брата,… у нас в доме проживал один отставной моряк. (И.Гончаров).* [10, 76] *Биздин* ***үй-бүлөдөн*** *башка, тактап айтканда апамдан, эжелеримден, агамдан башка… бизидин үйдө отставкага чыккан бир моряк жашайт (Н.Р.).*

Семейство (разг.)1. То же, что семья. [10, 74] Следует отметить, что в русском языке в качестве синонимов слов **«семья, семейство»** может употребляться слово **«дом»,** когда речь идет обо всех домочадцах, живущих вместе одной семьей. Например: *На тех святках происходило окончательное посрамление и поругание знатных* ***домов****, особливо княжеских и старых бояр.* [12, 207]

Ал майрамдарда атактуу ***үй-бүлөлөр****, айрыкча княздар менен карыган боярлардын үй бүлөлөрү уятка калып маскараланып жатты.* [13, 247]

Таким образом, опираясь на вышесказанное, можно сделать вывод:

- лексемы *«муун, урпак, тукум», «тайпа»* и *«поколение»* и *«потомство», «род»* как обозначение родственников с общим предком в основном своем значении совпадают;

- слова *«муун, урпак, тукум», «тайпа», «клан» – «поколение», «потомство», «род», «клан»* в обоих языках составляют синонимический ряд, и оттенки значения в обоих языках идентичны.

В кыргызском языке среди слов с семой **родственные отношения** имеются слова с характеризующей семой **родственники по происхождению**: *«тек, түп, ата-баба, ата жото, кубар».*

Слово ***«тек»*** в Толковом словаре кыргызского языка интерпретируется как 1. Келип чыккан түбү, түпкү укум –тукуму, негизи. *Билбеймин Ата* ***тегиңди****, Аныктап айтчы кебиңди (Токтогул).* [4, 586] *Не знаю кто твои* ***предки****, говори точно и определённо (Н.Р.).*

В Киргизско-русском словаре К.К. Юдахина данное слово имеет значение – «происхождение, ата теги или тек жай - социальное происхождение». Но это слово может выражать и значение ***рода***. Например: ***Род*** *наш - от князя Лычко!* [12, 320] *Биздин* ***тегибиз*** *– князь Лычкодон тарайт.* [13, 32] *Мы* ***род*** *свой от стольных черниговских князей считаем поименно.* [12, 320] *Биз өзүбүздүн* ***түп аталарыбызды*** *черниговдук стольный княздардан баштап ар кимисинин атын атап бере алабыз.* [13, 32]

Слово ***«түп»*** синоним слова ***«тек»*** в Словаре кыргызского языка обозначено - түп 8. тек, ата-баба, түпкү теги,тукуму. [6, 1239]

*«Сенин **түбүң** кимден болчу? – деп,-*
Түрмөгүң айтып койчу? – деп,-
***Тегиң** кимден болчу? – деп, -*
Терип айтып койчу?» – деп –
***Тегин** бала сурады,*
Телмирип Жакып турады.
***Түбүн** бала сурады...*[7, 3690, 91]
*Сказав: «Откуда ты ведешь свой **род**?*
*Сказав: О своей **родословно**й расскажи,*
*От кого пошел твой **род**?*
Всех перечисли, [о них] расскажи,»-
*Мальчик расспрашивал о **родословной** своей,*
Стоял и растерянно смотрел Джакып.
*Расспрашивал мальчик о **предках** своих.*
[7, 3690, 295]

Слово ***«тек»*** обозначает предков по мужской линии. В русском языке нет такого слова, которое называло бы именно предков по отцовской линии.

Следующее слово этого ряда - **«ата-баба»** в Словаре кыргызского языка дано как - Түпкү тек. *Ата-бабасынан бери мал багуу менен күн көрүшөт («Кыргыз руху»).* [6, 129] Следует отметить, что данное парное слово образовано сочетанием кыргызского слова «ата» с иранским словом «баба».

Лексема ***«ата-баба»*** в Киргизско-русском словаре толкуется: **ата-баба –** отцы и деды, предки. [3, 77]

Слово **«*ата-жото*» в** Толковом словаре кыргызского языка передается: **ата-жото** ата-баба, урук–тууган. *Анын ата-жотосун сен өлтүргөн жок элең го. (Бейшеналиев).* [4, 1, 217] *Ты же не убивал его предков (Н.Р.)*

Данное парное слово ***«ата-жото»*** К.Юдахиным рассматривается как **ата-жото** предки, деды; *ата-жотодон калган салт дедовские обычаи, обычаи предков.* [3, 263]

Слово ***«жете»*** интерпретируется: **Жете** түбү, ата-бабасы. ***Жетеден** калган кек эмес.* Разг. речь. *Это не месть, которая переходит **из поколения в поколение.*** [5, 207] В словаре Юдахина «жете» передается: **жете** предки; происхождение; ***жетеге** жетчү кек - месть, переходящая **из поколения в поколение.*** [3, с. 251]

Как видно из примеров, значение ***«предки»*** передано несколькими словами, которые являются синонимами. Эту синонимическую группу дополняет слово ***«кубар»,*** имеющее значение - «кубар» (кубаар)1. Түпкү ата-баба. Кудай кылса кубарыңдын акысы барбы! [5, 799]

Лексему «кубар» или «кубаар» К.Карасаев рассматривает как **«кубаар** к.м. 1. Жети ата, түп ата. 2. Монгол тилинде – «хуваар» энчи, үлүш. 3. Калмак тилинде «кув» энчи, үлүш, шыбага. Кыргыз тилинде «кубаар-заниңди» деп да колдонулат. «Зан» фарсы тилинде – «аял». – *Атаңдын башы болду. **Кубаарыңдын** куу чокусу болду, четирейген шайтан. (К.Жантөшев).*

Жаратылган каным кыргыз,
***Кубаары-заным** кыргыз,*
Кең Тянь-Шань жерим кыргыз. (А. Чоробаев). [2, 447]

Данное слово в Киргизско-русском словаре К. Юдахина зафиксировано как «кубар предки, кубаары-зани предки». [3, 434] Например: ***Кубарыңды** билесиңби? Знаешь своих **предков?** (*Р.Н.)

Таким образом, анализ семантической группы показал, что в кыргызском языке существуют 5 слов, которые на русский язык переданы словом множественного числа «предки». Но следует особо отметить, что в русском языке нет определенного слова, которое назвало бы совокупное множество предков по мужской линии. Употребление множества слов с таким значением в кыргызском языке обусловлено историческими социальными и ареальными факторами.

Сема **родственники по крови** объединяет слова *«тууган, ага-тууган жакын, тууган-туушкан, жерге, жерге-жээк, ата журт».* Рассмотрим эти слова.

Слово ***«тууган»*** в Словаре кыргызского языка рассматривается так: **Тууган** 1. ага-инин балдары, бир атанын балдары, бир уруудан таркаган адамдар. ***Тууган** күйдүрүп айтат, душман сүйдүрүп айтат (макал).* [4, 624] *(**Родня** говорит едко, враг говорит сладко).*

*Балам чачылган сенин **тууганың,***
Менин чамам кетип турганым. [7, 1; 298]
*Дитя мое, разбросаны **родичи** твои,*
Обессилен я теперь. [7, 298]
Туура танган жыгачын
Туйгунуң Манас сындырды,
Душмандын көөнүн тындырды,
***Тууганга** кубаныч кылдырды.* [7, 3, 6650; 149]
Перекладину, на чем была закреплена [джамбы]
Перебил сокол твой Манас,
Угомонились его враги,
***Родичам** радость принес* [7, 3, 6650; 390].

В Киргизско-русском словаре слово ***«тууган»*** имеет значение: **тууган** родственник, родич, родня. [3, 273]

Лексема **«родня»** в Словаре русского языка интерпретировано так: 1.собир. Родственники. *Все они, жители своей деревни, родня друг другу – отцы, братья, сестры...! (Решетников Подлиповцы).* [10, 724] *Алар баары, айылдын жашоочулары бири-бирине тууган – аталар, агалар, карындаштар...!(Н.Р.).*

В Русско-кыргызском словаре это слово толкуется: Родня 1.собир. (родственники) урук-тууган, туугандар; *дальняя родня кыйыр туугандар, алыскы туугандар.* [9, 740]

Синонимом слову ***«тууган»*** является лексема ***«ага-тууган»,*** которое в Словаре кыргызского языка представлено так: Ага-тууган (агайын тууган) Бири-бирине туугандык байланышы бар адамдар, тууган туушкандар. *Ага-тууган кайрылса, Ал абалы мол бекен. (Токтогул).* [5, 1224]

Ат алар напси сенде бар
Акылдашып көрөйүн,
***Ага-тууган** менде бар.* [7, 3, 4940; 113]
Ты вознамерился отобрать коня,
Посоветуюсь-ка я,
*Есть **родичи** у меня.* [7, 3, 4940; 355]

В интерпретации К. Юдахина оно обозначено как – агайын-тууган родственники.

Лексема ***«жерге»*** в толковом Словаре кыргызского языка представлено: Жерге эл журт, ага-тууган, ата мекен. Это же слово в Киргизско-русском словаре толкуется: Жерге 2. (или айыл-жерге или жээк-жерге, жерге жээк) население нескольких родственных

аулов, родичи, близкие, своя компания, свой народ. *Жээк-**жергем** бар, жалгыз жүргөн жан эмесмин. У меня есть **родня** и близкие, я не одинок.* [3, 250]

Жети күн тартты толгоону,
***Жергеси** чарчап болгону.* [7, 43]
Схватки продолжались у нее семь дней,
Устали **сородичи** её. [7, 247]

Лексема «**сродство»** в МАС интерпретировано: **сродство**, а, ср**., 2**.*Собир. Устар. и простореч.* Родня, родственники *Отечество, **сродство** и дом мой в Москве. Гриб. Письмо С.Н. Бегичеву.* [10, 657]

Слово ***«жакын»*** в толковом словаре кыргызского языка интерпретируется как - 3. тууган-туушкан, куда-сөөк, дос. *Жакын талашса - жатка жем (макал).* [4, 235] *Когда родственники ссорятся, чужому корм*. (Н.Р.)

В словаре К.Юдахина в данном значении оно передано словами «свой (родной), друг, приятель».

В кыргызском языке также для обозначения «родни» употребляется слово ***«журт».*** Это наглядно видно в эпосе «Манас»:

Аты жөнүңөр ким болот?
*Ата **журтуң** ким болот?* [7, 7450; 171]
А ваше звание-прозвище как?
*А ваша **родня** по отцу*? [7, 7450; 375]

Рассмотрев слова «*тууган, тууган-урук, тууган-туушкан, жерге, жерге-жээк, жакын*», *«журт»,* мы пришли к выводу, что они являются синонимами и передаются как **«родня»** или формой множественного числа **- родственники, сородичи.**

Анализ слов «*укум-тукум, тукум, урук, муун, урпак, тек, кубаар, ата жото, жете, тууган, агайын, урук-тууган, тууган-урук, тууган-туушкан, жерге и т.п.*» показал, что их объединяют семы **родословная общность** и **родство по крови.**

С семой **родственник по крови** слово ***«төркүн»,*** которое зафиксировано в словаре кыргызского языка, имеет значение: Төркүн *зат* 1. Күйөөгө чыккан кыздын ата-энеси жана башка туугандары. *Күйөөсүз калган кызды колго алуу **төркүндүн** милдети экен (Жакиев). Помоготь дочери, которая стала вдовой, - долг **родни.*** [6, 613] В интерпретации К.Юдахина это слово обозначено как «родители и родня невесты *Кыздын сыры **төркүнгө** маалым. (макал) (секреты невесты знает её **родня**)».* [3, 261]

При этом в русском языке, как в кыргызском языке нет определенного слова, выражающего значение совокупного множества родных жены. Это можно увидеть наглядно в романе А.Н. Толстого «Петр Первый»: *Шел Ларион в собранных со всего рода мехах, на шаг позади, - Евстигнея Аникитовна, под конец валила вся невестина **родня**, торопливо теснясь в узких дверях и переходах.* [12, 121] *Евстигнея Аникитовнадан бир кадам артта, бүткүл уруусунан жыйналган терилерден тиктирилген ичигин кийип Ларион баратат, эң акырында тар эшик менен өтмөлөрдө бири-бирин түрткүлөп. келиндин **төркүндөрүнүн** баары кирди.* [13, 136] *Невестина **родня** вскочила.* [12, 122] *Келиндин **туугандары** орундарынан ыргып турушту.* [13, 137]

Слово **«төркүн»** имеет синонимы ***«төркүн-төз (төркүн-төш)».*** Оно в словаре кыргызского языка под редакцией А.Акматалиева обозначено: **төркүн-төз** жалпы эле төркүн тарап, күйөөгө чыккан кыздын, аялдын ата-эне, тууган-туушкандары. *Кимдин жары болосуң? **Төркүн-төзүң** кайда эле? (Тоголок Молдо).* [6, 1208] *Чья ты жена? Где твоя **родня**? (* Н.Р.)

Таким образом, можно утверждать, что в русском языке нет определенного слова, которое назвало бы именно родственников женщины. Это слово на русский язык передано лексемой **«родня»,** в которой не указано, в каких родственных отношениях состоят эти люди, то есть это родство не конкретизировано.

В кыргызском языке существует слово, называющее родственников по материнской линии ***«тай».*** В интерпретации К. Юдахина слово **«тай»** «1. Родство по материнской линии (это родство распространяется на целые роды и кланы; принято считать, что хорошие и плохие задатки человека передаются по этой линии); *жаман **тайын** тааныбайт (погов.) — Дурное **родство** по материнской линии не признаёт».* [3, 189] Это слово в русском языке не имеет эквивалента, и оно передается описательно.

Таким образом, рассмотрев слова, обозначающие совокупность лиц с семантическим признаком **родственные отношения** в сопоставляемых языках, мы пришли к выводу: 1) в кыргызском языке слово **« тууган»** могут заменить синонимы *тууган-урук, тууган-туушкан, жерге, жерге-жээк, жакын», «журт»;*

2) в кыргызском языке значение совокупности лиц, объединенных родственными отношениями, может выражаться парными словами: «*тууган-урук, урук-тууган, тууган-туушкан, укум-тукум, үй-бүлө»;*

3) одной русской лексеме *«родня»* соответствуют три кыргызских слова;

4) слова русского языка по стилистической характеристике неоднородны;

5) в количественном отношении кыргызские слова с семой **родство** преобладают над русскими словами. Это связано с экстралингвистическими факторами;

6) в лексическом значении в компонентах данной подгруппы кроме семы **родство** выделяется сема **постоянность;** кроме того они характеризуются признаком **совместности.**

Сема «**родство не по крови, а по браку»** объединяет слова *«жек-жаат», «жээк-жерге», «куда», «куда-сөөк», «сөөк-тамыр», «кайын», «кайын-журт».*

Слова «*куда, куда-сөөк, сөөк-тамыр, жек жаат*» являются синонимами.

Слово **«куда»** обозначает родителей мужа или жены, а также их родственников относительно друг к другу, то есть *сваты.*

Кыргызы испокон веков сватов считали самыми близкими родственниками, и доказательством этому является выражение *куда-сөөк* миң жылдык — *сваты на тысячу лет*. Но, несмотря на это в словарях кыргызского языка не зафиксированы слова ***«сөөк», «куда-сөөк», «сөөк-тамыр».*** В Киргизско-русском словаре К. Юдахина данные слова интерпретированы как «**сөөк»** 2. свойственник родственник по браку; *дос айрылат, **сөөк** кайрылат — друг расстается, **свойственни**к помогает;* куда-сөөк близкие свойственники, сваты и сватьи, ***куда сөөктүн** кызыгы- барып келиши — **сваты** хороши тем, что друг к другу в гости ходят;* сөөк-тамыр — сваты и приятели». [3, 161]

Компонент данной группы - **«жек–жаат»** называет родственников сватов. Слово ***«жек-жаат»*** в

Словаре кыргызского языка трактуется: жек-жаат – кыз беришип, кыз алышкан куда сөөктүн жакындары. *Кошой менен **жек-жаат** болуп калышы – Калтабайдын күтпөгөн таалайы (Аалы). Стать **сватами** Кошоя – неожиданное счастье для Калтабая (Н.Р.)*. [4, 168] Как видно из данного примера, слово ***«жек-жаат»*** передается на русский язык формой множественного числа.

В Киргизско-русском словаре **жек-жаат** (или **жекжаат)** переводится как - родственники по таяке-жээн; свойственники; ***жек жаат*** *болуп сыйлашып, кадырды бекем сакташсак* фольк. (*хорошо было бы) если бы мы уважали друг друга **по-родственному** и укрепляли бы (свой) авторитет*. [3, 243]

Лескема **«жээк-жерге»** в Толковом словаре кыргызского языка дается как - Тууган урук, сөөк-тамыр. Например: *Канат бутагыбыз өсүп, **жээк-жергебиз** көбөйгөндөн кийин көрө жатабыз (Жантошев)*. [4, 523] *Посмотрим, когда увеличатся **родичи,** распустим крылья (Н.Р.).*

Каалаганың кармап ал,
***Жээк-жергемен** жетип ал,*
Сүйүнчүлөп келгениң
Болду бекен, Балта чал?! [7, 259]
Все, что ты захочешь, хватай
*И у моих **родичей** по матери и отцу тоже возьми.*
Зато, что ты пришел,
Хватит ли с тебя этого, старик Балта? [7, 259]

В Киргизско-русском словаре слово толкуется: Жээк-жерге — родичи, близкие; ***жээк-жергем*** *бар, жалгыз жүргөн жан эмесмин — у меня есть **родня и близкие**, я не одинок.* [3, 250]

Рассмотрев слова ***«жек-жаат, жээк-жерге, куда, куда-сөөк, сөөк-тамыр»,*** мы пришли к выводу, что в русском языке отсутствуют слова, обозначающие совокупное множество родственников по браку и эти кыргызские слова на русский язык передаются формой множественного числа слов «**свойственник», «сват».**

Родственников жены / мужа в кыргызском языке называют **кайын.** Данное слово в словаре кыргызского языка рассматривается так: Аялынын / күйөөсүнүн ата энеси, ага туугандары, төркүндөрү, эл журту. *Жактырып көрүп* кайынды, *Жакшыдан алгын* зайбынды *(Тоголок Молдо*). [6, 266] *Ознакомившись и одобряя **родственников невесты**, женись на девушке из хорошей семьи* (Н.Р.). Данное слово можно заменить синонимом «**кайын-журт»** – аялынын төркүндөрү, эл журту. [6, 266]

Слово **«кайын»** в Киргизско-русском словаре дается как «родственник по мужу или жене» (слово это обычно употребляется в связи с другим словом, обозначающим степень родства); *кайын ата – тесть, свёкор; кайын эне – тёща, свекровь.* Но именно в сочетании со словом **«журт»** оно в словаре не дано. Как уже выше отмечалось, слово **«журт»** на русский язык переводится как ***«родня»*** и соответственно данное сочетание ***«кайын журт»*** можно перевести так «**родственники или родня мужа или жены».**

Таким образом, слова с семой **«родственники по браку»** в русском языке не имеют полного эквивалента со значением совокупного множества, и слова кыргызского языка передаются формой множественного числа или сочетаниями слов. Нет слов и обозначающих совокупное множество с семой **«родственники по браку»,** что и является отличительной чертой кыргызского языка, обусловленной экстралингвистическими факторами, это является лингвокультурологическими особенностями данного лексико-семантического микрополя кыргызского языка.

Слова кыргызского языка развивают синонимические ряды, и вступают друг с другом в те или иные отношения, объединяются в определенные группы. Следует отметить, что в кыргызском языке в данном микрополе между членами определены гиперо-гипономические отношения, что является особенностью данного микрополя кыргызского языка.

Литература

1. Азыркы кыргыз адабий тили [Текст]. – Б., 2009. - 928 б.

2. Дербишева, З.К. Кыргызский этнос в зеркале языка [Текст] /З.К.Дербишева. – Б., 2012. – 404 с.

3. Киргизско-русский словарь [Текст]: в 2 кн. / сост. К.И. Юдахин. - М.: Сов. энцикл., 1985. – Кн.1. – 474 с.; Кн.2. – 503 с.

4. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү [Текст] / ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Ф.: Мектеп, 1969. – 375 б.

5. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү [Текст]: 2 т. / ред. Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Ф.: Мектеп, 1984. – 1 т. - 624 б.

6. Кыргыз тилинин сөздүгү: 50 минден ашык сөз жана сөз айкашы камтылды [Текст]. – Б.: AVRAYA PRESS, 2010. – 1460 с.

7. Манас. Киргизский героический эпос [Текст]: в 4 т. - М.: Наука, 1984. – Кн.1. – 1984. – 544 с. ; Кн.2. – 1988. – 686 с.; Кн.3. – 1990. – 509 с.; Кн.4. – 1995. – 766 с.

8. Маслова, В.А. Лингвокультурология [Текст]: учеб. пособие /В.А.Маслова. – М.: Изд. Центр «Академия», 2004. – 208 с.

9. Русско - кыргызский словарь [Текст] / Под ред. К.К.Юдахина. - М.: ГИИНС, 1957. – 990 с.

10.Словарь русского языка [Текст]: в 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Рус. яз., 1982. – Т.1: А-Й. – 1985. – 702 с.; Т.2: К-О. – 1986. – 736 с.; Т.3: П-Р. – 1987. – 750 с.; Т.4: С-Я. – 1988. – 795 с.

11.Современный русский язык. Анализ языковых единиц [Текст]: в 3 ч. – М.: Просвещение, 1989. - 1. Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология и фразеология. Словообразование.- 346 с.

12.Толстой, А.Н. Петр I [Текст] / А.Н. Толстой. - М.: Худож. лит., 1981. - 671 с.

13.Толстой, А.Н. Петр I [Текст] / А.Н. Толстой.- Ф.: «Кыргызстан», 1985. - 512 б.

14.Ушаков, Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка [Текст] / Д.Н. Ушаков. – М.: «Альта-Принт», 2007. – 1239 с.

УДК: 811.512.1:811.512.154

Дегирменжи Тугрул
БГУнун аспиранты

ТҮРК ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ *ЖЕТИ* САНЫНЫН ЛИНГВОМАДАНИЯТТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЧИСЛА *СЕМЬ* В ТУРЕЦКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

LINGVOCULTURAL FEATURES OF THE NUMBER *SEVEN* IN TURKISH AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация*: Бул макалада түрк жана кыргыз тилдериндеги нумерологиялык фразеологиялык бирдиктер талдоого алынат. Жети саны эки тилде фраза жаратууда активдүү роль ойнойт. Фразеологиялык бирдиктерде жети саны өзүнүн сандык маанисин жоготуп, символдук мааниге өтөт.*

Түйүндүү сөздөр*: сан атооч, сакралдык сандар, сандык символика, жети саны, нумерологиялык сандык бирдиктер, лингвомаданият таануу, фразеологизм.*

Аннотация*: Рассматриваются нумерологические фразеологические единицы в турецком и кыргызском языках. Число семь в этих двух языках проявляет фразообразовательную активность. Во фразеологических единицах оно теряет значение количества, счета, порядка и приобретает символический смысл.*

Ключевые слова*: имя числительное, сакральные числа, числовая символика,- число семь, нумерологические числовые единицы, лингвокультурология, фразеологизм.*

Annotation: *Numerological phraseological units in Turkish and Kyrgyz are considered. The number seven in these two languages shows the phraseological activity. In phraseological units, it loses the meaning of quantity, counting, order, and acquires a symbolic meaning.*

Key words*: numerals, sacred numbers, numeric symbols, number seven, numerological numerals, lingua- culturology, phraseology*

Дүйнөнүн тилдик бейнеси адамдын дүйнөгө болгон көз карашынын тибин калыптандырат, жүрүм-турумунун нормаларын аныктайт. Ар бир табигый тил дүйнөнү кабылдоонун белгилүү бир ыкмасын чагылдырса, улуттук тил атайын блегилердин жардамы менен ошол эле реалдуу дүйнөнү чагылдырып турат.

Дүйнөнү таанып билүү процессине негизделген универсалдуу түшүнүктөр кандай гана тил болбосун маңыздык негизин түзүп, тил аркылуу туюндуралат. Бул дүйнө бейнесинин өзүнчө фрагементтерин сыпаттаган фразеологизмдердин, макал-лакаптардын, табышмактардын, каада-салттардын тематикалык тобунун бөлүнүп чыгышына шарт түзөт. Алсак, мындай топторго нерселердин, иш-аракеттердин сапаты жана абалы, мезгил, мейкиндик, сан ж.б. түшүнүктөр кирет.

Сан-өлчөмдүк түшүнүк көптөгөн элдердин тилдик дүйнө бейнесинин калыптанышында өзгөчө орунда турат. Кандай гана тилдин дүйнө бейнесинде болбосун сан-өлчөм жана конкреттүү бир сан түшүнүктөрүнүн концептуалдык мааниси алардын байыркы философиялык түшүнүктөрдүн бири болгондугу менен шартталат. [1. 137.]

Объективдүү дүйнөнүн сандык параметрлерин аныктаган ар кандай лексикалык топтордун ичинен сан атоочтордун тобу өзүнчө бөлүнүп турат.

Сан атоочтор – ааламды, адамды сыпаттап турган өзгөчө элементтер. Байыркы мифопоэтикалык салттарда сандар дүйнө түзүлүшүнүн образы гана болбостон, өнүгүүнүн циклдык схемасындагы негизги каражат болгон.

Сандар адамга жана анын жашоосуна ар кандай таасирлерди жараткан сырдуу күчкө ээ. Ал эми сандардын аталышы мейкиндиктеги сакралдык символикага ээ белгилүү бир ориентацияны аныктап турат.

Сакралдуулук – дүйнөлүк маданият жөнүндөгү жалпы түшүнүктөрдүн маанилүү бир жагы. Түрк эл-

деринде мындай маанилүү сандардын бири – *жети*. Жети саны – жогорку космикалык башталыштардын, интеллектуалдуулуктун символу. Бул сан дүйнө элдеринин бардыгында сакралдык сан катары каралып, дүйнө таанымында чоң орунду ээлейт.

Түркологияда фразеологиянын жалпы жана жеке маселелери ар тараптан изилденип, бир катар илимий эмгектер жазылган. Алсак, С. К. Кенесбаев (казак тилиндеги), Ш. У. Рахматуллаев (өзбек тилиндеги), З. Г. Ураксин (башкыр тили), Я.Ш. Хертек (тува тили), К. Бабаев (түркмөн тили), Н. Р. Рагимзаде (азербайжан), Ж.Осмонова, Р.Эгемебердиев (кыргыз тилиндеги) ж.б. Бирок түрк тилдериндеги фразеологизмдердин лингвомаданият таануучулук аспектиси азыркы мезгилде актуалдуу маселелерден болуп саналат. Курамын сан атоочтор түзгөн фразеологиялык бирдиктер аталган аспектиде, б.а., лингвомаданият таануучулук өңүттө изилдөө өзгөчө кызыгууну туудурат. Белгилүү болгондой, аталган фразеологиялык бирдиктер улуттун тилдик дүйнө бейнесин туюндурат.

Тилде сан атоочтор абстрактуу сандык түшүнүктөрдү атап көрсөтөт, заттын конкреттүү санын, иретин билдирет. ал эми фразеологизмдердин тутумундагы сан атоочтор маанилик жактан өзгөрөт. Сан атоочтун лексикалык маанисинин фразеолгизмдин жалпы маанисинин карым-катышын башкыр изилдөөчүсү Р.Т.Муратова төмөндөгүчө түшүндүрөт:

1) фразеологизмдерде сан атоочтор бир нерсенин санын билдирүү менен бирге символикалык функцияны аткарып, образдуулук, эмоциялык сыяктуу стилдик мүнөзгө ээ болот; 2) сан атоочтор кубулушту, нерсени жана жакты мүнөздөйт; 3) фраезологизм сөздөрдүн негизги мазмунунда сакралдык маани жатат [2. 98.].

Бул макаланын максаты – түрк жана кыргыз тилиндеги компоненттеринин бирин *жети* сан атоочу түзгөн фразеологизмдердин семантикалык мүнөзүн талдоого алуу жана мындай фразеологизмдердеги этникалык маданияттын чагылдырылышын аныктоо болуп саналат.

Жети сан атоочу *үч, тогуз, кырк* сандары сыяктуу эле байыркы мезгилдерден бери түрк элдери үчүн, кенири масштабда алганда, Евразия, Аравия элдери үчүн ырым-жырымдык зор мааниси бар сан болгон. Анын жөнөкөй эле бир далили болуп, Күл-Тегиндин эстелигинде *жети* санынын жыш колдонулгандыгы эсептелет [3.58.].

Кыргыз тилинде да, түрк тилинде да *жети* саны фразеологизмдердин курамында активдүү колдонулат. Ошону менен бирге *жети* санын символикалык мүнөзгө ээ экендигин кыргыз тилиндеги: *жети* өлчөп бир кес, *жети* токоч баабдедин берүү, *жетинин* бири кызыр, *жетилигин* белгилөө, *жети* айтсаң да жетпейт, *жети* түн; түрк тилиндеги *yedi* bela (жети кырсык), *yediden yetmişe* (жетиден жетимишке), *yedi canlı* (жети жандуу), *yedi göbek* (жети курсак), *yedi gömlek uzak* (жети көйнөк узак), *yedi kat yerin dibine geçmek* (жердин жети түбүнө жетүү) деген айтымдар далилдеп турат.

Демек, *жети* саны кыргыз жана түрк элинин мифологиялык түшүнүгүндө сакралдык мааниге ээ экендигинен маалымат берет.

Жети сан атоочунун эсептик маанисинен сырткары адамзаттык гармониянын символу катары колдонулушу, элдин мистикалык түшүнүгү жана диний ишенимдери аталган сандын фразеологизмге компонент болуп келишине шарт болгон.

Жети саны архаикалык мифологияда дүйнө, аалам түзүлүшүн түшүндүргөн. Мифологиялык түшүнүктөрдүн интенсивдүү трансформациясынын натыйжасында магиялык *жети* саны ар кандай коомдук ой-жүгүртүүлөргө, байыркы искусствого, салт-санаага жана фольклорго кеңири таралган. Элдердин байыркы түшүнүгүнүн негизинде оозеки чыгармачылыкта «*сакралдуу жети*» санынын өзгөчө бир системасы пайда болгон.

Дүйнөлүк илимде *жети* санынын сакралдык мүнөзүн түшүндүрүүгө багытталган көптөгөн теориялар бар. Алардын ичинен эң негиздүүсү Б.А.Фроловдун жана Дж. А.Миллердин гипотезалары болуп саналат.

Окумуштуу Б.А.Фроловдун гипотезасы археологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгында пайда болгон. Сибирь жана алыскы Чыгыш элдеринин көптөгөн сандагы көркөм-орнаменталдык материалдарын анализге алуунун натыйжасында изилдөөчү мындай жыйынтык чыгарат: Неолит доорунда эле элдер математикалык жана астрономиялык билимдерге ээ болгон. Ошону менен бирге элдердин мифологиялык жана диний түшүнүктөрүндөгү *жети санынын* магиялык ролу ошол астрономиялык билимдер менен байланышат Демек, *жети* саны менен байланышкан түшүнүктөр ай календарын жана ай циклдарынын динамикасына байкоо жүргүзүүдөн улам пайда болгон. Тагыраак айтканда, айдын жети күндүк фазасы, жыйырма сегиз күндүк ай циклы сакралдуулуктун жаралышына алып келген [4.230.].

Экинчи концепция инженер-психолог Дж.А.Миллер тарабынан иштелип чыккан. Окумуштуу маалыматтын кодировка маселесин изилдеп, адам баласы жетиден тогузга чейинки сандарды эстеп калуу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендигин аныктайт [5.].

Лингвомаданият таануу илиминде *жети* санынын сакралдык мүнөзү жөнүндө көптөгөн божомолдор кездешет. Алсак, асманда жаандан кийин пайда болгон көк желенин жети түстө болушу, жети асман чырагы (беш планета, күн жана ай) сыяктуу көрүнүштөр аталган сандын байыркы түшүнүктөрдө магиялык мүнөзгө ээ болгонуна түртkү болгон.

Э. Р. Тенишевдин белгилөөсү боюнча, түрк элдеринде жети саны туруктуу тенденцияны жараткан түшүнүктөрдү жаратат. Алсак, ар кандай конфессиялардагы диний түшүнүктөр, астрономиялык терминдердин калыптанышы,, элдик оозеки чыгармачылыктын, макал-лакаптардын пайда болушу ж.б. [6.633].

Түрк тилдеринде *жети* саны төмөндөгүдөй фонетикалык варианттарды кездешет: кырг. *жети,* түрк. *yedi*, башк. *jete,* түркм., таг., ккалп. *jedi,* кум., өзб. *jetti-*,уйг. *jättä*, азер. *jeddi,* к.балк., , тат. *ǯide,* каз., ккалп. *жеti,* хак. *čite,* шор. *četti,* тув. *čedi,* як. *sättä*, чув. *śiччə*.

Түрк тилдериндеги *жети* саны компонент болуп келген фразелогизмдердин негизин Ааламдын мейкиндик түзүлүшү жөнүндөгү космогониялык түшүнүктөр түзөт. Ушуга байланыштуу түрк жана кыргыз тилдеринде *жердин жети түбүндө, yedi kat yerin dibine geçmek* (өтө алыс, абдан алыс), *асман алты кабат, жер жети кабат* (абдан алыс), *yedi kat kökten yer yüzüne inmek* (жети кат көктөн жерге түшүү) деген фразеологизмдер бар.

Убакыт, түн ортосу жөнүндөгү мифологиялык түшүнүктөр сакралдык мүнөзгө ээ экендиги фразеологизмдерде да сакталган: *жети түн* (түн ортосу).

Түрк тилдеринде *жети* саны адамдарга карата жакын туугандыктын көрсөткүчү катары колдонулат; *жети атасын таанытуу, жети атасын көзүнө көрсөтүү* (эсине келгидей кылып катуу жазалоо, ийге келтирүү, көргүлүктү көрсөтүү, теске салуу) ж.б.

Түрк тилинде жети көптүк, масштабдуулук, толуктук маанисин туюндуруп турат: *yedi iklim dört bucak* (жети климат, төрт бурч: бардык жерде), *yedi mahalle* (жети квартал: бардык эл, көп адам), *yedisinden yetmişine kadar, yediden yetmişe* (жетиден жетимиш жашка чейин: кичинесинен чоңуна чейин), ж.б.

Кыргыз тилинде жети санын сакралдуулугун далилдеген *жети өмүрү жерге кирүү* деген фразеологизмди көрүүгө болот. Бул жерде *жети саны* сандык эмес, *ыйык, касиеттүү, улуу, түбөлүктүү* деген сөздөрдүн маанисинин синтезинде колдонулуп, *өмүр* сөзү менен айкашып, максаттуу, таза, абийир менен уланып жаткан кишинин өмүрүн образдуу чагылдырып турат. Бирок ал сөздөргө кийинки *жерге кирди* деген сөздөрдүн улануусу аркылуу бул фразеологизм бирөөнүн капытсан катуу уятка калып, жакшы адамдын өмүрү, абийири булганып жаткандыгы өзгөчө элестүүлүк менен берилип жатат [7.151].

Жыйынтыктап атйканда, түрк жанак кыргыз тилдериндеги фразеологизмдерде жети санынын сандык, эсептик мааниси жоюлуп, образдуулук, абстрактуулук мааниге өтөт. Ошону менен бирге жети саны катышкан фразеологизмдер элдин дүйнө жана анын түзүлүшү жөнүндөгү байыркы түшүнүктөрүн чагылдырып турат. Ал түшүнүктөрдө сандар сакралдык, символдук мааниге ээ болгон.

Адабияттар

1. Азыркы кыргыз адабий тили. -Б., 2009.

2. Иоселева М. Я. Происхождение магических чисел // Страны и народы Востока. -М.: Наука, 1965. Вып.4. С.239-241.

3. Карымшакова А.Т. Жети сөзүнүн түзүлүшү, мааниле ри, колдонулушу. // Жыйнакта: А.Т.Карымшакова. Кыргыз тилинин морфологиясынын жана лексикологиясынын маселелери (макалалар жыйнагы). -Б., 2009.

4. Миллер Дж. А. Магическое число семь плюс или минус два. О некоторых пределах нашей способности перерабатывать информацию // Инженерная психология. -М.: Прогресс, 1964. С.192-225.

5. Муратова Р. Т. Символика чисел в языке и культуре башкир: монография. -Уфа, 2013. 180 с.

6. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Пратюркский язык-основа. Картина мира пратюркского этноса по данным языка. -М., 2006.

7. Топоров, В. Н. Числа // Мифы народов мира. -М., 1982. Т. 2. С. 629–630.

8. Турецко –русский фразеологический словарь. -Б., 2005.303с

9. Фролов Б. А. Представление о числе 7 у народов Сибири и Дальнего Востока // Бронзовый и железный век Сибири. -Новосибирск: Наука, Сибирск. отд-ние, 1974. С.294-303.

10.Хайруллина Р.Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию. – Уфа, 2008.

11.Эгембердиев Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү (этимологиясы). –Б., 2016.-336б

12.Юдахин, К. К. Киргизско-русский словарь. -М., 1965.

УДК:399.5

Сейткожоева З.А., *к.п.н, доцент*
Бишкекского гуманитарного университета имени К.Карасаева,
Кыргызская Республика

РОЛЬ ИСКУССТВА СКАЗИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ

КӨП МАДАНИЯТУУЛУКТУУ КАЛЫПТАНДЫРУУДА АЙТУУЧУЛАРДЫН ИСКУССТВОСУНДАГЫ РОЛУ

THE ROLE OF NARRATORS AND FORMATION OF MULTICULTURAL PERSONALITY

Аннотация: *В данной статье описано о развитии искусства горлового пения алтайского народа, у которого стало традицией проводить ежегодно Международные курултаи сказителей. Цель курултаев – развивать у молодежи, у населения умение понимать свою, чужую культуру, научить сотрудничать с людьми разных вероисповеданий, научить жить в мире и согласии, беречь родную землю, приобщать молодежь к изучению истории Алтайского края, его национального искусства.*

Ключевые слова*: мастера сказительского искусства, горловое пение, Международный курултай, героический эпос, суверенные государства, топшуур, современное образование, кай, кайчы.*

Аннотация: *Бул макалада алтай элинин көмөкөй менен ырдоо искусствосун өнүктүрүү жөнүндө жазылган. Анда айтуучулардын эл аралык курултайын жыл сайын өткөрүү салтка айланып калган. Курултайдын максаты жаштардын, калктын, өзүнөн жана башкалардын маданиятын баалай билүү, ар кандай диндердеги адамдар менен кызматташууга үйрөтүү, тынчтыкта жана ынтымакта жашоого үйрөтүү, туулган жерди аздектөө, жаштарды алтай крайынын тарыхын анын улуттук искусствосун үйрөнүүгө тартуу болуп эсептелинет.*

Түйүндүү сөздөр*: айтуучулук өнөрлөрүнүн чеберлери, көмөкөй менен ырдоо, эл аралык курултай, баатырдык эпосу, көз каранды эмес мамлекет, топшуур, азыркы заманднын билим берүүсү, кай, кайчы.*

Annotation: *The goal of the kurultai is to develop among young people to understand own and others culture, to teach to cooperat with people of different faiths to protect their native land and involve young in studying the history and national art of the Altai territory.*

Key words*: master storytellers, throat singing, international kurultai, heroic epic, sovereign states , topshuur, modern education.This article describes the development of the art of throat singing Altai people which has become a tradition to hold annually an international kurultai of storytellers*

Одной из целей современного общества становится сближение стран и народов, усиление их взаимодействия, в условиях глобализации мира в целом. Об этом заговорили, когда суверенные государства, после распада СССР, стали обособляться и соответственно терять те социальные, культурные, политические, экономические корни, которые сближали множество народов. Перед современным образованием стоит задача не только подготовки будущих специалистов, но и развитие способностей и умений общаться, сотрудничать с людьми разных национальностей, вероисповеданий, разных социальных групп. И эту работу необходимо вести с малых лет, ведь умение понимать человека другой культуры даст возможность жить в согласии, мире, уважении к чужой культуре. В последнее время стало уделяться внимание вопросам раз-

вития алтайской цивилизации, этнопедагогическим и этнопсихологическим общностям алтайских народов. Особенно привлекает искусство горлового пения Алтая, которое за все время существования неоднократно подвергалось гонениям, поэтому в какой – то отрезок времени оно не развивалось. Но в последние годы правительство России стало уделять большое внимание развитию народного устного сказительского искусства Горного Алтая и выделять достаточные средства для поощрения молодых исполнителей, для развития горлового пения.

Автору этих строк выпала удача быть приглашенной на Международный курултай сказителей, проведенный в Горно-Алтайске, как одной из трибун для возможностей сближения разных народов через историю, через культуру, которая развивалась веками.

В Горно-Алтайск я ехала впервые, сведения о прекрасной горной республике у меня были скудные, поэтому постаралась узнать о нем из разных источников. Население небольшое, в Алтае проживает около 70000 алтайских киргизов. В крае уделяют огромное внимание развитию туризма, и так как край не является промышленной зоной, а его окружают дремучие леса, березовые рощи, мимо протекает бурная, необузданная река Катунь, то этим и можно объяснить большой приток туристов со всех концов мира.

В городе сильно развита инфраструктура, многочисленные гостиницы могут вмещать туристов с разными условиями. Горно-Алтайск по праву назван самым чистым городом России. У каждого народа сохранились народно-героические эпосы, герои которых всегда выступают богатырями, объединяющими свой народ, защищающих свои границы от нападения чужеземцев. Известны далеко за пределами края и сказания о народных героях Алтая.

В 2017 году в Горно-Алтайске почтили память выдающегося сказителя Н.К. Ялатова в честь его 90-летия. О его почитании свидетельствовало то, как подготовились организаторы к проведению конкурса сказителей.

В городском театре собрались гости и участники конкурса, которые прибыли из Хакассии, Тывы, Горной Шории. Из Кыргызской Республики была я одна. Как представителя Кыргызстана меня включили в состав жюри, ролью которого было оценивание конкурсантов по четырем номинациям, которые также должны были выявить победителя и в видах горлового пения, и в видах сказительского искусства. В состав жюри входили ученые-алтаисты, известные работники культуры России, мастера-сказители устного творчества.

Свыше 35 участников в возрасте от 9 лет до 14 лет, от 15 до 21 года, прибывших из Хакасии, Тывы, Горной Шории, близлежащих районов, приняли участие в объявленных конкурсах, к которым готовились в течение года в номинации «Сказительское искусство». Участие в конкурсе «Мастера сказительского искусства» могли принимать только маститые сказители, обладатели призов различных номинаций. Это сказители, которые проявили себя в конкурсах исполнителей горлового пения или пения речитативом, и которые уже стали обладателями номинации «Эл-Кайчы», получившие Гран-при.

Проведение состязаний сказителей дает возможность сохранить и развивать горловое пение, ставшим уникальным искусством традиционной народной культуры Алтая, приобщать молодежь к изучению истории края, его искусства.

Алтайский народ знает немало героических эпосов, но самым прославленным считается эпос «Маадай-Кара», который был сохранен и передан молодым сказителем 22 –летним Алексея Калкиным. Эпос был записан и научно обработан филологом Сазоном Суразаковым в 1948 году. Великолепная, уникальная память Алексея Калкина позволила сохранить около 30 героических сказаний, песен, сказок, мифов, легенд, содержавших от нескольких до десяти тысяч стихотворных строк. Алексей Калкин был с детства инвалидом по зрению, поэтому и не смог получить образование, но его дед и отец были известными сказителями, и он вырос в стихии фольклора, продолжив традиции отца и деда.

Творчество Алексея Калкина, кайчы, было высоко оценено правительством, и он стал не только членом Союза писателей СССР, но и был удостоен немалых наград, одной из которых стало получение звания «Народный сказитель-кайчы Республики Алтай».

В сказании «Маадай Кара» тесно переплелись вымысел, волшебство, и исторические события. В сказании, состоящем из трех частей, отражена жизнь алтайского народа, который был порабощен и угнетен подземным властелином Эрликом. В эпосе красочно описываются бытовые эпизоды жизни алтайского богатыря–это сватовство и женитьба сына Маадай Кара Когюдей Мергена, схватка его с Эрликом, а также освобождение из плена угнетенного и страдающего от подземного властелина народа.

В эпосе, как отмечал Аржан Адаров, отразились история, взгляды, философия алтайцев, их героизм. Поистине монументальное творение алтайского народа сохранилось и было донесено до потомков благодаря неоднократно вышедшим изданиям на якутском, алтайском, кыргызском, монгольском, тувинском и русском языках. Первые издания выходили сначала в небольшом количестве, но и они способствовали тому, что на Алтае возрождение горлового пения стало уже национальной традицией, и нет сегодня ни одного алтайца, который бы не был знаком с героическим сказанием «Маадай Кара»[1].

Благодаря ученым-энтузиастам, эпос издавался трижды – в 1951 и 1964 году и 1973 году, но неоднократно Алексей Калкин менял некоторые эпизоды в письменной версии сказания, что свидетельствовало о том, что он мысленно жил со своими героями.

Один из почитателей народного искусства сибирский поэт Александр Плитченко сделал поэтический перевод сказания на русский язык, что позволило многим ознакомиться с фольклором.

Сопровождал свое пение сказитель игрой на топшуре, старинном инструменте алтайского народа. Данный инструмент имел сходство с казахской домброй. Сказитель мог один эпос рассказывать по четыре-пять дней, входя при этом в транс и настолько правдиво он мог петь, что его слушатели также могли явно чувствовать себя вместе с героями и тоже находиться в трансе.

На Алтае музыкальный жанр – кай считается очень древним видом искусства, но до сих пор никем не изучены его тайны ни учеными, ни искусствоведами. Поэтому мастеров –исполнителей сказания называют кайчы.

Алексей Калкин, благодаря своему отцу, научился теленгитскому каю, который считался низким и самым звучным. Его неподражаемое исполнение завораживало слушателей. Во всех сказаниях воспевается богатырь, который едет по Алтаю и слышит кай. Калкин мог предсказывать события, умел гадать, умел лечить людей, он существовал вместе со своими героями, имел завораживающую силу для своих слушателей. Но, к сожалению, не все его сказания были записаны в свое время [4].

Исследователи отмечают, что всего существовало двенадцать стилей кая, но они не все дошли до наших времен, не были сохранены, некоторые из них исчезли вместе со сказителями.

Горловое пение имеет свои особенности, вначале мастера произносят несколько строк, затем их обрывают и произносят долгое оооо на одном дыхании под звуки уникального инструмента-топшура.

Алтайцы глубоко верят в духов и божество, поэтому почти каждый алтаец носит при себе амулеты-обереги. Немаловажное значение в культуре алтайского народа имеет одежда, украшения которой представляют национальную символику, например, бусины предрекают богатство, маленькие ракушки уберегают от сглаза, а круглая пуговица дарит долголетие, то есть все аттрибуты одежды как для детей, так и для взрослых создаются на основе поверьев, которые могли бы сохранить жизнь человека и сделать ее счастливой [6,4].

Многие слова в алтайском языке сродни словам в кыргызском языке, что свидетельствует об одних корнях – оба этих языка входят в киргизо-кыпчакскую группу, которая в свою очередь вливается в восточнотюркскую группу языков. В эту же группу языков входит и уйгуро-тукюйская, которая объединяет карагасский, тувинский, хакасский, якутский, кюэрикский, шорский [2, 270].

Кыргызскую Республику и Алтай разделяют многие километры, но связи между ними в последнее время укрепляются, свидетельством этому стали конференции, посвященные алтайской цивилизации.

Таинственная культура Алтая тесно связана и с воспеванием подвигов кыргызского богатыря Манаса, который родился на священной алтайской земле и посвятил свою жизнь борьбе с врагами. Эпос «Манас» стал национальным достоянием в культуре кыргызского народа, а особенностью современного общества стало продвижение межкультурных коммуникаций в сближении народов с разными культурами.

Литература

1. Адаров А. О. Јаан телекейге јол. – Горно-Алтайск, 1979.

2. Кодухов В.И. Введение в языкознание. – М.:Просвещение,1987.

3. Суразаков С. С. Поэт керегинде кыска сос // Адаров А. О. Алтын јерим — Алтайым. – Горно-Алтайск, 1964.

4. Суразаков С. С Героический эпос алтайцев. «Ученые записки Горно-Алтайского НИИ», 1958.

5. Тарбанакова С. Н. Драматургия // История алтайской литературы. — Горно-Алтайск, 2004. — С. 468-484;

6. Укачина А.В. Украшения в алтайском костюме.-Горно-Алтайск,2017

УДК:821.512.154.39

Сейткожоева З.А., *к.п.н, доцент*
Бишкекского гуманитарного университета имени К.Карасаева,
Кыргызская Республика

СИМВОЛИКА ИМЯНАРЕЧЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ КУЛЬТУРЕ (*в контексте эпоса «Манас»*)

КЫРГЫЗ МАДАНИЯТЫНДАГЫ АТ КОЮНУН СИМВОЛИКАСЫ (*өрнөктүү белгиси «Манас» эпосунун өнүтүндө*)

THE SYMBOLS OF THE NAMES OF KYRGYZ CULTURE (*In the context of the epic "Manas"*)

Аннотация: *В данной статье обращено внимание на ономастику, науку, исследующую историю возникновения имен, географических названий населенных пунктов, имен людей, мифических существ.*

Отмечено, как кыргызы в давние времена неспроста давали имена новорожденным детям, а имянаречение имело определенный смысл. Описана символика имянаречения главного героя эпоса «Манас».

Изучение героического эпоса позволит не только развивать кыргызский литературный язык, но и лучше узнать и знать историю своей страны, единство и дружба народов которой способствует формированию поликультурной личности, сохранения мира на земле.

В эпосе тесно переплетены вымысел, правда, миф и история.

Ключевые слова*: героический эпос, имянаречение, ономастика, заимствования, гуманитарные науки, сказительское искусство, гуманизм, великодушие.*

Аннотация: *Бул макалада аттардын келип чыгышынын, географиялык аталыштарынын, калк жашаган пункттардын, адамдардын ысымдарынын, мифтик жаныбарлардын, тарыхын изилдөөнү илим ономастикага илимге, негизи көңүл бөлүнгөн. Кыргыздардын байыркы мезгилдерде жаңыдан төрөлгөн балдарга аттарды бекеринен бербегендиги, ат берүү маселелери, атайын маани маңызга ээ болгондугу аныкталып көрсөтүлгөн. «Манас» эпосунун башкы каарманына ат берүүнүн символикасы толук бойдон баяндалган. Бул баатырлык эпосту окуп-үйрөнүү кыргыз адабий тилин өнүктүрүүгө гана мүмкүнчүлүк бербейт, ошондой эле өз өлкөсүнүн тарыхын жакшы билүү.*

Түйүндүү сөздөр: *Баатырдык эпос, ат коюу ономастика, өздөштүрүлгөн сөздөр, гуманитардык илимдер, эпос айтуу өнөрү (искусствосу), гумандуулук, айкөлдүк.*

Annotation: *In this article, attention is paid to Onomastic, the scinse of investigating and constructing the origination of names ,geographic name of settlements, names of people, mythical creatures.It is noted how Kyrgyz people gave names to newborns . All the names had definite meanings . It is described the symbolism of the name "Manas"Unity and friendship of peoples contributes to the formation of multicultural personality, the preservation of peace on the earth. In the epic closelyintertwined fiction ,truth ,myth and history.*

Key words*: heroic epic, Onomastic, names, humanitarian science, narrators ,generosity.*

Развитие науки, каждая ее область тесно связаны с представлением людей об окружающем мире. Особый интерес представляет ономастика (раздел языкознания), исследующая историю возникновения имен, географические названия населенных пунктов, переименования людских поселений, имен людей,

мифических существ. Как наука, ономастика оснащена терминологическим аппаратом, различными методами исследования истории возникновения имен, заимствований. Много споров появилось в среде ученых по определению ономастики как отрасли языкознания или отведения ее к гуманитарным наукам. (О.Н.Трубачев, В. Ташицкий).[5;6].

Все же многие склоняются к мнениям по отведению ономастики к междисциплинарным гуманитарным наукам, так как исследование происхождения имен людей, географических названий разных поселений немыслимо без связи с библиографией, картографией, педагогикой, историей и т.д. Нередко возникает вопрос о происхождении того или иного имени, названия поселка, города, поселения. Неверное истолкование может привести к недоразумениям. Недавно демонстрировался сериал по ТВ с громким названием «Ключи». Вездесущие риэлторы ввели в заблуждение богатых покупателей деревеньки на просторах России с данным названием, считая, что в местности имеются целебные источники и строительство бизнес-центра могло бы принести немалые доходы. А на самом деле название произошло от названия металлических ключей, которыми открывают двери и в глухой деревеньке не было никаких источников, которые могли бы привлечь отдыхающих.

Нас интересует имянаречение в кыргызской культуре, значение его в жизни народа и его влиянии н а воспитание ребенка в семье.

Одним из великих эпосов на земле считается героический эпос «Манас», насчитывающий более полумиллиона строк. Подвиги неустрашимого защитника родины и его сорока богатырей воспевались сказителями – манасчи и передавались из уст в уста, которые постоянно перерабатывали сюжет в соответствии с новым миропониманием.

В эпосе главной мыслью является стремление показать столкновение двух культур–младенческой культуры кочевого и свободолюбивого народа и сложной культуры мощного рабовладельческого государства [1,3].

«Манас» был отмечен Генеральной Ассамблеей ООН, как выдающееся произведение сказительского искусства кыргызского народа, поэтому были учреждены одноименные государственные награды для вручения выдающимся деятелям государства.

Письменность кыргызского народа претерпела много изменений, пока не была основана на русском алфавите, поэтому все сказания о прошлом кыргызского народа передавались из уст в уста.

Сказителями героического эпоса «Манас» по праву считают Сагымбая Орозбакова (1867—1930) и Саякбая Каралаева (1894—1971). Одним из крупнейших исследователей творчества сказителей эпоса «Манас» являлся известный литературовед Самар Мусаев, который восстановил полный вариант. Книга выглядит довольно внушительно, насчитывая 1840 страниц и веся 7 килограммов.

Следует отметить, что в Кыргызской Республике насчитывается около 2500 общеобразовательных школ, большое количество вузов и средне-специальных учебных заведений, в программы которых вводятся курсы по выбору, знакомящие с эпосом «Манас». Семь заповедей Манаса направлены на воспитание качеств характера и мышления–это межнациональная сплоченность, гуманизм, великодушие, единство и сплоченность нации.

В республике много делается для того, чтобы развивался кыргызский литературный язык, и изучение героического эпоса «Манас» позволит молодежи лучше узнать и знать историю своей страны, единство и дружба народов которой способствует формированию поликультурной личности, сохранения мира на земле.

В сказании тесно переплетены вымысел, правда, миф и история.

Так, Липкин С. отмечает, что в старину звери понимали речь человека, кони были с крыльями, а на Алтае неожиданно появились люди, которых звали киргизами, и они были изгнаны китайцами из своих родных мест. В то время Алтай был многонациональным, его населяли казахи, тыргауты, нойгуты, манджу и другие. Легенда также передает, что однажды к старейшине племен пришел молодой воин, и они поразились не подаркам, а речам, из которых узнали о нападении китайцев на киргизскую землю. Ханы Китая увидели опасность в возможном единении четырех сыновей Ногоя и приняли решение об отдалении их друг от друга на дальнее расстояние. Старшего брата Орозду оставили в Алайской долине, молодого буйного Усена сослали в снежную, холодную Сибирь, среднего брата Бая отправили в далекий Кашгар, младшего, хозяйственного Джакыпа отправили на Алтай. Молодой Джакып быстро сдружился с Айдарканом, с Акбалтой, ханами казахов и нойгутов. Богател Джакып на алтайской земле, везде паслись его несметные тучные стада, но одна печаль омрачала его жизнь, которая катилась к закату – не одарила его жена Чиирда наследником.

Однажды Джакыпу снится сон, что к великолепному белому кречету, привязанному им, стали слетаться другие птицы, но самой величественной и красивой была его птица. Снится сон и Чиирде – белобородый старец дает ей румяное яблоко, и, откушав его, она располнела и родила царя зверей – льва, который при появлении на белый свет оглушил всех громким львиным ревом. Мечты и чаяния сбываются, и вскоре Чиирда родит мальчика, первый крик которого был удивительно похож на рычание грозного льва. Старейшины при рождении мальчика подивились облику – у него было узкое темя, высился широкий лоб, удивлял с горбинкой нос, щедрые руки, изумляла могучая тигриная шея, вместо волос была густая львиная грива, звездные глаза – эти качества указывали на рождение необычного богатыря. Столь радостное событие совпало с прибавлением в табунах, и однажды Джакып, объезжая свои несметные табуны, увидел светлогривую кобылу с только что родившимся жеребенком, масть которого была похожа на цвет солнечного снега. В эпосе подробно описан ритуал имянаречения на тое, который проводил Джакып спустя три месяца по случаю рождения долгожданного сына. На пиршество собрались гости из горногоТибета, из солнечного Ташкента, далекого Кашгара, Китая, Индии, а также священной Мекки. Имя мальчику дает седобородый старец, прибывший из родины пророка, кото-

рый молвил о том, что в имени ребенка должна быть буква Мим, которая олицетворяет пророка, Нун будет в середине и обозначать образ святого, а последняя буква Син сообразна образу могучего льва, царя зверей, а между буквами будет А, с которой начинается имя Аллаха. Ребенка назвали именем Манас, которое впоследствиии станет священным. Брат Джакыпа Бай помог правильно истолковать суждение старца из Мекки, потому что киргизы не знали арабского языка и придерживались иной веры. Он заговорил о том, что названный ребенок родился для защиты своего народа, своей земли от поработителей. Он по- своему, по- простому объяснил имянаречение мальчика. Первая буква имени ребенка М должна обозначать меч, буква Н должна олицетворять народ, а С должна символизировать справедливость. Ребенка называют счастливым именем Манас. Впоследствии у Манаса будет сорок сподвижников, которых в народе называли львами за храбрость, силу, грозность.

Кыргызы неспроста давали имена новорожденным детям, а имянаречение имело определенный смысл. Одним из первых соратников Манаса стал Чубак, сын Акбалты, старейшины нойгутов. Чубак означает луч солнца, в сиянии которого можно было согреться теплом. Именно он первым знакомится на играх с Манасом и знакомит своих друзей с Манасом– это Серек, Аджибай, Кокчо– казах, сын старейшины рода Айдаркана, Урбю, Бозоул, Ирчи.

Серек означает человека, приносящего изобилие, слово сер имеет два значения – первое понимается в значении алтын, кумуш (золото, серебро), второе значение означает изобилие, третье – поясничный позвонок. Но в эпосе Серек упоминается как стройный, значит при рождении родители увидели красивого, правильно сложенного мальчика. К примеру в Древней Греции старейшины тщательно осматривали новорожденного, и если ребенок рождался слабым, немощным, то сбрасывали такое дитя со скалы, что означало – в древности в рождении сильного и здорового ребенка видели будущего защитника, воина.

Сладкоязыкий Аджибай– это мальчик, который с рождения мастерски владел устной речью, настолько, что он мог заставить окружающих слушать его часами. Мальчик, названный Үрбү, был безродным.

Сыргак–вид беркута, легкий, быстрый.

В эпосе Манаса прозывают великодушным также за то, что он помиловал Кокчекеза и десять сыновей Орозду, которые выросли буянами и непослушными, простив им коварство и отравление тысячи воинов, отправленных за Канукей и киргизами, которые остались на алтайской земле, молвив: «Развяжите их. Я не хочу, чтоб кровь киргиза, пролитая киргизом, обагрила землю отцов в час возвращения, не причиняйте вреда ни им, ни их людям. Я прощаю их»[1,78].

В настоящее время стали очень популярны имена героев эпоса. Например, Алмамбет, сын хана Азиза, имя которого также стало довольно распространенным. Азизу родила сына рабыня по имени Алтынай, хотя он имел 60 жен. У хана ханов Китая Эсена была дочь Бурулча, к которой сватался коварный Конурбай.

В эпосе встречается еще немало имен-Канукей, Канышай, Семетей и другие, которые прочно вошли в жизнь кыргызского народа, кыргызы любят называть именами героев эпоса новорожденных детей.

Однако у народов Алтая принято называть детей русскими именами, хотя у некоторых фамилии даются на алтайском языке.

Также многие кочевые народы, чтобы предостеречь от сглаза новорожденного, старались назвать ребенка первым попавшимся предметом, например Топчу, таким именем называли маленького, легкого ребенка.

Символика имянаречения в кыргызской культуре на примере эпоса «Манас» показывает, что еще в древние времена в честь рождения ребенка стало традицией проводить пиры, молва о которых должна была переходить из уст в уста. У кыргызов есть священные числа, одно из которых число «сорок». В сказании описано, как сорок гонцов, сев на сорок скакунов, разносили радостную весть о рождении кыргызского богатыря.

Символика имянаречения имеет место в кыргызской культуре и в настоящее время, нарекая именем ребенка, родители выражают надежды на то, что младенец, названный именем знаменитого человека, героя эпоса будет проникнут духом великого героя, знаменитой личности, будет стремиться к профессиональному взлету, отличаться трудолюбием.

Литература

1. Липкин Семен. Манас великодушный. –Б.: Госконцерн «Учкун»,1996

2. Горбаневский Д.С. В мире имён и названий. – М.: Знание, 1983.

3.Ономастика // Фундаментальная электронная библиотека. Русская литература и фольклор. 2005. – http://febweb.ru/feb/litenc/encyclop/le8/le8-3011.htm.

4. Подольская Н.В. Антропонимика // Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Советская энциклопедия, 1990. С.36-37. – 366 с.

5. Ташицкий В. Место ономастики среди других гуманитарных наук.// Вопросы языкознания. – №2 – М., 1961.

6.Трубачёв О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования – М.: Наука, 2003.

УДК 81’44 - (811.161.1. / 811.512.154.)

Камбаралиева У.Ж.
филол. илим. доктору, БААУ профессору

КЫРГЫЗ ЖАНА ОРУС КОММУНИКАЦИЯЛЫК ЖҮРҮМ-ТУРУМУНДАГЫ КАЙРЫЛУУ ФОРМУЛАЛАРЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМУЛ ОБРАЩЕНИЯ В РУССКОМ И КЫРГЫЗСКОМ КОММУНИКАТИВНОМ ПОВЕДЕНИИ

FEATURES OF THE FORMULAS OF TREATMENT IN RUSSIAN AND KYRGYZ COMMUNICATIVE BEHAVIOR

Аннотация. *Макалада калктардын коммуникациялык жүрүм-турумун контрасттык изилдөөнүн негиздери каралды, ошондой эле көңүлдү буруу жана кайрылуу максаттарында коммуникациялык кырдаалдарда колдонулган кептик этикеттердин нейтралдык жана көп колдонулган формулаларынын анализинин кээ бир жыйынтыктары берилди.*

Түйүндүү сөздөр: *Улуттук коммуникациялык жүрүм-турум, контраст-туулук принциби, кептик этикеттин формуласы, орус тили, кыргыз тили*

Аннотация. *В статье рассматриваются основы контрастивного изучения коммуникативного поведения народов, а также приводятся некоторые результаты анализа нейтральных и частотных формул речевого этикета в русском и кыргызском языках, употребляемые в коммуникативных ситуациях для обращения и привлечения внимания.*

Ключевые слова. *Национальное коммуникативное поведение, принцип контрастивности, формула речевого этикета, русский язык, кыргызский язык*

Annotation. *The article deals with the basics of contrastive study of communicative behavior of peoples, and also gives some results of analysis of neutral and frequency formulas of speech etiquette in Russian and Kyrgyz languages, used in communicative situations to attract and attract attention.*

Keywords. *National communicative behavior, the principle of contrast, the formula of speech etiquette, the Russian language, the Kyrgyz language.*

Азыркы учурдагы мамлекеттер ортосундагы адам ишкердүүлүгүнүн бардык тармактарына тиешелүү болгон алакалардын пайда болуп, чыңдалышы менен маданият аралык коммуникацияларды изилдөөлөргө өзгөчө көңүл бурула баштагандыгы жалпыга маалым. «Коммуникациялык жүрүм-турум» термини алгач ирет 1989 - жылы россиялык атактуу окумуштуу И.А.Стернин тарабынан киргизилген. Бул термин «кайсы бир социумдун (коомдун) нормалары жана салттары аркылуу жөнгө салынуучу, баарлашуу процессиндеги калктын, инсандын же инсандар тобунун вербалдык жана аны коштоочу бейвербал жүрүм-туруму - деген мааниде колдонулат [1: 156].

Коммуникациялык жүрүм-турум – баарлашуунун улуттук спецификага ээ болгон туруктуу формулалары болуп эсептелген «кептик этикет» түшүнүгүн өзүнө камтыйт. Кептик этикетке таандык болгон бирдиктер семантикалык-түзүлүштүк жактан туруктуулугу, семантикалык мазмун - көлөмүнүн кырдаалдан, улуттук өзгөчөлүктөрдөн көз каранды болушу жана колдонуу чөйрөлөрүнүн ажырымдалганы менен лексиканын өзгөчө катмарын түзүп турат. Демек, кептик этикет жеке адамдын башка тилдүү чөйрөдө ийгиликтүү социалдашуусунун жана лингвомаданий компетенцияларынын калыптанышынын маанилүү шарттарынын бири катары каралат.

Кептик этикет, башкача айтканда, кептик баарлашуунун улуттук-маданий спецификасы А.А.Леонтьевдин пикири боюнча, баарлашуу процесстерин уюштуруунун ар башка деңгээлдеринде аракетке келген

жана ар башка табиятка ээ болгон факторлордун системасынын таасири астында түзүлөт. Ал факторлор төмөндөгүлөр менен байланышкан факторлор болуп эсептелет: 1) маданий салттар менен; 2) этикет формалары менен; 3) тар маанидеги этнопсихология менен (ишкердүүлүктүн ар кандай түрлөрүнүн жана психикалык процесстердин болуп өтүшүнүн өзгөчөлүктөрү менен); 4) ошол топтун тилинин өзгөчөлүктөрү менен аныкталган; 5) социалдык кырдаалдар менен байланышкан жана тилдин функциялык түрлөрүнө, функциялык өзгөчөлүктөрүнө катышта болгон баарлашуунун социалдык функциялары менен байланышкан факторлор [2: 192].

Улуттук коммуникациялык жүрүм-турумду адекваттуу сүрөттөп ачыктап жазуу үчүн И.А.Стерниндин пикирин колдоо менен негизги принцип катары контрасттык принцибин колдонобуз, анткени бул аталган принцип «калктын коммуникациялык жүрүм-турумунун жалпы инварианттык, ошондой эле жеке улуттук белгилерин тагыраак табууга жана сүрөттөп талдоого мүмкүнчүлүк берет» [3:45].

Макалада изилдөө объектиси катары иргелип алынган орус жана кыргыз тилдеринде кеңири колдонулган рекурренттүү кайрылуу формулаларын анализдөө диалогдук тексттердин негизинде жүргүзүлдү, анткени оозеки кептин колдонулушунун өзгөчөлүктөрү диалогдо ачыгыраак байкалат.

Анализдин алгоритми И.А.Стернин тарабынан иштелип чыккан жүрүм-турумду контрасттык изилдөөнүн принциптеринен келип чыккан. Анализ жүргүзүүдө төмөнкү жоболор эске алынды: 1) салыштырылуучу эки маданияттын бири-бирине дал келиши, б.а. улуттук спецификанын жок экендиги; 2) улуттук спецификанын бар болушу, муну төмөнкү белгилерден көрүүгө болот: а) салыштырылуучу маданияттардагы кээ бир коммуникативдик белгилердин, кыймыл-аракеттердин, кээ бир мүнөздөмөлөрдүн дал келбеши; б) тигил же бул коммуникациялык көрүнүштүн салыштырылуучу маданияттардын бирине гана мүнөздүү болушу, б.а. коммуникациялык белгилердин эндемикалуулугу; в) тигил же бул коммуникациялык көрүнүштүн салыштырылуучу маданияттардын биринде жоктугу, б.а. коммуникациялык лакуналуулуктун маданияттын бирине гана тиешелүүлүгү [3:46].

Л.А.Введенская белгилегендей, кайрылуулардын эң негизги функциясы – бул маектештин назарын өзүнө буруу үчүн колдонулган вокативдик, же чакыруу кызматы. Изилдөөчүнүн пикири боюнча, кайрылуулар катары: жеке ат-ысымдар (Анна Сергеевна, Саша, ж.б.), тууганчылыкты билдирген сөздөр (отец, дядя, дедушка), коомдо алган орду, кызматы, кесиби (президент, башчы, бухгалтер, ж.б.), жаш курагы, жынысы боюнча атоолор (чал, кыз, ж.б.) вокативдик кызматтан тышкары кандайдыр бир белгини көрсөтөт. Ошону менен бирге, кайрылуулар эмоциялык – экспрессиялык жактан боёлгон болушу мүмкүн (Любочка, Маринуся, Любка, акмак, акылдуу, сулуу, ж.б.). Мындай атоолор адресатты гана мүнөздөп-сүрөттөбөстөн, адресанттын өзүнүн да тарбиясынын деңгээлин, анын башкаларга мамилесин, эмоциялык абалын да көрсөтөт [4]. Нейтралдык маанидеги кайрылуу сөздөрү расмий эмес кырдаалдарда чектелбестен колдонулушу мүмкүн, ал эми эмоциялуу жана расмий бирдиктердин колдонулушу дайыма чектелет. Л.А.Введенскаянын эмгегинде байыркы Орус мамлекетинде адамдарды социалдык жактан ажырымдап, жиктөө атайын бийлик тарабынан мыйзамдаштырылганы белгиленет. 1717-1721- жылдары жарык көргөн «Табель о рангах» аттуу документте аскерий, жарандык жана падыша карамагындагы чиндердин аттары бекитилген. [4]. Ошол кездеги мансапка тиешелүү кайрылуулардын кеңири таркалгандыгын орус тилинде азыркыга чейин жашап келе жаткан сөздөрдөн, макал-лакап, туруктуу сөз айкаштарынан көрүүгө болот. Мисалы: «чин» уңгусу өтө көп колдонулат: чиновник, чинопочитание, подчиниться, подчинение, бесчинствовать, ж.б.; не по чину, раздать по чинам, чин чином, ж.б.; Чин чина почитай, а меньшой садись на край; Пуля чинов не разбирает, ж.б.у.с. Мансапты сыйлап атоо Октябрь революциясына чейин сакталып, Совет бийлиги атайын декрет менен колдонуудан алып таштаган. Кыргыз тилинде мансап, кызмат аттары Россия менен параллелдүү жашаган десек жаңылышпайбыз.

Совет доорундагы «жолдош» кайрылуусу орус тилиндеги «товарищ» сөзүнүн калькасы болуп саналат. «Товарищ» сөзү орус, словен, чех, словак, поляк, ж.б. славян тилдеринде XV кылымдан баштап белгилүү боло баштаган. Тарыхый эмгектерден белгилүү болгондой, баштапкы мааниси «мал-жан», «үй-жай», б.а. «иштеп табарды», «тапкандын» баарын билдирген бул «tavar» сөзү түрк тилдеринин биринен орус тилине кирген. Ал эми XX кылымдын 20-30- жылдарынан баштап жайыла баштаган «гражданин» сөзү жалаң гана укук коргоо, күч органдарында колдонулуп, күнүмдүк турмушта аны пайдалануу мүмкүн болбой калган эле. Бул сөздүн «гражданка» - женский роддогу вариантынын жашоосу Совет доорунда бир топ узагыраак болгон.

Улуу Ата Мекендик согуштан кийин «жолдош» - «товарищ» сөзү акырындык менен колдонуудан чыга баштайт. Көчөлөрдө адамдар бири-бирине сыйлабагандыкты чагылдырган, орой угулган чакырууларды колдоно башташат: мужчина, женщина, дед, отец, бабуля, парень, тетенька, дяденька. 80 - жылдардын аягынан баштап, орус тилинде расмий кырдаалдарда «господин», «госпожа» сыяктуу эски кайрылуу формаларын кайрадан колдонууга аракет жасала баштады, бирок, азыркы Россия коомундагы өзгөрүүлөр толук бойдон тилде чагылдырылып жатат деп айтууга эрте.

Кыргыз элинин улуттук маданий өзгөчөлүктөрүнө ылайык, кайрылуулардын ичинен туугандыкты билдирген терминдик сөздөр өзгөчө орунду ээлейт. Эгерде орус тилинде сиз-силер дифференциясы ачык ажыратылбаса, кыргыз тилинде так иерархия байкалат: сиз-сиздер; сен-силер. Жаш курак, жыныстык дифференциялоону, жакындык мамилени билдирген сөздөр күнүмдүк турмушта кеңири колдонулат: ата, апа, эже, байке, аба, аке, дос, ини, сиңди, ж.б. Ал эми жеке аттардын кыскартылып айтылышы, кичине балдарга карата айбанаттардын балдарынын атын вокативдик функцияда колдонуу менен кыргыз эли мамилесин эмоциялуу билдире алган: Боке, Гүкү, Жаке, күчүгүм, балапаным, ж.б. Эски убактарда колдонулган кайрылуулар азыркы убакта расмий кырдаалдарда кеңири орун алып келет: Болот мырза, Ажар айым. Ал эми расмий эмес кырдаалдарда колдонулган ай-

рым кайрылуулар жана атоо-номинациялар уккулуктуу болбогону жана тарбия талабына туура келбегени үчүн колдонуудан чыгып бара жатат: чоң кыз, киши, аял, чал, кемпир (-Ким айтты? – Тетиги киши/ чал/ кемпир/ аял, ж.б.).

Демек, орус жана кыргыз калкынын коммуникациялык жүрүм-турумундагы вокативдик бирдиктерде кездешкен көп жалпылыктар этномаданий мазмунга ээ болуу менен, аталган эки элдин тарыхынын, саясый түзүлүшүнүн жалпылыгы менен түшүндүрүлөт. Кептик этикеттин эки маданиятка мүнөздүү коммуникативдик белгисине кайрылуунун расмий-расмий эмес жактан, топко кайрылуунун гендердик жактан так ажыратылуусун, адамга аты-атасынын атынан кайрылууну киргизүүгө болот. Ал эми орус улуттук коммуникативдик өзгөчөлүктөрү катары синтаксистик конструкциялардын вокативдик функцияда колдонулушу жана адресатка карата туруктуу кайрылуулардын болбогондугу эсептелет.

Адабияттар

1. Стернин И.А., Камбаралиева У.Д. Особенности коммуникативного поведения русских и кыргызов (на примере паремий). // Вестник КРСУ им. Б. Ельцина. - 2017. Том 17, № 9, Серия: гуманитарные науки: 156-161.

2. Леонтьев, А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.

3. Стернин И.А., Камбаралиева У.Д. Контрастивное изучение коммуникативного поведения народов как аспект обучения языку как неродному. // Русский язык за рубежом. - №5, 2017, с. 40-48.

4. Введенская Л.А. Обращение в русском речевом этикете. Ачылышы: www.textologia.ru/russkiy/kultura-rechi/rechevoy-etiket/obraschenie-v.../

УДК 811.161.1’37:512.154 (575.2) (04)

Камбаралиева У.Дж.
д.ф.н., проф. АУЦА

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СУТОЧНОГО ЦИКЛА В РУССКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

КЫРГЫЗ ЖАНА ОРУС ТИЛДЕРИНДЕ КҮН-ТҮН ЦИКЛИНИН РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАНЫШЫ

THE REPRESENTATION OF THE DIURNAL CYCLE IN THE RUSSIAN AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация. *В статье рассматриваются особенности репрезентации суточного цикла в кыргызской и русской языковых картинах мира, а также подвергается анализу совокупность лексических единиц, репрезентирующих этнокультурные знания о суточном цикле времени.*

Ключевые слова: *концепт; языковая картина мира; темпоральная лексика; суточный цикл.*

Аннотация. *Макалада орус жана кыргыз тилдик дүйнө сүрөттөрүндөгү күн-түн циклинин репрезентациялануу өзгөчөлүктөрү каралат, ошондой эле күн-түн цикли тууралуу этномаданий билгендерди репрезентациялоочу лексикалык бирдиктердин көптүгү анализге алынат.*

Түйүндүү сөздөр: *концепт; тилдик дүйнө сүрөтү; темпоралдык лексика; күн-түн цикли.*

Annotation. *The article deals with the features of the representation of the daily cycle in the Kyrgyz and Russian language pictures of the world, and analyzes the totality of lexical units that represent ethno-cultural knowledge of the daily cycle of time.*

Key words: *concept; language picture of the world; temporal vocabulary; daily cycle.*

Ключевые концепты «Сутки» русского и «Күн-түн» кыргызского языков относятся к концептосферам «Время» и «Убакыт». По словарю русского языка С.И.Ожегова (СРЯО) [1: 678] и кыргызско-русскому словарю К.К.Юдахина (КРСЮ) [2:167] сутки - это промежуток времени, равный 24 часам, продолжительности дня и ночи. Заимствованная из русского языка лексема *«сутка» («сутки»)* в кыргызском языке появилась в XIX -XX в. Ранее кыргызы для выражения суточного цикла употребляли сочетание *«күн-түн»,* предложенное репрессированным в 1938 году ученым Б.Солтоноевым [3]. В русском языке слово *сутки* появилось к концу XVI в. Причиной этого, по мнению ученых, стало сильное отличие дня от ночи, что их назвать общим словом, связывая вместе, люди смогли не сразу [4: 44]. В тюркских языках тоже не было общего понятия для обозначения суток. «Это можно считать закономерным явлением, поскольку объединение дня и ночи в один цикл стало бы астрономической абстракцией» [5: 77]. На наш взгляд, этот факт в кыргызском языке можно объяснить образом и условиями жизни древних кыргызов, трудовой день которых начинался до восхода солнца. Принятый позднее ислам, предписывающий читать утреннюю молитву (намаз) за 1 час 40 минут до восхода солнца, только закрепил такой распорядок дня. В русском и кыргызском языках утро воспринимается как неразрывная часть дня, связанная с днем трудовой деятельностью, что не позволяет вычленить его как самостоятельную часть (напр., в р. яз. - целое утро). С этим обстоятельством, по-видимому, связано и функционирование в кыргызском языке глагольной формы *эртелеп,* т.е. «приниматься за работу очень рано, раньше обычного», который не имеет эквивалента в русском языке. Фразеологизм *эрте күндү кеч кылбай* – букв. «не делать ранний день поздним», так же показывает на целостное восприятие дня как промежутка времени для трудовой деятельности. Следовательно, в обоих языках точкой отсчета времени в этом цикле служат восход и заход солнца, имеющие две части: световая и темная половина дня, т.е. *днем и ночью – күндүз, түнү.*

Фактический материал, собранный методом сплошной выборки из русского и кыргызского языков,

позволил представить группу разноструктурных лексических единиц, имеющих семантику суточного цикла. В отличие от русского языка, где для обозначения частей суток употребляется несколько слов (по данным СРЯО), в кыргызском языке лексем, по данным КРСЮ, выражающих членение суточного цикла - около 60. Но в словарях диалектов русского языка количество лексических единиц со значением частей суток - более 300 [6:15]. В кыргызском языке также существуют разнообразные дифференциации времени, которые являются концептуализацией фрагмента национальной картины мира и имеют этнокультурное содержание [7: 95]. Большинство таких концептов относятся к «эндемическим концептам и выражают этноспецифические когнитивные признаки» [8: 38]. Рассматривая значение частей суток, Н.И.Толстой заметил, что деление суток на день и ночь - чисто природное явление, а сознание и язык только фиксируют и находят обозначение для него, но дальнейшее, более дробное членение суток, как и года, уже зависит от человеческого сознания и отражающего его языка. К тому же эти представления, как и язык, этнически (национально) окрашены, т.е. связаны с определенной этнической группой их носителей и так же, как язык, могут изменяться, преобразоваться в ходе исторического развития [9: 17].

В кыргызском языке имеются вариативные сочетания слов, которые служат для точной фиксации времени в рамках суток. Выявленные в русском языке темпоральные сочетания лишены такой функции и используются в речи только для описания движения времени. Причину этого факта можно объяснить тем, что вербализация концептов происходит «в случае коммуникативной необходимости» [10: 20]. Следовательно, обозначение времени до мельчайших частей было жизненно необходимо для кыргыза, проживающего на территории, 94% которой составляют горы с суровыми условиями жизни. Для анализа были отобраны только рекуррентные среди носителей кыргызского языка лексемы, выявленные по результатам анкет участников экспериментов и по анализам художественных текстов. Точные дифференциации суточного цикла также определялись путем опроса. У кыргызов в обозначениях отрезков времени обнаружены различия, связанные с зимним и летним сезонами (отличие составляло примерно 1 ч. – 1 ч. 30 мин.), с местом жительства (в горах раньше рассветает, чем на равнине). В дифференциации суток у кыргызов мы видим метафорическое моделирование времени и временных отношений. Языковые модели времени, с точки зрения Арутюновой Н.Д., могут быть разделены на две группы, в первой из которых главной фигурой является человек, во второй группе модели ориентированы на само время [11:53]. Данная точка зрения, как нам представляется, может отразить этнокультурные темпоральные категоризации, поскольку концептуализируя время и временные отношения, человек объективирует свою позицию в совершении деятельности во времени и создает языковые модели. Мы считаем, что вместе с конкретизацией позиций человека эти виды категоризации могут быть названы новыми терминами, поскольку человек либо выступает пассивным наблюдателем за изменениями в природе и фиксирует в языке все это как обозначения времени (обсервативная деятельность человека), либо он выступает главной фигурой в обозначении точек фиксаций на временной оси (актологическая деятельность) [12:255]. В кыргызском языке выявлены следующие наименования отрезков суточного цикла с приблизительными обозначениями в часах и минутах (после принятия ислама обозначения времен молитв также были приняты как наименования в рамках суток): *1)таң каракчы – 03 ч.; 2) саар – 3.30 ч. молитва; 3) таң дүмпөйүү – 4 ч.; 4) таңга жуук - 4. 30 ч.; 5) таң куланөөк, ирең-бараң (үрөң-бараң) – 5 ч.; 6) таң кылаюу, таң сөгүлүү - 5. 30 ч.; 7) таң аппак атуу, таң супа/сопу садык салуу – 6 ч.; 8) апак-шапак - 6.30 ч.; 9)күн тоонун башына тийген – 7 ч.; 10) күн чыккан - 7.30 ч.; 11) күн көтөрүлгөн – 8 - 8.30 ч.; 12) күн тегиз тийген - 9-10 ч.;, 13) шашке - 10.30 – 11 ч.; 14) улуу (чоң) шашке - 11.30 ч.; 15) жалган түш – 12 -12.30 ч.; 16) чак түш - 13-14 ч.; 17) түш оогон - 14.30 ч.; 18) бешим - 15.00 ч.; 19) ала көлөкө - 15.30 – 16 ч.; 20) кеч бешим - 16. 30 ч.; 21) дигер – 17 ч. молитва; 22) күн батар - 18.00; 23) күүгүм - 18.30; 24) акшам, шам - 19.00 ч., молитва; 25) иңир - 19.30; 26) үрүл-бүрүл, киши таанылар-таанылбас, көз байланган – 20 ч.;27)куптан - 20.30-21.00 ч., молитва; 28) эл аягы басылган - 21.30-22 ч.; 29)эл жатаар - 22.30; 30) эл текши уктаган – 23 ч.; 31) түн ортосу жуук/ түн ортосуна жакын - 23.30; 32) түн ортосу - 24.-24.30 ч.; 33) түн ортосу оогон - 1-1.30 ч.; 34) түн каракчы - 2-2.30 ч.*

В словаре русского языка С.И.Ожегова имеются следующие единицы без указаний точного времени: *1) денница, заря, 2) рассвет, 3) восход солнца; 4) утро, 5) полдень, 6)сумерки, 7)вечер, 8)заход, 9)ночь, 10) полночь.*

В кыргызском языке, кроме вышеуказанных, также существуют целые множества обозначений отрезков суточного цикла, что свидетельствует о существовании у кыргызов различных видов дифференциации времени. Например, в речи кыргызов, проживающих у больших рек и водоемов, употребляются: *суудан (буу) боз көтөрүлгөн маалда, т.е. когда с поверхности воды поднимается серый (пар)* (примерно 4 ч. утра летнего времени); *күндүн нуру сууга тийип калган маал, т.е. лучи солнца отражаются на воде* (примерно 6.00 - 6.15ч. утра); *чөптөгү шүүдүрүм кетип (түшүп) калган маал, т.е. время, когда роса сошла с травы* (примерно 5 ч. утра).

По нашему мнению, условными принципами членения времени в суточном цикле являлись: 1) движение солнечного диска и проявления фаз луны в разное время суток; 2) повторяемость видов деятельности человека в разные отрезки времени в рамках суток; 3) условия проживания и образ жизни (горная, равнинная местность; кочевой, полукочевой, оседлый образы жизни).

Из бинарной системы: «Күн» /«түн» -«день»/«-ночь», основной единицей измерения времени от ранних этапов развития человеческой культуры по настоящее время считается *день - күн.* Концепт «день» - «күн» обозначает временной отрезок в 12 часов, но в обоих языках слово *день* может обозначать не только светлую часть дня. Для русских и кыргызов - это единица макрокосмоса, самая естественная органичная система человеческого бытия, которая начинается с восходом солнца и кончается заходом, и эти представления, как и язык, этнически окрашены. Например: *эки күндөн кийин – через два дня. Анын күнү бүттү*

(КРСЮ, 464), *т.е.: у него день закончился, он умирает.* У кыргызов и русских световая и темная части дня часто символизируются как две стороны одного явления. По своей семантике лексема *день* обозначает линейное время, но в составе бинарного противопоставления – *световая и темная часть дня* эксплицирует цикл. По мнению ученых, первичным значением слова *день,* в некоторых индоевропейских языках было «(видимый) путь, проходимый солнцем». И, основная единица измерения времени изначально была связана с системой пространственных понятий [13: 62].

Кыргызы испокон веков воспринимали себя как часть природы. Возможно, по этой причине в речи кыргызов имеется персонификация: *күндүн мурду (күндүн кулагы, күндүн көзү),* букв.: *«нос солнца» («ухо солнца», «глаз солнца»);* время ассоциируется с образами птиц, скакунов, что является доказательством того факта, что «пространственная сущность, определяемая как человеческое тело, служит плодородной почвой для метафорической категоризации опыта» [13: 18].

Цикличная смена дня и ночи древними славянами воспринималась на основе дихотомии древнеславянского мировоззрения «положительное (свое, доброе) – отрицательное (чужое, злое)», которая была связана с языческими верованиями, реализованными в частном противопоставлении: *день* (светлое, положительное, доброе), *ночь* (темное, отрицательное, злое)» [14: 76]. Такое представление было свойственно многим народам и народностям, в том числе и кыргызам. Темное время суток кыргызы связывали с темной, нечистой силой. Например, у кыргызов не принято выходить из дома ночью с непокрытой головой, выносить из дома незакрытыми продукты, еду, нельзя после захода солнца оставлять на улице детские вещи, белье. Такое же поверье бытует у многих славянских народов [14: 24]. Но в восприятии кыргызов *кеч, (кечинде), вечер, (вечером)* и *түн (ночь)* были излюбленным временем не только темных сил, но и также были удобным временем для общения с потусторонними силами и духами предков («арбактар»), которые покровительствовали людям и поддерживали их в этом мире. Поэтому шаманы и знахари для лечения больных, а также для медитаций, камлания и молитв выбирали темное время суток, чтобы при необходимости можно было обратиться к добрым духам за помощью.

По данным КРСЮ, в кыргызском языке ЛСВ «отрезка времени» появился на основе первого значения: «күн» – «солнце», т.е. в этом значении зафиксирован путь солнца с востока на запад, это схоже на упомянутое выше значение в индоевропейских языках - «(видимый) путь, проходимый солнцем» [2: 464]. Лексема *ночь,* имеющая в обоих языках значение «часть суток от вечера до утра», в кыргызском языке посредством метафоризации передает значение несчастий, бед, при этом длительность чаще не фиксируется: *Душмандар элге каран түн (букв., черная ночь) салды...,* т.е. *Враги принесли народу беду.* Такое употребление значений слов можно связать с характерной для народной традиции особенностью пространственного восприятия времени. Во многих языках, как и в русском и кыргызском, понятие радостного и хорошего передается при помощи колоративного прилагательного *ак – белый.* Это часто встречается во фразеосочетаниях.

В сфере дериватов обращает на себя внимание русская форма *полночь.* Значение, выражаемое этой лексемой, передается на кыргызский словосочетаниями *түн ортосу, түн жарымы* (букв. «половина ночи»). Кроме этого в языке встречается словосочетание с тем же значением *жети түн* (букв. «семь ночей»): *жети түндө мында эмне кылып жүрөсүң?* [2: 282]. *Ты что здесь по ночам делаешь?* На периферии концептов «Күн», «Түн», «День», «Ночь» находятся фразеологизмы и паремии. При анализе валентных свойств указанных лексем в русском и кыргызском языках можно увидеть наличие некоторых соответствий: *кыска күн – короткий день.* В кыргызском языке *күн – день* имеет сему «погода» и часто вместо слова *«погода» - «аба ырайы»* употребляется слово *«күн»: күн бүркөк – погода пасмурная.* Лексемы «күн»/«түн», как и «день»/«ночь», употребляются во многих фразеосочетаниях, выражающих различные характеристики человеческой жизни. Рассматривая значения русских пословиц, Г.В.Звездова говорит о том, что русский человек средневековья жил *днем, день пришел, так и есть принес; даст бог день, даст бог пищу; было бы счастье, а дни впереди; дай бог счастливо день дневать, а ночь ночевать; был бы жив, а дни будут* и т.д. [15:114]. В кыргызском же языке само понятие «предстоящая жизнь», или «то время, которое отведено Всевышним» передается выражением *күн көрүү,* букв. «видеть день» [2: 465]. Данное выражение в сочетании с наречием «эптеп» - «кое-как» функционирует как «существовать», «влачить существование». Выражение *көрөр күнү бар болуу* - в значении «еще суждено пожить», передает значение избавления от чего-то плохого, смертельной опасности [2:465]. В пословицах и поговорках кыргызского языка *күн* употребляется в значении определенного периода жизни: *балыктын күнү көл менен, жигиттин күнү эл менен,* т.е. жизнь рыбы (связана) с озером, жизнь молодца – с народом [2:465]. В отличии от русского языка слово «күн» кыргызского языка может актуализировать следующие значения: «жизнь», «житье», «быт»: *анын күнү бүттү, ичер суусу түгөндү – досл.: его дни сочтены, его вода кончилась* [2: 465]*; күн өткөр – досл. проводить день*: 1) «впустую тратить время», 2) «существовать, мучаясь» [2: 465]; «беда», «несчастье» *(ат башына күн түшсө, ооздугу менен суу ичет, эр башына күн түшсө, өтүгү менен суу кечет, т.е. свалится на коня беда, он с удилами воду пьет, свалится на молодца беда, он через воду в сапогах переходит)* [2:466], «блага» *(күмүштү жыйган сен болдуң, күнүн көрдү алты арам, т.е.серебро накопил ты, а благами воспользовались шесть негодяев)* [2:466], «зависимость» *(күнү түштү, т.е. попал в зависимость)* [2:466], а также «положение», «настроение», «эпоха», «мечтать» (күн сал-).

Таким образом, слова *сутки* и *күн-түн,* обозначающие одновременно как цикличное, так и линейное время, занимают особое положение в темпоральной лексике русского и кыргызского языков. В их семантике отражается взаимосвязь трех основных категорий мироздания: времени, пространства и материи, отражаясь в фиксациях движения солнца по горизонтали и вертикали. Этнокультурная специфика репрезентации суточного цикла, обнаруживаясь на собственно лингвистическом и когнитивном уровнях, обусловливает более дробную формальную фиксацию частей

суток в кыргызской культуре, в то время как в русской культуре преобладает содержательно обусловленное и субъективное восприятие времени.

Источники

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка /Под ред. Шведовой Н.Ю. – М.: Русский язык. - 1989. – 797 с.

2. Юдахин К.К. Кыргызско-русский словарь. В двух книгах. – Ф.: Главная ред. Кыргызской Советской Энциклопедии, 1985. – Кн. 1.– 504 с.; Кн. 2.– 480 с.

Литература

3. Кыргыздар. – Бишкек: Кыргызстан – Сорос. – 1997. – 473 б.

4. Колесов В.В. История русского языка в рассказах. – М.: Азбука, 2007. – 224 с.

5. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика: 2-е изд., доп. - М.: Наука, 2001.

6. Цапенко С.А. Особенности концептуализации суточного круга времени в русской языковой картине мира: Автореф. дис. канд. филол. наук.- Архангельск, 2005. - 28 с.

7. Камбаралиева У.Д. О некоторых особенностях киргизских концептов. - Культура общения и ее формирование: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 32/ Под.ред. И.А. Стернина. - Воронеж: Истоки, 2016. - С. 94-96.

8. Камбаралиева У.Д., Стернин И.А. Эндемичные киргизские концепты (на фоне русского). - Продолжающееся научное издание: Сопоставительные исследования 2016. - Воронеж: Истоки, 2016. - С. 36-41.

9. Толстой Н.И. Времени магический круг (по представлениям славян) //Логический анализ языка. Язык и время. -М., 1997. - с.17-27.

10.Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007.

11.Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык: К проблеме «языковой картины мира» // Вопросы языкознания, 1987, № 3. - С. 46-51.

12.Камбаралиева У.Д. Темпоральная категоризация в концептуальной картине мира (на материале русского и кыргызского языков). Монография. – Б., 2013. -408 с.

13.Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд-во Иркутского университета. - 1996. – 160 с.

14.Ищук Д.Г. Лексико-семантическое поле как выражение концептуальной модели времени в языке (на русско-славянском материале): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. - СПб.,1995.

15.Звездова Г.В. Русская именная темпоральность в историческом и функциональном аспектах. Дис. ...докт. филол. наук. - Липецк, 1996.

УДК: 316.6

Садырова Г.К.
к.ф.н., доцент БГУ им. К.Карасаева,
E-mail: sgulzat@mail.ru
Аканов Т. Н.
БГУ им. К.Карасаева
E-mail: akanov.temirlan@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ РУКОВОДИТЕЛЯ

ЖЕТЕКЧИНИН ЛИДЕРЛИК САПАТТАРЫНЫН ӨНҮГҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

PECULIARITY OF DEVELOPING LEADER QUALITIES OF MANAGER

Аннотация: *В данной статье раскрывается влияние национальных традиций, пословиц и семейного воспитания, на формирование и развитие лидерских качеств руководителя. Дается объяснение традиции кыргызского народа – «ат коюу» (дать имя человеку).*

Ключевые слова: *лидер, руководитель, семейное воспитание и др.*

Аннотация: *Бул макалада жетекчинин лидердик сапатынын калыптанышына жана өнүгүшүнө, улуттук каада-салттын, макал-лакаптын жана үй-бүлөлүк тарбиянын таасири ачылып берилет. Кыргыз элинин «ат коюу» салты боюнча түшүндүрмө берилет.*

Түйүндүү сөздөр: *лидер, жетекчи, үй-бүлөлүк тарбия ж.б.*

The abstract: *In this article is revealed influence of national traditions, proverbs and family education in forming and developing leader qualities of manager. It is given explanation of traditions of Kyrgyz nation – «ат коюу» (to have name to person).*

Keywords: *leader, manager, family education and others.*

Психология управления очень тесно взаимосвязана с таким понятием как лидерство. Не каждый руководитель является лидером, но многим из них приходится стремиться к выполнению этой роли, так как управленец сам по себе должен вести за собой людей, уметь расположить их к себе и заручиться поддержкой своего коллектива. Именно для этого, как раз и нужны лидерские качества, по этой части он обязан быть лидером.

В настоящее время перед нами встает вопрос, о возможности стать лидером, точнее говоря, развить в себе лидерские качества в течение своей жизни или обязательно надо родиться им - быть лидером от рождения. В нашем кыргызском обществе есть понятие как «тубаса лидер», что означает лидер от рождения. В этом случае делается акцент на родословную и генетические составляющие. Ссылаясь на то, что его предки были великими людьми (в большинстве случаев прадеды или дед и отец) внушают ребенку от рождения о его величии, и тех действий и ожиданий, которые они ждут от него. Так, например, в качестве примера можно привести научно-историческое произведение В.Г. Яна (Янчевецкого) «Батый», в котором главный герой Батый-внук Чингиз хана, всю свою жизнь стремиться осуществить все мечты своего великого деда, оправдать надежды и продолжить его дело с таким же не менее молниеносным успехом. В результате он добивается всего этого, постоянно твер-

дя, о том, что он внук великого Чингиз хана, и что именно он обязан продолжить его дело. Ведь кроме него было много и других царевичей-конкурентов за власть, желавших в такой же мере унаследовать величие своего предка, но именно ему удалось возглавить то самое «нашествие монголов» и распространить влияние до европейского континента - выход к берегам «последнего моря». [3]

Кроме родословной и генетических составляющих, в процессе развития личности, не менее большое значение придавалось процессу «Ат коюу» (дать имя человеку) при рождении. По мнению Мусаевой Н.К., и. о. доцента кафедры социальной работы и практической психологии БГУ, родители должны думать о значении имен, когда дают имя своему младенцу и уметь предвидеть все последствия легкомысленного выбора имени. В ее статье, посвященной национальным традициям, отмечается особая установочная роль этого процесса в создании жизненного сценария для будущей жизни. [2,102] И действительно, дети, которые обладают именами, названными в честь великих людей, к примеру, такие как: «Манас», «Мухаммед», «Чынгыз» и др., впоследствии своей жизни постоянно чувствуют некую обязанность, своего рода величие, гордость за это имя и стремятся оправдать ожидания своих родителей. Не зря наши предки придавали огромное значение этому, и чувствовали ответственность за этот процесс.

Также на развитие лидерских качеств может повлиять семейное воспитание. Точнее говоря, положение в нем, его статус. Существует поверие о том, что хорошим руководителем может стать средний ребенок в семье, так как с самого начала он знает психологию своих старших и младших братьев, сестер, особенности их характера, нравы, предпочтения, тем самым он умеет находить общий язык со всеми. Выполняет приказы старшего, сотрудничает с ним, в некоторых случаях дискуссирует, умеет найти правильный подход к нему, но и в то же время средний ребенок умеет расположить к себе внимание младшего, выслушивать его, а также направлять усилия для его воспитания. Эта черта характера очень необходима в нашей жизни, в любых организациях и предприятиях, каждый руководитель в последующей деятельности сталкивается с проблемой схожей с этой по своему происхождению. Во многих случаях он обязан быть средним звеном между руководством стоящим перед ним и подчиненными, работающими под его началом. В социально-психологической сфере постоянно наблюдается тот факт, взаимодействия специалистов с населением, выдвижением их интересов на уровень руководящих органов, а также выполнение поручений от руководителей в сторону народа: разъяснение информации, законов и других составляющих.

В свою очередь, следует отметить черту характера самого младшего ребенка в семье. Он с самого начала находится под влиянием старших, есть пословица в кыргызском народе «үйдүн кичүүсү болгончо, иттин күчүгү бол», что означает, «чем быть самым младшим в семье, лучше быть щенком собаки» (букв.). Конечно, это имеет далеко не прямое значение, но в целом понятно, что младший ребёнок занимает в семье не самое выгодное положение, ведь он обязан выполнять все приказы старших, делать беспрекословно всю работу, которую поручают ему. Отсюда можно сделать выводы, о том, что младший в последствии своего воспитания, взаимодействует со старшими братьями и сестрами, осознает их особенности и в последующем вырабатывает навыки дальнейшего развития с ними. Он вырабатывает своего рода иммунитет, на всю свою дальнейшую жизнь. Эта черта характера очень полезна при поступлении на работу, в начале которой, необходимо выполнять все приказы, наставления коллег и выше стоящих руководителей, до того момента как привыкнешь и освоишь особенности своей работы. Для этого необходимо оправдать надежды руководства и сблизиться с коллективом. Всего этого можно достичь, лишь при особой целеустремленности, желании работать, и несомненно в умении находить общий язык со всеми, в чем преуспевает именно младший ребенок в семье.

Многие задумаются над вопросом предрасположенности старшего ребенка к развитию лидерских качеств в руководстве. В действительности, в народе говорят, о том что старший с самого начала это «бий» (князь, своего рода руководитель), приказы которого должны выполняться беспрекословно, со стороны младших братьев и сестер. Он постоянно приближен к родителям, они прислушиваются его мнения и позволяют многое, что не положено остальным. В большинстве случаев старший, по мере своего воспитания (если конечно чрезмерно не избалован), быстро включается во взрослую жизнь, тем самым становится помощником своих родителей. Можно вспомнить рассказы нашего старшего поколения, которым пришлось не очень сладко, особенно тем, кто родился в послевоенное время. В то время, тяжелое бремя воспитания своих младших братьев и сестер ложилось именно на них, так как у родителей просто на просто не было времени на это, необходимо было поднимать страну после страшной войны, которая оставила очень большой след в истории нашего народа. В результате им волей-неволей приходилось взрослеть раньше времени и принимать всю ответственность на свои хрупкие детские плечи.

В конце хотелось бы закончить статью словами Публий Сира, мимического поэта эпохи Цезаря и Августа: «Безумен тот, кто, не умея управлять с собой, хочет управлять другими». Ведь управление само по себе очень тяжелое, требующее особого подхода занятие, которое по силам не каждому. И во многих случаях бывают ситуации, когда человек, назначенный на руководящую должность, просто на просто не может справиться со своими обязанностями и нужен особый талан, можно сказать умение быть лидером. Для этого он должен следить за своими действиями, тщательно обдумывать свои решения и уметь вдохновить людей на достижение целей.

Литература

1. Канке В.А. Философия менеджмента: учебник / В.А. Канке. - М.: КНОРУС, 2010.- 392 с.

2. Мусаева Н.К. Национальные традиции как фактор формирования социального характера кыргызского народа. Психология// Интерактивная наука. №13,2017.- С.101-103

3. Ян В.Г. Батый. - М.: Азбука-классика, 2007. - 576 с.

УДК: 177.5(575.2)

Төлөгөнова Г. Б.,
БГУ им. К.Карасаева

СОЦИАЛДЫК ТЕҢСИЗДИКТИН КЫРГЫЗ КООМУНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА НА КЫРГЫЗСКОЕ ОБЩЕСТВО

THE IMPACT OF SOCIAL INEQUALITY ON KYRGYZ SOCIETY

Аннотация: *Социалдык теңсиздик ар бир коомдогу чоң көйгөйдү жараткан маселелердин бири болуп саналат. Бул маселе көптөгөн окумуштуулар тарабынан изилденип келет жана эч качан актуалдуулугун жоготпойт. Бул макалада социалдык теңсиздик маселесинин коомго тийгизген таасири анализделген.*

Түйүндүү сөздөр: *теңсиздик, жакырчылык, адилеттүүлүк, коом, катмар, топтук түзүлүш.*

Аннотация*: Социальное неравенство является одной из самых больших проблем для каждого общества. Этот вопрос изучался многими учеными, и она не когда не потеряет свою актуальность. В этой статье анализируется влияние проблемы социального неравенства в обществе.*

Ключевые слова*: неравенство, бедность, справедливость, общество, слой, стратификация.*

Social inequality is one of the biggest problems for every society. This issue has been studied by many scientists, and it will not lose its relevance. This article analyzes the impact of the problem of social inequality in society.

Keywords: *inequality, poverty, justice, society, stratification, stratification.*

Коомдун катмарлашуусу биздин мекендештерибиздин көйгөйлүү маселелеринин тизмесинин ичинен биринчи орунда болбосо да, эксперттер коомдук түзүлүшкө таасир берүүчү олуттуу маселелердин бири деп эсептешет. Ар бир коом көп катмарлуу түзүлүшкө ээ. Коомдо ар кандай катмарлардын бардыгы, алардын бири биринен айырмачылыгы социалдык теңсиздик көрүнүшүнө алып келет, жана ошондой эле ал коомдун бир бөлүгү болуп саналат. Коом түзүлүшү канчалык татаал болгон сайын, теңсиздик дагы ошого жараша айкыныраак болот.

Социалдык теңсиздик маселеси көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринде каралган. Мисалга алсак алардын ичинен М.Вебер, Э. Дюркгейм, В. Паретто, Т.Парсонс, Д.Стиглиц, П.Сорокин, К.Исаев, Борсокбаева, Т.Эркинбеков ж.б.

Окумуштуулардын аныктамасы боюнча социалдык теңсиздик - өзүнчө жеке адамдар, социалдык топтор, катмарлар жана класстар коомдук иерархиянын ар кандай этаптарында муктаждыктарын канааттандыруу үчүн бирдей жашоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга коомдук чектелүүсүнүн бир түрү.

Ар бир коом, улуттук, коомдук, социалдык – класстык, демографиялык, географиялык жана башка критерийлер боюнча структуралык түзүлүштөргө ээ. Мындай түзүлүш сөзсүз түрдө коомдо социалдык теңсиздиктин келип чыгышын жаратат. Коомдук түзүлүштү элдин ортосундагы коомдук айырмачылыктар аныктайт, башкача айтканда, коомдук себептер менен түзүлгөн айырмачылыктар: эмгек, өмүр жолу, атап айтканда, жеке жана коомдук топторду аткарууда коомдук ролдорду бөлүштүрүүдө. Коомдун катмарынын курамы, түзүлүшү тереңирээк социалдык стратификациялык теорияларда изилденет. Алардын кайсы топтун курамына кирээрин төрт негизги шкала: билим берүү, кадыр-барк, бийлик жана киреше менен аныктаса болот. Азыркы учурда коомдогу социалдык теңсиздикти аныктоо үчүн киреше масштабы негизги көрсөткүч болуп саналат. Анткени киреше булагы калктын сатып алуу мүмкүнчүлүгүнүн негизги материалдык пайдаларынын себеби катары эсептелинет. Демек, киреше масштабы жогоруда айтылган шкалалар аркылуу бирдей эмес каржылоону жана экономикалык, каржылык теңсиздиктин мүмкүнчүлүгүн аныктайт.

Социалдык теңсиздик бир коомдук организмдин ар түрдүү сегменттеринде көрүнөт: үй-бүлө, мекемелерге, ишканаларга, кичи жана ири коомдук топтордо. Ал коомдук турмушту уюштурууда милдеттүү шарттардын бири болуп саналат. Ата-энелер, балдары өздөрүнүн тажрыйбасы менен каржы каражаттарын, мүлкүн топтоо, жана алардын болуусуна көмөк көрсөтүү, акыркы таасир этүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу шарттарын белгилей кетсе болот.

Коомдун катмарлашуусу жакырчылыкты күчөтүп гана эмес, ошондой эле зордук-зомбулук жана кылмыш жолунун өнүгүүсүнө алып барат. Негизинен алганда, бай жана жакыр адамдардын ортосундагы ажырым коом жана саясаттын экиге бөлүнүүсүн алып келет. Бул маселени алдын алуу үчүн мамлекет тарабынан коомдук каршылык күчтүү болушу абзел. [1.104б.]

Социалдык теңсиздик айрым өлкөлөрдүн гана эмес, бүт өлкөнүн бирден бир көйгөйү болуп саналат. Анткени бул маселе кандайдыр бир деңгээлде жер жүзүндөгү бардык мамлекеттерде бар экендигин окумуштуулар далилдеп келген. Япония мамлекетинин Йокогама шаарында өткөн XVIII Дүйнөлүк социологдор конгрессиндеги «теңсиздикке бурулуу дүйнөдөгү ааламдашуунун социологиясына чакырык» деген багыттын көп талкууланганы бекеринен эмес. Изилдөөчүлөрдүн айтымы боюнча айрым өлкөлөрдө коомдук социалдык теңсиздик маселесин төмөнкү маалыматтар далилдеп турат: ар бир жетинчи адам он адамдын ичинен 30 жылдан бери экономикалык жактан теңсиз өлкөлөрдө жашашат; бүгүнкү күндө дүйнөнүн жарым байлыгы калктын 1% колунда; жок дегенде 774 млн. сабатсыз чоңдор жана 162 млн. балдар чала тоюудан жабыр тартып келишет.[2.] Бул маалыматтарга ылайык теңсиздиктин таркашына жана татаалдашына абдан маанилүү көптөгөн факторлор таасир берет. Алардын ичинен - расизмди, басмырлоону, зордук-зомбулукту, табигый кырсыктарды, климаттын өзгөрүшүн, табигый ресурстардын талкаланышын, миграция жана башкаларды белгилей кетсе болот.

Нобел сыйлыгынын лауреаты экономист Джосеф Стиглиц теңсиздиктин мамлекеттин экономикасына тийгизген таасирин кеңири изилдеген. Теңсиздиктин кеңдигине мүмкүнчүлүктүн жетишсиздиги жеткиликтүү экендигинен баш тартуу оор болуп саналат. [3.5б.]

Социалдык теңдик – идеалдуу адилеттүүлүк үчүн кылымдар бою адамдардын түбөлүк каалоосун чагылдырган жана массалык коомдук кыймылдарды жана гумандуу ой агымдарды шыктандырат. Тарыхый окуялар толук теңдикке жетүүгө мүмкүн эмес экенин тастыктап турат. Анткени, адамдардын табиятына мүнөздүү болгон өзүнүн жөндөм-шыгын жана каалоолору боюнча айырмачылыктары, коомдук абалы, сапаты жана өз эмгегинин өндүрүмдүүлүгү алардын иш аракеттеринде байкалат. Бул жагынан алып караганда, эл арасында алардын бирдей эместиги анын түрлөрү жана өлчөмү өзгөрөрү тастыкталат. Социалдык теңсиздиктин коомго тийгизген таасири жогоруда бир нече жолу белгиленип кетти. Ошого байланыштуу иерархиялык топтордо жогорку кызматка алып келинген адамдардын, алардын натыйжалуулугун жана коомдук абалын жакшыртууга түрткү берет. Бирок, бир деңгээли ашып турса, ал эми социалдык теңсиздик жагынан өз ролун жоготуп, коомдук-саясий турмушка терс жагдай болуп калат. Ашыкча байлыкка жетүү айрыкча, жеңил, ошондой эле, маргиналдуу, жакырчылык, экономикалык өнүгүүнүн сигналдарын өчүрө коомдук оорчулукту жаратып, коомдун саясий туруктуулугун бузууга алып келиши мүмкүн. Ар бир конкреттүү шарттарда теңдик-теңсиздиктин бирдей айкалышы коомдун оптималдуу жана туруктуулугун камсыздоодо абдан маанилүү болуп саналат. Коомдо социалдык - экономикалык жана коомдук-маданий өнүгүүсү жана коомдук туруктуулук бул нормалдуу деп эсептелинет. Коомдо экономикалык толкундоолорго алып келүүчү шарттардын пайда болушу ашыкча болуп калат.

Теңсиздикти ашыкча даражада басмырлоо, калктын айрым категорияларынын топтук статусунун бузулушуна алып келет жана кээ бир топторду дискриминациялоо катары каралышы мүмкүн. Бул көп учурда коомдук оорчулуктун, коомдук чыр-чатактардын пайда болушун өнүктүрүү жана жайылтуу үчүн жагымдуу шарт түзүүгө алып келет. Бул жагынан алып караганда, ар бир коом социалдык теңсиздик даражасын азайтуу үчүн башкаруу системасын иштеп чыгуу керек. Социалдык теңсиздик маселеси социологиялык изилдөөлөрдө маанилүү орунду ээлейт жана мамилелердин белгилүү бир түрлөрүн тарыхый өнүгүү боюнча анын мүнөзүнүн, түшүндүрмөсүн бардык изилдөөлөрдүн негизги көйгөйлөрүнүн бири бойдон калууда. Социалдык теңсиздик тууралуу түшүнүктөр, түрлөрү, милдеттери, изилдөөлөрү кыргыз коомунун көйгөйлөрүн көп түшүнүү ачкычын табууга жардам берет.

Кыргызстандагы социалдык теңсиздик маселесинин актуалдуулугун – статистика, ошондой эле коомдук пикирди сурап-билүүнүн жыйынтыктары далилдеп турат. Улуттук статистика комитетинин маалыматына таянсак 2016-жылы жакырчылыктын чегинен төмөн 1 млн.557 миң кишинин саны көрсөтүлөт, алардын ичинен 74,0% пайызы айыл жергесинин жашоочулары болуп эсептелинген. [4.] Ал эми 2017-жылдын жакырчылыгынын деңгээли улуттук статистика комитетинин кызматкерлеринин маалыматы боюнча 2017-жылдын июнь айында даяр болот. №1 таблицага ылайык Кыргыз Республикасы боюнча алганда 2012-жылы 40%га жакын адамдар өлкөдө жакыр жашаган адамдардын катарына кирип жогорку көрсөткүчтү көрсөткөн. 2016-жылы Нарын, Баткен, Жалал Абад областтарында жакырчылык жогорку деңгээлде деп аныкталган. Ал эми 2016 жылы бул көрсөткүч 12,6%га төмөндөгөн. Бирок ага карабастан өлкөдө ар кайсы тармактар боюнча, ошондой эле жетишпестиктин айынан социалдык теңсиздик маселеси бирден бир маанилүү көйгөйлөрдүн бири болуп саналып келатат. Ал эми 2012,2014,2015,2016-жылдардагы маалыматтарга таянсак жакырчылыктын деңгээли боюнча жогорку көрсөткүч Жалал Абад областында аныкталган. 2013-жылдын жыйынтыгында Баткен области көрсөтүлгөн. Так маалымат кийинки №1 таблицада көрсөтүлгөн. [5.]

Таблица 1

Жакырчылыктын деңгээли *(% менен)*

	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргыз Республикасы	38	37	30,6	32,1	25,4
Баткен области	34,2	53,9	40,7	41,2	37

Джалал Абад области	55,7	46,4	46,4	45,1	32,2
Иссык Кол области	28,1	39,5	26	28,9	24,7
Нарын области	39,9	43,8	30,6	38	37,8
Ош области	51,4	43,4	31,7	28,9	22
Талас области	39,6	23,1	19	21,5	18,1
Чуй области	16,6	23,6	21,6	24,8	30,3
Бишкек шаары	21,4	20,4	17,6	23,5	9,8
Ош шаары	-	40,9	33,4	38,3	24,6

Ал эми Кыргызстандын калкынын коопсуздугуна карасак, мисалы, турак-жай, сабаттуулук, билим деңгээли сыяктуу көрсөткүчтөр боюнча өлкөдө ачык эле кээ бир дисбаланстар көрүнүп турат. Канчалаган үй-бүлөлөрдө турак-жай маселеси чоң көйгөй, өзгөчө бул көрсөткүч жаш үй-бүлөлөрдө байкалат. Үй-бүлөдөгү жетишсиздиктин айынан канчалаган кыргыздар чет өлкөгө мигрант болуп кетүүдө. Анын кесепетинен үй-бүлөлөр бузулууда. Ошондуктан, негизги көйгөйлөрдүн бири болуп үй-бүлөдөгү жетишсиздиктин жылдан жылга көбөйүшү, жашоонун кымбатташы көп маселелерди алып келет десек болот. Мындайча айтканда, социалдык теңсиздик коомдун ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат.

Учурдагы коомдун жеке жактарга карата материалдык жана каймана маанидеги пайда, сыйлоо жана мүмкүнчүлүктөрүн бирдей бөлүштүрүү менен мүнөздөлөт, бул коомдогу топтордун ортосунда байкалат.

Кирешелердин бирдей эместиги да өсүп жатат, анткени бай адамдар көбүрөөк каражат топтоого мүмкүнчүлүктөрү чоң жана мүлктөн алынуучу активдери да жогорку деңгээлде болот. Бирок, алардын көпчүлүгү акчанын эсебинен сакталып жана мамлекеттин пайдасы үчүн иштешкени байкалбайт. [6.102б.] Бул көрүнүш кыргыз коомунда да байкалат. Биздин өлкөдө көптөгөн бай адамдар, алардын көпчүлүгү айыл жергесинин кулуну болсо дагы, бирок өзүнүн туулуп өскөн жерине пайда келтирбейт. Мисалга алсак бала бакча курууда, мектепти оңдоп түзөөдө, кедей-кембагалдарга аз да болсо материалдык жактан жардам көрсөтүүгө кошкон салымы байкалбайт. Алар жылдан жылга мүлкүн, активдерин көбөйтүп, депутат, чиновник болууга аракет жумшашат. Себеби, ошол максат менен алар өз байлыгын сактоого жана бизнесин өнүктүрүүгө максат коюшат. Ушул себептерден күндөн күнгө социалдык теңсиздик маселеси күчөп, коомго терс таасирин тийгизүүгө шарттарды өнүктүрүп атат. Коомдо, ошондой эле айыл жергесинде байлар менен кедейлердин ортосундагы ажырым жылдан жылга өсүп бараткандыгы байкалууда. Колунда бар адам балдарын жакшы мектептерден, жогорку окуу жайлардан окута алышат. Биздин коомдо көп нерсени каражат чечээри жылдан жылга өсүп атканын бардык эле адамдарга байкалып атса керек. Анткени окууң, ооруканаң, жумушка орношууң бардыгын каражат же таасирлүү бир таанышың чечет. Ушул маселелер менен колунда жок, жакыр адамдардын өмүрү, жашоо турмушу, психологиясы, укугу ого бетер жылдан жылга жабыркап барат. Өзгөчө айыл жергесиндеги жашоочуларга теңсиздиктин бардык түрү, алардын ичинен гендердик, мүлктүк көбүрөөк таасир этет.

Кыргыз Республикасынын Президенти Сооронбай Жээнбеков тарабынан 2018-жылдын 9-январында кол коюлган “2018-жылды Региондорду өнүктүрүү жылы деп жарыялоо жөнүндө” жарлыгы аймактарды өнүктүрүүдөгү негизги документ болуп саналат. [7.] Президенттин айтымында, өзгөчө басым аймактарда жумуш орундарын түзүүгө, жол транспорт инфраструктурасын жакшыртууга, ишкерликти өнүктүрүүгө багытталат. [8.] Жарлыкта негизги иш-чаралар аныкталган: коомдун экономикалык жактан өнүгүшүнө кластердик подходдорду аймактарда киргизүү, чакан, орто бизнести колдоо үчүн шарттарды түзүү, региондорго каражаттарды тартуу, сугат системасын жакшыртуу, ичүүчү таза суу менен 2023-жылга чейин камсыз кылуу, транспорттук кызматтардын, билим берүүнүн сапатын жакшыртуу, ар бир багыт боюнча долбоорлорду ишке ашырууну жакшыртуу жолдорун иштеп чыгуу, саламаттыкты сактоо мекемелеринин тармактарын өнүктүрүү, сапаттуу саламаттыкты сактоо кызматын көрсөтүүнү жакшыртуу, маданият жаатында, эс алуу жана спорт заманбап борборлорун региондун айылдарында, шаарчаларында, шаарларында түзүү. [9.]

Жыйынтыктап айтканда калктын арасында ар кандай катмарлар бар деп айта алабыз: жарды бай, орто - булар киреше жагынан гана каралат. Ал эми дагы калкты башка багыттар менен бөлүштүрсө болот: бийлик, кадыр-барктуулук, билим берүү, аймактык таандыктыгына, статусуна ж.б. жагдайлар боюнча. Ар бир топтомго тартылган адамдардын алынган кирешелери, иши, колдо бар ыйгарым укуктарынын көлөмү, билим деңгээли, аймактык жана уруулук таандыкка жараша алардын ээлеген көптөгөн категориялары бар. Азыркы коомдо айтылган категориялардын ар бири боюнча социалдык теңсиздик маселеси коомдогу негизги олуттуу жагдайлардын бири болуп саналат. Жогорудагы маалыматтарга ылайык социалдык теңсиздик – бул ар бир социумга ар кандай социалдык жактан маанилүү байлыктарга, жетишпеген ресурстарга жана ликвиддүү баалуулуктарга бирдей тартылбагандыгы болуп саналат.

Натыйжада, социалдык теңсиздиктин коомго тийгизген таасирин карап чыгуу, көйгөйлөрүн изилдеп тыянак чыгаруу адамзаттын өнүгүүсүнө бирден бир таасир берүүчү актуалдуу маселелерден болуп саналат. Акыркы жылдары дүйнө жүзүндө бай жана жакыр жашоочулардын ортосундагы киреше ажырымы кыйла көбөйүүдө. Коомдогу теңсиздиктин жогорку деңгээли мамлекеттин экономикасын өнүктүрүүдө негизги кыйынчылыктардын бири болуп саналат. Жыл сайын, айрыкча айыл жергесинде коомдук катмарлашуу калк арасында көбүрөөк байкалып атат.

Адабияттар

1. Богатые бедняки и бедные богачи. А.Проценко // Труд, 2013г.

2. Имущественное неравенство в России. Авторы Н.И. Васильев, О.Н. Дегтярева. //Вестник ПсковГУ, №5, 2014г.

3. Стиглиц Дж. Цена неравенство. Чем расслоение общества грозит нашему будущему. Серия «Top Economics Awards » Эксмо. –М., 2015.

4. Данные нац. статистического комитета, 2016. stat.kg

5. http://slovo.kg/?p=77601

6. http://www.president.kg/

7. https://www.sputnik.kg/

8. https://www.ktrk.kg/post/18558/ru

МАЗМУНУ

Уважаемые читатели!..... 3

ПЕДАГОГИКА

Качиева А. Е. "Этнопсихология" предметин контексттик принциптердин негизинде окутуу..... 4
Абдыракунова Ж. С. Үй-бүлө тарбиясынын балага кесипке багыт берүү процессиндеги орду 6
Али Актюрк. Социально-педагогический подход по формированию профессиональной компетентности будущих социальных педагогов 9
Сулайманкулова Ж. К., Бактыкалый к. Гулжайнар Оозеки чыгармалардын элдик педагогикага тийгизген таасири 13
Байтокова А. С. Айтматовдун мугалимдери болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруунун үлгүсү катары 15
Токсонбаев Р. Н., Нұрғазиев Е. Ұ. Методика использования интерактивных технологии обучения на уроках географии как средство формирования познавательного интереса учащихся 18
Кайбылдаева Н.А. Тектеш эмес тилдердеги антитездин семантикалык түзүлүшүнүн которуу өзгөчөлүгү 20
Токсонбаев Р. Н., Нұрғазиев Е.Ұ. Актуальность применения инновационных педагогических технологий в процессе обучения учащихся в средних школах..... 23
Токоева Ж.Т. Идейно-нравственное воспитание средствами киноискусства 26
Син Елисей Елисеевич. О некоторых педагогических приоритетах в воспитании детей у алтайских народностей..... 30
Усманова Н. М. Fostering university students' emotional well-being through practicing collocations.. 33
Алимбеков А. Байыркы түрк элдеринде балдарды жоокердик өнөргө даярдоодогу ата-энелердин орду..... 36
Жуматаева А. С. Кыргыз макал-лакаптарында балдарды улууларды урматтоого тарбиялоо идеялары 39
Янкын Н. В. Прагмалингвистический аспект речевого акта «пожелание» в русском и турецком языках..... 41
Жумаш кызы Элмира. Кыргыз жана англис тилдериндеги «достук» концептинин лингвомаданияттык анализи 45
Карагулова М. Ш. Теоретические предпосылки изучению фразеологических средств концептуализации эмоций кыргызского и английского языков..... 48
Аалиева Ш.К. Саясий лидердин өзгөчө сапаттары 51
Таирова К. Кыргыз жазуучуларынын чыгармалары аркылуу жогорку класстын окуучуларын мекенчилдикке тарбиялоо процессин моделдештирүү..... 54
Малдыбаева М.Б. Грамматическая интерференция в русской речи тюркоязычных учащихся 58
Абдиев Т.К. Дореволюционные русизмы в кыргызском языке 61
Кошалиева С.Ш. Кыргыз элинин макал-лакаптары, анын үй-бүлөдө баланы тарбиялоодогу ролу..... 64
Бекмырзаева А.Б. Психолого-педагогические особенности студенческого возраста и их учет в воспитании гражданственности будущего учителя 67
Сегизбаева Н. К. Кыргыз тилин үйрөтүүдө деңгээлдер боюнча коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү маселелери 71
Базакечова Г. Э. Болочок мугалимдин укуктук компетентүүлүгү..... 74
Нурманбетова Г.К. Вопросы нравственного воспитания в этнопедагогике кыргызского народа..... 77
Байсубанова А.К. Концептуальные подходы к вопросу толерантности 80
Качкын уулу Алтынбек. Кесиптик-педагогикалык маданиятты калыптандыруунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү..... 83
Джумагулова Г. А. Болочок социалдык педогогдордун кесиптик компетенттүүлүгүнүн инсандык компоненти 85
Мажитова З. Оозеки кепти өстүрүүнүн усул-ыкмалары 87
Ибрагимова С. Ж.Баласагын балага берген тарбия жөнүндө 92
Джумагулова Г. А. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн чыгармачылык компоненти..... 95
Ибраимова Ж.Т. Макал-ылакаптардын тарбиялык мааниси жана таасири..... 98
Абдыкаимова С. Ю. Коллективное бессознательное как фактор объединяющий алтайские народы..... 101
Асипова Н. А. Этнопедагогическое образование студентов в поликультурной среде 103
Дюсембинова Р.К., Байназарова Т.Б., Тулеужанова К.А. Этнопедагогическое наследие казахского народа как фактор духовно-нравственного воспитания студентов вуза 106
Байызбекова А.А. Использование видеоматериалов в процессе преподавания русского языка как иностранного 112
Бикбулатова А. Р. Из истории татар города Каракол..... 116
Джунушева Б. А., Суералиева Д. С. Гендерная социализация школьников 118
Иманкулова С. Э. Кыргыз Республикасында инклюзивдик билим берүүнүн өнүгүшү 122
Исмаилова Г.Д. «Азыркы табият таануунун концепциялары» курсун окутууда студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу..... 124
Касымбекова Э.Т. Т. Касымбековдун чыгармаларын окутуунун методологиялык, дидактикалык негиздери..... 127
Кенжекараева Ч. М. Кыргыз элдик педагогикасындагы адептүүлүккө тарбиялоонун теориялык негиздери..... 130
Койлубаева Н.К. Эне үлгүсү адептүүлүккө тарбиялоонун мыкты усулу 132
Молдалиева А. Ж. Азыркы учурдагы окуучулардын этномаданияттык тарбиясы 134
Мураталиева М. Вопросу формирования компететностной модели выпускника вуза педагогической направленности 136

Октай Четин, Алимбеков А. Анадолу түрктөрүнүн мекенчилдикке тарбиялоо салттарынын өнүгүшү ...139
Омурзакова Ж. К. Шаардык кыргыздардын арасындагы окурмандардын кош тилдүүлүгү 143
Султаналиева Н. И. Кыргыз элинин кол өнөрчүлүгүндө аялдардын тарбиялык иштерге кошкон салымы 147
Эсенаманова Ж.Ж. Иденттүүлүк, иденттешүү жана иденттештирүү концепцияларынын теориялык маселелери..... 150
Алекова Н. Балдарга мектепке чейинки тарбия берүүдөгү үй-бүлө мүчөлөрүнүн милдеттери 155
Турдукеева Р.А. Принципы этнокультурного воспитания на традициях народов Алтайской цивилизации..... 157
Шамурзаева Т. Т., Аманбаева С. Э. Орус тилинин практикалык курсун бөтөн тил катары окутуудагы тесттик тапшырмалар 160

ТИЛ ИЛИМИ

Козуев Д.И., Гауриева Г.М. Проблема предикации применительно к семантической структуре сложного предложения 165
Альмехраз Халед. Культурно-исторические причины Сирийского конфликта..... 172
Акыйкатова А. А. Кыргыз тилиндеги “дүң” сөзүнүн келип чыгышы..... 179
Эмилбек кызы Сымбат. Обогащение словарного запаса учащихся на уроках русского языка..... 182
Ниязалиева Р. А. Совокупность лиц, объединенных родственными отношениями в свете лингвокультурологии 185
Дегирменжи Тугрул. Түрк жана кыргыз тилдериндеги ЖЕТИ санынын лингвомаданияттык өзгөчөлүктөрү..... 191
Сейткожоева З.А. Роль искусства сказителей в формировании поликультурной личности 194
Сейткожоева З.А. Символика имянаречения в кыргызской культуре 197
Камбаралиева У.Ж. Кыргыз жана орус коммуникациялык жүрүм-турумундагы кайрылуу формулаларынын өзгөчөлүктөрү..... 200
Камбаралиева У.Дж. Репрезентация суточного цикла в русском и кыргызском языках..... 203

ПОЛИТОЛОГИЯ-СОЦИОЛОГИЯ

Садырова Г.К., Аканов Т. Н. Особенности развития лидерских качеств руководителя..... 207
Төлөгөнова Г. Б. Социалдык теңсиздиктин кыргыз коомуна тийгизген таасири..... 209

ЖУРНАЛГА ЖАРЫЯЛАНУУЧУ МАТЕРИАЛДАРГА КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР

«БГУ жарчысы» илимий журналы кыргыз, орус ж.б. тилдерде гуманитардык илимдер боюнча илимий макалалар: социология, политология, философия, укук, тарых, кыргыз тили жана адабияты, маданият таануу, экономика, журналистика, информатика, педагогика жана психология; усулдук окуу куралдарын, библиографиялык баяндоолорду жана рецензияларды, республика боюнча илимий конференциялардын жана симпозиумдар тууралуу маалыматтарды жарыялоо менен авторлордон кол жазмаларга коюлуучу төмөнкү талаптарды эске алууну өтүнөт:

- Материалдарга рецензиянын болушу милдеттүү.
- Кол жазманын көлөмү бир басма табактан (40000 белги, аралыгы менен кошо) ашпоо керек.
- Кол жазма ак баракка 1 экз. компьютерге терилип 14-шрифт, 1,5 интервал менен басылып флешка же электродун почта аркылуу берилсин.
- Шилтеме алынган адабияттар материалдын акырында тизмеленип, библиографиялык көрсөткүчтөр өз эрежеси менен берилиши керек.
- Шилтемеде көрсөтүлгөн библиографиялык көчүрмөлөр так берилсин.
- Автордун аты-жөнү, материалдын аталышынан өйдө, баректын оң бурчунда берилет.
- Автордун аты-жөнү иштеген мекемесинин (бөлүмүнүн) аталышы, кызматы, окумуштуулук наамы, даражасы, толук адреси тууралуу маалыматтар, макаланын аннотациясы, түйүндүү сөздөр (кыргыз, орус, англис тилдеринде), УДК көрсөтүлүшү керек.
- Материалда таблицалар, схемалар жана сүрөт так жана даана аткарылып ал номерленип, материалдын кайсы жеринен орун алганы тууралуу көрсөтүлүшү зарыл.

Кол жазмалар жана башка материалдар авторлорго кайтарылып берилбейт.

Автор макаладагы негизги мазмунуна, фактыларга, келтирилген цитаталарга, статистикалык жана башка маалыматтардын, энчилүү аттардын так берилишине жооп берет.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ СТАТЕЙ

В научном журнале «Вестник БГУ» публикуются научные статьи по гуманитарным наукам: социологии, политологии, философии, праву, истории, филологии, информатике, культурологии, педагогике и психологии, экономике, журналистике, учебно-методические материалы по гуманитарным дисциплинам; библиографические обзоры и рецензии, информация о научных конференциях и симпозиумах в республике и т.д. Авторами публикуемых материалов могут быть преподаватели, аспиранты и стажеры БГУ и других вузов, а также ученые, работающие в других отраслях народного хозяйства республики.

Присылаемые в журнал статьи должны отвечать следующим требованиям:

- иметь научный отзыв руководителя кафедры или отдела;
- объем рукописи статьи не должен превышать 1 печатного листа (40 тысяч знаков, включая пробелы);
- рукописи должны быть выверены после компьютерного набора и подписаны автором;
- рукописи должны быть представлены в 1-м экземпляре в печатном (компьютерный набор) виде 14 шрифта через 1,5 интервала и на флешке, электронной почтой;
- список использованной литературы дается в конце статьи в порядке упоминания в тексте, по всем правилам библиографического описания;
- все источники должны иметь библиографические ссылки;
- авторская справка с упоминанием Ф.И.О., места работы, должности, ученой степени, номера телефона,
- аннотацию статьи, ключевые слова (киргизском, русском, английском языках), номер УДК должны быть указаны в каждой статье, направляемой в журнал;
- таблицы должны быть пронумерованы, озаглавлены и даны на отдельных листах;

Рукописи и иные материалы авторам не возвращаются.

Авторы несут ответственность за содержание материала, достоверность изложенных фактов, цитат, точность статистических данных, имен собственных и других сведений.

TO DATA OF AUTHORS OF ARTICLES

Scientific articles are published in the journal «Bulletin of BHU» on the humanities science: sociology, political science, philosophy, right, history, philology, computer science, cultural science, pedagogics and psychology, economy, journalism; educational-methodical materials on humanitarian disciplines; bibliographic reviews, the information on scientific conferences and symposiums in republic etc. Authors of published materials can be teachers, post-graduate students and trainees of BHU and other universities, and also the scientists working in other fields of a national economy of republic.

The articles in the journal should meet following requirements:

- to have a scientific review of the head of chair or department;
- the volume of the manuscript of article haven't to exceed 1 printing paper (40 thousand signs, including blanks);
- manuscripts have to be verified after a computer set and are signed by the author;
- manuscripts have to be presented in 1 copy in printing (a computer set) and on a flesh card or by e-mail;
- the type of the font 14 and 1,5 intervals have to;
- the list of the used literature is given at the end of article as a mention in the text, Duly the bibliographic description;
- all sources have to have bibliographic references;
- the author's inquiry with a mention F\first name, middle, last name, place of work, position, a scientific degree, phone number, abstract, key words in kyrgyz, russian, english languages, UDK number is necessary to give in each new article directed to magazine;
- Tables have to be numbered, entitled and given on single sheets;
- Manuscripts and other materials aren't be back to the authors.

The Authors respond for the content of a material, reliability of the stated facts, citations, accuracy of the statistical data, proper names and other data.

For more detailed information, please apple to Publishing department, 18 office BHU after K .Karasaev.

Ph.: (0312) 21-89-61

Редакциянын дареги:
722044. Бишкек шаары, Ч.Айтматов проспектиси 27
К. Карасаев атындагы БГУ

Тел.: (+996)312 21-87-11, 21-89-61.

Электрондук почта: vestnik_bgu@mail.ru

Редакцияга келип түшкөн материалдарды талкуулоо иретинде жарыялоого укуктуу. Кол жазмалар авторго кайтарылып берилбейт.

Редакторлор:
К.Ж. Качкынбаева, Г.К. Садырова

Тех. редактор: ***К.Ж. Качкынбаева***

Компьютердик калыпка салган:
Эрнист Талканов

Басууга 27.03.2018-ж. берилди. Офсет кагазы.
«PT Serif» гарнитурасы. Форматы А4 (210х297 мм). Көлөмү 27,0 б.т.
Нускасы 500 экз. Заказ № 23.

«Мега Формат» басмасында басылды.